

У 1
К 88

МАРКО
КРОПИВНИЦЬКИЙ

ТВОРИ

ТОМ
IV

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКИХ КЛАСИКІВ

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

У1
К83

ТВОРИ

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

РЕДАКЦІЯ Й ПРИМІТКИ П. РУЛІНА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
Харків 1930 Київ

1116329

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літопису
Укр. Друку“, „Картковому
реперт.“ та інших покажчиках
Укр. Книжк. Палати.

Обкладинка роботи художника Л. Хижинського.

Київський Окрліт № 2559 2 друк., вул. Воровського, № 42 3. № 1982—500 . 11 арк.

М. Л. Кропивницький в ролі Балтиза („Олеся“).

Ч М И Р
(ЧУМАЗИЙ)

Комедія в 3-х діях

ЛИЦЕДІЙ

Демко Пшінка, міщанин, бондар.
 Варка, його жінка.
 Зінько, їх старший син, парубок.
 Вустя, їх дочка, дівчина.
 Панас, їх менший син, хлопець.
 Серьога, брат Варчин, старий чоловік.
 Марина, дівчина.
 Сільвестр (по вуличному Шелест), Кононович Конаш,
 багатий хазяїн, одставний унтер-офіцер.
 Овсій Харитонович Вареник, лавочник.
 Конашиха.
 Староста.
 Волосний писар.
 Старшина.
 Комедіант.
 Судебний пристав.

Народ і діти.

Діється на селі.

ДІЯ ПЕРША.

Подвір'я убогого селянина. Стара хата з обсмиканим дахом, з при-
 цілка підперта сохою; повітка, комора, хлів, під тином борона і рало;
 біля повітки: бочка, переріз, шаплик, два бочонки, обручі, клепки і
 скільки відер, бондарський верстак і струмент. Все розметушено, не
 в порядку.

ЯВА I.

Демко (*струже клепку*). Левко Гаюненко не додав
 за переріза руб двадцять три копійки; Мишка Нагльо-
 нок за відра—тридцять сім. Руб двадцять три да трид-
 цять сім: до двадцяти трьох як додати три десятки,
 то буде п'ять десятків ще й три копійки, та ще сім
 копійок, то й шість десятків; а всіх—руб шістдесят.
 Треба закарбувати. (*Вийма з кишені карбіжку і кар-
 бує*). Оце за Левком, а оце за Мишкою. (*Дивиться на
 карбіжку*). Коли б всі, що винні, та віддали зразу, то
 можна б було і корову купити, не то що чинша за-
 платити.

ЯВА II.

Демко і Варка.

Варка (*вийшла з хати*). Старий, не бачив ти
 Вусті, куди вона поділася? Тільки дай їй яку роботу,
 так зразу і майне з подвір'я!...

Демко. Я її до Конаша послав, понесла цебра...

Варка. Наказував же, щоб гроші виправила?

Демко. Звелів, щоб без грошей цебра і з рук не
 випускала.

Варка. Коли б же то! Такі багачі, а й зубами
 свого не вирвеш у них!..

Демко. Чим більш чоловік багатшає, тим дурнішим робиться...

Варка. Через що ж то?

Демко. А хто його зна; мабуть, так та копійка ним овладає та опанує, що він як замакітрений зробиється...

Варка. А скільки нам винні? то й... Та хто винен, все багачі: Гаюни, Нагли, Конаш, Лепенко!..

Демко. Ну що ж, як винні? На горлянку кожному не наступиш—віддадуть...

Варка. У Конаша як з горла не видереш, то закарбуй на пропале. І жінка його така ж, як і він: скупендряга чортова, та ще й брехуха!.. Ще позаторік позичила у мене чотири повісма прядива. (*Передражнює*). „Віддам, ей-богу віддам!“ Та й досі віддає. А ще й сваха, та ще й у-первих сваха.

Демко. Ото вдруге не позичай.

Варка. Та вже тепер і розхряпаного черепка не позичу.

Демко. А чи не пора б тобі хату обмазати? Дві баби в хаті—матір й дочка, а хата облуплена, мов пуста...

Варка. А, не гризи хоч ти мені голови...

ЯВА ІІІ.

Ті ж і Конаш.

Конаш (*з-за тину*). З тем што здрастуйте, з вівторком. Це ж ви какеї вже закони завели, що чуже добро грабуєте?

Демко. Не знаю, хто з нас такі закони заведе?

Конаш. Как же? Приходить ваша дівчонка, приносить цебер і провозглаша такой приказ: „доки денег не віддасте, доти й цебра не дам“!.. Вот так приказ небувалой!...

Варка. Іншого приказу й не сподівайтесь від нас...

Конаш. Чудной ви чалаєк! Што я по вашому: шарлатан, чи якої халамидник? Либонь, хазяїн, як і слід, і звання достаточное?..

Варка. Та хоч би ви й вищого звання були, а гроші віддайте...

Конаш. Кажеться, і богу—государю служив!..

Демко. Віддайте гроші, тоді й цебра беріть...

Конаш. А, та й чудной ви чалаєк!.. Ми ж з вами по суседству?..

ЯВА ІV.

Ті ж і Вустя.

Вустя. Тату, а що я з цим цебром робитиму?..

Демко. Неси його сюди...

Вустя (*перелізла через перелаз і становить цебра*). Кажу: віддайте, дядьку, гроші! А вони зараз почали в батька-матір лаяти...

Конаш. Ну, це вже ти, дівко, брьош!..

Вустя. Еге! Ще й ударити мене хотіли...

Конаш. Тошно, што кагди ти мені согрубила, я хотів тебе морснуть по фазаномії...

Варка. Бить—треба купити! (*До Вусті*). Піди там до печі, щоб ще не скипіло. (*Вустя пішла в хату*). Коли вже й рідня одно другому виїдає очі, то чого ж сподіватись від чужих?..

Конаш. Не можу ж я, щоб при моїм званні, при мером скажем, Вустя, каканебудь задрипа, уславляла мене на ти, я з нею так што свиней не пас; а што касаемо прочого, то, здається, що ми завжди до вас, як і порадок велить...

Демко. Еге ж, завжди надимаєте губи...

Конаш. Чудной ви чалаєк! То вже такой порадок, що кожної себе свої чин соблюда. Ну, тільки супроти вас нікоторої!..

Варка. Чужим, свате, не забагатієте!

Конаш. Либонь, я чужого не воздержую?

Варка. А хіба ваша жінка не позичила у мене позаторік чотирьох повісом прядива?..

Конаш. Єто ваша баб'яча кумерція...

Варка. Це прямо грабіж!..

Конаш. Позику до грабіжу нельзя под ранжир, потому нікоторого сходствія. Свате, віддайте, пожалуста, цебра: скотину пора напувать, відром не натягаешся...

Демко. Віддайте, пожалуста, довг, та й беріть цебра...

Варка. Авжеж!

Конаш. Ну, сказати би, багато винен, а то пльове діло...

Демко. Вам пльове, то й віддайте, а нам то сума...

Конаш. Я таку суму можу жбурнути старцеві.

Варка. Ви жбурнете? Ви скоріш удавитесь, ніж жбурнете...

Демко (до Варки). Може й жбурне?.. Чому не дурить, коли приступа? Ви, звісно, чоловік при копиталі...

Конаш. Та й у вас копитал в руках.

Демко. Який?

Конаш. А ваше ремесло? При вашім скустві так можна он які коптали... Вже скільки я об етом товчував з вашим синишкою.

Демко. Махни рукою!

Варка. Це таки й правда. Скільки разів і я казала: покинь, Демку, пити!..

Демко (усміхається). Цебто, щоб тобі більш зосталося, чи як?

Конаш. Звісно, ви при своїм праві.

Демко. Як кожного дурня слухати...

Конаш (помовчав). Свате, Демку! Оставте, пожалуста, бомбандировать, віддайте цебра.

Демко. Свате, Шелесте, віддайте довг і оставте теж андирувати!..

Конаш. А, чудной чалаек!

Вустя (на порозі). Мамо! А чим я затовчу борщ; ні сала, ні пшона ані крихотки?..

Варка (до Демка). Не віддавай цебра без грошей! (Пішла в хату).

Демка. Ну, це може і не твоє діло.

Конаш. Свате Демку?

Демко. А що, свате Шелесте?

Конаш. Та й чудной ви чалаек!

Демко. Ви, либонь, чудніший?

Конаш. Когда б ви до нас інакше, так і ми б до вас. От, значить, тепер у вас случай; ні сала, ні пшона, а в нас і те і друге...

Демко. Та що?

Конаш. І больш нічаво! (Помовчав). А ежели я тепер вазьму цебра та й пайду?

Демко. А ежели я оцим стругом та за вами пужну вслід?

Конаш. Так, значить, ви на штурм? Чудной чалаек! Толки што у мене всіх грошей нема; скільки есть у партманеті, стольки й віддам. (Вийма). А загляньте у вашу запись, скільки там за мною?

Демко (вийма з кишені карбіжку і дивиться). За два обручі на бочку—дванадцять копійок!

Конаш (дивиться у свою записну книжку). Так тошно.

Демко. За три нових клепки на діжку з шаткованою капустою—п'ятдесят чотири копійки?

Конаш. Верно!

Демко. Бачите, які у вас царемонії: капуста не яканебудь, а шаткована.

Конаш. Скус другой!

Демко. Примхи. Нове дно у кадку на буряки, сорок копійок?

Конаш. Било дело под Полтавой...

Демко. Нові обручі на водовозну бочку—шістдесят копійок?

Конаш. Такой договор!

Демко. Тепер за нову клепку і дно до цебра—тридцять шість?

Конаш. Это по совісті, верно! Ну, у вас усьо чесно!

Демко (лічить). А всіх грошей: два рубля і дві копійки.

Конаш. На што вам і табличка сложенія? Верно, так і в мене виходить. Як ви можете на карбіжці усякі копитали? Спитай хто мене: що воно оце таке? Сказав би: цурочка, палочка, покидьків брат... І до цього є наука!

Демко. А звісно, що є. Це ще мене покійний батько вчили. (Показує пальцем). Оце у мене рублі, оце полтиники, оце гривеники, а оце копійки. В старовину усяка позика була на карбіжку, а не то, як тепер: розписки та векселі... Перш було: позичив гроші, зараз

і закарбував, а посереду карбіжки вирізав хрестика, поцілували обоє хреста і потім ту карбіжку за образи...

Конаш. Г-м, шутки сказати!

Демко. Як прийде строк, тоді той, хто дав гроші, бере з-за образу карбіжку та й іде правити. „Віддавай, каже, зараз, а то зламаю хреста!“ І той віддає.

Конаш. Віддає? Скажи, пожалуста!

Демко. А як неспромога віддати, то вже припада навколішки та блага, щоб поборгував.

Конаш. Да-да! Вон як воно було в старовину. (*Бере цебер і огляда*). А не протікатиме?

Демко. Що то вам уперве доводиться користуватися моїм ремеслом, чи як? Хто мені коли прикинув мою роботу? Давайте лиш гроші.

Конаш. Та нате вже. Чудной чалаєк! Ось сімдесят вісім копійок, більш нема при собі, хоч самі загляньте у партманет.

Демко (*лічить гроші на долоні*). Я не знаю, як ходити біля того партманету, то не хочу й заглядати. (*Хова гроші у гаманець*). А скільки коштує ота вигадка?

Конаш. Руб тридцять. Ловка штука! На три поділа і на три замки.

Демко. Добре, що вам спала батьківщина, то й можна парминети купувати. Отець ваш навколішках повзав та складав копійку до копійки, а ви вже одержу городську, часи і всякі витребеньки!

Конаш. Ето не разореніє, а культурное соблюденіє свого званія. (*Бере цебер*). Прощайте! (*Пішов*).

Демко. Ходить здорові! (*Почина стругать*).

Варка (*з дверей*). Віддав гроші?

Демко. Не всі.

Варка. Тепер і дожидайся аж до маненького Юрія; доки рак свисне, аж тоді тобі Конаш віддасть останні.

Демко. Ну, тадже ж не я у нього в руках, а скоріш він у мене: на все село і на всю округу один тільки бондар—я!

Варка. Дай же мені грошей, збігаю до шинку, візьму соли, олії...

Демко. Та я й сам збігаю, там і робота є.

Варка. То збігаємо вдвох. Добре Конашам батьківщиною користуватися.

Демко. Іншому талан, іншому два, а іншому й дуля та ще й аж під самісінький ніс. Один змалку працює, у праці й помира і дітям в нащадок залишає одну тільки гірку працю...

ЯВА V.

Ті ж і Марина.

Марина (*з відром у руці*). Добридень, з вівторком!

Демко і Варка. Спасибі, розумнице!

Марина. Дядечку, голубчику, поладуйте мені відерце. Якось нехотючи ударила боком об цямрину, та дві клепки так і ввігнулися в середину. Тепер біда, як тече.

Демко (*взяв відро і розгляда*). Об цямрину, кажеш? Скажи краще, об кілок ударила.

Марина. Та хіба неоднаково?

Варка. Кінчай, старий, хутчіш роботу, обідати сядемо. (*Пішла в хату*).

Демко. Мабуть на когось розгнівалася та й шелеснула відром об кілок, або об камінь? Сьогодні якнебудь справлю, а завтра раненько принесеш, то я перетягну обручі. (*Почина лагодить відро*).

Марина. А Вустя в хаті?

Демко. В хаті. А ще кого тобі треба?

Марина. Більш нікого.

Демко. А Зінька в хаті нема. (*Усміхається*).

Марина. Еге! Тринди-ринди!..

Демко. Зінько на току молотить просо.

Марина. А може я його вже й бачила?

Демко. Хіба?

Марина. Ну, й чого б я глузувала? А ви нібибто і не були молодими?

Демко. Та був же.

Марина. То-то ж бо й є. (*Хутко побігла в хату*).

Демко. Гарне дівча, чепурне і моторненьке. Зінькові якраз під пару, та ще одно другому і до мислі.

Коли б спромога, зараз би оце після Дмитра і за рушниками посилає. *(Зідхнув)*. Коли ж ні з чого потягнутись. Шкода буде, як Марина подає рушники за іншого, а не за Зінька.

ЯВА VI.

Демко і Зінько.

Зінько *(з ципилном і бичем в руках)*. Кумедія! І півкопи проса не збив, а вже бичеві голову скрутив. Де б, тату, взять сириці, одрізати ремінчика?

Демко. Там у коморі, на бантині. *(Зінько пішов у комору)*. Це вже углядив, що Марина прийшла, то й бича не пошкодував одбити, тільки б ускочити у подвір'я та хоч переморгнутись з нею. Любляться собі, ще й не абияк.

Зінько *(виходить з комори)*. Треба піти в хату та взяти свого складного ножа.

Демко. Він же у тебе в кишені.

Зінько. Ба ні, в хаті...

Демко. На мого. *(Дає)*.

Зінько. Чи гострий же?

Демко. Ондечки брус, поточи.

Зінько *(бере ножа)*. Цей ніж такий: тільки слава, що ніж. *(Точить)*.

Демко. Я піду твого винесу. Де він там лежить?

Зінько. Та там...

Демко. На яким місці?

Зінько. Та все одно ви не знайдете. *(Демко пішов у хату)*. Де ж Марина? Це її відро. *(Роздивляється)*. А вжеж, що її. Бігла зараз повз тік й каже на-бігу: „треба нам хутчій побачитись: лихо мене спобігло!“

ЯВА VII.

Зінько і Марина.

Марина *(хутко)*. Приходь зараз у верби, треба перебалакати.

Зінько. Про віщо?

Марина. Силують мене батько заміж за Лавріна, за дякового сина.

Зінько. Силують? А ти коза, чи телиця, котру взяв за роги та й повів, куди схотів?

Марина. Еге, добре тобі казати.

Зінько. Так цебто мені має бути легко від цієї звістки? Тобі, може, однаково: чи за мене, чи за другого?

Марина. Та ні бо, не те... Коли б однаково, не прибігла б до тебе на пораду... Сказано: силують!

Зінько. А в тебе у грудях дерев'яне серце, чи кам'яне?

Марина. Як сказали про Лавріна, то так мене мов у пропасниці затрясло, і досі тремтю...

Зінько. Не знаю, як там тобі, а про себе скажу ось що. Тільки подаєш рушники за другого, тікай з села!.. Кого я кохав опріч тебе? Всі ребра тобі поламаю!.. Душу мою ти цілком забрала! Не попадайся ж, усі патли обірву!.. Та мені легше в криницю сторч головою!..

Марина. Бог з тобою! *(Жахається)*.

Зінько. Не встию розплющити очей, про батька-матір, може, про бога не згадаю, одну тебе пам'ятаю! Уб'ю!..

Марина. Та нехай мене хоч печуть, хоч ріжуть!

Зінько. Нечуственна ти, ідолка!.. Хрест мене побий, уб'ю!

Марина. Соколоньку мій, орлоньку!.. Ні за кого, опріч тебе. Вийди увечорі до криниці. Вийдеш?

Зінько. Ще б не вийшов?

Марина. Гніваєшся?

Зінько. Ні, шуткую! Бач, з шуток аж піт покотився. *(Витирає рукавом лице)*.

Марина *(бере відро)*. Приходь же.

Зінько. Іди вже.

Марина. Хоч глянь же ласкаво на мене.

Зінько. Про це буде увечорі. *(Марина пішла)*. Ах ти ж!.. Бач, їй неначе шуточки!.. Коли б не кохав, роздер би клятву дзигу, надвое роздер би, на десятеро, на шматки!.. Тьху ти, аж у грудях мре... Бач, порадились прийшла!.. Давно вже кортить мені віддубасить тебе, та рука не здійсмається... Ну!..

ЯВА VIII.

Демко і Зінько.

Демко. Полагодив?

Зінько. Кого?

Демко. Ціпа.

Зінько. Я й забув. Зараз полагоджу. *(Бере ціпильно і бич).*

Демко. Де ж це Маринине відро? І Марини нема,— де вона?

Зінько. А чорт її зна!

Демко. Це ж за віщо?

Зінько *(іде на тік)*. Та ну її к бісовому батькові.

Демко. З якого ж це часу?

Зінько. Хоч би й повік її не бачити. *(Пішов).*

Демко. Еге, як бачу, то пора вже Зінька ожени, пора. Коли почав лютувати, то це вже прикмета, що серце в ньому загорілося і вже палахтитиме, доки його не загасиш... Знаю, знаю по собі.

ЯВА IX.

Демко і Вареник.

Вареник. Розбезсовісної ти живоїтної! Та ще ось що я тобі, Демку, скажу: як говорить на чистоту, так тебе й падлецом мало назвати! Я з тобою по-людські, даже по-благородньому, а ти... Та другий, котрий себе соблюда, так отак харкнув би та й плюнув тобі у самісіньку пику... *(Плює на бік).*

Демко. Я ж вам сказав, що зараз після обід прийду.

Вареник. Я вже давно пообідав.

Демко. А я ще й не думав.

Вареник. Що за народ такий вилуплюється! Совісти, що називається, ані же, ані на макове зерно. І куди тільки та совість поділася? Як я, то кожному погожаю, кожному потрапляю, щоб якнайкраще!.. Ну, скажи, коли я тобі не зробив приятности, коли?

Демко. Та що й казати?

Вареник. І перед різдвом, і перед великоднем, і коли завгодно, завжди даю набір. Бери, та знай мою добрість—о! Закон, щоб набір, чи під заклад, ані боже мій! А в мене закон у моїй совісті... Монополька ще сонце не зайшло, а вже замкнена, а у мене хоч опівночі прийди, рад старатися!..

Демко. Та що й казати?

Вареник. О, бачиш? Скажи, коли я не дав тобі набір, коли?

Демко. А коли я вам не відробив?

Вареник. Тут не в тім роцот, а що совість у мене!.. Ех, розбезсовісної живоїтної! Тепер мені треба буряки і капусту класти, а кадки течуть.

Демко. Та ось я зараз ложку-другу борщу з'їм та й прийду.

Вареник. Як кому нужда, то всі до Овсія Харитоновича: сякий-такий, немазаний, дай набір, дай під заклад, поборгуй!.. А як Овсію Харитоновичу що треба, так тоді іди, Овсію Харитоновичу, та покланяйся. І куди тільки совість людська поділася,—навдивовижу! Прийдеш?

Демко. Таджеж сказав.

Вареник. Скоріше ж. *(Спокійно)*. Там ще дві клепки треба буде перемінити у діжці, що з водою... Я вже тобі дам восьмуху.

Демко *(усміхається)*. Та гаразд.

Вареник. Бач, усміхаєшся та облизуєшся? Хто б вас пожалів, якби не я, хто б зарятував при нужді? Піди до монопольщика—чи зарятує? Колинебудь у серцях візьму та й занежаю вас, перейду у друге село, де у людей совість є, плакатимете за мною. Я вам, як отець рідний, он як догожаю. Що у мене: хіба горілка не купована, чи я її сам роблю?.. Прощавай, треба ще до колісника забігти, і той теж вже четвертий день колесо лагодить... А як вам припаде нужда, так зараз до Овсія Харитоновича: „Овсій Харитонович! батьку рідний, благодітель, всип хоч півбутилки...“ Ех, розбезсовісної живоїтної! Приходь же! *(Пішов)*.

Демко. О, ти щедрій! Тільки що через твою щедрість не то що зайвої мірки хліба, а й кожущини

на нашій спині скоро не зостанеться... Ні, годі вже! Коли б господь допоміг діждати великого посту, покину пити, хай їй абищо. Як така нечисть та щодня має паскудити тебе своїм гидким язиком...

Варка (з хати). Чого той песиголовець знов тут дер свою горлянку?

Демко. Міцне горло, через те й дере.

Варка. Ти ж казав, що вже нічого не винен йому, що відробив?

Демко. Та відробив же, а це помінився за вигоду обтягнути дві бочки.

Варка. Неначе за гроші: там процент, а тут вигода?

Демко. Та джеж.

Варка. Он яке завелось здирство.

Демко (нюха з ріжка). Як тільки діжду пилипівки, покину пити і зарік дам, щоб ніколи й до губів її не доторкнути.

Варка. Зарікався вже ти не раз.

Демко. Так невидержка ж! Оказія яка, чи slučaj, ну й... Попробуй не випити на весіллі, або в бєсїді, зараз скажуть: загордував... А випив одну, то вже від другої і нєловко відмовитись... А там вже й піде.

Варка. Воно таки правда, що інший, господи, як улєсливо припрошує, так що й не зчуєшся, як і вип'єш! А все ж краще б не пити.

Демко. Кінь на чотирьох ногах, та й той спотикається. Бува ж і так, що чоловік скільки років пантеличиться, а потім і схаменється. А може мені наврочено, або починено? Я таки помічав за собою не раз: іноді зовсім наважуся не пити; отже немов чую, як щось невидиме прямо насильно тягне тебе до Овсія... Ну й підеш...

Варка. Розказують, що десь тут, на хуторах, проявилася така знахарка, що вишіптує від перепою.

Демко. Коли б вона сюди придибала, вже б і я пристав на те, щоб пошептала... У нас їй гарний був би заробіток: п'яниць і на пальцях не перелічиш. Як тільки згадаю, скільки день моїх марно пройшло, що одних понеділків прогуляно, то аж страшно тобі стане!

Варка. А лайка, а сварка, а гармидер?

Демко. І—біда! Хай їй враг, залишу! От дивись, Варко. Пив я, пив? А тепер годі, як відрубав. Шабаш!..

ЯВА X.

Ті ж і Панас.

Панас (біжить з току. Тату! тату!

Демко. А що там?

Панас. До нас у тік Конашеві бики вперлися; чисті стіжок жита розвернули.

Варка. Чи не капосні!

Демко. Побіжи ж та вижени. А де ж Зінько?

Панас. Пішов чогось у верби. Може загнать биків у обору?

Демко. Віджени до Конаша та скажи, щоб не пу-скали вдруге, бо штрап заплатять. Біжи ж швидш! (Панас побіг). Чого б то Зінько пішов у верби?

Варка. Там Марина коноплі витяга з води. Оце ж свіжо прибігала.

Демко. Так що?

Варка. Хіба не помітив, яка збентежена? Я чула, як вона шепнула Вусті, що має хтось її сватати...

Демко. Так?.. Он воно що! Шкода!..

Варка. Шкода, як Марина не буде нам за невістку.

Демко. Ще й як шкода!

Варка. Чи не позичив би Конаш карбованців з тридцятко, щоб весілля справити? По наших достатках можна б і тридцятком обійтись.

Демко. У Конаша посереду зими льоду не випро-сиш, а візьми у Вареника, то надінеш собі ярмо до віку.

ЯВА XI.

Ті ж, Староста і Волосний писар.

Староста. Здрастуйте, з вівторком!

Варка і Демко. Спасибі, будьте й ви здорові!

Староста (до писаря). Здіймайте з них допроси, по всій правилі. А ви на всякий опит кажіть настоящу правду.

Волосний писар (до Демка). Як вашого отця звали?

Демко. Василем.

Волосний писар. Так. А діда вашого, батькового батька?

Демко. Семеном.

Волосний писар. Так.

Демко. Ви це чинш прийшли править? Поборгуйте, будь ласка, от зберу по людях...

Волосний писар. Не перебивайте. Був у вашого отця син ще, і як його звали?

Демко. А вжеж був. А, це за подушне знов прийшла бамага? Годів з п'ятнадцять теж присікалися були до мене за подушне, так я справив їх на братове жительство.

Волосний писар. Ви слухайте і не прикословте. Одвічайте: де ваш брат?

Демко. Як покійні батько померли, царство їм небесне, вічний покій, мені тоді було годів з десяток, не більш; а старшому братові, либонь, чотирнадцять?

Волосний писар. Як старшого вашого брата звали?

Демко. Андрієм.

Волосний писар. А де ж він числиться на лицьо?

Демко. У Києві. Як zostалися ми сиротами, без отця-неньки, так старшого брата взяв за мальчика, у лавку, якийсь купець, сказати би приятель батьків, чи що—та й повіз його з собою у Київ, а я зостався у хutorі, там таки, де батько наш жили на чинші. Там вже я і зріс, там і вилюднів. Сказати так: чужі люди довели до розуму, чужі й оженили...

Волосний писар. А не писав ваш брат, Андрей, письма коли до вас?

Демко. О, як то не писали? Писали, аж три письма писали. Всі письма у мене і зараз за образами лежать. Покійна Христа Чавунова колись то ходила на прощу у Київ, то одвідувала брата, і вони прислали хрестики від великомучениці... Трете письмо, либонь, позаторік прийшло?

Варка. Позаторік же, якраз на Полупетра.

Волосний писар. І ви одписували до брата?

Демко. Та я неграмотний, а тут у нас був салда-тик, так я йому казав одписати, ще на першого листа. Ось піди, Варко, принеси ті листи сюди. (Варка пішла в хату).

Волосний писар. Коли ж ви одписували?

Демко. Та щоб по правді вам сказати, то, мабуть, годів з двадцятки. Скільки разів думка шибала написати, щоб брат Андрій Васильович прислали грошей, що я, стало бити, при великій сім'ї і при нужді... (Варка виносить листи і дає писареві). Раз якось Конаш згодився написати і так ловко почав листа: „Братіку мій родний, братіку единотробний! Возьму перо в руки, край столу сяду, і спишу я нужду горькую і свою печаль-досаду. Лети листок от схода на осток“... Та й досі не дописав, все якось часу не було.

Волосний писар. Так брата вашого единоутробного звали Андреем Васильевичем Пшонкою?

Демко. Андреем Васильевичем Пшінкою.

Староста (до писаря). Як на вашу думку: ці письма настоящі чи хвальш?

Волосний писар. По давності і мухоіспачканості надо заключити, що настоящі. (Кашля). Тепер прочитаєм бумагу.

Староста. Хрестіться, Демку, хрестіться і ви, Варко.

Демко. Та перехрестіться не штука. Чого ж би то?

Волосний писар. Брат ваш единоутробний, Андрей Васильевич Пшонка, волю божією помре...

Демко і Варка. Царство небесне, вічний покій!

Демко. Братіку ріднесенький! (Хлипа). От скільки разів збирався на прощу, оце ще недавно міркував: піду цього року у Київ, аж ось коли провідаю братіка.

Волосний писар. Горя без радости не бува.

Староста. Щоб нікаторої втіхи—не помагається, так воно від господа милосердного!

Волосний писар. Слухайте ж, що я вам прочитаю. (Читає): „Об'явить мешанину Дементію Васильевичу Пшонке, что после смерти брата его, Андрея Васильевича Пшонки, умершого в г. Киеве, в доме купца“...

Отут не розберу фамілії: чи Калинина, чи Малинина! Здається Бадилина? *(Староста загляда в лист)*.

Староста. Язик до Кйова доводить. Аби б тільки туди, а там у людей допитаються. Спитають: де тут такий то помер?

Волосний писар *(чита)*. В доме купца Давилина осталось духовное завещание, которым он завещал ему, Дементію, наличными деньгами шесть тысяч рублей серебром, находящиеся на храненіи в государственном банке, домашнее имущество і одежду на сумму пятьсот рублей. Духовное завещание і опись на завещанное имущество находятся при деле у мирового судді Подольського участка“.

Староста. Бачите?

Волосний писар. Подпишіть, що вам об'явлено.

Демко *(здивовано)*. Це ви не шуткуєте? У мене в голові все перевернулося, у вухах дзвенить... Нічого не зрозумію! Варко, ти розібрала?

Варка. Що ж тут розбирати? Бундючилися супроти нас люди, а тепер і ми підіймемо догори носа.

Писар. Верная ваша правда.

Старшина. І щоб ви знали, як я вас тепер почитую, то вже ви не Демко... Давайте сюди руку. *(Бере руку Демка)*. Дементя Васильович та ще й господин. Понімаєте—о!

Писар. Общее уваженіе і почтеніе!

Демко. Кажете: шість тисяч копіталу і одежі на п'ятьсот карбованців? Варко, посилай Вустю за півквартию! Милости просимо у господу. *(Варка пішла в хату)*.

ЯВА XII.

Ті ж і Вареник.

Вареник. Ну і не розбезсовісной ти животной? Неначе у нього мільйон триста тисяч... А, господа начальники! *(Чоломкається)*. Супостате ти, Демку!

Демко. Ну-ну, тепер вже Демка нема, а Дементя Васильович.

Вареник. Що так?

Демко. А таке, що я тепер тобі не робітник та й нікому не бондар. *(Скида з себе хвартуха, ремінець з голови)*. Хай хто інший бандарює, а я попаную. *(Жбурля хвартуха і ремінець)*.

Вареник. Вже насмоктався? Хто ж це тебе намочив?

Демко *(до писаря)*. Прочитайте пожалуста, отому дурневі рішеніе! *(Іде в хату)*.

Писар. Получив агромадное наслідство...

Вареник. Та-ак? Так треба проздравить, до речі, і в куми попросить... *(Хутко йде в хату)*.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Середина хати Демкової; піч, під, стіл і таке інше.

ЯВА І.

Входить Варка, за нею Вареник.

Вареник. Істину говорю вам, що бачив Дементія Васильовича учора в городі і думав, що вже вони у собственім дому.

Варка. Чого ж він там воловозиться? Три тижні як поїхав у Київ, другий вертався б скоріш додому, а він ще й в городі засів.

Вареник. Тепер у Дементія Васильовича можуть бути діла по всій путі від Києва і аж сюди. (Cіда).

Варка. Певно там загуляв?

Вареник. Не без того, єсть малость, тільки вони соблюдаютъ себе.

Варка. Тут борошна ані пилиночки; нікому зерна віднести до млина: Зінько заслаб, а Панаса старий взяв з собою в Київ...

Вареник. Чому ж ви мені не сказали про борошно? Та скільки завгодно! Ай, розбезсовісная ж ви!..

Варка. А потім віддавай вам вдвое?

Вареник. От ви й не знаєте, яка у мене совість. А може тепер я й нічого не взяв би? А що перш я брав процент, чи вигоду з Дементія Васильовича, так то ж другий роцот... Перш бувало я і вилаю Дементія Васильовича, і до роботи пригоню. Бувало кажу: не п'янствуй, Демку, труждайся, бог труди любить... От тепер господь милосердний і наградив Дементія Васильовича і, може через мою навуку... Знаєте: ніхто як бог!

Варка. Сваха Конашиха вже на глум мене підійма, що ніякого наслідствія нема, що то одні вигадки.

Вареник. Єсть наслідствіє. Як списано у бумазі, то все воно єсть. Дементій Васильович вже навчилися пики такої: ніби з тобою говорять, а дивляться он куди. Чудодій! Не було б наслідствія, не були б і вони при такім соблюденії своєї гордості.

Варка. Коли б, борони боже, не обікрали його?

Вареник. Деньги вони у городської банок положили, а імущество при них. Кажете, синок ваш недужий, чим же?

Варка. Така думка мене шибя: чи не з любощів?

Вареник. Х-м! Ех, розбезсовісної народ! Котра ж то накоїла такого лиха?

Варка. Звісно, тепер кожну завидки беруть. Хіба мало їх є таких, що на лихе згожі? Щоб кому добре зробити, то такого не вишукаєш і в день з хвинарем; а на лихе і в темну ніч наткнешся.

Вареник. Кров би йому пустить, не пробували? Біда як помага, як кров пустиш, або банки постановиш. Можна і дикохт. Дикохт теж помага, біда як помага!.. А може з очей, бувають глази розбезсовісні. Бабу Репиху покличте, щоб злизала, або вишептала! Мене скільки разів злизувала!

Варка (дивиться на нього). Та чи ви відчепитесь від мене сьогодні? Цілісінький день слідком ходите...

Вареник. Скажіть мені: куди совість людська поділася? Навкруги така розбезсовісність пішла... Таки покину вас, покину село і перейду туди, де єсть у людей совість.

Варка. Коли б же швидше кидали! Душі моєї до себе не навернете... Ненавиджу вас, аж гидую! (Одвертається від нього).

Вареник. За віщо ж? Ех-хе-хе! А я питаю вас: де совість людська?

Варка. Пожалуста, не підсипайтеся! Нічого я не розберу, про віщо ви торочете. Перш ви гребували нами, а тепер найшла черга...

Вареник. А бога ви не боїтесь?..

ЯВА II.

Ті ж і Вустя.

Вустя. Мамо! Зараз казали посесор, що бачили татка за селом, вже татко ідуть додому. Посесор тюпки бігли, а татко ідуть ходою, бо з кладдю ідуть!

Варка. Слава господеві, що вже вертається! Не знаю, чи бігти назустріч, чи на порозі зустріти?

Вареник. Зустріньте на порозі, з хлібом-сіллю.

Варка. Я не вас питаю.

Вустя. Мамо! Ви не знаєте, чи привезуть мені татко подмостона та ботики городські? От коли б привезли!..

Варка. Таджеж приїде, побачимо.

Вареник. А звичайно, що привезуть.

Вустя. Я й одного дня не носитиму юпки та ощих черевиків, що бовтаються на ногах неначе постолі!..

Вареник. Воно й справді до такої хвазамонії так черевики не хвасон.

Варка. Може вже недалеко їде? *(Виглядає у вікно)*.

Вареник *(б'є себе по лобові)*. Ах я балван! Чого ж я тут стою? Дементій Васильович проїжджатимуть мимо моєї лавки, воздам же я їм честь: зустріну їх горілкою і пивом! *(Побіг)*.

Варка. Відціля не видко, ану гляну на гору? *(Побігла)*.

Вустя. Коли б татко привезли подмастона та ботики. Ну, як привезуть і сережки срібні, і каблучку, і намисто!.. А може й зонтика привезуть. Учора на вечерниці як сказала я, що буду щодня носити плаття, а спідниці віддам наймичкам—адже татко наймуть наймичок?—дівчата зараз вхопили мене за зубки і почали прикладати. Одна баришньою звеличала, друга панночкою, третя попівною, четверта посесоршею... Байдуже! А Гарасим і собі туди ж, думав дошкулити. Було б тоді зачіпати, як ти мені подобався, а тепер байдуже мені про тебе. Ось тільки зачепи, так і плюну в вічі!

ЯВА III.

Вустя і Марина.

Марина *(вбіга)*. Слава тобі господеві милосердному, злишилася! Завтра піду у церкву, припаду навколішки, всю душеньку мою змию слізеньками.

Вустя. З яких радощів?

Марина. Жениха свого злишилася.

Вустя. Лавріна? Що ж він помер?

Марина. Живісінький!

Вустя. Добре злишилася, що подавала за нього рушники!

Марина. Ще б не подавала, коли батько й мати присилювали: „або давай рушники, або геть з хати на всі чотори вітри!“ Мусіла подавати. А ти що б на моїм місці зробила?

Вустя. А я почім знаю?

Марина. То-то ж бо й є! А де ж Зінько?

Вустя. У коморі, недужий лежить.

Марина *(з криком)*. Ой, леле! Голубчику мій си-зоперий, лебедику!.. *(Хутко йде до дверей, назустріч Зінько)*.

ЯВА IV.

Ті ж і Зінько.

Зінько *(блідий, запалі очі)*. Подратувати прийшла, ще не вдовольнилась?

Марина. Не гнівайся! Одійди. Вусте. *(Вустя йде до вікна)*.

Зінько. Взять тебе за ноги та головою об припічок!..

Марина. Вислухай мене, мій лебедоньку! Батько-мати присікалися: „давай рушники, абож на всі чотири вітри!“

Зінько. А ти й подавала?

Марина. Авжеж.

Зінько. Бодай тебе болячка давала! *(Хоче йти з хати, Марина хапає його за руки)*.

Марина. Бо думала: не переможу батька-матір, може переможу Лавріна? Перехрестилася та й подавала на одчай!..

Зінько. Ну, що ти мене держиш за руку, пусти!..
Марина (*держе*). Ото й почав ходити до мене Лаврін щовечора.

Зінько. Бодай йому ноги покорчило!..

Марина. Як він в комірчину, я зараз у сльози. Цілісіньку ніч виплачу і слова до нього не промовлю. А вчора прийшов, я—пуць йому в ноги; і сякий, і такий, і довічне за тебе бога молитиму, відкаснись від мене, бо загину... Він мовчав-мовчав, а далі підняв мене за плечі, посадовив поруч та й каже: „Не до пари ми одно другому—бачу! Зав'яжу тобі світ і собі завдам мороки. Знаю, кого кохаєш, переконався...“

Зінько (*хутко*). Ну?

Марина. А оце туж-туж його батько вернув рушники і хліб-сіль.

Зінько (*радісно*). Та невже?

Марина. Єй-богу!

Зінько (*обійма її*). Ах ти ж ідолка!..

Вустя (*біля вікна*). Осьдечки й батько приїхали!

Зінько. Та невже? (*Всі хутко виходять*).

ЯВА V.

Варка, Демко, Вустя, і Зінько, а потім малі діти.

Варка (*вбіга в хату, хапає з полиці хліб і стає на порозі*).

Демко (*при часах, з ланцюжком через шийку і в городській одежі*). Здрастуй, Варваро Назаровно! Здрастуй, супруго моя любезна! Чи пізнаєш? (*Цілується*). А ви, дітвора, підходьте по черзі. Не разом...

Зінько. Здрастуйте, тату!

Демко. Доки що, кажи вже хоч і тату, а як трохи образую тебе, казатимеш інакше... Цілуй спершу в руку, а потім в губи. (*Цілується*).

Вустя. І мені так?

Демко. Авжеж. Такий порядок у людей образованих. (*Цілується з усіма*). Я вас хутко образую, бо бачив усякі образования своїми очима. От дивіться на мене, хіба я таким відціля поїхав? Образования—це штука немеглена.

Вустя. Тату, а де ж Панас?

Демко. Зоставив за малчика при лавці у того купця, де покійні брат, Андрій Васильович, приказчикували; стривайте, чи заводив я часи? (*Вийма часи і ключик*).

Варка. Що воно таке?

Демко. Часи. От настановляй вухо. (*Підставля їй часи до вуха*). Чуєш?

Варка. Щось дзенька і цика!

Вустя. А ну й я, тату, послухаю. (*Демко дає їй слухати*). Пхі, чудасія. Дзень-дзень!

Демко. То-то, що дзень-дзень! По оцій вигадці сонце ходє. У яку добу закортіло, глянь на неї і знаєш, чи вже обідня доба, чи вечірня...

Зінько. Я бачив у економічеського машинистого такі, він дав за них аж сім рублів. Тільки ті білі, а ці жовті.

Демко. Бо це золоті.

Всі. Невже золоті?

Демко. Вони з оцим ланцюжком коштують більш, як сто карбованців...

Всі. Сто карбованців?!

Демко. Це покійного брата, Андрія Васильовича, царство їм небесне.

Варка. Вічний покій його душеньці.

Зінько. Машинистий гляне на них і зараз свисток дає...

Демко. А на, Варко, ключик та заведи.

Варка. Я не вмію!

Демко. От бачиш. Стало бить треба тебе ще об'разувати.

Варка. Та вже образуй!

Демко. Ох, буде мені мороки з вами, бачу вже, що буде! Ось як вони заводяться. (*Почина заводиться*). Еге, вони вже заведені! А як не заведені, то як крутиш ключиком, то там всередині зараз щось і дирчить!

Зінько. А який тепер час, чи буде вже двадцять п'ятий?

Демко (*дивиться*). От, ніяк ще не завчу: чи оця стрілка показує час, чи ця? Якщо оця, так буде час

одинадцятий; а як оця, так четвертий. Одначе забала-
кався з вами та й забув про хуру. Треба ж коняку
випрягти та позносити все з воза.

Варка. Хіба ж то наша коняка?

Демко. А то ж чия? Купив у городі.

Зінько. Ловка коняка, ще краща, як у Конаша.

Вустя. Ходімте, мамо, та позносим все.

Демко. Стривайте! Ви ще там щонебудь поламаєте.
Ось який порадак зробимо: Зінько нехай коняку ви-
пряга, мати буде установляти, а я з Вустею вноситиму.
А ви, дрібнота, геть з хати! *(Пішов)*.

Варка *(сама)*. Дивлюсь на свого чоловіка і не на-
дивуюся: зовсім неначе не Демко, а якийсь підпанок,
або купець! Як оглянусь навкруги себе, то мені аж ніби
ніяково з ним поруч і сісти.

ЯВА VI.

Демко і Вустя *(несуть диван)*.

Демко. Потихеньку, потихеньку, щоб не зачепити
за одвірок; станиви отут його посередині. Це зветься
одивань. *(Становлять)*.

Вустя. Я бачила у посесорів таке сідало, як ходила
мазати горниці.

Демко *(сів на дивані)*. Садовись, Варко, і ти, Вусте,
садовись. Це не на чуже сідаєте, а на своє,—привчай-
тесь, бо це штука немеглена.

Варка *(сіла)*. Ач, вгинається.

Вустя *(сіла і гецає)*. Неначе на гойдалці.

Демко. Ну, ходім, Вусте, за другими ділами. *(Пішли)*.

Варка. Добре панам, що вони раз-у-раз сидять на
такому м'якому та їдять пундики...

ЯВА VII.

Демко *(несе крісло і круглого столика)*. А тепер,
Варко, сядь на оце і обіпрись ліктями на оці бильця.
(Ставляє крісло і столик).

Варка *(сіда)*. Як ловко! А столичок який, неначе
коржик кругленький.

Вустя *(вносить два стула)*. Тату, навіщо отут, де
сідати, та все дірочки? *(Ставляє стула)*.

Демко. Це майстер так примадикував: а задля чого,
то вже й я не розберу. *(Пішов з Вустею)*.

Варка. Оце ж у свахи Конашихи аж зуби скрипі-
тимуть від заздрости. Навіщо цей столичок, що на
йому можна робити? Хіба закришку у борщ кришить?
І повідумують же!

ЯВА VIII.

Демко і Вустя *(вносять скриню)*.

Демко. А це скриня братова, з одежею. *(Ставлять
під стіну)*. А ось всякі лікарствія, що брат гоїлися,
і мазі усякі. *(Вийма кілька пляшечок і баночок з кишень
і ставляє на миснику. Пішов з Вустею)*.

Варка. От до речі і лікарствія привіз. *(Розди-
вляється)*. Треба буде Зінькові дати. Ось у цій пля-
шечці багато, якась жовтенька водичка. Може це з
Почаєва, або з печер? *(Коштує і спльовує)*. Щось
недобре!

ЯВА IX.

Демко *(вносить дві лампи)*. Оцю лампію на цей
столик, а цю можна й на мисник постановити. Згодом
купимо і другого столика. *(Ставляє ще пляшечки на
мисник)*.

Варка. Бач, до чого цей столик!

Вустя *(несе мідні підсвічники)*. Мамо, дивіться, які
цяцьковані підсвічники! *(Показує Варці)*. Коли б ви
бачили, мамо, що людей поналазило у двір, та дівтори,
аж тини вгинаються. *(Знадвору люди тиснуться
у вікна)*.

Зінько *(зносить ящик)*. А тут що таке?

Демко. Усяка посуда: стакани, тарілки, чашочки.
Всяка там немеглена провизія. *(Пішов)*.

Зінько. Там ще ящиків сила. *(Пішов)*.

Вустя. Спитайте, мамочко, татка, чи вони привезли
мені подмастона та ботики?

Варка. Таджеж побачимо: як привіз, то й віддасть.
А свахи Конашихи між людьми нема?

Вустя. Ні, ще нема. *(Пішла)*,
Демко *(з самоваром)*. А оце тобі, жінко, самувар.
Я тобі покажу, як його настановляють—штука! А знаєш,
як та юшка зветься, що з оції штуки п'ють?
Зінько *(вносить ящики)*. Чай!
Демко. А ти ж почім знаєш?
Зінько. Колись возив до станового пакета, так
становий звелів дати мені аж два стакани: таке солодке
та гаряче, тільки що наїдку ніякого.
Демко. Бачу, що ти вже трохи і образований.
А настановлять самувара вмієш?
Зінько. Роздивлюсь, то й доберу способу. *(Пішов)*.
Вустя *(вносить вузол, з котрого випада лимон)*.
А це що таке: яблучко, чи груша?
Демко. Палцин.
Вустя *(підійма)*. Його можна їсти?
Демко. Можна. Візьми й собі, Варко. *(Варка бере
з вузла лимон)*.

ЯВА Х.

Ті ж і Конаш з Конашихою.

Конаш. З приїздом, сваток, поздоровляєм!
Демко. Та що з того?
Конаш. Значить, слава богу, що все благополучно.
Демко. А далі що?
Конаш. Позвольте за ручку почоломкатися. *(Протяга руку)*.
Демко. Навіщо?
Конаш. Чудной чалаєк! такой порадак.
Конашиха *(входить)*. Здрастуйте, свате, здрастуйте, свахо! *(Іде до Варки цілуватись)*.
Варка *(одвертається)*. Вимийте перш губи! *(Конашиха здивувалась)*.
Конаш. Ви як же це з нами?
Демко. Як хочу, так і повожуюся. А хто мене може повчати? Чи не ти?
Конашиха. Я принесла вам, свахо, чотири повісма прядива, що колись позичала...
Варка. На бісового батька тепер воно мені?

Конаш. Я, Дементій, приніс вам довжок: руб двадцять чотири копійки.

Демко. Дарую вам!

Конашиха. Хороше ж ви нас вітаєте!

Конаш. Єжели даруєте, так благодаримо. Одначе, гніватись на свата не стоїть. *(Сідає на скриню)*. Сідай, жінко! *(Конашиха сіда поруч)*.

Демко. Здрастуйте вам! Ви чого ж це розсілися? Я вас прохав садовитись, чи жона моя?

Конаш. А ловка скриня! Чуєш, жінко, як сват так і далі дурітимуть, то хутко процвиндрять братове добро: тоді ми купимо у них оцю скриньку.

Демко. Не діждете! Чого ви розсілися? Я вас питаю, чи кого? *(Конаші мовчать)*. Це що ж за порадики?

Конаш. Бундючесь, свате, пишайтесь, а ми подивимся... А-ну, покажіть ще який хвокус-покус...

Демко. Це, це... Та що ж це таке?

Конаш *(до Вусті та до Варки)*. А ви чого з лимонами держитесь?

Демко. Які алимони, то пальчини!

Конаш. Я, може, скільки сотен, у Турції, как бул, там на Балканах переїв апилцинів, так мені не знать? Це лимони.

Демко. Та що він мені баки забива? Я сам їх у городі купив у лавці, аж два десятки купив. Я більш десятка їх з'їв у Києві, у купців.

Конаш. Може у купців ви і апилцини їли, а це тошно што лимони.

Демко. Не вір, Варко. Облупи лушпиння та й їж! Їж і ти, Вусте!

Варка *(коштує)*. Ой, яке кисле.

Вустя. Аж губи стягує!

Демко *(дражнить)*. „Губи стягує!“ Што то, як воно необразоване. Дай мені, я з'їм. *(Варка і Вустя віддають йому, він почина їсти)*. Справді неначе не палцин?

Конаш *(регоче)*. Годуйтеся, свате, на здоров'ячко!

Демко. Це, стало бить, мене лавушник обдував?

Вустя. Піду рота виполошу! *(Пішла)*.

Конаш. Чого ж обдурив? Тепер будете чай пити з лимонами. Позичте й нам з півдесятка.

Зінько *(на порозі)*. Тату! Що то було у скляній банці? Я банку упустив, вона розбилася, а діти як накинулись, геть все поїли.

Демко. Чи не капосні? То глецерина.

Конаш. Глецерина маєть сладость...

ЯВА ХІ.

Ті ж і Вареник.

Вареник. Вторично мое поштеніє!

Демко. Знаєш, куди йди з своїм поштенієм?

Вареник. Сміхотвор ви, Дементій Васильович! Зараз були приятелі, а тепер знов гордуєте?

Демко. Я який є, таким і буду, а ти... Це й ти сів? Та ти хто такий, який на тобі чин? *(Показує на Конаша)*. То хоч ундерхвицер, він на війні страждався, а ти хто?

Вареник. А я хіба мало страждався з вами та повчав вас, щоб якнайкраще? Що ж ви тепер так вже дуже соблюдаєте свою гордость проти мене?

Демко. Ви всі мене мали колись за дурня, так тепер вже те минулося, пролетіло, ген-ген, відціля його й не видно вже... Розумієте? Минулося!

Конаш. Либонь саме приступа?

Демко. Га? Що ти ундерхцер, а ти лавушник, так це мені має бути приятність з вами? Нікаторої! Ані соб, ані пабе! Ідіть геть з хати! Я зараз ляжу спочивать, бо всі образовані люди, як приїдуть додому, зараз лягають спочивать. Та чи мені вас коцюбою, чи мако-гоном гнать?

Конаш. Ну, жінко, і справді вже нагостювались у свата, пора й додому.

Вареник. І я можу, по дружеству, зробить Дементію Васильовичу усяку пошанобу. До свиданія. *(Пішов)*.

Демко. Хоч і не треба? *(До Конашів)*. А ви чого мнетесь?

Конаш. Позичте полдесятка лимонов.

Демко. Ані одного! *(До вікон)*. Чого у вікна лізете?

Конаш. Що то у вас за ланцюжок на шії?

Демко. Не ваше діло. Жінко, дай мені сюди подушку, тут і спатиму... Стривай, чи завів я часи?

Конаш. Покажіть часи!

Демко. Ти й тямеш? *(Заводить)*. Ні, заведені. *(Варка дає подушку, він лягає)*.

Конаш. Покажіть же часи!

Демко. Ну, на, дивись!.. *(Показує часи)*. І що він в них розбере?

Конаш. Хоч анкор, хоч циліндер на дванадцять каменів.

Демко. Що то вже ненавиджу, як воно почне базікати! Ідіть з хати, бо сьогодні вже ніякої розмови з вами не буде, та й на частування не сподівайтесь. Варко, повигонь мух, а то бісова птиця не дасть заснути. *(Ліг і повернувся спиною)*. Та позатуляй вікна.

Варка *(почина ганяти мухи)*. Що за уїдливи народ!

Конаш. Я жалав з вами, щоб дружбу, потому по сусідству і як сродники; а какви мордяку відвертаєте, так я вам скажу, що не стоїть з таким чмирякою і розговори плодити... Самашедчой чалаек... Чмир, как есь чмир!... *(Пішли)*.

Демко. Мели языком, а я вже сплю!

Варка. Хоч би й повік вас не бачити.

Демко. Іч, свинота необразована!..

ЯВА ХІІ.

Ті ж і Вареник.

Вареник. Це правда, що вже Конаш, як до кого причепиться!..

Демко *(повернувся)*. Жінко, жени й Овсія в потилицю...

Вареник. Ха-ха-ха! Сміхотвор! Спочивайте, спочивайте, я вже сокрився. *(Пішов)*.

Демко. Чисте наказаніє! *(Заплющив очі)*.

ЯВА ХІІІ.

Ті ж і Вустя.

Вустя *(тихо з сіней)*. Мамо, спитайте татка, чи привезли мені подмастона та ботики?

Демко. Привіз: ботики, пальтусака і пальчатки.
Вустя (*сплеснула руками*). Невже? Побіжу, похва-
стаю перед дівчатами! (*Побігла*).

Демко (*помовчав*). От заплющив очі і так увесь
Кийов і виприщило мені перед очима.

Варка. Великий город?

Демко. Несходимий. А Дніпро... брат-ти мой!..
А міст-міст, так то прямо: штука немеглена! А що,
ніхто вже в вікна не зазира?

Варка. Пішли всі вже.

Демко. І гаразд. Отак їх обдури, як я їх обдузив..
Я спать зовсім не хочу. (*Встає*). Достань у тім ящику
пляшки. (*Варка достає*). Оце ром, а це коняка. Давай
чарку. (*Варка подає*). Ану, випий, покуштуй цього
питва!

Варка (*випила*). Ой, я ж зроду такого не пила!

Демко. А тепер таке тільки й питимеш. Ну, бувай
здорова, поздоровляю тебе з моїм приїздом! (*Випива*).
Там є солодкі закуски: канхвети, ріжки, інджир... І ма-
слини є... Викушай ще. (*Частує*). Краще собі вдвох
начастуємось до смаку...

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Та ж хата. Мебель розставлена подекуди; посуда проста, перемішана
з дорогою; на однім вікні ситцева завіса, на другім кумачева; по
стінах всякі картини; піч застелена килимом; біля кроваті теж килим
з левом, абож з конем.

ЯВА І.

Вустя (*сидячи перед дзеркальцем чепуриться і співа*).

Калина-малина,
Я розовий цвет.
Біл у мене ціпа-мама,
А теперя й нет.

Чорное плаття,
Белой воротник.
Ходив ко мнє ціпа-мама,
А тепер одвик.

Чорное плаття,
Белая канва.
Біл у мене ціпа-мама,
А тепер нема.

Звонкая походка,
Серенький картуз,
Брита я головка,
Бубновенькой туз.

Любила я, любила я,
А он, падлец, утьок...

ЯВА II.

Вустя і Зінько.

Зінько. Батько вже прокинулись?

Вустя. Ще сплять.

Зінько. А чого ж ти розверещалась? Де це ти таку паскудну пісню переняла?

Вустя. Мені вона наравиться. Батька не то що піснею, а коли б з ружа над вухом стрільнуть, то й не розбудиш... а ще як вони на похмілля!..

Зінько. І коли це пияцтво притишиться?..

Вустя. Мало батько попоробили на своїм віку? Нехай тепер в волю відпочинуть.

Зінько. Пияцтво не відпочинок... Куди це ти знов вирядилася?

Вустя. Туда, куда мне завгодно.

Зінько. Чи не до прикажчиків знову?

Вустя. Можеть бить!

Зінько. Скажена!..

Вустя. Ні можеь бить! (*Регоче*).

Зінько. Тьфу!

Вустя. Ах, скажіте, раді бога! (*Пішла*).

Зінько (*сам*). Розгардіяш пішов у нашій сім'ї. Куди не скинь оком, все пішло на разореніє, на зруйнування... Мушу перебалакать з батьком рішучо, так далі не можна... Ну, нехай ще посплять. (*Пішов*).

ЯВА III.

Демко і Варка (після великої павзи).

Демко (*їсть солоний огірок, входячи з бокових дверей*). Оце саме але на похмілля!..

Варка (*їсть конфети*). Може внести сирівцю?

Демко. Ні, не треба, огірок солоний краще.

Варка. Чого, питаю, так довго барився в городі? Більш тижня прогуляв?

Демко. Не прогуляв, а діло робив.

Варка. А тут така сумота без тебе.

Демко. Мабуть все питво повичастовувала?

Варка. Авжеж... Той прийде, другий... Тому рюмочку піднесеш, тому дві, ну і...

Демко. Нічого, питва я привіз вволю.

Варка. Та бачила!.. Але яке там ти діло робив?

Демко. Не хотілося б мені тобі розказувать, щоб не розплескала...

Варка. То це вже я й плескухою зробилась?

Демко. Та не втім сила... Нічого вже робить, розкажу; але ти покищо нікому ані слова. Така, бач, проміж нас із Овсієм умова!.. Ми з Овсієм затіваємо кумерцію.

Варка. Кумерцію?

Демко. Егеж. У купці запишусь. Бакалію, красну лавку, винний погріб. Розумієш?—Кумерцію на всю округу!..

Варка. А тут мало не всі люди одне кажуть, що узуг тебе Овсій.

Демко. Що-о? Мене? Ти знаєш, що я вже з Овсієм побратався, вже й хрестами помінялись при свідках. Та знаєш при яких свідках? При попові, при дияконів... І титар тут був, і той купець, що волів скуповує... І багато було! Запили побратимство чимпанським!.. От штука, брат ти мій, чимпанське. Як тільки одіткнеш затичку, а воно так і цвигне з пляшки!..

Варка. Ох, боюсь я, щоб Овсій і справді не взув тебе!

Демко. А я тобі ось що скажу. Мовчав я, доки мовчалося, тепер приказую тобі: затули рота!.. І не смій мені суперечити... (*По великій павзі*). Годі, не надимай носа!.. Коли ти наїсишся отих ласощів? Як на мене, то хоч би й повік їх не було...

Варка. А я тільки б їла солоденьке!

Демко. Їси й так від ранку й до вечора! Вже й діти либонь вдовольнилися, не дуже ласуються, а спочатку як були накинулися неначе сарана.

Варка. Тобі жаль, чи як?

Демко. Та я не про те... А що, чому ж мені бай-дуже до солодкого: чи така натура в мене, чи гостець не приймає?

Варка. А я через що їм канхвети, от вгадай? З роду-віку не вгадаєш! Не думай, що в тебе жінка така вже дурна, що, мовляв, аж вихиляється! Ану, вгадай?

Демко. Що ж там вгадувать?

Варка. Та не вгадаєш!..

Демко. Кажі вже, не мороч голови.

Варка. У неділю була я в церкві.

Демко. Чув я вже. Не то що люди, а й титар здивувався, що виперлася насамперед, мало ставників не поперевертала!

Варка. Тислася навмисне туди, аж де пані стоять: посесорша, полковниця, попівни і всякі дворяни... Насилу протислася!.. Сваха Конашиха нарочито не пускала мене... Своїми вухами чула, як вона шепнула Мокрині та Ликерії: „не пускайте наперед отії барині-сударині“! А я таки протислася.

Демко. Чого?

Варка. Доки стояла поруч з простим народом, то ніби що аж штовхало мене до панів!

Демко. Та як розмірковують до ладу, то тобі тепер ніяково стояти з мужвою поруч.

Варка. І тобі так здається? Отак же точнісінько і мені... Оце зараз вдивляюся я в тебе і ніби бачу проти себе не Демка зовсім, а якогось прикажчика, або купця...

Демко. Бо образувався...

Варка. А тобі не здається, що ніби і я овсім не мужичого роду.

Демко. Та воно неначебто...

Варка. Отож як протислася до панів, а від них такий пах іде, аж у носі лоскоче!.. Я й спитала попівну: з якої причини той пах? А вона й каже: бо панії раз-у-раз канхвети їдять; через те від них таким і відгонить...

Демко. Може й так... Ну, то їж, щоб і від тебе гарний пах ішов... Одначе у мене в голові тепер плант такий, щоб швидш у купці, розумієш? А що про Овсія, то ще раз тобі скажу, що я чоловіка бачу наскрізь... Тільки б мені ще грамоти навчитись, тоді наша взяла!..

ЯВА IV.

Ті ж і Вареник.

Демко. О, за вовка помовка!..

Вареник. А вовк і в хату... (Регоче). Не знаю, як ви за нами, а що ми, як не бачимо вас, так от, при-

мером, і сонце ясне світить, а нам пасмурно. (Чолом-кається).

Демко. Та й я за тобою засумував.

Варка. Тільки-тільки що вас згадували!

Вареник. А по чиїх же ділах я хлопочу, як не по ваших? Я готов усі свої діла на бік, щоб тільки вам, Дементій Васильович, догодить, щоб ви понятіє об мені держали не таке, як люди, а щоб содержували мене на примічанні своїх чувствій...

Демко. Але стривай! Ми ж побратались, то навіщо ж ти мені викаєш?

Вареник. Бо ви як старший брат, а я як менший,— хіба забули умову?

Демко. Ага-га, так, так!..

Вареник. Ви, братіку, учора нагородили мене великою нагородою! (Зідхає). Бог з вами!

Демко. Скільки ж тобі дав? Невже мало?

Вареник. Спасибі, достаточно!

Демко. Чого тобі ще?

Вареник. Кажу ж: спасибі, привселюдно нагородили!

Демко. Та що ти верзеш, я нічого не розберу?

Вареник. А хто учора, як вернулись ми з города, плюнув у твар мені і моїй жінці? (Регоче).

Демко. Та неже?

Вареник. Варваріє Назаровно, докладуйте ім.

Варка. Вони обое: Овсій Харитонович і Василина Хведоровна панькаються біля тебе, цілують тобі руки, посадовили на кровать, подушками обложили, а ти...

Демко. Що ж я зробив?

Вареник. Плюнули у глаза,—сперначалу мені, а потім і Василині.

Демко. Цього не пам'ятаю!

Вареник. Я душу свою готов за вас, а ви...

Демко. Що ж, я заплачу! Пам'ятаєш, як ударив я тебе по морді, адже заплатив?.. Потім я вилив тобі на лисину гарячу кохвію (регоче), аж пузирем лисина взялась—заплатив же й тоді?..

Вареник. А я тепер кажу вам, як перед богом, що не гніваюсь на вас і плати вже нікаторої не хочу!

Демко. А я хочу тобі заплатити. Ну, не тобі, так твоїй жінці...

Вареник. І вона так, як і я. Не плати нам треба; а треба діло швидш робити, тоді не буде вже ні мордобиття, ні плювання!..

Демко. Як не буде?

Варка. Як тільки привезе господин судебний пристав документи, тоді все інакше піде, і не до мордобиття буде...

Демко. Коли б же швидш привіз бамаги пристава. Заведемо кумерцію на всю округу!.. Та що він там робе з тими бамагами, що й досі не везе?..

ЯВА V.

Ті ж і Вустя.

Вустя (*убрана в платті; в нитяних перчатках, хутко вбігає*). Це мене прикажчиця так причепурила, по-модньому. Мамо, понюхайте, чим у мене пахнуть руки?

Варка (*нюха*). Чебриком, чи що?

Вустя. Татку, понюхайте?

Демко (*нюха*). Неначе морквою, чи, сказати, новим кожухом... Чимсь гарним!..

Вустя. Це мені прикажчиця налила чогось на руки. Прибігла за зонтиком, бо ми оце зараз ідемо з прикажчицею до попаді в гості. Коли б ви, мамо, бачили, як зо мною панькаються прикажчики, господи! як вони мене люблять! Вже мені аж скучно з вами, побіжу мерщій, бо мене там дожидаються. (*Пішла*).

Демко. От, чи довго побула у прикажчиків, а вже їй тісно в нашій хаті. А тобі, Варко, наша хата не здається тісною?

Варка. Ні!

Демко. А мене вона неначе давить. Ось і зараз неначе аж закрутилася перед очима. Ач, як крутиться! Пожив у Києві, у купців в хоромах, то тепер зовсім не можу жити в тісній хаті: давить, та все крутиться! Не можу. Як запишемось у купці, куплю великого дома.

Варка. Тільки щоб ближче до церкви, біда як люблю слухати, як дзвони ревуть!.. Як ще була малою,

то було на великдень цілий день висиджу на дзвіниці та все слухаю, як дзвони ревуть...

Вареник. А чи пам'ятаєте ви, братець, що сьогодні у старшини бесіда?

Демко. Знаю. А далі що?

Вареник. Що?

Демко. Придивись мені в вічі гарненько і вгадай, про віщо я думаю?

Вареник. Туман, туман в очах, не зрозумію ваших дум!..

Демко. Хочу тобі подарувати сердука братового. (*Іде до скрині, виймає старого сердука і дає Вареникові*). Нікому не давай, а тобі на; на, та знай мою добрість! Плюнув тобі в твар і вже наградив,—розумієш?

Вареник. Братіку родненькой!.. Дементій Василювич! Взяли ви цілком мою душу і моє серце під ваші ножки... Вірите ви, що я вам добра бажаю?

Демко. Ну, а як вірю?

Вареник. Позвольте ручку.

Демко. На!

Вареник (*цілує*). Позвольте і другу. (*Цілує*). Через десять год у нас буде мільйон триста тисяч!..

Демко. Коли б же то? Тільки от що: грамоти я не дуже.

Вареник. Довчу, ей-ей довчу!

Демко. Скільки кажеш: мільйонів тисяч?..

Вареник. Або плюньте мені зараз ще раз у твар і проженіть з-перед своїх ясних очей, або ж скажіть: вірю тобі, Овсію, роби так, щоб добре було!..

Демко. Та я давно вірю тобі, Овсію!

Вареник. Робить діло?

Демко. Роби!..

Вареник. Щоб на всю округу!

Демко. На всю округу!

Вареник. Братіку, через десять год: мільйон триста тисяч!..

Демко. А давай оце зараз приймемось за грамоту?

Вареник. Можна. Давайте книгу, я вас у три місяці до всіх наук призведу!..

Демко. Коли б же то!..

Зінько (до Вареника). Ось вийдіть, будь ласка, на часинку з хати.

Демко. Навіщо?

Зінько. Маю, тату, перебалакати з вами наодинці.

Демко. Балакай при ньому.

Вареник. Зіновій Дементович, я ж у вас, як свій. Вже й побратався з вашим папашею.

Зінько. Це таке діло, що треба з отцем наодинці.

Демко. Я догадуюсь... Вийди, Овсію.

Вареник. Може одійти в куток? Я затулю вуха і...

Зінько. Пожалуста, вийдіть! (Вареник виходить і потім підслухує біля дверей).

Демко. Це ти чи не про Марину знов?

Зінько. Про неї...

Демко. Я тобі раз сказав, що вона тобі тепер не під масть, то й годі про це.

Зінько. Ви тоді може в серцях сказали?

Демко. І тоді сказав і тепер те ж скажу: моя воля, щоб ти сватав прикажчиківну.

Зінько. Цього не буде.

Демко. Як то не буде, коли мій плант такий, щоб прикажчиківна була мені невісткою?

Зінько. Моєї волі на те нема.

Демко. Я тебе не питатиму!

Зінько. Піп спита.

Демко. Та ти як це зо мною?

Зінько. Так, як і завжди... А от ви, тату, тепер зо мною не так.

Демко. Я від свого слова не відступаюсь.

Зінько. Вже відступились.

Демко. Та ти зо мною на сварку?

Зінько. Борони мене, боже! Слова зневажливого вам не скажу.

Демко. Та я тебе вижену з подвір'я!

Зінько. Нащо ж виганять? Коли вже я вам так спротивився, то я й сам піду.

Демко. Геть з очей! Це тебе дядько твій Серьога навчив? О, то розумний! Тільки мені тепер на нього плювати. Знаєш ти, де розум, знаєш? У партманеті. Там він увесь! Щоб я більш про Марину і не чув...

Зінько. То певно не почувте більш і про мене! (Хутко пішов).

Демко. Що то як воно необразоване, то скільки мороки з ним ще наберешся...

Варка. Що це з Зіньком?

Вареник. Одні дурощі, заспокойтеся.

Варка. Промовив: „прощайте, мамо!“ А очі йому так зразу і залились сльозами.

Демко. Кремезний, сплоха його не нахилиш...

Вареник. Отакий точнісінько замолоду і я був. Покійні батько звеліли мені сватати Василю, а мені, вірите, гидко було тоді на неї й глянути! Тепер вже ми привикли одно до другого.. Я й кажу батькові: утоплюсь. Побіг у берег, зупинився у вербах та й дивлюсь: чи біжать батько мене рятувати? Бачу, що ніхто про мене не турбується, навіть і батькові рідньому байдуже, я й подумав: з якої же я речі втоплюсь? На другий день поблагословився та й пішов до Василю за рушниками. І от, як бачите, і по сей день дітей годуюмо...

Демко. Та копитали наживаєте?

Вареник. Верно! Інакше не варто і на світі жити.

Демко. А піди, Варко, подивись, що Зінько робе? Нічого йому не кажи, а тільки подивись. (Варка пішла). Він перш ніколи, щоб упоперек мені...

Вареник. А тепер забрав собі в голову. От тут верстов за двадцять, розказував сьогодні один проїжджий, так який случай? Живуть, каже, собі отець з сином в миру, хазяїнують, і слава скрізь іде про них, що хазяїни на всю губу!.. Батько сказав слово синові, син согрубив; батько—друге, син ухопив дрючка та батька по плечах... Он який тепер розбезсовісний

народ вилуплюється. І куди тільки совість людська поділася? Одначе, довго судового пристава нема?

Демко. Доки прибуде, давай повчимось грамоти.

Вареник. Можна.

ЯВА VIII.

Ті ж і Варка.

Демко. А де ж він?

Варка. Кажуть, подався на гору, у город би то, чи що.

Демко. Ач, який упартий! Де не блукатиме, а вернеться додому; не ясла йдуть до вола, а віл до ясел.

Вареник. Верно.

Демко. Одначе, годі про це, є важніші діла. Варваріє, іди собі кудинебудь, бо ми зараз за грамоту приймемось.

Варка. А може й мені цікаво послухати, може і я навчусь одного-другого слова?

Демко. Тобі грамота не потрібна.

Варка. Чому?

Вареник. Без нікотої надобности, один тільки гріх!

Варка. А я було, господи, як люблю слухати, як ще Зінька брат Серьога вчив читати. Шкода, що тільки одну зиму вчив.

Демко. Ще мало вчений, а вже супроти отцівської-материної волі йде.

Варка. Таджеж ти й старий вже, а вчишся грамоти?

Демко. Мені нема проти кого йти. Опріч того, я вчусь за для кумерції.

Варка. Як почне було Зінько читать, то я слухаю-слухаю, а далі й задрімаю, і почне мені вчуватись, що нібито котик муркоче під самісіньким вухом. Я, господи, як люблю, щоб котик мені муркотав.

Вареник. Жінці наука одна: слухать мужа і покірствувать йому. А грамота один тільки гріх!

Демко. Баб'яча голова, конешне, не до книжки зліплена, а до печі. Аж осьдечки знайшов книгу. *(Бере з запічка книгу і сіда за стіл)*. Почнемо. Може спочатку вип'ємо по чарці рому?

Вареник. А вам як у нутреностях?

Демко. Та так ніби просе трохи.

Вареник. А ежели просе, так треба й дати.

Демко. Варваріє! Подай там ту пляшку, що чорний билетик наліплений. *(Варка пішла в комірчину. Демко почина читать)*. Бра, вра, гра, дра, жра.

Варка *(гука з комірчини)*. Тут у цій пляшці нема вже й капелиночки.

Демко. Як то нема? Може ти не ту пляшку намачала? *(Чита)*... зра, кра, лра.... Візьми другу.

Варка. Ось знайшла повну. *(Вносить)*.

Демко *(бере, налива, п'є, потім частує Овсія)*. Доброго здоров'ячка!

Вареник *(випив)*. Ловкий ромок! Почім пляшка?

Демко. Руб п'ятдесят. Варю, випий з нами. *(Частує)*.

Варка *(випила)*. Цього напитуку я не дуже хвалила; а он те, як бо його, що шипить?

Демко. Донське?

Варка. Егеж, ото саме таке, що я пристала б його пити хоч і щодня. *(Демко почина читать)*.

ЯВА IX.

Ті ж і Волосний Писар.

Волосний писар *(під чаркою)*. Науки юношей питають, отраду старцям подають!.. Што ж ви, господа, сидите дома? Разві не знаєте, де вам слід сьогодні бути?

Вареник. Ми собирались до господина старшини.

Демко. Хотіли трохи повчитись.

Волосний писар. Хоча й сказано, що „учення-свет, а неучення тьма“, но розсуждають еще і так: „вік вчись, а дурнем помреш“. А поетому: я нічому не вчусь, нічого не читаю, а тільки щитаю. Сто рублів в год, восьми рублів тридцять три копійки в місяць! Таковое мое жалованья. А у мене три сина і чотири дочки. От я й думаю: почему у мене три сина і чотири дочки, а жалованья: сто рублів в год? Думаючи так, іду я вулицею, візираю через тини. Вижу я, що

у Грицьковім подвір'ї ходять кури, гиндики, гуси і всякая прочая живність. От я й щитаю курей: двадцять три! Двадцять три? Нехай би двадцять, а на що ж ще й три? Починаю я філософствувати і вижу ясно, що еті три куриці—мої! Понімаєте? Тепер вижу я, що у вас в хаті три мідних підсвішника. Філософствую я: навіщо ж три? Аджеж три свічки разом не можна світити? Чий же той третій підсвішник? Філософія моя шепче мені: „твій!“ А як він мій, то я його й беру. (*Бере підсвішник у кишеню*).

Демко. Га? Варваріє? Це що ж таке?

Волосний писар. Овсію, маю я право взяти підсвішник, чи не маю? Ежели я не маю права взяти цього підсвішника, то ти хіба маєш право, не маючи патента, продавати горілку і під заклад давати?

Вареник. Позвольте... потому що у мене совість у моїй душі...

Волосний писар. І в мене вона там же. А закон що гласить? А ви, Дементій Васильович, либонь, гніваєтесь, що я взяв підсвішника?

Демко. Не то що, а якось воно...

Волосний писар. А котрий вже місяць у вас паспорт прострочений? А чи не вгодно вам прогулятися етапним порядком верстов за двісті, задля ісходатайствования нового паспорта?..

Демко (*злякався*). Та я ж нічого...

Волосний писар. Краще, як житимем у миру та согласії. Примером, Овсія Харитоновича за його хвокуси давно треба б і оштрафувати і під суд... Одно тільки скажу слово, і Овсій Харитонович в трубу!.. Одначе ж я не доношу на нього,—не через те, щоб він мені був другом, чи до вподоби, а що не він перший котолуп, не він і останній!..

Вареник. Коло такого діла інакше неможливо. Як я їх не пожалію, так хто ж їх пожаліє?

Волосний писар. Кого? Пожалуста, не замазуйте мені очей! От ви, Дементій Васильович. Вдаєте ви з себе розумного і образованого, а Овсій валяє перед вами дурака!

Вареник (*хутко частує його*). Чудова штука!

Волосний писар (*чита ярлика на пляшці*). „Ром Ямайский“. А, можна! (П'є). Так от я й кажу...

Вареник (*налива*). Викушайте ще...

Волосний писар. Не вредно. (*Випива*). Овсій валяє дурака, а...

Вареник. Дементій Васильович, братець, почастуйте ще й ви.

Волосний писар. Так от я й кажу... а Дементій Васильович...

Демко (*частує*). Милости прошу.

Волосний писар. Перед джонкою, пожалуй, пользительно! (*Випива*). Так я й кажу: Овсію Харитоновичу, свалить дурака...

Вареник. А до Варвари Назаровни треба ще поздоровкатись?

Волосний писар. Наливай! (*Випива*). Овсію, думаєш не понімаю музики? Хочеш, щоб печать на уста положив? Можна!.. Почому не так? А тільки скажу: у нас дурак та мошенник наголо! А посередині нікого нема, один тільки я... А у мене три сини і чотири дочки, а жалування... Давай вип'єм! (*Частуються*). Не стоїть товкувати... З ким товкувати? Ходім швидш, вже джонка зварилась...

Вареник. Ходіте і справді мерщій!

Демко. Варваріє, одягайся хутчій. (*Одягаються*).

Волосний писар (*обійма Вареника і Демка*). Ех, друзі мої! (*До Демка*). Ти дурак! (*До Вареника*). А ти мошенник! А я, получаючи восьм'ять рублів тридцять три копійки в місяць... (*Співа і йде обійнявши Демка і Вареника*). „Вот мчится тройка удалая...“

ЯВА Х.

Комедіант (*входить назустріч*).

Комедіант. Кажись, в етот самий дом я получил ганжимент?

Демко (*зрадів*). Приїхав таки? От маладець!

Комедіант. Какже не приїхати? Дав слово, надо сповнить: тим паче, що обіщано і вознаграждение: пам'ятаєте?

Демко (*до писаря і Вареника*). Ось побачите який втішний. Варко, це комедіант. Візьмемо його з собою

до старшини, він там кумедію покаже. Ось покажи моїй жінці кіятри, вона зроду - віку не бачила.

Комедіант (*балака за двох*). „Ти мужик, дурак“? „Точно так!“— „Чиво в тебе красной нос“?— „Покусав мене барбос!..“

Демко (*регоче*). Правда втішний? І принесло ж тебе на мою голову!.. Варю, скажи наймитам, щоб скликали народ на кумедію. Хутко! (*Варвара пішла*).

Волосний писар. Значить, до старшини отложим поход?

Демко. Спершу тут покаже кумедію, а потім у старшини. Овсю, частуй, покищо!

Комедіант. Артист тоже челевек, а потому дольжно і його почаствовать. (*До Вареника*). „Наливай, брат, наливай, все до каплі випивай!“ (*Випив*). Я привик одну випить, а другою закусить. (*Підставля чарку, Вареник налива*). За здоров'я компанії честной!.. (*Випива*).

Вареник (*частує писаря*). Викушайте.

Волосний писар. Я готов. (*Випива*).

Демко (*до комедіанта*). Ну, й чудак же ти!.. Ану, ще покажи щонебудь!.. Сядьмо! (*Сідають*).

Комедіант. Кузен, как мой здоров? Караш? (*Б'є Демка по потилиці*). Ну, але мон шер, кушай што-небудь... Артист тоже должен кушать!.. Глечик молока, четвертину сала, дві булки, макітру вареник, от і перекуска!.. (*До Демка*). Так лі, мусю капрал, штоб тебя чорт забрал!..

ЯВА ХІ.

— Конаш, Конашиха і ще люди.

Конашиха. Де ж та кумедія?

Демко (*показує*). Комедіант осьдечки-о! Сідаймо.

Комедіант. Мадам, ето вам і есть я сам. Ліко-мендуюсь!.. (*Розшаркується*).

Конаш. Я видав не раз кумедію. Стало бить, так халабуда (*показує руками*), вгорі завішано кумачем алі бо калінкором. І кагда шарманка починає грать, так завіса зараз одкривається і виходить кукла і провозглаша: „Здрастуйте, господа! Я пришол до вас сюда. Чи будемо битись, чи миритись, а лібо весели-

тись?“ І почне усякі штуки приставлять. Народ, хто зможе платить: первое місто двадцять копійок, второе гривеник, третє п'ять. Вот виходить дівчонка, сичас запоїла: „Ва пустыню удаляюсь!“ А він починає плакати, тут вона підскочила до нього, поцілувала, і пошли вдвох „комарицьку“ жарить.

Комедіант. Всьо ето ви, кавалер, розказуєте про кукольну комедію: я же жонгльор, еквілібрист, артист на турнике і на трапеції і, окромя того, показую фокуси-покуси...

ЯВА ХІІ.

Ті ж, Старшина і другі поважні люди.

Старшина. Дементій Васильович, ми вже вас ждали-ждали, та й жданки поїли.

Волосний писар. Кумедію нам привезли і потому посмотріть любопитно!..

Демко (*чоломкається з старшиною*). Садовіться! Спершу тут, а потім до вас.

Староста. Позабавимся. (*Чоломкається з Демком*).

Демко. Ось побачите, який втішний! І принесло його на мою голову!

Комедіант. Тепер покажем почтенной публічності своє іскуство, ілі же фокуси-покуси. Которий час?

Демко. Стривай, чи я завів часи? А де ж мої часи?

Вареник. Невже забули, що мені віддали? (*Дивиться на часи*). Тепер два часи.

Комедіант. О, не опоздаю на поїзд. Вот здесь у меня одна тарелка, а вот здесь у меня одна палочка; вот я ставлю ету одну тарелку на ету одну палочку; і вот ета одна тарелочка, на етой одной палочці будеть вертїться. Извольте посмотріть. Жаль, што музики нема!..

ЯВА ХІІІ.

Ті ж і Судебний пристав з двома понятими.

Судебний пристав. Что ето за собрание?

Старшина (*тихо до Демка*). Чого це до вас судебний пристав? (*До судебного пристава*). Здрастуйте, Михайло Іванович!

Судебний пристав. А, господін старшина, а я вас і не узнав.

Старшина. По яким ділам?.. (*В дверях показується Зінько і Варка*).

Судебний пристав. Кто здесь Дементій Пшонка? Демко. Я.

Судебний пристав. Одескій мешанін Дементій Васильевич Пшонка?

Демко. Він самий і є.

Судебний пристав. Ви продали Чугуєвському мешаніну Євсею Харитоновичу Варенику двіжмове імущество, заключающееся в мебелі і домашней утварі, (*вийма бумагу і чита*) как-то: диван, два кресла, шесть венских стульев, кровать орехового дерева, стол переддіваний, два ломберних стола...

Демко. Та що це ви вигадуете?

Судебний пристав. Деньгі за всьо повністю получили?

Демко. Я?

Судебний пристав. Да, разумеется, ніхто же іной, как ви! Зачем же ви проданное імущество удерживаете у себя і не отдаете покупщіку? Я пріехал с ісполнительним лістом, чтобы удовлетворіть претензію господіна Вареника.

Демко. Овсію, що це? Люди добрі, це що ж?

Вареник. Демку, побратиме, перестань смішити людей, не соромся. Ну, що ти все дурака валяеш? Аж смішно тебе слухать, навіть, аж досадно.

Демко. Він давав мені у шутки підписувать якісь бумагі; потім возив мене до натаруса контракта на кумерцію підписувать...

Вареник. Контракт підписаний, точно. Роздобувай тільки грошей і через год у нас буде мільйон триста тисяч...

Демко. Це якісь витівки, чи шутки?

Вареник. Які шутки? Що ми діти чи як, щоб у хаток гратись? Ми з тобою написали всі бумагі, як слідує по формі.

Демко. Це розбій!

Вареник. Ти б спершу протверезився, тоді і розчував би діло. Бач, залив памороки, та й вибаннявився на людей, як баран!

Демко. А гроші мої, де мої гроші?

Вареник. Які? Мої гроші, п'ять тисяч п'ятьсот рублей, лежать у городській банку, я оце недавно їх положив; а ти повинен знать, де твої гроші. Дивіться, люди добрі, пита, де його гроші? Хто ж краще від тебе зна, де вони? А що ти мені часи подарував, так це правда, і за те я тобі повік вдячний!

Демко. Подарував?

Вареник. Вони у мене сховані в шкатулці під двома замками... То вже така пам'ятка, така...

Варка. Та це у сні, чи навспряжки?

Вареник. Прочумайтесь, Варваро! (*Кланяється Демкові*). За часи спасибі тобі, побратиме. От при людях дякую тобі, коли хочеш і в ніжки уклонюсь. Господин пристав, прошу до мене в господу, спершу пообідаєте, а потім і за діло. З города проїхались, перекусить варто. А побратим мій, він чоловік добрий, віддасть без супереки. Окрім того, як і побратими... Побраталися ми в городі, при свідателях... Господа начальники, прошу посітять мене. (*Іде з приставом*).

Демко. Ограбував посереду білого дня, посереду людей ограбував...

Старшина (*проходе біля Демка*). Як же це ти, дурню, таку ворону впіймав? (*Пішов*).

Староста. Дурневі дурнем і помирать. (*Пішов*).

Волосний писар. Весьма і весьма глупо! (*Пішов*).

Конаш. Оце так хвокус-покус! (*Пішов. Люди починають тихо розходитись. Комедіянт зникає, сховавши в кишеню підсвішника*).

Демко. Все, все прахом пішло! Немов у сні все те проминуло. Знов злидень, знов Вареників попихач. Всі відцурались... І син рідний, Зінько, і той відцурався.

Зінько (*виходить*). Не відцурався я вас, тату, аби ви мене не відцурались.

Демко. Зіньку, сину мій! (*Обійма його*). Одурено мене, обморочено, знов наг я, як птах!.. Бідні ми, сину, бідні!..

Зінько. Ні, тату! Бідний той, що в болоті сидить; а чоловік, доки на ньому хрест,—не бідний!

ЗАВІСА.

ОЛЕСЯ

Драма в 4-х діях і 5-ти одмінах

ЛИЦЕДІЙ

Кіндрат Антонович Балтиз.
Лукерія Степановна, його жінка.
Олеся (Олександра), їх дочка.
Матвій Гнатович Тасюра, вчитель.
Нихвінт Варфоломеевич Знаменський, бурсак.
Марфа Варфоломеевна, його сестра, дівчина.
Яков Михайлович Воздвиженський, псаломщик.
Старшина.
Волосний писар.
Павло } слуги
Горпина }
Марина, удова.
Влас, її син, парубок.
Галя, її дочка, мала дівчинка.
Шльома } лавочники з містечка.
Гершко }
Пфейфер, німець.
Льовка, лакей.
Леонид Петрович Загрива, поміщик.
Гості і діти.
Староста.
Леонила Агапоновна Козубська, підстаркувата дівчина.

Діється в Україні.

ДІЯ ПЕРЩА.

Кімната у панській будинку, але вбрана по-міщанському: іншого то й надто, а іншого брак.

ЯВА І.

Павло й Горпина.

Горпина (*втираючи вікна, співа*).

Ой коли б я біду знала,
Не йшла б заміж, та гуляла.

Ого-го-го, го-го-го,
Голівонько, бідна моя!

А тепер я біду знаю,
Пізно ляжу, рано встану.

Ого-го-го, го-го-го,
Голівонько бідна моя!

На городі квітки в'ються,
А за мене хлопці б'ються.

Ого-го-го, го-го-го,
Голівонько бідна моя!

Не бийтеся, нема за що,
Хоч я гарна, та ледащо.

Ого-го-го, го-го-го,
Голівонько бідна моя!

(*Павло підспівує*)

Як вам, дядьку, гарно у сердущі! Тепер зовсім ви не похожі на чередника.

Павло (*ровставля дзиглики*). Був би я раніш розумним, досі не такі б сердуки носив.

Горпина. Чи й справді?

Павло. Щоб ти знала. Чого скалиш зуби? Чула, що як ще тут сиділи наші рідні пани, не оці посесоригіроїди, а справжні пани?..

Горпина. Так, так. Згадали те, від чого вже й сліду не зосталось.

Павло. Ех ви! За справжніх панів життя було!

Горпина. Та ну?

Павло. Що вже танукать? Скільки не танукай, а як воно тпрукнуло, то далі не поїде. Ну, й понімай ти тепера, що я був мало не три года за лакея.

Горпина. Невже?

Павло. А ти міркувала, що я зроду чередник та й годі? Нє, брат, бери вище!.. Ти спитай мене, де я бував; спитай, чи є що таке в світі, щоб я його не видав? Хочеш, я тебе зразу, одним словом, остовпию? Скажу таке слово, що ти тільки баньки витріщиш?.. От, наприклад, скажи мені: що таке гостиниця? (*Сіда у крісло*).

Горпина. Гостинець?

Павло. „Гостинець!..“ Дуря ти! Що гостинець, так і мала дитина зна, що то ласощі; а я тебе питаю, що таке гостиниця?

Горпина. Мабуть не вгадаю.

Павло. Ну, а білярд ти бачила?.. А портерську лавку?.. А трахтир з вівіскою: „захадіте, гаспада, тут веселіє всегда?..“

Горпина. Он скільки ви світа бачили!.. Як же це ви, були лакеєм, а нарешті чередником стали?

Павло. Спитай ти мене, то я, брат, і сам гаразд не розміркую, як воно скоїлося. Збираються, приміром, чуєш, наш покійні пан, Петро Ригорович, збираються виїздити у заґрянцю. Покликали мене та й питають: „што, Павлушка, поїдеш з нами у заґрянцю?“ А мене неначе який біс сіп за языка: „Не поїду“—кажу.—„Пачаму?“—„Боюсь. Ще, кажу, як, борони боже, помру на чужій стороні, то нікому буде й поховать“. Бач, мені тоді міркувалося, що на чужині нема ні людей, ні попів, а скрізь тільки одна пуща, нетрі та бескети... І кортіло ж мене у ту заґрянцю, ну,

сказать... аж тіло на мені свербіло, так кортіло; а язык, неначе він не мій, одне белькоче: не паеду. Прямо, мабуть, щось таки наврочило! Почав, приміром, вигадувать: я не знаю, кажу, відкіля там і сонце сходить, та ще чи й світить воно там, чи не світить?.. Ге, дай тоді мені оцього розуму, що тепер у моїй голові...

Горпина. Що ж, і не поїхали?

Павло. Господа поїхали, а я зостався... Досі вже був би, може, комардином, коли не швельцаром; а може ще й вище забрався б.

Горпина. Що ж воно таке швельцар?

Павло. А таке, що сиди увесь день на кріслі, рипай дверима та дивись у газету—от тобі і вся робота...

Горпина. Рипай дверима, х-м. І не обридне ж?

Павло. Як хто подзвонив, встань—і одімкни: зняв ти шинелію, чи шубію—гривеник, надів—гривеник, або й більш того.

Горпина. За віщо ж гривеник?

Павло. От як доведеться тобі коли побувать в городі, то й побачиш, за віщо дають гривеники. Потому образованіє... У городі й розуму наберешся, і гостиниці побачиш, і кандиртерську...

Горпина. Що воно таке за кандир? Я й не вимовлю.

Павло. Кандиртерська? І я, брат, попомучився, доки наламавав языка, а тепер так я потраплю зразу усякі розмови, по якому хочеш. Кандиртерська це така крамниця, що до чого не доторкнись, усе, брат, солодке. Далась вона мені в знаки. Послали мене покійні пан, Петро Ригорович, з запискою у кандиртерську; німець взяв у мене ту записку, подивився, далі зиркнув на мене і знов очі встромив в записку; згодом промовив до мене: „Вас?..“ а потім до другого: „Хер-мер-мер!“, а той до нього: „Я?“ А цей знов: „та ти ж!“ І зараз той другий і понакладав у папір усяких порожніх та й дав мені. Несу я те порожнє, держучи обома руками, щоб не випорснуло. Чую, щось мені по руці неначе потекло. Зирк! аж тече сметана. Я лизь язиком—солодке: лизь удруге—біда яке солодке!.. Та доки доніс те порожнє до гостиниці, всю сметану вилизав.

Приніс, та й подаю панові. Як закричить на мене пан, як затупотить... „Помняв, каже, падлець усю кушанню...“ Сміха та й годі! (*Хутко хапа Горпина за кишеню*). А це що в тебе у кишені, сахар?

Горпина (*б'є його по руці*). Та гетьте бо. Відкіля б у мене взявся той сахар?

Павло. Хіба не можна хапнуть?

Горпина. Чорта лисого хапнеш, коли все позапірано!

Павло. Невже? А за рідних панів так все було настіж; бери, чого хочеш, чого душа бажа, бери вволю!.. От життя було! Минулося... А я думав, що то в тебе сахар, з'їв би грудочку. (*Зідхнув*). Давно вже не їв сахарю.

Горпина. Сьогодні, як чай наливатимуть, я може вам роздобуду.

Павло. Бери, чого зівать? Сахар, це не крадіжка. Бери сміливо! Чаю я не вхвалив, чаєм тільки зуби повипарюеш...

Горпина. Коли б мені довелося побувати вгороді, вже б надивилася усяких див.

Павло. Невже ніколи не була? Попрохай хазяїна, щоб повіз.

Горпина. З якої речі?

Павло. Таджеж лабузниться до тебе... думаєш, не бачив?

Горпина. Еге, вигадайте півтора людського...

Павло. А ти дурью не будь. Скаже він тобі: „поцілуй!“ А ти зараз: давай цількового, або й два, то поцілую!..

Горпина. Не плетіть дурощів...

Павло. Ні, справді. Слухай бо. Як почне хазяїн біля тебе півнем стрибати, ти й скажи йому: п'яного Павла за клюшника?

Горпина. Єй-богу, я вас вилаю.

Павло. То ти так з дядьком?

Горпина. Гарні дядько... ач, чому навчають!..

Павло. Дуря! Ти себе оберегай, а як дають, не зивай.

Горпина. Мовчить, бо так навідлі оцією ганчіркою і морсну по пиці.

ЯВА II.

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Кіндрат Антонович. Хазяйки тут не було?

Горпина. Ба оце недавно навідувались.

Кіндрат Антонович. А що, Павле, краще тобі в горницях, ніж у загоні?

Павло. Павлові скрізь однаково, як у хліві, так і в горницях: чи долі сидіти, чи в кріслі, з газетою в руці, його тим не здивуєш.

Кіндрат Антонович. А що, як тебе взяти й зовсім за лакея?

Павло. Я й на те пристав.

Кіндрат Антонович. Ну, сьогодні придивлюсь, як ти справлятимешся.

Павло. Колись умів догоджати справжнім панам, то може й на вас потраплю.

Кіндрат Антонович. Тепер справжній пан той, котрий має в кишенях.

Павло. А хіба мені важко сказати на вас і ваше високе благородіє? Як звелите, так і величатимем.

Кіндрат Антонович. Я тебе годую, стало бить, і пан.

Павло. А так. Звісно: ви наші, а ми ваші.

Кіндрат Антонович. А ке, принеси мені води.

Павло. Сихчас! (*Пішов*).

Кіндрат Антонович. Чому не прийшла в повітку, як звільно, цікаво?

Горпина. Справді, чіпайте мене, бо хазяїці скажу... Он вже й люди почали постерігати.

Кіндрат Антонович. Які люди?

Горпина. Хоч би й Павло.

Кіндрат Антонович. Павло? Хто ж Павлові повіре? Мені на двадцять Павлів начхать. Краще не маніжся, а подумай: чим ти згадаєш свої молодощі, котрі не двічі бувають на віку?..

Горпина. Ідіть до Гапки.

Кіндрат Антонович. Що-о?

Горпина. А коли і Гапку вже залишили, то підіть до Пріськи.

Кіндрат Антонович. А-а, ти ревнуєш? От за це хвалю. Та ти краща від Гапки, і від Пріськи, і від усіх... Був би я удівцем, я озолотив би тебе!.. *(Хоче обняти її, Павло втискується в середину).*

ЯВА III.

Ті ж і Павло

Павло *(несе на підносі стакан води)*. Звольте!

Кіндрат Антонович *(довго дивиться на нього)*. Ти таки зовсім маладець! *(Бере стакан, п'є)*. Либонь, я таки zostавлю тебе при горницях...

Павло. Не жалкуватимете.

Горпина. І мені менш би було роботи... Де ж це віник?

Павло. Там у тій кімнаті, за шахвою. *(Горпина пішла)*. Бадьорна дівчина! *(Показує очима на Горпину)*.

Кіндрат Антонович. До вподоби тобі? Чи не думаєш сватати?

Павло. Ні, я вже спізнився. Вона у мій бік і не дивиться, гне вище. Окрім того, вона і небога мені...

Кіндрат Антонович. Он що!

Павло *(хіхікнув)*. А поміа окуратно, де раки зимують!..

Кіндрат Антонович. А ти краще знай свого носа!..

Павло. Я так сказав, на вітер... Мовляв: „їж борщ з грибами, держи язик за зубами..."

Кіндрат Антонович. Держа... ти й без грибів.

Павло. Правильно! А тільки як ми бували при па-нах, то й знаємо, як діло повернуть з дівчатами... вчені.

Кіндрат Антонович. Тямиш ти?

Павло. Чого не поміаю, за те ніколи не візьмусь!

Кіндрат Антонович. Ов? Але я тим не цікавлюсь... *(Дивиться на нього)*. Одначе, нехай буде й так, що від сьогодні на тобі чин лакея. Побачимо, чому ти у панів навчився!

Павло. Я вмію і невидючим прикинутись, як треба буде.

Кіндрат Антонович. Я не про те... Гляди ж мені, визначись сьогодні перед гостями так, щоб не довелось за тебе мені червоніти. *(Іде, а потім вертається)*. Жаловання тобі я не прибавлю, а одержу стару з мене, як зумієш заслужити—матимеш. Розумієш, з мене стару одержу?.. А про Горпину не смій мені більш ніколи натякати, чуєш? *(Пішов)*. То все пустяки... не те у мене на думці...

Павло *(помовчав)*. Ну, Павле, не будь дурнем, то буде тобі що і їсти, і пити, в чім хороше походити. *(Чутно голос Лукерії Степановни)*.

ЯВА IV.

Горпина і Павло.

Горпина. Чуєте, знов квочка розкудкудахталася?

Павло. Нехай кудакка, тільки й її, що покричить; вона на те господиня. Але ми з тобою все ж таки тут найстаршими будемо.

ЯВА V.

Ті ж і Лукерія Степановна.

Лукерія Степановна. Та й довго ж ви воло-возитеся, скоро вже й гості почнуть сходитись, а ви й одні горниці ще не опорядили як слід. *(До Павла)*. Навіщо ще й тебе в горниці взяли, мало й так дармоїдів?

Павло. Правильно. За рідних панів слуг було сила, так то ж були справжні пани... А тут хазяїн каже: „треба“, ви кажете: „не треба“ і... правильно.

Лукерія Степановна. У кого дзенька в кишені, той і пан.

Павло. І я вас почитую, як достометну пані. Та дай вам тільки прозору трубу в руки, та щоб шляпку при голові і вже: ваше осіятельство! Правильно. Тільки що осіятельство і без лакея, чи правильно ж? О, бачите! Виходить мене вам треба...

Лукерія Степановна *(до Горпини)*. Куди ж ото ти ставляєш отого дзиглика, хіба не знаєш, що йому належить бути отутечки?

Горпина. Почали витребенькувати!

Павло. Правильно, що йому отутечки іменно і слід стояти, де господиня приказують.

Горпина. Учора був отамечки, а сьогодні вже он куди ставляй його!

Лукерія Степановна. Еге ж, учора був отамечки, а сьогодні буде осьдечки.

Павло. Так і понімай!

Горпина. Навіщо ж це?

Лукерія Степановна. Я так хочу!

Павло. Понімаєш, дуря, господиня так жалають, і правильно.

Горпина. На таку господиню ніколи не потрапиш догодити.

Лукерія Степановна. У кого нема тям, той і не потрапе.

Павло (до Горпини). А ти наважайся потрапляти. Було покійні пан, Петро Ригорович, кажуть: „Павлушка, щоб завтра етая небуль, що стоїть у цій кімнаті, стояла в тій, а та, що в тій, щоб стояла в цій“— Слушаю! І завтра зроблено так, як звелено. Господиню треба слухать, бо вони наші, а ми їхні.

Горпина. Та так же!..

Лукерія Степановна. За зиму відлежала боки, то це в тобі жир почина грати.

Павло. Правильно! Людина, як і скотина—почува весну. Горпино! Чуєш, я тобі не велю грубіянівувати!..

Горпина. Робиш щодня, як той сірий віл, не вгаваючи, а тебе ще за те дармоїдом взичають!..

Павло. Бо вони на те господиня, стало бить, іможуть взичати, а ти набери в рот води.

Лукерія Степановна. Ти б, може, хотіла панувати? Пикою не вдалась!

Горпина (усміхнувшись). Як на чії очі!..

Павло. Правильно, що пальтретом не вискочила.

Лукерія Степановна. Чи сукно на оцім столику витерте, чи й досі в крейді? Аджеж у карт гратимуть.

Горпина. А я почім знаю, що гратимуть?

Лукерія Степановна. Чи тій же лямпі отамечки й слід стояти, куди ти її примостила?

Горпина. Вона ж тут раз-у-раз стоїть.

Лукерія Степановна. Стояла там, а теперечки осьдечки стоятиме. Товку у твоїй голові ані на шаг.

Павло. Горпино, роби так, як велять. От покійні пан, Петро Ригорович!..

Горпина. Ще й ви тут розпанькались з своїми покійниками, аж обридло слухать!

Павло. Іншого покійника охитніш згадаєш десять разів, ніж якого живого один раз.

Лукерія Степановна. Намочи зараз кінчик рушника у воду та витри столика.

Павло. Водою не годиться. Бувало за покійного пана, Петра Ригоровича, як тільки де пляма на сукні, зараз водкою, а водою тільки розквацяєш.

Лукерія Степановна. Іменно, що тільки розквацяєш. Піди, отам у шахві стоїть горілка, налий трошки у рюмку, або в стакан. (Горпина пішла).

Павло. Невхвалив я того, що у вас шахва, у котрій стоїть горілка, відперта. От тільки увійшов у горниці і бачу вже, де непорядок. Чи й сахар так?

Лукерія Степановна. Ні, сахар та чай під замком.

Павло. Під замком? Хоч і під замком, а все ж таки не давайте ключів Горпині.

Лукерія Степановна. Хіба ти що спостеріг за Горпиною? Я ж казала, що й вона така ж, як і Пріська.

Павло. Я тільки зиркнув сюди-туди, зараз і бачу, що не так і не до хвасону... Ну, і хто це звелів оці крісла отутечки попритуляти?

Лукерія Степановна. Хто ж, як не я?

Павло (переставля крісла). Так ви ж, мабуть, веліли ось-як їх постановити? (Ставляє по своєму). За покійного Петра Ригоровича!..

Лукерія Степановна. Отак же і я хотіла, так хіба у Горпини є на то тям?

Павло. Ну, не турбуйтеся, при мені все коїтиметься під ваше хотіння... Коли хочете, ключі від сахарю дайте мені.

Лукерія Степановна. Чи ти ж зугарен мені догодити?

Кіндрат Антонович. Ага... То віддаси її мені. Скільки, кажеш, мені років? Так, так, пригадую... Покійні отець не раз казали, що мені у метриці прибавлено років.

Лукерія Степановна. Та чи прибавлено, чи убавлено, а вже ніхто ні вас від мене, ні мене від вас не відіб'є.

Кіндрат Антонович. Ну-да, а тільки...

Лукерія Степановна. Двадцять сім годочків прожили, як один часок. Дай, господи, так і надалі.

Кіндрат Антонович. Велика сила порозуміння та згода у сім'ї; де согласіє та лад, там і благословеніє боже. Ну, а скажи від серця, не виховуючись; легше тобі тепер живеться, правда легше?

Лукерія Степановна. Що вже згадувать колишнє?.. Молода була, хіба диво, що трохи дуріла? Коли б не любила, чи ревнувала б вас?

Кіндрат Антонович. Ти мене ревнувала, а я тебе за те не гладив по голівці. Тепер ти схаменулась, порозумнішала, і про меж нас лад.

Лукерія Степановна (зідхнула). Та що вже? Ні на кого я так не жалкую, як на Марину, і досі плачусь на неї: за других, було, дасте стусана та й годі, а за Марину ви мене найгірш били і голову мені розбили... Вже відтоді мало не два десятки років пройшло, а голова і зараз морочиться, і у вухах гуде.

Кіндрат Антонович. Ну, то пусте, що гуде, то пройде. Можна буде у аптеці взяти лікарства, і зараз пройде... Не досадно б було, коли б і справді варто було ревнувать?.. Нав'язла тобі в зуби Марина, а я її ніколи і пальцем не зачепив...

Лукерія Степановна. Годі вже, боляче згадувати.

Кіндрат Антонович. Дурочко ти! Ну і навіщо мені чужі молодіці, коли у мене своя є голубочка-сизоперочка? (Цілує її).

Лукерія Степановна. Як ви отак приязно балакаєте до мене, то я все своє горе забуваю. (Плаче, припавши йому до плеча). Ох, знівечили ви мій вік, погубили мою красу... через ваші кулаки я двох дітей скинула.

Кіндрат Антонович. Це вже ти завела стару пісню... Годі минуле згадувать. (Цілує її).

ЯВА IX.

Ті ж і Воздвиженський.

Воздвиженський. Зрю і преклоняюсь перед стоустою молвою, несущоюся із края в край о добродіям і благополучном житті вашем, ібо і сам нині торжественно і громогласно реку: воістину треба примір брать, з кроткого і голубиного життя супругів—Кіндрата Антоновича і Лукерії Степановни.

Кіндрат Антонович і Лукерія Степановна. Та то ми так, згадали молодіші...

Воздвиженський. „Блажен, хто з молоду бил молод!“ сказав господин Пушкин. Назидательно, весьма назидательно. Поздравляю іменинника і з іменинником! (Чоломкаються).

ЯВА X.

Ті ж і Знаменський.

Знаменський. Многоуважаемый Кіндрат Антонович, з іменинами! Многоуважаемая Лукерія Степановна, з іменинником! (Чоломкаються).

Кіндрат Антонович. Дякуємо, Нихвінт Варфоломеевичу!

Лукерія Степановна. Ви з сестрицею, чи самі?

Знаменський. З сестрицею! Сестриця зосталася біля річки з Олександрою Кіндратовною і другими дівицями.

Воздвиженський. Там гуси та качки плавають, так вони зацікавлені спостереженнями.

Знаменський. Чули новину: Аркадій Рафаїлович Арцибаш волю божію помре?

Кіндрат Антонович. Царство небесне, вічний покій! Вимирає панство, біда, як вимирає.

Воздвиженський. Таков закон природи. Знаєте, як Гамлет розсужда: „всім живущим умирать, таков наш жребій“.

Кіндрат Антонович. Хто, кажете, так розсужда? Воздвиженський. Гамлет.

Кіндрат Антонович. Розумно і справедливо розсужда. Хто ж той Хамлет?

Воздвиженський. Це на театрі представляють: „Гамлет, принц Датський“.

Кіндрат Антонович. А, на театрі? Ну, це нас не касається, а я думав...

Знаменський. Я те ж видав Гамлета. Ну, гробокотатель там чудака, так вже іменно сміхотвор!.. Ето страшна трагедія, та ще й з смертоубійством...

Кіндрат Антонович. Нам такі театри і дома остогидли: смертоубивства та крадіжки мало не щодня. Садовіться, господа, чого ж ми стоїмо? Остогидли, остогидли нам ці театри: таке пішло, що й не доведи господи!.. (Посідали). І хто його зна, як вже воно буде далі? Всюди тільки й чуєш, що там обікрадено, там обмошеничано, там ограбовано... От ви, господа, більш нашого вчилися, то повинні більш і розуміти, і око ваше мусить далі і глибше заглядати; а ми, мовляв, як ті сліпі оводи, живемо навпомацки і того не додаємо, що під носом коїться. Бо нас же не так і вчили, як вас, зовсім не так. Наша наука не мудра була: через спину, або упоперек, коли не батогом, то налигачем... Мені дячок проказав разів з п'ять псалтиря: „блажен муж іже не іде на совет нечестивих, і на путі“... та ото і по науці. У два місяці скінчив всі курси і всі екзамени.

Знаменський (сміється). Ну, хитра була наука!

Кіндрат Антонович. Нас вчили на мідні гроші; а на вас то вже й срібних не настачили. От хоч і про нашу Олесю скажемо: мала вона нам стоїть? У тисячу карбованців не вбереш всієї науки, ей-богу, не вбереш!

Лукерія Степановна. А клопоту з тією наукою, а гвалту!..

Воздвиженський. Ви куди ж собственно цю розмову ведете, до чого клоните? Балакайте не так широко.

Кіндрат Антонович. А до того, що інший, наприклад, як я, і тією наукою, що на мідні гроші, задовольняється; а другий не задовольняється. От, наша

Олеся щоразу бідкається: чому вона того не зна, та чому її тому та іншому не навчено?.. Так от, як ви, господа, більш нашого вчені, то повинні розуміти, куди воно тепер все йдеться і до чого воно дійдеться?

Воздвиженський. Ага, аж ось куди ви метнули?

Знаменський. Довольно пространно.

Кіндрат Антонович. Постерігаєте, як тепер у світі повелось: одні пнуться в пани, другі в мужики; одні товплються, давлять один другого, одіймають останній шматок з рота, другі самі віддають: інші аж тремтять до науки, і скільки не дай їм книжок, все їм мало; другі і з однією книжкою не справляться. І знов которі благородні, прирожденні господа, кидають звання прирожденне, надівають сіряки і беруться за плуг?.. І куди нам гнуть, до кого пристать, не розбереш!

Воздвиженський. А ви ідіть своєю дорогою.

Кіндрат Антонович. Так хто ж його втрапе зосліпу на свою дорогу?

Воздвиженський. Це вопрос доволі складний.

Знаменський. І ніскільки не складний... У газетах можна вчитати, там все сказано: куди, як і що...

Кіндрат Антонович. Я щодня в газету дивлюсь, а указанія не зустрічаю.

Воздвиженський. А я вам дам совіт боліе благий. Краще не підіймати на свої рамена такої головоломонности, а швидш сядемо в обов'язательну по п'ятнадцять копійок.

Кіндрат Антонович. От вам все шуточки, а я іноді цілісіньку ніч не засну та все думаю: куди воно йдеться?

Воздвиженський. А ви краще прийміть на ніч лампадки дві, або й три очищеної і пречудесно спатимете. Від очищеної всякі вредні мислі іщежають, яко таїть воск од лиця огня...

ЯВА XI.

Ті ж, Олеся, Марфа Варфоломеевна, Леонила Агапоновна Козубська і ще дівчата.

Леонила Агапоновна. Зіменинами! (Чоломкаться, другі дівчата те ж роблять).

Марфа Варфоломеевна. Кіндрат Антонович, з іменинами! Лукерія Степановна, з іменинником! (*Чоломкаються*).

Лукерія Степановна (*до Олесі*). Ти хоч би ради хатнього празника, ради батькових іменин, одяглась як слід.

Олеся. Хіба ж так не гарно?

Кіндрат Антонович. Молоді люди подумують, що в тебе немає в віщо і переодягтись.

Олеся. Якщо ці молоді люди задивлятимуться тільки на моє убрання, то мені до них байдужісінько.

Кіндрат Антонович. Ач, як гостро відрубала, це вже так з'ясувала, що ні з якого боку і не під-
точиш.

Лукерія Степановна. Балувана ти у нас, Олесю! Як же таки так можна?

Олеся. Яку ви з мене хотіли зляпати, такою я і вдалась: ні краща, ні поганша. (*Регоче*). Зліпили дядю, на себе глядя, а тепер і цяцькайтесь. Сідайте, сестрички! Знаменський. Но, на мій погляд, Олександрі Кіндратовні українська одяг дуже пристала.

Олеся. А що, мамо, бачите?

Козубська. Нікоторого фасону!

Марфа Варфоломеевна. Кому що к лицу.

Козубська. Знаємо, у чий огорог камінці жбур-
ляете.

Марфа Варфоломеевна. Відчепіться ви, бога ради. Овсім ви мені і не на думці. Чого присікуєтеся увесь час?

Козубська. Не знаю, хто з нас сьогодні до кого присікується.

Марфа Варфоломеевна. Тільки не я.

Олеся. Оце вже мені прикро слухати. Годі, сестрички, змагатися, хоч ради сьогоднішнього дня!

Кіндрат Антонович. За це розумна, дочко. Це правда, що сьогодні якось не годиться.

Лукерія Степановна. Не на те ж ми вас, справді, закликали, щоб ви одна одній очі видирали.

Олеся. Ходімо краще до мене у світличку, я вам дещо цікаве покажу. (*Встає*).

Воздвиженський. Но українська одяг даже і на театрі преукраша взори.

Лукерія Степановна. Не нагадуйте, пожалу-
ста, про кіятри, хай їм цур. Нашій Олесі торік як за-
марудилося—в одну душу: піду в актьорки!

Олеся. Я ще ту думку не зовсім залишила.

Лукерія Степановна. О, чуєте?..

Воздвиженський. Театр дуже соблазнительна штука. Колись і я подвизався в якості хориста, або безсловесних лицедіїв в українській трупі, но таланта не розбудив в собі.

Олеся. Невже?

Кіндрат Антонович. Театр то баловство! у нас і своїх театрів доволі.

Козубська. По-моєму, іти у актьорки задля тієї особи, котра лічить себе благородною, зовсім непри-
стойно.

Лукерія Степановна. Отак же і я кажу.

Марфа Варфоломеевна. Дворянкам воно може і справді конфузно.

Козубська. А дияконівнам саме під масть!

Марфа Варфоломеевна. Інша дияконівна бува звичайнішою від справжньої потомственной; коли, не до неї п'ють, не каже: „здорові пийте“!

Козубська. Ніколи хам панові під плече не пі-
дійде!

Олеся. І вже знову почали шпигатись! Марфушо, я розгніваюсь на тебе. (*Цілує її*).

Марфа Варфоломеевна. Та цур їм, тим дво-
рянкам!

Козубська. А дияконівнам пек!

Олеся. Та годі вам! Краще давайте прохатъ наших кавалерів, щоб вони нас окритиковали.

Воздвиженський. Я критикой не занімаюсь, по-
тому што до многих предметов равнодушен.

Олеся. Чуеш, Марфушо? (*Усміхається*).

Знаменський. Критикують котрі ідіоти і болвани.

Козубська (*до Знаменського*). Ну, ви вже, пожа-
луста, хоч і не говоріть, ви просто ужасъ, ужасъ,
якой критикан... Кожного з ніг до голови окритикуете.

Хіба то не ви пустили критику про Матрьону Петровну, ніби у неї одна нога куца? А про Софію Дмитровну, що вона собі койщо підмошує?

Дівчата. То ви ось які, Нихвінт Варфоломеевич?!

Знаменський. Нікогда я не інтересовался недостатками тих особ, ібо вони мені без надобности малейшої.

Козубська. Так ми вам і повірили!

Дівчата. Тепер же ми знатимем, які ви!

Олеся. А я дуже б хотіла, щоб Нихвінт Варфоломеевич мене окрикували.

Лукерія Степановна. Що це ти, донечко, де ж таки!

Знаменський. Це б було совершенно напроти моїх чувств.

Воздвиженський. Пушайте!...

Олеся. Пожалуста окрикуйте.

Кіндрат Антонович. Ну, і що ти, Олеся, вигадуєш?

Лукерія Степановна. Де ж таки, щоб так ні з того, ні з другого. Чи вони п'яні, чи як?

Олеся. Хіба щоб критикувать, то треба бути п'яним?

Лукерія Степановна. Он вийди на шпиль, проти греблі, та послухай, як на тім боці, біля монопольки, один одного по морді критикують.

Воздвиженський (регоче). За таку критику покорно благодарю!

Кіндрат Антонович. Це вже ти попала пальцем у небо. (Лукерія Степановна цілком розгубилась).

Олеся (до Нихвінта). Пожалуста, окрикуйте мене!

Воздвиженський. Пушайте, пушайте!

Знаменський. Ви певно на щось натякаєте, тільки я ніяк не соображу.

Олеся. Хіба ж не скучно з вами? От кавалери! Один похнюпа, другий тухтій... Гайда, сестрички, від них! Цур їм!...

Козубська. З такими кавалерами можна у меланхолію вступити.

Дівчата. Невеселі собеседники!

Марфа Варфоломеевна. І ніхто їх не вкраде!.. (Регоче). Давайте продамо їх циганам! Ха-ха-ха! (Всі дівчата зареготали і побігли).

Воздвиженський. Весела особа, Олександра Кіндратовна.

Знаменський. Це для мене несподівана новина, що сказала Леонила Агапоновна.

Лукерія Степановна. Негонили не дорогого заходу коштує і підбрехнути.

Кіндрат Антонович. Не все те слід переймати, що поверх води пливе.

Воздвиженський. Но поки неприємніш те, що ми тратимо дороге время... (Дивиться на часи). Вже й час адмиральський приспів, а партнерів і досі нема. Невже старшина та писар не будуть?..

Кіндрат Антонович. Обіщали посітити.

Воздвиженський. Довго баряться! Подивлюсь, чи не йдуть. (Пішов).

Кіндрат Антонович (до Знаменського). Що ж ви знайшли вже собі довжність?

Лукерія Степановна. Тепер вже, мабуть, заїдете за тридев'ять земель?

Знаменський (зідхнув). Многоуважаемые, Кіндрат Антонович і Лукерія Степановна! Я вже однажды розкрив перед вами свій душевний план, і ви знаєте оний: сокруша мою грудь буря шоденних, сердечних ураганів!.. Ізреките: возрадуваться ль смятенному духу моему, ілі суждено оному ввергнуться в пучину скорбей і скрежетозубовного плача?

Кіндрат Антонович. Ви все своєї?.. Що ж, поштенний, ви ні при якому ділі, і звання у вас нікого.

Лукерія Степановна. Як же без звання?

Знаменський. І звання буде: треба тільки підмазати... Спершу писателем у суд, вже папаші обіщали: а через скільки літ судовим приставом...

Кіндрат Антонович. Обіцянка-то дитяча забавка. Як же це ви, паничу, маєте вже мало не тридцять років, а й досі баклуші б'єте?

Знаменський. Потому што страдаю, і ніяке заняття не захоочує, откровенно говорю.

Кіндрат Антонович. Страждання стражданнями, а звання окреме, бо це дуже важна стаття...

Знаменський. Но просив я вас однажды, і нині слезно прошу вторично.

Кіндрат Антонович. Ось послушайте ви мене, поштенний, як у моїм мозкові складається оце саме діло. Балакатиму я з вами не по-вашому, не по-вченому, а по-простому, як умію. Світ з кожним днем посовується вперед і переминається, чи так?

Знаменський. Звичайно!

Лукерія Степановна. Біда, як посовується!

Кіндрат Антонович (до Лукерії). А ти з своїм носом не посовуйся, коли я балакаю! Що було вчора, того сьогодні не буде: а завтра вже не буде того, що було сьогодні. Так і думки чоловічі, вони щодень міняються... Світ іде все вперед, і народ вперед посовується. І кожна людина, у котрої не вовню голова набита, щоб не зостатись у дурнях, мусить потрапляти за гуртовим розумом. І хто прозива те, що сьогодні мимо рта пливе, завтра вже не здожене, бо завтра вже буде завтрашнє.

Лукерія Степановна. А післязавтра післязавтрашнє!..

Кіндрат Антонович. Ну-да! Післязавтра післязавтрашнє!.. Тільки ти краще мовчи. Пантруйте, поштенний, далі за моїми думками. Наша Олеся не яка-небудь безприданниця, щоб нам надто хапатись її відданням, розумієте? Був би я безштанько, а ви, як і тепер, дияконським сином, ви б з роду-віку і не подивилися на нашу Олеся...

Знаменський. Напрасно, всегда, как нині і прісно...

Кіндрат Антонович. Не вірю. Придане вам муляє очі? Положим, що гроші всьому голова. Так, так... Ще позаторік оті панки, що тут навкруги мають клаптики землі, надимали проти мене губи, немов не добачали мене; а тепер, коли господь благословив мої труди, коли здобув я оцю земельку, то вже вони повернулись до мене очима; я вже не хочу з ними чолом-

катись, а вони самі хапають мене за руку... Виходить, що і фортуна повернула колесо у наш бік і копитали щось обозначають... Ви, паничу, чоловік без звання, а ми піднялись вгору настільки, що ніби й на панів за-кандзюбилися. Не нарівній вже лінії ми стоїмо. Ні копиталу, ні звання у вас, то яка ж вам і ціна?

Лукерія Степановна. Яка ж вам ціна?—Нікотої.

Знаменський. Чи давно казали, що не знаєте, куди йти і яким шляхом? Одначе ж за свою лінію здорово вхопилися!..

Кіндрат Антонович. Ну, то були розсужденія, а це... Треба ж про щонебудь розсуждять?.. А як діло доходить до...

Знаменський. Значить всі мої надежди і упованія були всує?

Кіндрат Антонович. Це вже ваше діло... А на решті мушу сказати, що тут, у цім ділі, головну силу має Олесина воля... розумієте? Вона у нас одна... (Одійшов до вікна).

Лукерія Степановна. А ви не сумуйте та сватайте собі Леонилу Агапоновну, у неї і земельки десяти з п'ятнадцять, і левада, і садок, і грошенята, мабуть, е—бо дуже скупенька.

Знаменський. Да пожалуй! Бить может, з отчаянія і Леонилу Агапоновну посватаю. Томиться, давно томиться грудь моя под бременем гроз!.. (Б'є себе в груди). Мовчи ти, уязвленное сердце! Ах-ха-ха!.. (Почав ходить по хаті).

ЯВА XII.

Ті ж і Олеся.

Олеся. Мамо! Дайте ключі! Достану альбома. І нащо ви його знов заховали?

Лукерія Степановна. Щоб кожне не бабляло руками. (Дає ключі). Послухай, донечко, що Нихвінт Варфоломеевич кажуть.

Олеся. Що таке, невже цікаве? Шкода, мені ніколи послушать.

Знаменський (зідха). Всеконечно, ви догадуєтесь?

Олеся. Чи не знов про чувства? Коли б ви менш про них говорили, то їх видніш би було. Та й задля чого ви цим турбуєте тата та маму?

Знаменський. Або добийте мене одним словом, або звеліть жити і щастієм наслаждатись!

Олеся. Навіщо ви такі рогаті слова промовляєте, аж страшно слухати? Я ще так мало на світі жила, а вам і те заздрісно, хочете відняти у мене волю?

Знаменський. Ваша воля при вас і зостанеться.

Олеся. Ні, дівоча воля до шлюбу; а шлюб взяла— волю віддала.

Лукерія Степановна. Ох, донечко, правда, правда...

Знаменський. Нікогда я так не мислив. Єто напрасно!

Олеся. Скажу вам прямиш: не до пари я вам. *(Побігла)*.

Знаменський. Что сіе? О, невжлі же кінець при- близився, душе моя, твоїм упованіям? *(Мальовничо вхо- пився за одвірок)*.

Кіндрат Антонович. Така вже вона у нас, як бачите.

Лукерія Степановна. Своевольна.

Знаменський. Погибли мої надєжди, погибли мечти!.. Тепер же я дожив до чермного дня!..

ЯВА XIII.

Тіж, Вчитель, Старшина, Писар, Псаломщик і ще два- три чоловіки.

Вчитель. З іменинами! *(Чоломкається)*.

Писар. Пожелав вам всего лучшего в мирі, щитаю довгом виразити поздравленіє...

Старшина. Щитаю довгом... Ми до вас гуртом, щоб поодиначі хати не вихоложувати, як кажуть...

Воздвиженський. Тепер уже в зборі вся наша аристократія.

Кіндрат Антонович і Лукерія Степановна *(вітаються з кожним)*. Спасибі, що не забули, дякуємо!.. Благодаримо!.. Садовіться! Милости просимо!.. *(Сідають)*.

Старшина *(після павзи)*. Ви, Лукеріє Степановно, чудові хазяйка. У наших бабів гуси ще тільки почи- нають нестись, а у вас вже й гусенята повилуплювались.

Писар. Ви образцова хазяйка! Хоч на всемирну виставку!

Чоловіки. А так, так... Образцові, образцові...

Старшина. Средства, мабуть, такого знаєте? Правду кажуть, що багатому чорт дітей колише.

Воздвиженський *(показує старшині карти)*. Не теряя дорогого времени, приступим?..

Старшина. Я можу, не знаю, як другі?

Воздвиженський. Господа! *(Розбирають карти)*.

Вчитель *(до Знаменського)*. Що це ви, Нихвінт Варфоломеевичу, носа повісили?

Знаменський. Все на світі пустяки!

Вчитель. Що це на вас найшло?

Воздвиженський. Матвій Гнатович, а ви стук- нете?

Вчитель. Я згодом, а тепер щось неохота. *(У цю хвилину чути дівочий хор)*.

Писар. Тихше, тихше, господа! *(Слухають)*. Какой дивний мелодій, вперше чую!..

Старшина. Чудово як у вухах відляск лунає!..

Кіндрат Антонович *(до вчителя)*. Ось слухайте, Матвій Гнатович, підіть ви до дівиць, тай й присогла- сить їх сюди. Олеся вас певно послуха, а за нею вже й останні.

Вчитель. Можна. *(Пішов)*.

Воздвиженський. Господа, на міста! *(Спів за- мовкає)*.

„Собірайтесь, ігроки,

Винімайте кошельки“...

Кіндрат Антонович! не мішає для вдихновенія, доки обід поспіє, іспить по одній лампадці. Господа, хто согласен зо мною, підіймайте руки. *(Всі піднімають)*. Яке єдинодушє і єдиномислє!

Кіндрат Антонович. Лукеріє, ну-лиш, розпо- рядись. *(Сідають за стіл. Лукерія Степановна пішла)*. По якій гратимем?

Старшина. Пожалуста, не по великій, бо я дуже гарячий, швидко спорожню партімон.

Писар. Партманет!

Старшина. Все рівно!

Писар. По дев'ять копійок обов'язательна. *(Здає)*.

Воздвиженський. Почему не по п'ятнадцять?

Старшина. Е ні, то дуже дорого, ми не согласні.

Чоловіки. Ми не согласні...

Воздвиженський. Не хотів би я, знаєте, бути і архієреєм, тільки б знати щоразу, які в прикупці карти. В темну!

Кіндрат Антонович. Стукнемо!

Старшина. Та й я за громадою.

Писар. Скільки кому? А Кіндрат Антонович певно з тузком, або з королем і кралею?

Воздвиженський. Прошу дві.

Кіндрат Антонович. Одну!

Писар. Ну-да; так і єсть!

Старшина. Чотири.

Воздвиженський *(взяв карти)*. Ого-го! Це; ке-ске-се, височайший сорт! *(Починають грати)*.

ЯВА XIV.

Ті ж, вчитель, Олеся і останні дівчата.

Вчитель. Ну, панове, коли слухать, то просимо слухать мовчки. Яків Михайлович, підтягуйте!

Воздвиженський. Могу! *(Відкашлюється)*.

Вчитель. Прошу співать по руці, разом, і не наважались перекрикувать одна-одну. Заспіваєм: „Стоїть гора високая“. *(Надає тон, і починають співать)*.

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

А під горою річенька,
Як скло, вода блищить,
Долиною далекою
Кудись вона біжить.

ЯВА XV.

Ті ж, Лукерія Степановна, Павло з підносом, на котрім три графінчики і чарки і Горпина з закускою.

Павло. Чого ти прешся наперед, чого?

Всі. Ц-с,ц-с!

Павло. Та чого ж вона суне наперед свою пику? Горілку спершу п'ють, а потім закусують. От і за покійного Петра Ригоровича...

Лукерія Степановна. Та замовчи!

Павло. Та замовчать можна; а тільки кажу, що і за покійного Петра Ригоровича...

Писар. Ах, як жаль, що перепинили чудову пісню...

Воздвиженський. Но бувають случаї, що і поїзд зупиняють на всім бігу.

Старшина. Чувствительна пісня!

Чоловіки. Дуже чувствительна.

Воздвиженський. Вони нам ще заспівають. А тепер треба обратити вніманіє на причину, зупинившую поїзд, даби ізследовать оную немедленно і неукоснительно. *(Наливає чарки)*. Лямпадки у вас, почтенні домохозяева, не безобідні. Господа, не теряйте торжественного моменту: за здравіє іменинника, істочника безсмертного іспійте! *(Випивають)*.

Писар. А тепер просимо баришень продолжать сладкозвучной мелодій. *(Сідають)*.

Старшина. Такий вже сладкозвучний, що й сказати!..

Чоловіки. Біда, який слабкозвучний! *(Починають грати)*.

Павло. За покійного Петра Ригоровича, як були менини, зараз музика, півчеські... Для двірських бочку горілки, бочку меду, бочку...

Кіндрат Антонович. Ну, тебе про це ніхто не питає...

Павло. Цигани ведмідів понаводять...

Кіндрат Антонович. Иди вже, лагодься там до обіду.

Павло. Добро колись було! *(Пішов)*.

Кіндрат Антонович. Ну, Матвій Гнатович, ми слушаємо.

Вчитель. Третій куплет. *(Співують)*.

На березі у затишку,
Де в'яжуться човни,
Там три верби схилилися,
Мов журяться вони...

ЯВА XVI.

Ті ж і Павло.

Павло *(вбіга)*. От так штука! Левонид Петрович приїхали, я зразу їх пізнав!

Кіндрат Антонович. Невже? Зовсім не сподівався! *(Всі схопились і заметушилися, одставляють столика, ховають карти)*.

ЯВА XVII.

Ті ж і Загрива.

Загрива. Здравствуй, Кондрат Антонович, каково поживаєш? *(Цілуються)*. Здравствуйте, Лукерія Степановна! *(Чоломкаються)*. У вас весельє?

Воздвиженський. Господар сего дома іменинник.

Загрива. А, вот что! Никак Воздвиженский?

Воздвиженський. Узнали?

Загрива. Еще бы! *(Чоломкаються)*. Так я попав на семейный праздник? Поздравляю именинника! Не помешал ли я вам?

Кіндрат Антонович. Спасибі, що приїхали, якраз у пору, дуже раді.

Загрива. Рады—тем лучше. Познакомь меня з гостями, все это, разумеется, соседи? Оно и к стати. Ведь я предполагаю поселиться в деревне и превратиться в хлебороба. Помниш, Кондрат Антонович, я об этом в юности мечтал, и ты, бывало, меня экзаменуешь: заставляешь отличить яровой хлеб от озимого, или плуг сложить? Теперь я думаю осуществить мечты.

Кіндрат Антонович. Це тепер, кажуть, у моді.

Старшина. Чутка йде, що на панів ніби пошесть яка напала, що все до мужичків підсовуються.

Кіндрат Антонович. Це наші начальники. От господин старшина. Підходьте!

Загрива. Лицо знакомое.

Старшина. Невже не впізнали? А придивіться гарненько. Колись у коней заразом бігали, бувало хвоськаєте мене по жижках, гавенят укупі дерли, рибу вудили... Корнія Корлюка пам'ятаєте?

Загрива. А, Корней? Давно ли, кажись, а уж мы почти старики?

Кіндрат Антонович. Ваша старість ще за горами.

Старшина. Тепер вже, мабуть, забули і по-нашому балакати, а колись ловко чесали...

Загрива. Ні, маракую і тепер потроху.

Кіндрат Антонович. А це волосний писар. Підходьте!

Писар. Іван Семенов, син Трандафілов.

Кіндрат Антонович. Господин сельський вчитель; а оце синок нашого диякона. Ось і моя Олеся!..

Загрива. Олеся? Да неужто это она? Вот этакой крошечкой помню вас. Подумаешь, сколько времени прошло. В национальном костюме? Прелестно.

Олеся. А мама гніваються на мене, що я городської одежі не долюблю.

Лукерія Степановна. Не то що, а якось...

Козубська *(присіда)*. Леонила Агапоновна Козубська, потомственная дворянка. Покійні мої мамонька часто було годують вас коржиками, або вертутою, як заходите до нас з охоти.

Загрива. Да, помню, помню. Очень рад!.. А что, Кондрат Антонович, с дороги не мешает пропустить по одной?

Кіндрат Антонович. Милости просимо! *(Налива)*.

Загрива. Господа, выпьем ради нового знакомства!

Воздвиженський. Не вредно. *(До писаря)*. Дерзай, Семен! *(П'ють всі)*.

Павло *(підходе)*. Левонид Петрович, а мене не вже не пізнали? Ану, придивіться?

Загрива *(вдивляється)*. Не дурак ли Павлушка?

Павло. Так тошно. Тільки що вже тепер не дурак.
Загрива. А помнишь ли, как ты покойному ба-
тюшке говорил: „не поїду я в заґряницю“?

Павло. Тепер поїхав би хоч і на край світа.

Загрива. За здоровье именинника.

Всі. Ура!.. Ура!..

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

В глибині кону скалистий берег річки, подекуди порослий очеретом, кущю, лозою і терном. Біля лози прив'язаний човен; по той бік річки мріє село: на другім плану ліворуч—сад, пліт і хвіртка, праворуч—криниця з журавлем і жолобом.

ЯВА I.

Олеся і Марфа Варфоломеевна виходять з хвіртки і співають, підходять до річки. У Марфи Варфоломеевни в руці вузлик з роботою.

Не там щастя, не там доля,
Де багаті люди;
Кого злуче коханнячко,
Там і горазд буде.
Ти, дівчино, засмучена,
Скажи, що думаєш:
Щодня нудиш білим світом,
Рученьки ламаєш?

Ой тим же я та нудюся,
Рученьки ламаю,
Що літа мої минають,
А долі не знаю.

Половина літ минуло,
Щастя не зазнала,
Біле личенько змарніло,
Брівоньки злиняли.

Не втішайтесь, воріженьки,
Моїй пригодоньці,
Що йдуть марно літа мої,
Як лист по водоньці.

Безталанною вродилась,
Такою й загину,
Породила мене мати
В нещасну годину.

Марфа Варфоломеевна. Сонечко вже на полудень звернуло, довгенько я засиділась у вас; доки перехоплюсь через річку, почне вечоріти. *(Іде в човен)*. Коли ж ти до нас, Олесю?

Олеся. Коли надумаю. Що у мене робота яка, чи діло пильне, котре примушує сидіти дома? Я білоручка: ні панянка, ні мужичка, ні богу свічка, ні чортові кочерга. *(Регоче)*.

Марфа Варфоломеевна. Робиш те, що і всі роблять у твоїм становищі.

Олеся. Мені так не подобається. Що то за життя—без цілі, без напрямку? Я не можу, Марфушо, так жити, інша у мене натура... Коли б я змогла тобі розказати все, що діється у моїх думках, ти б зрозуміла... Не сила моя згорнути тих думок до купи, через те щоразу все гірш налягають вони на душу. Коли б змогла за разом обміркувати їх—не заморочувалася б до знесилення. Пригнічує мене переконання, що постерігаю в собі щодень все більший брак освічення.

Марфа Варфоломеевна. Он що? Мало чого кому бракує, та не все коїться по нашому хотінню, по щучому велінню. Це від байдиків лізе тобі таке в памороки: того хотіла б, того брак, а того й надто... Понакупувала усяких книжок та й не даси ради—ні собі, ні книжкам... Коли б попоробила б щодня до втоми, наприклад, тягаючи горшки з печі та в піч, або хліб вимішуючи, як мені доводиться мало не щодня,—не заморочувалася б.

Олеся. Хіба я іноді не роблю до втоми?

Марфа Варфоломеевна. Що іноді? іноді—не щодня!

Олеся. Роблю, і не помага.

Марфа Варфоломеевна. Стережись, Олесю, щоб ти зовсім не стерялася.

Олеся. А що, Марфушо, як я і справді стеряюсь? А воно ніби до того і йдеться! Ось слухай. Почну

шити що, чи вишивати—думки, як галіч, вкриють, візьму книжку читать і якийнебудь факт так докірливо ущемить за серце, що годі вже й читать: зрадливі, болючі думки налопом обгорнуть душу і давлять її і рвуть на шматки... Я кидаю книжку, біжу з хати в поле, на леваду... А там як спогляну, що як то другі за той гіркий шматок хліба день-у-день спину гнуть та кривавим потом умиваються, і тоді вже мені не тільки важчає, а ще й соромно робиться, так соромно, що хоч і скрізь землю провалитись!..

Марфа Варфоломеевна. Чого ж соромно?

Олеся. І сама не знаю... І кинулася б я до тієї праці, і робила б до втоми, до знесилення!.. Аж тут раптом обхопить мов перевеслом інша глумлива та докірлива думка, і ніби зазирає тобі в вічі і допитує: „а далі ж що? Наробишся й ти до втоми, а далі ж що?“... Під впливом цієї невідчепної болячки, я немов умліваю, опадають мої руки, і в голові метушиться!..

Марфа Варфоломеевна. Чудна! Краще подумала б так, що не всім же гірко працювати, бо не всім однакова доля і талан.

Олеся. А чому не всім? А за які вчинки? Отут мої думки завжди і зупиняються. Чому не всім?

Марфа Варфоломеевна. Ну, цього вже нам з тобою не розгадать...

Олеся. Оце мене мучить і не дає супокою!..

Марфа Варфоломеевна. А мені про те не наче байдужісінько.

Олеся. Не вірю, не може цього бути!.. Навіщо нас так мало вчать?.. Нічому, нічому не навчають?.. Я хотіла б кожній своїй думці дати розвій і напрямок, а мушу зупинятись на першій ступені і бідкатись, борсатись з думками, мов пташка в сільцях?.. Отака наша наука!.. І до чого вона мені? Ніби з-під поли показали ту науку, як пхикавій дитині цяцьку, та й знов заховали. Ну, навіщо віддавали мене до школи?

Марфа Варфоломеевна. Спитай вже зараз: навіщо тебе й на світ породили? *(Регоче)*.

Олеся. Чому не віддали мене в гімназію?

Марфа Варфоломеевна. Мало б чого ти не захотіла?..

Олеся. Краще не знати нічого, ніж мало знати!

Марфа Варфоломеевна. Не біжи за великим, щоб малого не згубити.

Олеся. Нема чого губить. Не шкода мені тієї навучки, котра скидається на приказку: „цить, не плач, мати спече калач, медом помаже, тобі покаже, а сама з'їсть“...

Марфа Варфоломеевна. Дякуй, що тебе й тому батьки навчили.

Олеся. А я хочу ще вчитись, ще і ще!..

Марфа Варфоломеевна. І не думай, бо не пустять.

Олеся. Як не пустять, я чоґонебудь наліхотворю.

Марфа Варфоломеевна. Ти одна у отця-неньки, звісно, шкода буде відпустити.

Олеся. А не бійсь, коли б заміж захотіла, то з дорогою душею зараз віддали б. *(Вдивляється вподовж річки і показує рукою)*. Ондечки бачиш?

Марфа Варфоломеевна. Що таке?

Олеся. Через що я можу байдикувати, а ота молодиця ондечки, бачиш, по той бік пере сорочки, а побіч неї аж п'ятеро дітвори, як пуп'янки,—через що ж вона мусить, не розгинаючи спини, працювати від ранньої зорі і до пізньої?

Марфа Варфоломеевна. А ти б замість того, щоб морочити памороки такими загадками:—від чого та через що?—краще майнула б оце хутенько та й допомогла їй прати сорочок...

Олеся. Ну й гаразд. Сьогодні допомогла б, а далі що?

Марфа Варфоломеевна. А там вже воно само визначиться.

Олеся. А завтра ж вона знов муситиме працювати?

Марфа Варфоломеевна. І слава богу, як муситиме, а от як знесилиться...

Олеся. То-то, як знесилиться! Я про те ж і міркую: що буде, як вона знесилиться? Марфушо, що буде?

Марфа Варфоломеевна. А буде те, що бог дасть.

Олеся. А людям б то до того нема й діла? Ні, Марфушо, так, не можна! Люди повинні знати, що буде: і з нею, і з оцими пуп'янками. Я скільки разів намагалася це обмірковувати з деякими людьми, але виходить, що або вони мене не розуміють, або я їх!.. Коли б я мала великі достатки...

Марфа Варфоломеевна. То й міркувала б зовсім інакше.

Олеся. Ні за що на світі!.. Ніколи я не переміню своїх замірів, ніколи!.. Хитаєш головою? Звичайно, що ти тепер власна дати моїм думкам, яке хочеш підвище, власна і мене саму образити пустомелею, чи фантазьоркою, як вже й не раз ображала, ну, що ж, ображай ще, а я не похитнусь в своїх замірах!..

Марфа Варфоломеевна. Пустомелею була, пустомелею і довіку зостанешся. Кожному зростові свої виграшки, тільки що тобі і до старости, мабуть, ляльки людьми здаватимуться...

Олеся. Звісно, що я дурочка, а ти умочка. Тільки ця дурочка так іноді глибоко заглядає собі в душу, як умочці і не вбачається...

Марфа Варфоломеевна. Мені нема чого заглядати собі в душу.

Олеся. Краще, Марфушо, заглядати собі в душу якнайглибш і якнайпрозоріш тоді, коли ще зможеш дивиться в неї, не червоніючи.

Марфа Варфоломеевна. Це вже з якоїсь нової книжки висмикнула цю промову. І чого б ти мала червоніти? Чи ти що вкрала, чи ограбувала кого?

Олеся. Тобто ти нічого не знаєш?

Марфа Варфоломеевна *(здивовано)*. Що таке?

Олеся. Марфушо, скажи мені від серця, як щира подруга: як ти на це дивишся?

Марфа Варфоломеевна. На віщо? Постривай, ти в жарт, чи?.. Я нічого в товк не візьму, про віщо ти?..

Олеся. Чула ти, що люди кажуть? Скажи, як кажуть?

Марфа Варфоломеевна. Та про віщо ж, про віщо ж бо?

Олеся. Про мого отця та про Леоніда Петровича що люди кажуть?

Марфа Варфоломеевна. А-а? То так би зразу й казала, а то завела такої... Кажуть, що Леонід Петрович моститься тебе сватати.

Олеся. Та ні, я зовсім не про те тебе питаю! Що люди кажуть... про землю? Ти ж знаєш, що земля Леоніда Петровича дісталась нам вся?

Марфа Варфоломеевна. Знаю.

Олеся. А знаєш, як дісталась?

Марфа Варфоломеевна. Як і другим дістається. Люди кажуть, що тепер би Леониду Петровичу оженитись на тобі, то й полатався б.

Олеся. Не те, все не те ти кажеш!..

Марфа Варфоломеевна. Ну, що ж, була б поміщицею, дворянкою, баринею!.. *(Глянула на сонце)*. Хі, вже скоро й сонечко заходитиме, ото забалакалася з тобою.

Олеся. Стривай! От дивись на мене, Марфушо, нічого я не вкрала, нікого я не ограбувала, правда? А червонію. Кажуть, що діти неповинні в гріхах батьків своїх: а от я ніби повинна!..

Марфа Варфоломеевна. Це ти вже щось почала вигадувати... Як собі знаєш, так і міркуй, а мене не силкуйся заморочити. Скажу тобі коротенько: родителів тобі судити зась, от що! Іменно: зась!

Олеся. Тадже земля Леоніда Петровича удвое дорожче стоїть тії ціни, за котру нам дісталася? Як же так, Марфушо? Це, стало бить, притисли людину до стіни і взяли за горлянку?..

Марфа Варфоломеевна. Годі, годі, не хочу й слухати!.. *(Одмахується рукою і йде у човен)*. Родителів судити зась!

Олеся. Ну, я вже замовкла, годі, не треба... Знайду з ким іншим про це обміркують...

Марфа Варфоломеевна *(помовчала)*. А принайня, кортить тобі бути дворянкою?

Олеся *(нехотячи регоче)*. Кортить!

Марфа Варфоломеевна. Я думаю, що нам вже тоді до вас і не рівнятись.

Олеся. Так! Тобі така мова до вподоби? Їдь вже, або що!.. Прощай!

Марфа Варфоломеевна. Не даром Нихвінт розказував мені...

Олеся. Про віщо він розказував?

Марфа Варфоломеевна. Що ти сказала йому, що він тобі не до пари.

Олеся. Сказала, це правда. Як у мене на душі було, так я й сказала. Не до вподоби мені Нихвінт Варфоломеевич. І не вірю, щоб він мене кохав. За віщо йому мене кохати? Ні лицем, ні думками йому я не до серця.

Марфа Варфоломеевна. Я його серця не знаю, тобі видніш.

Олеся. Я ж і бачу. Думки наші цілком нарізнь. У Нихвінта Варфоломеевича які заміри? Спитала його: „Що б ви, кажу, робили, якби мали достатки?“—„Купив би, каже, в городі дом“.—„А далі?“—„Віддав би його під квартиру“.—„Та й тільки?“—„А потім зібрав би, каже, грошей, та купив би і другий дом“.—„А далі, кажу, і третій?“ А він регочучи каже: „Почему ж і не четвертий?“... „А далі що?“—питаю.—„А що далі?“—відмовив, усміхаючись. І так гидко усміхнувся, що ніби аж мороз у мене поза шкурою пішов. Хіба ж це, Марфушо, життя?

Марфа Варфоломеевна. А якого тобі ще кращого?

Олеся. Ай-ай-ай!.. Що ти кажеш, Марфушо? З кожним днем я все менш починаю тебе розуміти!.. Невже забула, як ми колись маріли, що як повиростаємо, то віддамо себе цілком на користь і підмогу людям?

Марфа Варфоломеевна. Дурні ми були, то дурощі й плели. Ти ще й досі у хмарах літаєш, а я вже скінчила ітоги і з марінням, і з дурінням і перейшла, як кажуть, на практичний ґрунт... Натякнула тобі, а тепер кажу навспряжки, що піду заміж за псаломщика, за Воздвиженського, ото і кінець.

Олеся. А далі що?

Марфа Варфоломеевна. А далі буде те, що бог дасть. Прощай! *(Іде в човен)*. Давай будем перегукуватись, аж доки доїду до того берега, охитніш їхатиметься. *(Від'їжджаючи, почина співати, Олесь підтягує, сівши на скелі)*.

Та болять ручки, та болять ніжки,
Гей, та пшениченьку жнучи,
Та пшениченьку жнучи,
Та уже мені надокучило,
Гей, та миленького ждучи.

Та нема ж мого та миленького,
Гей? та нема мого пана,
Та й уже ж моя та постіль біла,
Гей, та пилочком припала.

Та із-за гори, та із-за кручі,
Гей, та риплять мажі йдучи.
А воли ремигаючи,
А чумаченьки та вигукуючи...

ЯВА II.

Лукерія Степановна і Олесь.

Лукерія Степановна *(гука)*. Олесю-гу! А я тебе шукаю по саду та по леваді; думала, знов, сапаєш огородину за котрусь поденну, або нянчиш чию дитину?..

Олесь. А хоч би й так?

Лукерія Степановна. Воно ж таки тобі і пристало тепер...

Олесь. Робота більш пристала, ніж баглаї.

Лукерія Степановна. Он там, на грядках, Харитониха обполуює баклажани та дуже бідкається, що нікому поняньчити дитину...

Олесь. Ось піду зараз та й поняньчу.

Лукерія Степановна. Піди, піди мерщій! Вчора вона реготала на всю леваду, що знайшлась, каже, нянька на дурничку, нехай ще й сьогодні порегоче.

Олесь. Нехай! Це ви чи не хочете мене роздратувати? Мабуть, нема на кому зірвати серця, то на мене напались?

Лукерія Степановна. Не в тім сила!.. Ондечки Леванид Петрович приїхав, оце свіжо, від презводителя.

Олесь. То що з того?

Лукерія Степановна. Чого він почав учащати до презводителя?

Олесь. А нам яке діло?

Лукерія Степановна. Коли б ти побачила, який на ньому мундир, а ордерів скільки!.. Дві мендалі і два хрести отутечки на грудях висять; а один хрестик на шиї. Певно, що на ньому не малий таки чин.

Олесь. І нехай собі!

Лукерія Степановна. Я оце уперше побачила його в мундирі. Ох коли б він не накоїв нам лиха з тією закладною, щоб земелька нам соком не вийшла. Як ти думаєш?

Олесь. Нічого я об тім не думаю.

Лукерія Степановна. Ти ж там у книжки дивишся, то тобі видніш, ніж мені.

Олесь. У законах про те пишуть, а не в тих книжках, у котрі я дивлюсь.

Лукерія Степановна. А ти б і закони передивилась.

Олесь. Де ж я їх візьму?

Лукерія Степановна. Бач, чорт-зна яких книжок щоразу понакуповуєш до біса, а тих, котрі притьмом потрібні, якраз і нема.

Олесь. Та чого ви так метушитесь?

Лукерія Степановна. Як глянула я на мундир та на ордери, то так уся і затремтіла. Певно, він має не малу силу і біля міністрів, а може й біля царя...

Олесь. Йому те і на користь, а вам чого тремтіти?

Лукерія Степановна. А хто ж його зна чого? Такий жах мене обгорнув, такий жах, як глянула на мундира та на мендалі, а від чого—не зрозумію!

Олесь. А що, мамо, як Леонид Петрович віддасть гроші, чи татко вернуть йому землю?

Лукерія Степановна *(жахнувшись)*. З якої речі? Вона нам дісталась по закладній.

Олесь. Мабуть же, земля дорожча тії ціни, за котру вона була закладена?

Лукерія Степановна. Хоч би вона і втрое дорожча була, так вона нам формально перейшла з торгів, по купчій.

Олеся. Так що ж, що формально? Формально ж можна і вернути. У Леоніда Петровича у той час не було грошей.

Лукерія Степановна. То це ж вже він і винен, що не роздобув.

Олеся. Та він же, ніхто другий. А як він захоче віддати гроші?

Лукерія Степановна. Мало б чого він не схотів. Земля нам перейшла формально.

Олеся. Кажуть, що ніхто на торги навіть не явився, ніби щось скрутили, чи що?.. І земля дісталась татові за дешево... Це ж, виходить, очевидячки, будувати своє щастя на чужім безталанні?

Лукерія Степановна. Може й так... Не знаю, як воно виходить по-книжному, а ми потрапляємо за громадським розумом: як люди, так і ми. Дали б ми зівка, то другі вхопили б земельку, а ми зісталися б з московською борулькою...

Олеся. А я певна, що батько не захочуть так дешево взяти землю.

Лукерія Степановна. Вже і взяв, земля нам формально дісталась.

Олеся. Це вже я чула, що формально. А як, кажу, Леонід Петрович верне гроші?

Лукерія Степановна. А хіба ми мало клопоталися ціле життя, щоб здобути цю земельку? Цебто по-твому виходить, що: сьогодні я куплю вола, чи корову і віддам гроші, а завтра той, що продав, принесе мені гроші назад і скаже: верни мені вола, чи корову, то я й мушу вернути?

Олеся. А хоч би й так?.. Крім того, то вольна продаж, а це...

Лукерія Степановна. Ой, дочко, чи не дуже вже багато ти розуму набралась з книжок? Велику ти вагу береш на свої плечі, гляди, щоб не спіткнулася... Недаром я натякала скільки разів батькові, що пора тебе до рук прибрати. Через тебе он вже й наймички

мені грубіянистують: бо ти з ними з усіма мало не посестрилась, через те вони мене й вухом не ведуть.

Олеся. Бо ви не вмієте з наймичками поводитись.

Лукерія Степановна. Цебто ти вчитимеш мене, як мені з наймичками поводитись?

Олеся. Кажуть, що всяке поводження з боку видніш. Я й кажу вам, що бачу. Коли б ви змогли самі придивитись до вашого поводження, то й побачили б... Наприклад, сьогодні ви сидите з ними поруч і виявляєте свої скарги, особливо як з батьком посваритесь, то виявите перед ними і те, чого б не слід нікому знати; а завтра починаєте їх ні за що, ні про що лаяти та гризти... Взиваєте негречними та незвичайними словами... Ну, вона й не втерпе, огризнеться.

Лукерія Степановна. А я повинна їй змовчати?

Олеся. І вона така ж людина.

Лукерія Степановна (кланяється). Спасибі тобі, донечко. То це ти вже мене рівняєш до наймички, до якоїнебудь репаної мугирки?

Олеся. А хіба ви з панського роду?

Лукерія Степановна. Кожен за свої гроші пан!

Олеся. Пан, тільки з іншого боку.

Лукерія Степановна. Так, так!.. Тебе тільки послухай, ти наговориш повнісіньку хату й кімнату!

Олеся. І навіщо нам у пани лізти? Скільки не квітчай ворону у павині пір'я, а вона все таки не буде павою, а буде вороною. Є, мамо, поговорка: „видко пана по халявах“. Від чогось вона з'явилася. Пани, мамо, перш усього люди образовані.

Лукерія Степановна. То, по-твому, я вже й необразована?

Олеся. Авжеж що ні.

Лукерія Степановна. Ах ти ж, стерво ти вчене! Та я тебе як схоплю за коси, то так образую!..

Олеся. Оце якраз доладня розмова.

Лукерія Степановна. Ич, яку зміюку вивчили собі на радість!

Олеся. Зміюка? А й години ще не пройшло, як при Марфуші плакались, що як то вам тяжко буде

розрізнитись з дочкою-єдиничкою, як прийдеться заміж мене віддати, що як голоситимете та вбиватиметесь...

Лукерія Степановна. І голоситиму! *(Почина хникати)*. Всі слізючки виплачу та виголосю... Хіба буде мені з ким пожуритись, теплим словом перемовитись?..

Олеся. Навіщо вже й теплішої розмови, як ось зараз?..

І ЯВА ІІІ.

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Кіндрат Антонович. А що це ти, старушка розхлипалась?

Лукерія Степановна. Так собі. *(Сіпа Олеся за рукав)*. Мовчи!

Олеся. Забавнулося мамі заздалегідь оплакати мене; ще й женихів нема, а вони вже ніби виражають мене з двору.

Кіндрат Антонович. Женихів як собак, аби твоя охота.

Олеся. У мене до того охоти нема... Я маю де об чім з вами поговорити, тату.

Кіндрат Антонович. Ага... Шкода, що я не маю тепер часу... Ідіть краще в дом та готуйтеся до чаю.

Олеся. Ще рано до чаю лагодитись.

Кіндрат Антонович. Стара, там треба розпорядитись, щоб на вечерю щонебудь...

Лукерія Степановна. Зараз іду. *(Пішла)*.

Кіндрат Антонович. А ти, Олеся, піди з Левонидом Петровичем времяпрепровождение...

Олеся. А що, йому скучно? А мені з ним не весело.

Кіндрат Антонович. Все ж таки він ніби гость у нас. Вернувся оце від предводителя та такий засмучений.

Олеся. Як ви, тату, скінчили з ним за землею?

Кіндрат Антонович. По закону. Від закону я ані на ступінь...

Олеся. Як же по закону?

Кіндрат Антонович. Га? *(Оглянувся)*. От, за чим ішов, про те й забув! Іди, я зараз тебе дожену. Треба подивитись, чи законопатили отого жолоба? І що за каторжний народ! Доки не тюкнеш десять разів, нічого він тобі не зробе. *(Пішов)*.

Олеся. Обрид вже мені Леонид Петрович з своїми розказами про Петербург. Балака про таке, що мене ані крихотки не цікавить, а як спитала у нього, як поступити на хвершалські курси, то він того й не зна. *(Пішла)*.

Кіндрат Антонович *(сам)*. Що це Олеся починає совати свого носа ніби туди, куди б і не слід? Е, цього то вже я не вхвалив...

ЯВА ІV.

Леонид Петрович із хвіртки.

Леонид Петрович. Кондрат Антонович! А ты вот куда забрался? Всё хлопчешь, да хлопчешь.

Кіндрат Антонович. Такий уже наш талант, що мусимо увесь вік, повзаючи навколішках, копійку ту з землі вишкребати.

Леонид Петрович. Тебе ли сетовать на судьбу?

Кіндрат Антонович. Сам не жалуюсь, а печінка ние.

Леонид Петрович. Ты с ноющей печенкой еще и меня переживешь. *(Вийма папіросу і закурює)*. А я нарочно тебя искал, чтобы кой о чем потолковать... *(Предлага папіросу)*.

Кіндрат Антонович. Я дуже люблю слухать, як ви балакаєте про Петербурх, про чужі землі. Так ловко розказуєте, неначе я сам там був і все своїми очима бачив. А вже як почнете розказувать про царські дворці та про пам'ятники, так і не заснув би ніколи, все слухав би...

Леонид Петрович. Здесь, я думаю, нам не помешают? Сядем!

Кіндрат Антонович. Я постою.

Леонид Петрович. Зачем же? *(Сіда на жолоб)*.

Кіндрат Антонович. Ми вже привикли уважати вас ще за покійного вашого батюшки, Петра Григоровича, царство їм небесне, вічний покій їх душещці!

Леонид Петрович. Значит ты чувствуешь, что мой покойный отец для тебя сделал?

Кіндрат Антонович. Хто, я? Чувствую, і дітям, і онукам накажу, як помиратиму, щоб чувчували. Та як і не чувчувати? Та я за душечку мого благодітеля щогода, на Петра, панахиду правлю.

Леонид Петрович. Он действительно вывел тебя в люди из ничтожества.

Кіндрат Антонович. Вони, діствительно вони! Вони поставили мене на ноги, це я всім кажу. Та коли б не вони, досі може вже мене й черва стріскала б. І, боже, боже, що то була за предобродітельна душечка!..

Леонид Петрович. Был я сегодня у предводителя дворянства.

Кіндрат Антонович. Знаю, мені Льовка розказував. Ще й до адвоката заїздили?..

Леонид Петрович. Левка что-нибудь лишнее наплел? Вечно сует свой нос.

Кіндрат Антонович. Ні, він нічого такого не казав. Розказував тільки, як господин предводитель дворянства цілувалися з вами і самі підсажували вас у хваїтона. Казав, правда, що чув, як господин предводитель бовкнули про мене незвичайне слово: шкуродером мене звеличали... Але я того й вухом не веду. Конешне, вони господин предводитель дворянства, то їм можна взичати нас усякими іменнями, їм ніхто не затуле рота!..

Леонид Петрович. Мало ли что о ком за глаза не говорят.

Кіндрат Антонович. Нам і в очі і поза очі кажуть, але ми ніби того не дочуваемо і не добачаємо, а ведемо свою напряду, сказати, свою політику. І з адвокатом зволіли совітуватися?

Леонид Петрович. Ты, вижу все уж знаешь? Поподчивал Левку, а потом и повыспросил?

Кіндрат Антонович. Льовка сам дуже словоохотливий... а чарки горілки чому й не дати тому, котрий потребує оную?

Леонид Петрович. Имение теперь твое, по закону ты совершенно прав.

Кіндрат Антонович. Я, як бачите, від закона ані на ступінь...

Леонид Петрович. Но знаешь ли ты, что если ты возьмешь у меня имение в той цифре, в какой оно у тебя было заложено, тогда я окончательно разорен?

Кіндрат Антонович. О, де ж таки? А служба ваша в Петербурзі?

Леонид Петрович. Служба? Мне теперь либо в петлю, либо пулю в лоб!..

Кіндрат Антонович. Та що це ви, бог з вами, не лякайте мене! Це ви певно підпили трошки? Звичайно, гостювавши у господина предводителя, то вже не без того?.. У нас тут був один панок, господин Козубський, певно знавали?—І такий же приятний був чоловічок, ну як тільки підоп'є, зараз голову в петлю... Разів з п'ять вирятовували, а нарешті таки не встергли—повісився. І які єсть койкоторі господа охочі до петлі!

Леонид Петрович. Мое положение безвыходное.

Кіндрат Антонович. Тошно, що как будто незавидное... А ви не плошайте, надійтесь на бога.

Леонид Петрович. А ты мне морали не читай.

Кіндрат Антонович. Скільки ще у вас тієї гордості! Отакі були покійні Петро Григорович, ваш батюшка, царство їм небесне, вічний покій їх душещці...

Леонид Петрович. Перестань панихиду петь. Не возьмешь же ты у меня землю по тридцати рублей за десятину? Ведь она стоит по крайней мере, по сто рублей, а тебе досталась с банковским долгом, по пятидесяти семи.

Кіндрат Антонович. Це правда, земелька хоч куди, я її і по сто двадцяти не віддам.

Леонид Петрович. Ну, вот видишь?

Кіндрат Антонович. Кажу ж, що не віддам і по сто двадцять!.. І хоч вона мені по закону дісталась, я все таки довільно молитиму за вас бога, щоб послав вам здоров'я і...

Леонид Петрович. Я не нуждаюсь в твоих молитвах.

Кіндрат Антонович. Та вже, скільки хочете, гнівайтесь собі, а я від свого заповіду не відступлюсь: я вже вас і в грамотку записав і двічі на часточку подавав о здравії!..

Леонид Петрович. Я буду тогда здоров, когда ты мне уплатишь остальное.

Кіндрат Антонович. Як ви кажете?

Леонид Петрович. Сколько ты мне прибавишь?

Кіндрат Антонович. За віщо?

Леонид Петрович. За землю. За землю мою, которая тебе досталась чуть ли не задаром? Сколько ты намерен мне добавит?

Кіндрат Антонович. У мене такого намірення нема.

Леонид Петрович. Предводитель советовал мне поговорить с тобой по душе, понимаешь?

Кіндрат Антонович. Понімаєтх понімаю...

Леонид Петрович. Подумай только: ведь ты меня ограбил.

Кіндрат Антонович. Сохрани мене господь! Я по закону.

Леонид Петрович. Припомни, что когда срок аренды истекал, мне другие всегда гораздо больше предлагали; а ты падал мне в ноги, ползал, пресмыкался, рыдал...

Кіндрат Антонович. Правда, істинная правда! Панам дуже подобається, щоб перед ними повзати навколішках та слізьми їм ноги обливати. Хлібом їх не годуй, тільки кланяйся їм!.. Повзав і я перед вами, ну і виповзав... І кожен раз буду вам за те вдячний!.. Буду молити господи...

Леонид Петрович (криком). Замолчи! Я от твоих причитаний скоро с ума сойду!..

Кіндрат Антонович. Не знаю вже, як з вами й говорити... Ніяк не попаду у тахту.

Леонид Петрович (почина ходить). Отец мой призрел тебя, приютил: сперва лакеем сделал, потом управляющим и наконец отдал тебе имение в посессию; и ты в каких-нибудь 24—25 лет сделался чуть-ли не первым богачем в уезде.

Кіндрат Антонович. О, до того ще далеко! Я окуротно, число в число, вашому покійному батюшці, царство їм небесне, вічний покій їх душечці,—посесіонні гроші висилав, від серця їх відривав, а висилав окуротно... Було картопельку з сирівцем їм, а посесіонні гроші у срок висилаю. Може від тієї страви у мене і діток трійко в один год представилось. Упокой, господи, молоденців: Петра, Василя і Марину!.. Раз тільки і написали мені ваш батюшка письмо, либонь, від тридцятого октябрі... воно і досі у мене за образом храниться. Пишуть: „Кіндрат, кажись, ти плутуєш“. І так мов у серце ударили мене тим словом. Треба було вислати посесіонні 25-го октябрі, а я їх задержав до 15-го ноябрі.

Леонид Петрович. Вот видишь? А ведь батюшка не взыскал с тебя за это неустойку?

Кіндрат Антонович. Не взыскали, це правда... То ж була предобродітельна душечка...

Леонид Петрович (довго ходить). Так ты мне ничего не прибавишь?

Кіндрат Антонович. А пам'ятаєте, як два літа піряд у нас був страшний неврожай, у полі все вигоріло; написав я вам письмечко, кривавими слізьми його писав, а ви ані копійки мені не скостили з посесіонних, ані одного рублика. Письмо за письмом прислали: „висилай немедленно деньги“. А покійні Петро Григорович певно скостили б?

Леонид Петрович. Ты больше ничего мне не скажешь?

Кіндрат Антонович. Що ж я можу? Коли вгодно, розмовляйте ви, а я дуже охочий слухати розумні речі.

Леонид Петрович. У тебе, Кондрат, нет ни стыда, ни совести!

Кіндрат Антонович. Позвольте... оцього предмета не слід би касатись, бо це дуже делікатна вещь... Хіба то безсовісно, що я не досипав ночей, не доїдав шматка хліба та все працював, щоб себе і сім'ю свою зарятувать від злиднів? А то не безсовісно, що ви батьківщину програвали в карти, та жбурляли тисячі на всякі дурниці та витребеньки?

Леонид Петрович. Это не твое дело!

Кіндрат Антонович. Хіба то соромно мені, що я, ради дітей своїх, повзав у вас у ногах?.. А ви, в голодний год, вирвали у мене останні дві тисячі і купили якісь німкені каблучку на руку?

Леонид Петрович. Довольно!

Кіндрат Антонович. Як то „довольно“? Ви взираєте мене образливим словом та ще й бороните відповідать? Як же то: „довольно“? І закоренілому душогубові суд дає способи виправитись: а ви, не знаю вже, по якому закону хочете мене судить?.. Позвольте вам ще й те пригадать, що ви у мене гостюєте, сказать, на всім продовольствії і, здається, що всі ми догоджаємо вам, як уміємо: а ви за нашу хліб-сіль жбурляєте в вічі незвичайними речами... Це вже зовсім не по-християнські, та й не по-дворянські, ваше високоблагородіє...

Леонид Петрович. Да, ты прав... я виноват... Не сердись... (*Протяга руку*).

Кіндрат Антонович. Ніколи у мене на вас серця не було, бо я завжди пам'ятаю, що ви син мого благодітеля... Розпалились трохи? Ну що ж, це бува, бува...

Леонид Петрович. Ты уж купи у меня коляску, мебель и все остальное. Как же ты, вновь испеченный помещик, будешь ездить в телеге, или сидеть на самодельном стуле?

Кіндрат Антонович. Це інша річ, і якщо недорого візьмете, по-божому, то можна буде купити.

Леонид Петрович. Я видел, как ты, третьего дня, трясся в город на какой то беде.

Кіндрат Антонович. Краще ж я їздитиму на біді, ніж вона на мені. Продайте вже мені й ікону розп'ятіє.

Леонид Петрович. Нет, ни за что... Это память от моей прабабки, это работа знаменитого итальянского художника.

Кіндрат Антонович. Не продасте мені, то продасте якомунебудь нехристові, і гріх вам буде, ей-ей, гріх, що ікона піде не в християнські руки.

Леонид Петрович. Ну, об этом после... Так пойдем, приценимся к остаткам моего величия. (*Регоче*). А ловко ты обделал дельце, мерзав... (*Пішов*).

Кіндрат Антонович. І від закону нігде, ані на ступінь!.. (*Пішов*).

ЯВА V.

Влас (*виходить з вудками і, обернувшись, балакає до когось за лаштунки*). А завіщо він мене прожене? Хіба я волоком, чи павуком ловитиму? Не боюся я його. На вудку йде риба прохана... (*Розмотує вудки і закида*). Ач, який коропище вивернувся. (*Підгукує стиха*). Та йди бо сюди, посидимо вдвох. Га? Ну, як собі знаєш. Ану-ну, клюй, клюй... (*Витяга вудку*). А! зірвалася, а була ловкенька рибина. (*Поправляє червячка*).

ЯВА VI.

Влас і Олеся.

Олеся. А хто тобі, Власе, позволив тут рибу вудить?

Влас (*кивнув головою*). Хто ж, як не сам собі? (*Поплював червячка, закидає вудку*). Надо мною нема пана.

Олеся. Найбільший?

Влас. Найголіший!

Олеся. Через те й сміливий такий?

Влас. Авжеж. Кому ж і бути сміливим, як не злиднєві? Образити не вгадаєш чим, упіймати нема за що, одійняти нема чого!..

Олеся. Балакучий!

Влас. У мене язик слухняний: звелю—меле і шертує, не звелю—зразу загальмує.

Олеся. Дай мені одну вудочку, і я половлю.

Влас. Знов бовтатимете, усю рибу розполохаєте.
Олеся. Я буду тихо закидять.
Влас. Побачимо! А як ляпатимете по воді, зараз вудку відйму, дарма, що це ваш берег. *(Дає їй вудку).*
Олеся *(закидаючи вудку)*. А що, бачиш?
Влас. Не дуже то зугарно, та нічого.
Олеся. Давно прийшов?
Влас. Оце свіжо.
Олеся *(сіда)*. Ключе?
Влас. Одна зірвалася.
Олеся. Велика?
Влас. Не мала.
Олеся. Яка завбільшки?
Влас. А ви не вмієте мовчки сидіть.
Олеся. А хіба що?
Влас. Риба чує, то й не підійде до вудок. Ви думаєте, вона дурніша від нас? Сядьте ось сюди на свиту, а то в болото убабляється. *(Підстеляє свиту).*
Олеся. А тобі як краще, щоб я мовчала, чи щоб балакала?
Влас. Однаково.
Олеся. Через що?
Влас. Та годі бо вам! Ондечки у вас клюнула.
Олеся. Бач, я щасливіша за тебе.
Влас. Це й без кльову звісно.
Олеся. Чим же я щаслива?
Влас. Та хоч би й тим, що коли б оце друга белькотала, то я давно її прогнав би.
Олеся. А мене шкода прогнати?
Влас. Тягніть бо, тягніть! Е-е, бодай вас! Ви не тяміте, як підсікти, а ще беретесь вудить. Дайте, я поправлю черв'ячка. *(Поправля)*. Як тільки почне клювати, то попускайте вудлище, а як вже поведе, отоді підсікайте!.. *(Закида вудочку)*. Ось як треба закидять.
Олеся. Ти митець.
Влас. Хто коло чого ходє. Тихо ж, ц-с!..
Олеся *(помовчала)*. А нишком можна спитать?
Влас. Про віщо?
Олеся. Чом ти, Влаسه, не нанявся до нас, як тебе хотіли нанять?

Влас. Нанявся—продався, а я собі ціни не складу, та ще не так собі, як своїй волі.
Олеся. Не любиш, щоб тобою хто орудував?
Влас. Без того не можна. А тільки як не по правді орудують, то краще здохнуть з голоду.
Олеся. Тобто у нас не по правді орудують?
Влас. Скажете, по правді?
Олеся. Чим же не по правді?
Влас. Общитують, вищитують нізавіщо штрахи, і на харчі сутуги... Дивіться, дивіться, ондечки у вас поворушила.
Олеся *(помовчала)*. Мало чого не плетуть. Нанявся б сам, то й довідався б, чи й справді у нас по правді орудують.
Влас. Не наймусь! У мене скажена натура: докору, або косого погляду не стерплю: роботою хто попрекнув би, перервався б!..
Олеся *(помовчала)*. Я не раз чую, як ти виспівуєш уночі: я твій голос зразу пізнаю. Кого ти приспівуєш?
Влас. А вам навіщо це знать!.. Самого себе. Часом не спиться, ну й почнеш думать і сам не зчуєшся, як на ум сплине яканебудь пісня, ну й заспіваєш.
Олеся. А про віщо ж ти думаєш?
Влас. Про віщо?.. Мало про віщо!
Олеся. Може про те, що хату треба поправить, повітку нову постановить?..
Влас. Стоїть об тім думать! Аби достатки, то можна не то що поправить хату, а й нову постановить. А доки нема достатків—сидітимем і в продраній!.. Над чим же тут думать?
Олеся. Тебе що інше може цікавить?
Влас. А, мабуть, інше... А вам що до того?
Олеся. А хіба не можна спитать?
Влас. Чому не можна?.. *(Помовчав)*. О, чуєте, у калині тьохнув соловейко... Ух, і заливається ж він здорово на зорі!..
Олеся. Ти любиш слухать його спів?
Влас. Хто ж не любить? То мій товариш. Часом уночі піду з в'ятірями по рибу, все село покотом спить,

ніде ні гомону не чути, ні світла не видно, тільки він, та я переспівуємося собі, аж луна йде!

Олеся. Чи не закоханий ти?

Влас. А хіба це погано?.. Ондечки у вас потягнула. Ов-ва! Та ви так ні однієї риби не вловите.

Олеся (*витяга рибу*). А що, не вловила? (*Здійма*). У кого ж ти закоханий?

Влас. Кохання, по-вашому, така б то нікчемниця; що вийняв з душі, як гроші з кишені, та й поклав на долоні?.. Як ви легко на це діло дивитесь.

ЯВА VII.

Ті ж і Павло.

Павло (*гукає з саду*). Олександро Кіндратовно!

Олеся. А чого там?

Павло (*біля хвіртки*). Ідіть чаю пити!

Олеся. Зараз іду!

Павло. Так, так... Воно якраз до речі сидіти поруч з мужиком та ще й на світі. Отам із свити щонебудь поналазе та й будете тоді скаржитись: „ах, Павло Семьонович, што ето меня кусаіть?“

Влас. А, здрастуйте, господин-сковородин, по прозванію Лепьошкін.

Павло. Мовчи, дура, не з тобою говорять. (*Пішов*).

Влас (*до Олеси*). Ото наймит самий порадошний. (*Підіймається*). Що ж, мабуть, і справді пора: вам чай пити, а нам вечерять.

Олеся. А я все збираюсь у гості до твоєї матері.

Влас. Довго збираєтесь. Скажіть, коли прийдете, я риби наловлю, пошануємо вас, як слід.

Олеся. На сподіваного гостя багато треба, прийду, коли здумаю.

Влас. Дайте мені яку книжку прочитати.

Олеся. Хіба вже маракуєш?

Влас. Та вже одну книжку замучив.

Олеся. Ач, який! А чому ж, як я колись радила тобі вчитись читати, ти відповів: „цур йому, обійдеться!..“

Влас. Відповів, а після того зараз таки й збагнув, що по-дурному відповів.

Олеся. Хто ж тебе навчив читати?

Влас. Тут салдатик вчив мого малого брата, а я послухав скільки разів, а потім вже сам з себе домадикувався. Як засяду, було, в очереті та як почну добирати товку... так і вивчився.

Олеся. А я хотіла сама тебе вчити.

Влас. От, стоїть того діла.

Олеся. Так я принесу тобі книжок. Прощай! (*Пішла, а потім вертається*). Сьогодні уночі співатимеш?

Влас. Хто його зна...

Олеся. Я вийду послухати.

Влас. А як не співатиметься?

Олеся. Що ж, як ні, то й ні. (*Влас кашляє*). Слухай, Власе, чом ти у містечко до лікаря не підеш? Скільки разів тобі радила? Марнієш ти, а про ліки байдуже?

Влас. Баби кажуть, що то підвій... А мабуть таки треба буде до лікаря кинутись... Іноді у грудях так стисне, що хоч калавур кричи. (*Знов кашляє*).

Олеся. От бачиш: не жалієш ти себе, Власе! А в тебе ж мати старенька... Єсть же і брати малі, і сестра... Так не слід... може ще хто шкодує об тобі... Бувай здоров! (*Пішла*).

Влас. Як легко полетіла, неначе пір'їна. (*Махнув рукою*). Бог з нею!.. (*Знов зиркнув у слід Олеси*). Мабуть, тебе мати у любистку купала. Як змальована! (*Зідхнув*). Хтось щасливий буде... (*Дивиться на вудки*). О, клюнула! Коли не красноперка, то рак. (*Глянув на сад*). Не видно вже. Яка негорда... Либонь, ні в батька, ні в матері? (*Знов до вудок*). Ну ну, смикни, смикни ще раз! Ну ще!.. (*Знов поглянув на сад*). Навряд чи вийде пісню слухати? Аби поморочить, хитрує... (*Зідхнув*). Та байдуже! (*До вудок*). А, щоб тебе сіпало! Ой, будеш у ющі! (*Витяга*). А що? (*Здійма рибу*). Так і є, що красноперка.

Голос за лаштунками. Власе, гайда! Чуєш ти, запарений!..

Влас. Мовчи, бісів глевтяк, тут саме розкльовалася. (*Глянув вгору*). Справді вже пізно, поплавці ледве майорять. (*Збирає вудки і йде, тихо співаючи*):

Ой ти, дівчино,
Горда та пишна,
Ой, коли б же ти, серденько,
Та за мене вийшла...

ЯВА VIII.

Кіндрат Антонович і Горпина.

Кіндрат Антонович (*хутко йде*). Ніяк не відкараскаюсь від Леонида: пий в одну душу з ним, та й годі! Десь роздобув грошенят і понакуповував вин, наливок, горілок... Тепер всю двірню частує—разореніє з ним! Чи не дума підмогоричить мене та виканючить скільки сотень?.. Ні, не таківський я!.. (*Чутно спів*).

Кіндрат Антонович і Горпина.
Горпина (*йде з відрами і тихо співа*).

По той бік гора,
І по цей бік гора,
Промеж тими крутими горами
Сходила зоря.
Ой то ж не зоря,
То дівчина моя—
Чорнявая, чорнобривая,
Галочка моя.
А я за нею,
Як за зорею,
Чистим полем, вороним конем,
Понад Дунаєм...

Кіндрат Антонович (*підходе*). Який у тебе чудовий голосок.

Горпина. Знов притьопались? Ну, й чого вам від мене треба?

Кіндрат Антонович. Хотів тобі сказати, твоя мати оце знов приходила.

Горпина. Я бачила.

Кіндрат Антонович. Знов прохала позичить: борошна, олії, пшона, картоплі...

Горпина. Та знаю. (*Зідхнула*). Доки діждуть до нового хліба, чисто попухнуть з голоду. А казала ще

з осені: не продавайте, мамо, усього хліба, залиште про запас... Так ні, не послушали, „на податки, кажуть треба!“. Добрі податки, що щонеділі, щосвята біля монополюшки частуються?..

Кіндрат Антонович. А тобі жаль матері?

Горпина. Хіба я яка тварюка нечутлива?

Кіндрат Антонович. А малих братів та сестер теж жаль?

Горпина. О, господи, ще й допитують, неначе в серце шпигають. (*Утира сльози*).

Кіндрат Антонович. От за те, що ти так жалуєш свою неньку і малих братів та сестер, я дам твоїй матері борошна, пшона, картоплі... Усього дам!

Горпина. А потім вдвоє відвернете?

Кіндрат Антонович. Даром дам, чуєш, не в позику, а даром. Он який я!.. А все за те, що ти почитуєш свою матір. Скажи тільки, чого тобі треба, все дам... Прийди зараз після вечері до бані, там побалакаємо... Усього дам твоїй неньці!.. (*Горпина мовчить*).

ЯВА IX.

Ті ж і Олеся.

Олеся (*надходячи до хвіртки*). А то хто балакає? (*Придивляється*).

Кіндрат Антонович. Прийдеш?

Горпина. Я боюсь.

Кіндрат Антонович. Чого ж ти, серденько, боїшся?

Олеся. Либонь, татків голос?

Кіндрат Антонович. Чого ж боїшся? (*Обійма її*).

Горпина. Страшно!..

Кіндрат Антонович. Ото страшно? Хіба я звір який? Адже ось тут стоїш зо мною, чого ж там страшно? Отак же точнісінько і там постоїмо; тільки що там ніхто не постереже, а тут небезпечно. (*Цілує її*).

Олеся. Що я чую?

Горпина. Не цілуйте мене, не хочу! (*Виривається*).

Кіндрат Антонович. Прийдеш?

Горпина. У вас щось гидке на думці...

Кіндрат Антонович. Що ж може бути гидке?
Єй-ей, ні! Прийдеш, моя пташечко?

Горпина. Не знаю.

Кіндрат Антонович. Пожалій свою неню, прийдеш—усього дам!.. Мені, бач, така дурниця запала в голову, щоб ти небезприменно прийшла до бані—розумієш? Пожалій своїх малих братів та сестер. Прийдеш?

Горпина. Може.

Кіндрат Антонович. Знов обманеш?

Горпина. Ні!

Кіндрат Антонович. Дожидати? Скажи ж, моя квіточко! (*Обнімає*).

Горпина. Годі вже...

Голос Лукерії Степановни. А де ви, Кіндрат Антонович? Пожалуйте, чогось старшина з писарем пожалували.

Кіндрат Антонович. От чортяка їх принесла! Ну, то я їх скоро спровадю... Я ж дождитиму. Поцілуй мене.

Горпина (*відпиха його*). Гетьте бо! Ондечки хазяйка наближаються. (*Почина набирати воду*).

Кіндрат Антонович. Вона сюди по захід сонця не прийде: я її наполохав, що тут раз-у-раз по заході сонця мавки з'являються, а проти бані водяник бовтається. Прийдеш? (*Горпина мотнула, він хутко пішов, під ніс мимрячи*):

Ой, і їхав та пан Лебеденко

Та із млина із мукою,

Гей, зустрічають його гайдамаки

В темнім лузі над річкою...

Горпина (*сама собі*). Що ж, він каже, що тільки поцілує. Нехай цілує, або позичив матері борошна... (*Набравши відра, йде*).

Олеся (*стала насупроти неї*). Горпино!

Горпина. Ой, боже мій! (*Закрива лице долонею*).

Олеся. Я ненароком все чула... Де твій сором, дівчино?

Горпина. Я не винувата... Чіпляються щоразу... Як тільки зустрінуть, так і липнуть!..

Олеся. Так ти підеш до бані?

Горпина. Ой, сором! (*Почина плакати*). Простіть мене, Олеся, голубочко!..

Олеся. Я, чим зможу, матері твоїй допоможу.

Горпина. Не треба, не треба... У мене є одежина: кохта на ваті, нові черевики, дві спідниці, два хвартухи, чотири разки доброго намиста—віднесу завтра у містечко, продам... Спасибі вам, голубонько, що визволили мене від напасти!.. Оце б натворила сорому... Ой, боженьку милосердний! Завтра візьму рощот і дня більш не зостанусь. (*Хутко пішла*).

Олеся. Що ж це таке? Так тому правда, про віщо мама, в серцях, не раз обмовлялись? Ось через що вона мов неприкаяна, заполохана, забита!.. Ох, бідна ж, бідна моя мамочка! (*Почина плакати*).

Влас (*співа за лаштунками, Олеся йде до хвіртки, схиляється на пліт і так зостається до кінця дії*).

Виряжала мати сина

Та й на косовицю,

Розчесала чорні кудрі

Та й на потилицю.

Я ж думала, мій синочку,

Що будеш косити,

А ти кинув косу в росу

Та й став голосити.

Ой, коли б ти, мати, знала,

Яка мені вада,

То ти б мене оженила,

Щоб була порада...

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Кімната з трьома дверима, вбрана, як у полупанків. На вікнах у горшках квітки і цибуля; на стінах проміж олеографічними малюнками є й лубочні, рядом з диваном стоїть скриня і т. д.

ЯВА І.

Лукерія Степановна і Олесь.

Лукерія Степановна (*сидячи край столу, допиває чай, з лівих дверей виходить Олесь*). Куди це знов зібралася? Як тільки ранок настане, зараз і повішешся.

Олесь. А чого я в хаті сидітиму?

Лукерія Степановна. Чи приходитьсь ж у будень вештатись з ранку до вечора, коли не біля річки, то десь по степу, або по селу?..

Олесь. Мабуть, приходитьсь, коли вештаюсь.

Лукерія Степановна. Хіба ти неприкаяна яка, чи серце ще й досі не одійшло?

Олесь. Знаєте яка я.

Лукерія Степановна. Та знаю ж, як не знати: пришелепувата!

Олесь. Вгадали, як у око вліпили; отаке ж у мене і серце. (*Хоче йти*).

Лукерія Степановна. Таки підеш? Не можна вже біля матері й посидіти, промовити яке там словце, неначе вона тобі чужа?..

Олесь. Мамочко, голубочко! Ви у моїй розмові завжди вбачаєте якусь собі зневагу, і горенько ж моє, що не знайду я ні жадного такого слова, котре б вас

не вражало; а чим би я тільки не поступилася, щоб вас заспокоїти?

Лукерія Степановна. Знайшла б таке слово, коли б захотіла.

Олесь. І, боже мій! Та я й не знаю, як би бажала того!..

Лукерія Степановна. Все ти ка-зна-що варнякаеш. Ось хоч і зараз: я охоча з тобою розмовляти якнайлюбіш, а ти втікаєш з хати.

Олесь. Як же ми розмовлятимем, що мої переконання завжди ідуть впоперек з вашими? Я не можу таїти свого погляду, а виявляю його голосно, і відціля промеж нас щоразу й непорозуміння...

Лукерія Степановна. Та, годі бо, годі! Знов по вчорашньому заляскотала!.. Як забалакаєш отак кучеряво, то зараз мені голова почина морочитись... нічого не втямлю... І як у тебе язик той повертається.

Олесь. Небагато ж, мабуть, і сьогодні ми набалакаємо. (*Помовчала*). Весела розмова? (*Ще помовчала*). І ви мовчите, і я мовчу. (*Сміється*). „Був собі чоловік Сашка, на ньому була синя семеряжка, на голові шапочка, на спині латочка, чи хороша моя казочка“?

Лукерія Степановна (*сміється*). От і розвеселилась. Всі оці дні ходиш насуплена, аж жалко на тебе дивитись... О, знов задумалася, та годі бо тобі... чаю хочеш?

Олесь. Ні, байдуже. (*Сіда*).

Лукерія Степановна. Ти чаю не любиш, а я, господи, як цей напиток вхвалила, особливо люблю його пити в піст натщесерце, з озюмом. Здається, цілісінний би день його пила. Я чула, що є й такі, котрі п'ють з яблуком, або з палциною... Треба буде покуштувати: може з яблуком, або з палциною ще смачніш?

Олесь. Покуштуйте, може й смачніш. Налить вам, може, чаю?

Лукерія Степановна. Налий. От розумниця! (*Олесь налива чай*). Захочеш догодити матері, то й замір її вгадаєш: я тільки не хотіла простягти руку до чайника, щоб налити, а ти й попередила мою думку! Аж серце з радощів спалахнуло. (*Почина хлипати*).

Олеся. Чого ж плакати?

Лукерія Степановна (*втира очі*). Так собі... Не вважай на те. Іноді щось як здавить за серце, як стисне, то я так і обіллюсь сльозами... А від чого воно, то й бог його святий знає! От вже й полегшало.

Олеся (*подає чай*). Хоч би мені яке діло знайти.

Лукерія Степановна. Та хіба ж мало у нас діла?

Олеся. Якого? Кружки змивать, з капусти та з буряків, муку сіять, масло бити?.. А ваші ж наймички що робитимуть, як я їхню роботу візьму на себе? Та робота, мамо, мене не цікавить, бо я її змалку знала і, як треба буде, робитиму і її.

Лукерія Степановна. А якої ж тобі ще роботи?

Олеся. Іншої!.. Така в мене, мамо, як бачите, натура, що про все, на віщо гляну, хотіла б дізнатись: відкіля воно взялось, задля чого і на віщо?..

Лукерія Степановна. Колись і мене ці примхи цікавили: але за клопотами замурувалося все те в памороках і забайдужилось.

Олеся (*помовчала*). Коли б були не віддавали мене до школи, либонь, всім нам краще б жилося. Я в піст сметану збирала б з гладущиків, та крадькома ложку облизувала б, а потім одмолювала б той гріх... У неділю чи в свято сиділа б собі перед дзеркалом, гадала б на картах та виколювала б шпилькою очі червоному королеві, або пекла б його у серце та все виглядала б, чи не йде?.. (*Регоче*). Смаковите б було життя! Ви тішилися б покірливою дитиною, котра вам уперек слова не промове...

Лукерія Степановна. Це ж куди ти вже звертаєш, куди? Я вже й не збагну...

Олеся. Батько віддали б мене заміж, за кого схотіли... А тепер хоч і небагато нас, тільки троє, але всі ми пішли нарізнь.

Лукерія Степановна. Вже й нарізнь?

Олеся. Скажете ні? Авжеж, що нарізнь. Адже зміркуйте. Я, ледве розвидниться, біжу хутчій з хати і не знаю куди подітись з нудними думками... Ви гніваєтесь, чом не допомагаю вам курей шупать, або

гіндичок підсипати... Підіймаєте гармидер з наймичками... Батько...

Лукерія Степановна. Що батько? Чого ж махнула рукою?

Олеся. Знаєте добре, чого.

Лукерія Степановна. Скажи спасибі, що не вибив! Другий так би тебе вихворостив на всі боки, що й до нових віників не забула б. Як же ти посміла сказати батькові в вічі, що він нечесно поводитьсь з Левонидом Петровичем?

Олеся. Як у моїм розумові склалися переконання, так я їх і виявила... Самі батько колись повчали мене правду казати. Було кажуть: „Хліб сіль їж, а правду ріж!“.

Лукерія Степановна. Мало які іноді думки не морочать памороків; попробуй тільки потурати їм, то зостанешся і гола, і боса... Ти думаєш, що й у мене серце не щемить, як іноді гляну на людину, котра і гола, і голодна?.. Щемить, біда як щемить!.. Іноді скортити і допомогти їй; я раптом і кинуся допомогти, а потім як подумаю: а може то так богові завгодно, щоб та людина злидні годувала?.. Ніхто, як бог! Розумієш?..

Олеся. Найкращий спосіб від усього затулятись богом. Попрохав старець шматок хліба: „бог дасть!“ Примусили чоловіка злидні до наглої смерті; „так богу завгодно!“

Лукерія Степановна. А то ж як?

Олеся. Не так, зовсім не так.

Лукерія Степановна. А як же по-твоєму?

Олеся. Та що розпитувать? Не зробиться по-моєму, то нічого й язиком молоть... (*Помовчала*). Перш було, як тільки де промеж людьми скоїться яка суперка, зараз батько і питають: „а як ти думаєш, донечко, про се діло?“. Я було скажу їм свою думку, а вони й додадуть: „отак же точнісінько і я міркував!“ І раз-у-раз згоджувались з моїм переконанням... А тепер, як довелось те переконання прирівняти до власної кишені, до власної шкури, то вже я й сяка, і така, і скажена, і дурна... Геть, кажуть, з хати! Наплюють мені на твоє переконання!.. От тобі і „хліб-сіль їж“.

Лукерія Степановна. Та годі вже про це. Батько, мабуть, вже й забув.

Олеся. Та я не забула.

Лукерія Степановна (*помовчала*). Чула, який знов гармидер був уночі, в кімнаті Левонида?

Олеся. Байдуже, я спала.

Лукерія Степановна. Добре спала, що цілісінку ніч все охала та щось шепотіла.

Олеся. То я у сні.

Лукерія Степановна. Еге, якраз у сні. Знаю я добре, що не у сні... І який чоловік достойний, і гості наїздять все достойні люди; а як понапиваються, то скаженіють. Цілісінку ніч пили, лаялись, за шаблі хапались!..

Олеся. А, нехай собі...

Лукерія Степановна. Може то у Левонида серце так бунтує? Слухай, доню, може він і справді тебе любить?

Олеся. А я його не люблю!

Лукерія Степановна. А батько як хотів, щоб ти вийшла заміж за Левонида... на ньому і чин не малий, мабуть?..

Олеся. І—господи! Чоловік сказав сп'яну, а може з глуму, а ви з батьком і раді мене віддати? Йому гроші потрібні, а не я! Навіщо я йому?

Лукерія Степановна. І чим він тобі не до мислі? А мені до мислі. Батько каже: „я його скоро присмирив би, ще й хазяїна з нього зробив би, навдивовижу всім! Він, каже, трохи розгнуждався, а ще з нього можна зробити людину...“

Олеся (*встає*). Піду вже я.

Лукерія Степановна. Була б дворянкою, охвицершею!.. Ось послухай, Олеся, що мені преверзлося у сні...

Олеся. Що таке?

Лукерія Степановна. Ось змізкуй, проти чого воно. Вже саме перед світом прокинулася я, аж дивлюсь, ще темно, а за стіною галас, гвалт... Сюди туди вертілася, ніяк не можу заснути. Далі й не стамилася, як задрімала. І ось що приверзлося мені. Ніби Левонид

оженився на тобі, і живете ви проміж себе так любота хороше; живете у Петербурзі, і я у вас гостюю. І вже синок у вас є, я його годую, держучи на колінах, а він все засовує мені свої кулачки в рот...

ЯВА II.

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Кіндрат Антонович (*подає папір*). На, прочитай.

Олеся. Що це таке?

Кіндрат Антонович. А те, що я з тобою не зговорю; ти вже почала забивать мені баки: так оце я списав усе і про все, як умів... Прочитай, то, може, хоч тоді втямиш, яку гірку випив твій батько на своїм віку, та тоді вже й докорятимеш його мошенника, падлеця!..

Олеся (*передивляється папір*). Я вас не докоряла.

Кіндрат Антонович. Не докоряла?.. Прочитай, кажу, та тоді вже й винувать батька... Стара, налий мені чаю.

Лукерія Степановна. Ви з озуюмою питимете?

Кіндрат Антонович. А, убирайся ти з своїми химерами. Хтось там бовкнув, що гріх у піст пити чай з сахарем, а ти вже й рада витребенькувати.

Лукерія Степановна. Кажуть, що сахар з кісток, а кістки ж скромні.

Кіндрат Антонович. Чого не тямиш, про те не сікайся міркувать, бо я того ненавидю. (*П'є чай*). Що ж, ти читатимеш?

Олеся (*читає*). Навіщо? Все, про що тут списано, я вже чула від вас не раз. Що отець Леонид Петровича був лютий чоловік, злий, самодур, це я знаю. Знаю я, що він поневірявся над вами, знущався...

Кіндрат Антонович. Ага, то тепер, коли я здохнув під старість шматок хліба і закуток, то мушу все те віддати синові його? Так виходить по-твому?

Олеся. Я тільки казала вам, що не слід користуватись чужим нещастям. Земля стобіть, самі кажете, вдвое більш того, за скільки вона вам дісталась...

Кіндрат Антонович. Ну?

Олеся. Ну, і слід чуже віддати...

Кіндрат Антонович. Чуже?.. яке чуже?..

Олеся. Завжди ви повчали мене казати так, як мені моя совість проказує.

Кіндрат Антонович. Совість? Геть з очей з твоєю совістю!.. (*Вирина папір і жбурля в неї*).

Олеся. Візьміть за коси мене та кулаком по голові, може швидш примусите засунуть голову в петлю!.. (*Хутко пішла*).

Кіндрат Антонович (з ляком). Що-о? Нехай мене бог боронить!.. Що вона таке сказала, ти чула? (*Біжить до дверей*). Олеся, вернись!.. Що це вона? Піди до неї! Що це вона задумала?

Лукерія Степановна. Стівботвореніє авилонське та й тільки. (*Пішла хутко*).

Кіндрат Антонович. Що ж це таке коїться? То це б то я мушу віддати те, що кровію та потом увесь вік здобував? Завіщо? З якої речі? Не дам ні карбованця, ні шеляга не дам!.. Школярські прописи і я колись читав: „последнім поділись з ближнім“. „Будь доволен малим, і будеш багат...“ Читав і заповіді: „Не пожелай жени ближняго твоего, ні вола его, ні осла его, ні всякого скота...“ А чи багато таких на світі, котрі б того не пожелали?.. Ні, так воно не буде. Іди заміж за Левонида Петровича, тоді дам йому половину іменія, потому що онуки мої будуть дворяни! Та й я біля такого зятя мав би підвищення і почитування; і не дражнили б мене люди, як тепер дражнять: „лакей...“ Коли ще я був лакеєм, а вони і зараз, хоч ти їм кіл на голові теши: „лакей та лакей...“ А Левонида я прибрив би до рук і заставив би його дослужитись аж до полковника...

ЯВА III.

Кіндрат Антонович і Леонид Петрович.

Леонид Петрович (входе з правого боку підпилий, з шаблею в руці). Что это ты вздумал со мной проделывать?

Кіндрат Антонович. А що таке?

Леонид Петрович. Ты приказал в мои комнаты внести боченок с дегтем и еще там какой-то хлам?

Кіндрат Антонович. Потому, як вам завгодно, а далі так не приходится: вже всі сусіди тюкають на мене, що я вам потураю; вся округа з мене глузує, що ніяк не викурю вас з хати. Помилуйте! Це ж таки прямо божеське наказаніє. Ми люди робочі, труждаючі, за день натомимось так, що й кісток не чуємо; вночі треба б спочити, бо як на світ поблагословиться, знов, господи благослови, до праці; а замість спочивку мусимо слухати, як ви з своїми гостями цілісінку ніч бенкуєте та хokusи приставляєте? Гармидер та галас такий заводите, що прямо хоч з двору втікай!

Леонид Петрович. Гости уж раз'ехались, чего ж тебе еще?

Кіндрат Антонович. Мабуть, нам таки не обминуть неприятностей?

Леонид Петрович. Ты не угрожай. Продам мебель и уеду.

Кіндрат Антонович. Як окопажі продавали, то й тоді казали: „зараз уїду!“ А замість того, прогнали гроші...

Леонид Петрович. Это не твое дело!

Кіндрат Антонович. Тошно, що не мое діло; а тільки хата це моя.

Леонид Петрович. А, так ты вот как начал разговаривать со мной?

Кіндрат Антонович. А як же з вами ще розговарювать?

Леонид Петрович. Превосходно! Купи у меня мебель и всю обстановку, и я тотчас уеду.

Кіндрат Антонович. Мебель ваша мені без надобности.

Леонид Петрович. Ну, так поищи покупателей. Впрочем я уже посылал за евреями, и они сегодня явятся. (*Кричит*). Эй, Левка!

Кіндрат Антонович. Що це ви хочете?

Леонид Петрович. А вот посмотришь.

ЯВА IV.

Ті ж і Льовка.

Льовка. Требовали?

Леонид Петрович. Перенеси сюда вино и стаканы. Сколько у нас еще там бутылок осталось?

Льовка. Две белого и две красного.

Леонид Петрович. Тащи их все сюда.

Льовка. Слушаю. *(Пішов)*.

Леонид Петрович. Я больше ни ногой в те комнаты, где ты деготь велел поставить да хомуты сложить...

Кіндрат Антонович. Не знаю, чого вам так не подобається дьоготь?

Леонид Петрович. Нюхай сам, когда он тебе нравится.

Кіндрат Антонович. Кажуть, що тепер дохтурі дьогтем лічать людей, а вам дьоготь не наравиться. А я вчора, перед обіднею, за вас на часточку подавав „о здравії“. *(Сідає і п'є чай)*.

Леонид Петрович *(регоче)*. Да? Спасибо. Я постараюсь быть здоровым. *(Вдивляється у вікно)*. „Прощайте вы, поля родные, ты, степь привольная, прости!“ Чье это стихотворение, ты не помнишь?

Кіндрат Антонович. Нам не время такими пустяками заниматься.

Леонид Петрович. Да, все на свете пустяки, кроме рубля.

Кіндрат Антонович. Ні, не все, не все пустяки...

Леонид Петрович *(слухаючи)*. Под этим роскошным кленом как часто в детстве я играл; помню, юношей всегда любил понежиться в его прохладной тени, вдыхать аромат душистых ветвей и уноситься в заоблачный мир, в мир фантазии и грез. Роскошный клен, не правда ли?

Льовка *(вносе вино в пляшках на підносі і стакан)*. Барин, вино принес.

Леонид Петрович. Хорошо, ступай! *(Льовка пішов)*.

Кіндрат Антонович. Довго вже він і розкошує, цей клен. Ловка буде з нього соха в кошару.

Леонид Петрович *(випив стакан вина)*. Что-о? Ты срубишь его?

Кіндрат Антонович. А доки ж йому й рости?

Леонид Петрович. Ты испортишь чудный вид, дивный ландшафт...

Кіндрат Антонович. Деякі люди і досі пригадують ланшахти, як бувало покійні батюшка ваші, царство їм небесне, вічний покій їм душечці, захочуть кого з мужиків вихворостить, зараз відчинять оце саме віконце та й гукають на отамана: „а веди його, шельму, під оцей ланшах, розложи його під оцим кльоном, в холодку, щоб сонце не припікало, та всип п'ятдесят гарячих“. Зараз розчепірять і почнуть стьобать...

ЯВА V.

Ті ж і Павло.

Павло. Хазяїн! Там чабан прийшов, щоб тютюну продали. Каже: „ще вчора докурився дощенту; така, кажє, братухо, нудьга обгорнула, що мало не здурів“.

Кіндрат Антонович. Почав вже розмазувать.

Павло. Я ж тільки кажу, що чоловік бідкається, кажє: „повіриш, братухо, такі думки в голову лізуть, як нема чого курить“...

Кіндрат Антонович. Ну, годі, годі!..

Павло. Дивина! Було покійні барин, Петро Ригорич, так вони требують, щоб усе їм товком розказав: а тут не встигеш рота роззявить... Дожились... *(Пішов, махнув рукою)*.

Леонид Петрович. Вот каков ты, Кондрат! Я недавно только узнал, что у тебя работник целиком в руках, ты имеешь для него: и табак, и холст, и сапожный товар, и чай, и водку—и на всем наживаешь барыши... Сам торговец, кабатчик, помещик и все сам—безподобно.

Кіндрат Антонович. Це правда, я все сам.

Леонид Петрович. И все для себя одного и ни для кого ничего?

Кіндрат Антонович. Нащо ж я другому дам, коли сам можу управитись?

Леонид Петрович. Справедливо. И сам все сожрешь!

Кіндрат Антонович. Як то сам? Оцього то вже я й не розберу? Ви, може, думаєте, що я, як другі; шахер-махер? Ні, у мене і патент, і промислове свідительство...

Леонид Петрович. Все на законном основанні?

Кіндрат Антонович. Такий вже у мене статут: від закону ані на ступінь. Отже ви, либонь глузуєте з мене?

Леонид Петрович. Напротив, я удивляюсь разносторонности твоих талантов.

Кіндрат Антонович. А придивіться ви до цього діла з іншого боку—не засмієтесь. Мужикові нічого більш не треба, щоб йому тільки тютюн, полотно, ремінь, а у свято півкварти, він і задоволений. Я оце недавно завів моду, щоб робочі пили кирпичний чай. Мужик як нажлуктиться цього чаю, як розіпре йому живіт, то йому й горюшка мало, тільки знай обдувається та посвистує... І за обідом вже він зовсім менш їсть; а воно, як розміркуєш, так і виходить роцот, ще й який роцот!..

Леонид Петрович. Разумеется. Как тут не нажиться?

Кіндрат Антонович. Теперечки я виписую газету „Свет“. З неї я все бачу, що у миру коїться, і годі з мене науки, і не треба мені більш ніяких книжок, та й ніколи мені їх читати. Я не знаю, навіщо так багато книжок пишуть. Якось в городі зайшов ненароком у книжну лавку, як глянув, так аж здивувався: усе книжки та й книжки!.. Прочитавши „Свет“, я продаю його на цигарки робочим, по копійці за лист; от та газета мені неначе й даром обіходиться.

Леонид Петрович (тим часом знов задивився у вікно і, не слухаючи Кіндрата, промовля):

І широку долину,
І високу могилу,

І вечірною годину,
І що снилось, говорилося,
Не забуду...

Кіндрат Антонович. Це, либонь, списано у господина Шевченка. У мене є така книжка „Кобзар“. Семенаристик подарував. Господин Шевченко, вони теж з мужиків були і потому дуже понятливо описують і чувствительно; тільки іноді зразу як крутнуть у бік, або за хмари-облака... Забалакався з вами, а там мене чабан дожида. (Пішов).

Леонид Петрович. Какое-то неведомое чувство овладело мной, когда я стал вглядываться в эти рельефно выделяющиеся на фоне дальней синевы безмолвные курганы, просто не хочется глаз оторвать, все бы смотрел и смотрел... Как сжимается сердце при мысли, что все это видишь в последний раз... Здесь могилы отцов и дедов... (Швидко відходить од вікна). Как однако все это глупо, очень глупо... (Почина ходить по хаті і підійма папір). Что это? (Передивляється). А, что-то в роде биографии. Да, да, это автобиография Кондрата. (Чита). Уж не мне ли он ее готовил в презент?

ЯВА VI.

Олеся і Леонид Петрович.

Олеся. Ви самі тут?

Леонид Петрович. К вашим услугам... (Клада тетрадь на стіл). Ваш папа был здесь, он сейчас вышел...

Олеся. Коли ви від'їдете від нас?

Леонид Петрович. Вам желательно, чтобы я поскорее уехал?

Олеся. Ні, я не про те... Я хочу прохати вас, щоб прислали мені програму для поступлення на хвершалські курси.

Леонид Петрович. Вы и до сих пор мечтаете об этом?

Олеся. Чим людина хворіє, об тім вона й маріє... В Петербург поїдете?

Леонид Петрович. Да, разумеется... Куда ж больше?

Олеся. Нате вам гроші і вишліть мені програму.

Леонид Петрович. Зачем же деньги?.. Полагаю, что эта вещь недорого стоит?..

Олеся. Я не знаю скільки... Ось два карбованці!..

Леонид Петрович (*не бере грошей*). Не беспокойтесь, у меня хватит на покупку... Так вам непременно хочется резать людей, потрошить?..

Олеся. Я хочу вчитись: хочу быть корисною сільському людові... В селі дуже потрібні лікарі і хвершали...

Леонид Петрович. Да, да... понимаю! Но я бы... Позвольте вам предложить один вопрос. Почему вы теперь не так ко мне, как прежде? Сначала вы были как будто расположены ко мне; не прочь были иногда побеседовать со мной... и вдруг такая резкая перемена...

Олеся. Правда, я охоча була розмовляти з вами, доки ви не почали глузувати наді мною.

Леонид Петрович. Я глузовал над вами?

Олеся. Авжеж... Почали компліменти говорити, залицятись... Потім завдали питання, котре цілком образило мене... Все те ні до чого...

Леонид Петрович. Я вас не понимаю?

Олеся. Ви певно думаете, що я з таких, котрі не роздумуючи раді вийти заміж: за дворянина, за поміщика, за чиновника, чи за офіцера?.. Ні, я бачу добре ту прірву, ту безодню, котра лежить межи мною і вами і, мабуть, довго ще лежатиме.

Леонид Петрович. Для любви преград не может существовать, тем более преград сословных...

Олеся. Може... Десь, в якійсь книжці, я щось подібне читала. А то ще читала на канхветі такий вірш: „Для любви одной природа нас на свет произвела..." (*Усміхається*).

Леонид Петрович. Вы, значит, не верите, что я вас люблю?

Олеся. Скількох ви вже на своїм віку завіряли в любові? Мабуть їм і ліку нема!..

Леонид Петрович. Разумеется, что я, как и всякий молодой человек, увлекался... Но я ни в одной еще не встречал таких...

Олеся (*затуля вуха*). Не треба, годі, не кажіть... Бог з вами і з вашою любовію... Я, може, заміж ніколи не піду. А як і піду, то тільки за рівню, за простого; за такого, котрому я буду і першим другом, і першою думкою, і першим залицянням...

Леонид Петрович. Да? Вот как...

Олеся. Скажіть по правді, я ей-ей не розгніваюсь, ви шуткували зо мною? правда, шуткували?

Леонид Петрович. Нет и нет!.. Я нисколько не шутил говорил и готов снова повторить...

Олеся (*затуля вуха*). Я не чую, не чую!.. (*По павзі*). То вишлете програму?

Леонид Петрович. О да, обязательно!..

ЯВА VII.

Ті ж і Льовка.

Льовка. Барин, там покупатели явились.

Леонид Петрович. А, хорошо... Ступай. (*Льовка пішов*).

Олеся. Як пришлете, то буду дуже вдячна вам. (*Пішла*).

ЯВА VIII.

Леонид Петрович (сам).

Леонид Петрович. И так, Олеся не захотела выйти за меня... И хорошо сделала. К чему? Зачем? Поскорее отсюда!.. Умно поступила: и для себя и для меня—для обоих умно... Да!.. Зачем однако она деньги оставила?.. Впрочем... (*Хова гроші в капшучок*).

ЯВА IX.

Леонид Петрович і Льовка.

Льовка. Там евреи явились покупать мебель.

Леонид Петрович. И отлично. Пора нам, Левка, отсюда уезжать, не ко двору мы здесь пришли.

Льовка. Да-с, страна необразованная. Не место нам здесь. *(Закладає руки в кишені).*

Леонид Петрович. Не место? А где мое место? А, ты знаєш, где мое место?

Льовка. Да где же с?

Леонид Петрович *(показує власною рукою)*. Твое в передней, потому что ты лакей, как и Кондрат!.. А мне нет уж нигде места. *(Хутко виходить)*.

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

КАРТИНА ПЕРША.

Середина Марининої хати. Стіл, лави, під, образи, скриня й таке інше, як звичайно у хаті незаможного мужика.

ЯВА I.

Марина перемива біля порога ложки; Галя колише в люльці дитину; на печі сидять два невеличких хлопчики.

Марина. Гляди ж, доню, як прийде Влас, то всипеш йому у миску щерби з галушок; скажеш, що галушок не стало. Щерба ондечки, у печі. Нехай візьме шматок хліба та дрібок соли, та й пообіда. А я збігаю до куми Гапки, позичу борошна, доки наше змелеться.

Галя. Чую, мамо.

Марина. Я не буду там гаятись. Часом Влас прийде і захоче знов куди піти, то скажи, що я звеліла йому мене подождать. Чуєш? А ви, лобуряки, чого позлазили аж на черінь? Геть на двір! Ідть лиш у поле та нарвіть бабок, якішу, козельців... Та не поїжте всіх, а й додому принесіть, і ми з Галею трохи посолонцюємо. Ну, геть швидше! Ану ж, хутенько! Чуєш ти, Андрію? Хведосе? Та всякай бо, капосна личино, носа!.. А гидкий, а замазур!.. *(Хлопці злазять з печі і йдуть ліниво з хати)*. Знаю, знаю, чого мнетесь. *(Дає по шматку хліба)*. І коли ви натріскаєтесь? *(Хлопці хутко побігли)*.

Галя. Мамо! А як дитина прокинеться, мені можна буде піти за ворота?

Марина. Підеш. Та тільки не кидай дитини. Та не бий його, як плакатиме, зараз зроби йому соску. Та гляди мені, засни отамечки біля колиски, то я тебе засну... Взяла б пір'ячко скубти, або вовну перебирать... І сидить, склавши ручки, неначе проти неділі, або проти празника. *(Дає їй сито з пір'ям)*. На! *(Пішла)*.

Галля. Якраз стану я дерти пір'я! *(Встала і пішла хутко в куток)*. Краще зроблю ляльку з тих тряпочок, що мені баришня подарувала. *(Взяла тряпочки)*. Ось червоненька. Ой, які ж гарненькі!.. Це буде хвартушок. А з цієї синьої—кохта. *(Почина співать)*.

Ой на горі гречка,
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє!

Ой, якби я ніжки мала,
То б і я так чеберяла,
Як той зайчик!

Ой на горі просо,
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє і т. д.

Ой на горі ячмінь,
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє і т. д.

ЯВА II.

Входить Влас.

Влас. А де мати?

Галля. Пішли до куми Гапки борошна позичити. Будеш обідати?

Влас. А що ж там є?

Галля. Щерба з галушок. Галушок було мало, ми всі поїли. Влинь щерби?

Влас. Не треба! *(Здіймає з полиці шматок хліба, бере дрібок соли, ложку і миску, у котру наливає води, і починає їсти)*.

Галля. Мати, господи, як журяться, що ти все кудись ходиш.

Влас. Журяться? І дуже журяться?

Галля. Авжеж дуже. Жалібних пісень все співають. І я одні навчилася; така жалібна-жалібна! *(Почина тихо співать)*.

Де ти, хмелю, зимував,
Що й не розвивався?
Та де ти, сину, ночував,
Що й не роззувався?..

Сьогодні аж плакали.

Влас. Плакали?.. І чого?.. Я Герасимові в'ятіри лагодив: він прохав...

Галля. Коли б, кажуть, здужав, нехай би вештався, де хоче: а то хворий. Замість того, щоб полежати, а він десь ходє.

Влас. Зовсім я не хворий. І хто це наплів матері, що я хворий? Певно якінебудь баби? Я здоровий, як бик, як втрое налігач! Чого я лежатиму? А робити хто за мене буде? А що я трохи кашляю, так це через те, що простудився... Простудився, через те тепер і риби не ходжу вудить. І тепер сила вудіїв сидить по березі, а я дома... Сьогодні, мабуть, таки не втерплю, зараз після обід візьму вудки та на вечерю ловкої риби впіймаю. День сьогодні чудовий, тихий... Так, кажеш, мати плачуть?

Галля. Плачуть.

Влас. Бач, як мати за нами бідкаються, а от ти матері не слухаєш. Певно, мати веліли тобі щонебудь робить, а ти у ляльок сіла гратись. Ти б подумала, що нас скільки, а мати одні, вони за всіма нами пеклюються. Покинь ляльки та приймайся за роботу.

Галля *(насупила)*. Щодня тільки роби, все роби...

Влас. А хто ж на нас робитиме, як не ми самі? Батько померли, а нас на матір зосталось п'ятеро, ми з тобою старші, то й мусимо і матері допомогти, і на себе заробляти та і дрібноту доглядати. З Андрія тільки ще через год буде яканебудь поміч, тоді наймемо його кудинебудь гусей або гиндичат пасти; а тепер він тільки їсть хліб та одержу таска. А потім і Хведось

підроссте... А там ще год пройде, і з тебе вийде дівка. Тоді нам всім легше буде робить угурт... Так, кажеш, мати плачуть? (Помовчав). А та... Олександра Кіндратова не приходила?

Галя. Учора навідувалась.

Влас. Та те я знаю, а сьогодні?

Галя. Сьогодні ще не була. Мати кажуть: „Коли б Влас оженився, була б у мене помішниця“.

Влас. Бач, бо ти лінуєшся матері допомагати, от мати і бідкаються.

Галя. Еге, якраз лінуюся!.. А хіба я винна, що не можу вимісити хліба, що не здою корови гарзд?..

Влас. От бачиш?..

Галя. Що „бачиш“? І води наносю, і страву всяку зварю, і сорочки поперу, і всяку роботу... А що у мене нема сили?.. Всі люди дратують мене сухореброю, кажуть, що я в батька вдалась. Чи правда, Влаسه, що татко померли від чахотки?

Влас. Хто це тобі наплів?

Галя. Я чула, як баришня казали матері, що у татка була чахотка.

Влас. Яка баришня? Цебто Олександра Кіндратова?.. Може й від чахотки, бог його зна!

Галя. Чи вже скоро буде год, як татко померли?

Влас. Після другої Пречистої.

Галя. Скільки тобі, Влаسه, годів?

Влас. Двадцять. А тобі тринадцять.

Галя. Який ти розумний, все знаєш.

Влас. А ти балакай та не забувай і пір'я дерти, а то мати... ти тільки умієш зуби заговорювати. (Помовчав). Що ж, і ожениюсь... На все прийде своя пора!

Галя. Бери тільки таку, щоб добра була, матір почитувала та поважала.

Влас. Це мати так казали?

Галя. Авжеж.

Влас. А в мене так думка, щоб зовсім не женитись... Не знайду собі до мислі, стало бить нема на віщо й женитись...

ЯВА III.

Ті ж і Олеся.

Олеся. Хліб та сіль!

Влас. Милости просимо. Садовіться в нас.

Олеся (дає Галі лоскутики). На тобі ще на ляльки.

Галя. А Влас гримає на мене, що я в ляльок граюсь.

Влас. А ти вже й скаржитись? Ач, яка! Звісно у неділю можна гратись у ляльок, а не в будень. (Усміхається). От і вдовольнився. (Прийма миску і ложку). Сідайте ж бо!

Олеся. Що, це ти полуднував?

Влас. Ба обідав. Хліб-сіль та вода, то козацька їда! А по-вашому ця страва зветься, мабуть, совусом? А наш брат часто і замість цього совусу тільки посовається по лаві, умне цвілого сухаря, та й... спасибі господеві за хліб та сіль.

Олеся. А хто в тім винен?

Влас. Звісно хто. Звичайно ми самі винні. Ви з книжок мені казали, а я так, як бачу промеж людьми, то так і обміркував. Виходить, що всі злидні від того, що кожен з нас тільки про себе турбується; а коли б ми в спілку завели які ремества, щоб у нас на селі були всякі майстри, крамниці свої гуртові, всякі товариства... Та я перший усім ремествам навчився б. Я гарячий до діла. Я бачив, як у німців робиться по колоніях, нарочито туди ходив... Вони все самі; і хургони роблять, і плуги, і віялки, і усякі машини... У них свої шевці, кравці, столярі, ковалі, слюсарі... А головне діло не сидять склавши рук, завжди робота іде своїм порядком. А наш брат обмолотився, обсіявся і зараз до монополюшки; бо дома сидить, не знаючи ніякого ремства, нудно... Через те ж німці і в достатках; а наш брат пухне з голоду. Кажуть: „Грім не гримне, мужик не перехреститься“... Це, положим, правда, що нашого брата треба підштовхувать. Але ж мужик наш чоловік темний, неосвічений. Ось де вся біда і все горе...

Олеся. З яким ти палом це говориш?

Влас. Я холодно не вмію.

Олеся. Розпалився, а тепер як важко дихаєш...

Влас (здорово дихнув). Фу-у! От і відсапнув. (Заре-
готав). Он де наше горе...

Олеся (помовчала). Чом ти не ходиш риби
вудить?

Влас (не дивиться на неї). Ніколи було.

Олеся. Вже й не співаєш, як перш було щовечора
співав?

Влас. Доспівавсь... Коли б можна було вернути
минуле, пережити життя наново!.. (Зідхнув глибоко).

Олеся. Хіба минуле краще було теперішнього?

Влас. Легше жилось, легше й дихалось.

Олеся. Бач, не послухав мене, а скільки разів тобі
радила піти до лікаря, у містечко?

Влас. Я не про те... Навіщо мені той лікар? Не по-
може мені ніякий лікар... Я здоровий, як дуб!

Олеся. Чого ж тобі важко?

Влас. Чого? Годі допитувать. (Встав і бере з
полиці книжку). Нате вам цю книжку, не до вподоби
вона мені.

Олеся. Чому?

Влас. Не цікавить мене те, про що там прова-
диться. Пишеться про якесь село, що які там всі люди
гарні, та як живуть проміж себе люблязно, що одне
другому допомагають, не лаються... Навряд!

Олеся. Як ти похмуро почав на все дивитись...
якийсь неймовірний став!

Влас. А я думаю, що я скаженим став.

Олеся. Отакої!

Влас. Зовсім спантеличивсь... Коли б я вимовив
перед вами все те, що у мене отут, у грудях, самі б ска-
зали: „божевільний“!..

ЯВА IV.

Ті ж і Марина.

Марина (до Власа). Насилу тебе принесло додому.

Влас. Хіба що? Одну ніч не ночував дома, то
вже й гніваться? Я лагодив Герасимові в'ятірі: він не

зугарен... Ну, забалакався, засидівсь; потім по прохали
повечерять...

Марина (поклала клунок з мукою на лаву). О, я
й не бачу! Здрастуйте!

Олеся. Як поживаєте?

Марина. Та, спасибі, дихаємо. Я, сину, не про те.
Ти вже парубок, то й ніч вся твоя, такий вже закон...
А хоч би навідався додому.

Влас. Ну, та вже більш так не трапиться.

Марина. Подумай, що ти, сину, недужий...

Влас (скипів). Всі в один голос: недужий та й
недужий!.. Я дужий від дужого...

Марина. Отак і твій батько все було каже: „не
бідкайся стара, я ще й тебе переживу!..“ Еге, пережив.
Зоставив мене з дріб'язком, як вутку з вутятами на
безкраїм морі. (Хлипа).

Влас. Це вже ви й плачете? Мамо, ви знаєте мене,
що я радий перерватись у праці, тільки б вас задоволь-
нити: а сліз я не хочу бачити!.. (Хутко пішов з хати).

Марина. Он яке у нього серце! Оце як сказав, що
радий і перерватись, то так колись і зроби. Слухайте,
серденько, чи не вговорили б ви його, щоб він оже-
нівсь; він вас, господи, як шанує, то я певна, що він
вас і послуха. Знеслилася я, серденько, змучилась...
Їх п'ятеро, а я одна на них робітниця в хаті...

Олеся. Вговорювати не берусь... А спитати можу.

Марина. Спитайте. Скільки йому не кажу: оже-
нись!—Мовчить!.. Ось я зараз закличу його в хату.
(До Галі). А ти вже й заснула? От капосна дівчина!
Піди лиш у подвір'я та трохи провітись: занудилася
в хаті... Піди вже, піди!.. (Галя хутко побігла з хати).
Пожалуста, порадьте йому. Тут одна дівчина є у мене
на прикметі, така вже ввічлива, така окуратна...

Олеся. А Влас же як з нею?

Марина. Хіба парубкову думку вгадаєш? Сьогодні
од іншої одхреститься і одмолиться, а завтра візьме,
та й посвата... На котру ж здавалось, що певно важив
сватати, гляди і залишить. (Пішла).

Олеся. І навіщо я сказала, що питаю його... Як я
його питаю? Одначе Влас зовсім не такий став, як

перш був... Де поділась жартовлива, гостра розмова?.. Чи давно безпечно та весело розмовляв? Що з ним починилось?.. Невже болість так пригнітила його?.. Мене обходить. Ні вчора, ні позавчора і на берег не навідався: а перш сам казав: як іноді не піду з вудками, то цілий день нудюсь. Як оженився Влас, з ким тоді я буду над вудками сидіть, з ким буду розмовлять?.. І не співатиме вже він щовечора...

ЯВА V.

Входить Влас.

Влас. Я знаю, чого мене мати послали в хату. Ну, радьте, совітайте, вговорюйте!

Олеся. Твоя мати прохала мене, щоб я тебе спитала: чому ти не женишся?

Влас. Чом? *(Потупив очі)*. І вам не скажу, і матері, і нікому... *(Помовчав)*. Ну, а ви радите мені женитись?

Олеся. Мати твоя...

Влас. А ви?

Олеся. Що ж я?

Влас *(зиркнув на неї)*. Ех, Олександро Кіндратовно. Не бралися б ви мене вговоряти, краще б було..

Олеся. Я тебе не вговорю. Як сам собі знаєш, так і роби...

Влас *(дивиться на неї)*. А я вас вговорю: не ходіть ви більш до нас, бо піде слава про вас і про мене! Гаразд, оженись!.. Ви так і матері скажіть: „вговорила, і на котру покажете, ту й посвата!..“ *(Хутко пішов)*.

Олеся. Власе!.. Стривай!.. Гнівається!.. За віщо ж? Так чудно глянув мені в вічі і так глибоко пройняв тим поглядом, що аж моторошно зробилось і мов мені заціпило! Не змогла йому нічого й сказати, немов оніміла... В погляді його таке щось блиснуло, від чого любо робиться на серцеві і zarazом аж страшно!.. Яка я безсердечна, яка я черства, яка злюка! Дома розпалилась і сюди принесла отруту на язичі... Навіщо казала йому, щоб оженився? Яке мені діло?.. Сказала і розгнівала його... Дожену його зараз і перебалакаю!..

Як же мені жаль стало Власа!.. *(Хоче бігти і зупиняється)*. Серце так стисло, аж коле в грудях!.. Ох, як мені жаль тебе, Власе!.. *(Хутко пішла)*.

ЗАВІСА.

КАРТИНА ДРУГА.

Сад. В глибині кону баркан з хвірткою. За барканом далеко видко село; на першій плані ганок будинку.

ЯВА I.

Кіндрат Антонович і вчитель ідуть до будинку.

Кіндрат Антонович. Спасибі вам, що провідали, давненько у нас не бували.

Вчитель. Все не було зайвого часу: спершу екзамени були в школі; а потім сам лагодився до екзамену, але не спромігся і відклав на той рік.

Кіндрат Антонович. Що таке? Тобто хочете ще вчитись: здається, вже й так добре вчені?

Вчитель. Ге! Такими вченими, як я, можна багато гребель загатить.

Кіндрат Антонович. Жонаті і діток тройко маєте, про що б інше дбати, а ви про науку: дивно!..

Вчитель. Кожен дба про те, що йому любіш.

Кіндрат Антонович. Треба дбати про те, що доходніш. Ах-ха-ха. *(Сідають)*. Так, так. Може покурите? *(Дає порттабак)*.

Вчитель *(робе цигарку)*. Ого-го! „Пішли, як кажуть, наші вгору, по два разом на верьовку!“ Ви вже второй сорт курите, он як?

Кіндрат Антонович. Не можна... Знаєте, на такий вже лінії...

Вчитель *(закурює)*. Лінія, це велика сила. Годилося б первий сорт купити?

Кіндрат Антонович. Не роцот, тепер така ціна висока на турецький тютюн... Не роцот.

Вчитель. Як же Олеся пожива?

Кіндрат Антонович. Спитайте, як я поживаю: А Олеся що, їй байдужісінько!.. Откровенно кажучи,

я вже й ума не приберу, як на це діло й дивитись. Чи то господь нас нею покарав, тільки не знаю, за які гріхи? Чи може раптом світ пішов навиворіт, так що ми, старики, не зогляділися, і через те нічого не розчовпимо? У нас тепер в дому просто смішення язиків!..

Вчитель. Мені і здалось з першого погляду, що ви дуже стурбовані...

Кіндрат Антонович. Як же тут не стурбуватись, коли зовсім з ніг збився. Вірите, ночей не сплю? Їжа не йде на думку. Оце вже днів з десяток сам не свій: схоплюсь уночі, хожу-хожу по хаті, думаю-думаю, аж голова почне колесом ходити. І стара моя зовсім знесилася, сердешна, ціліснічкі ночі теж не спить, все охає... Прямо, откровенно кажучи, скрутила нас дочка одиначка, як бублик.

Вчитель. Що ж трапилось?

Кіндрат Антонович. Взича й корить мене щоразу, що не так роблю, що не так з людьми поведуюсь, не так міркую, не так дивлюсь, не так балакаю... Все не так!.. Всім людям я таким здаюсь, як треба, а дочці моїй іншим. Вірите, що іноді своїми розсудженнями доведе до того, що аж зубами заскрипиш, і коли б на той час трапилась під рукою палиця, або батіг...

Вчитель. Що це ви, як то можна?

Кіндрат Антонович. Вона таки доскоче свого!

Вчитель. Це вже послідне діло.

Кіндрат Антонович. Вона на те веде!

Вчитель. Звичайно, що непорозуміння в сім'ї це не абияке лихо... Послухайте ви моєї поради! Благає вона вас, щоб відпустили її вчитись, ну і ввольніть її волю.

Кіндрат Антонович. Щоб як ще більш вивчиться, та тоді вже плювала батькові межі очі?

Вчитель. Як то можна? Ніколи цього не може вчинитись.

Кіндрат Антонович. Ні, не треба нам ніяких навук! Нехай сидить дома, схаменеться. Я цілий вік труждався, навколішках повзаючи, увесь вік злидні годував, не доїдав, не допивав... А вона всього того не хоче зважити?

Вчитель. Ні, вона добре все розуміє і зважа, тільки, знаєте, палка натура, молода ще... Нехай спершу до всього придивиться, може й погляд інший виробе. А вам треба потерпіть...

Кіндрат Антонович. Добре вам розсуджати, а побули б ви у моїй шкурі... Краще б вона не знала аз-буки, та почитувала б батька-матір.

Вчитель. А хіба й таких мало, що ні „аза в глаза“ не тямлять, а витворяють ще гірш?

Кіндрат Антонович. Та воно положим... Іменно, що світ перевернувся. Вірите, що іноді серце так заболить, як не розірветься. (Помовчав). Оцими днями мужики почали, знаєте, налопом лізти до мене за позикою, на попередній відробіток: я ховаюсь від них, а Олеся нарочито вишука мене та й пошле їх до мене, мов наумисне прямо нацьковує!

Вчитель. А до кого ж мужичкам і обертатись, як не до вас? Мухи завжди до патоки лізуть.

Кіндрат Антонович. Так помилуйте ж! Як же я йому позичу, коли я бачу, що не сила його відробить; інший, може, й радніший би, коли ж напозичається аж до зав'язки, а як прийде час відроблять, тоді його і рвуть на всі боки... Навіщо ж мені та рахуба? Я за свої гроші скрізь заблаговременно знайду робітника... Інший набереться тієї позики, як реп'яхів, та, гляди, ще заслабне в робочу пору, тоді годі йому вже й дихати, зразу злидні його стріскають... Треба знати, кого слід рятувати; а порятунок без товку все рівно, що жбурляти гроші через голову, або заплющивши очі...

Вчитель. Практично, цілком практично!

Кіндрат Антонович. А як же інакше?

Вчитель. Як я і скажу вам, як слід інакше, то все рівно ви не зробите по-моєму.

Кіндрат Антонович. Ви все з книжок?.. Ті, що книжки пишуть, не тямлять нічого... Конешне робочі руки потрібні нам, без них у хліборобстві не обійдешся; але й мужик наш так вже тепер спаскудився та змошенничився, що не знаєш, якого вже й способу до нього добирати. Віддаси руками, а не виходиш ногами.

Вчитель. Кажуть: який піп, така й парохвія.

Кіндрат Антонович. Що?.. Це ж ви у який бік штрикнули?

Вчитель. Ні в який, я прямо кажу. Нічого в світі не чиниться без прикладу, на все мусить бути примір. Самі кажете, що мужик тепер зіпсувався і змошенничився; стало-бить, перш він таким не був?

Кіндрат Антонович. А не був, ні!..

Вчитель. Так хтось же його зіпсував і змошенничав?

Кіндрат Антонович. А хто ж такий?

Вчитель. Ви, либонь, до цього діла ближч стоїте, вам би і годилось пошукать виновного.

Кіндрат Антонович. Я вже міркував над цим ділом, не раз міркував...

Вчитель. Поміркуйте ще... Мало міркували. (Мовчанка).

Кіндрат Антонович. Так, так... Давненько, давненько ми з вами не бачились. Може чогонебудь перекусите?

Вчитель. Ні, спасибі. Я по ділу до вас зайшов.

Кіндрат Антонович. По якому?

Вчитель. Оце тижнів через два у нас мають бути вибори попечителя школи, і мало не всі показують на вас; священник теж радить вас прохать...

Кіндрат Антонович. Спасибі за честь. Конешне, це довжність почотна...

Вчитель. До цього часу вибирали у попечителі з дворян, а тепер пора і з другого сословія.

Кіндрат Антонович. А звичайно. Та й, откровенно кажучи, у нас в окрузі і дворян тільки й зосталось... Мене просять, щоб я й за старосту церковного... Перш старостували повковники, копитани... а тепер де вони поділись? Довжність теж почотна, тільки багато часу одіймає.

Вчитель. А попечительство не важка об'язанність. Пожертвуйте скільки там десятків в год...

Кіндрат Антонович. Прожертвувать?.. Так, так... Чому й не прожертвувать, а тільки яка мені з того користь?

Вчитель. Благодарность від вищого начальства, подяка від школярів...

Кіндрат Антонович. Положим, але видимости від тієї подяки, щоб стало бить, кожен бачив, який я добродітель, так і нема... На лобі не буде у мене написано про мою добродіальність.

Вчитель. Награждають часом медаллю.

Кіндрат Антонович (хутко). Справді? А завіщо швидш можна медалю получить: за церковного старосту, чи за попечителя?

Вчитель. Де ваша служба буде корисніш, там і получите.

Кіндрат Антонович. Так, так! Та таки прийдеться, мабуть, і церковним старостою бути, і попечителем.

Вчитель. І чого доброго дві медалі получите?

Кіндрат Антонович. Ні, я не то, що... Воно, положим, і медалі відзнака... А то, що обидві довжності почотні... Опріч того, нехай вже всі знають, що я не скотина і не скнипа, як другі, і знов не зажеря якийнебудь...

Вчитель (встає). То, значить, можна вас сміло вибирать?

Кіндрат Антонович. Та вже вибирайте. Воно ж таки це діло і спасене?

Вчитель. А як же? Прощайте до якого часу.

Кіндрат Антонович. Куди ж так скоро?

Вчитель. Та мушу тут ще декуди зайти.

Кіндрат Антонович. Може по чарці? га?

Вчитель. Та воно не шкодить...

Кіндрат Антонович. А як не шкодить, то чому ж нам і не чокнутись?.. (Пішли).

ЯВА II.

Олеся (одна, іде з-за баркана з вудками і скільки рибин на кукані). Шукала скрізь Власа, не знайшла. Взяла вудки, пішла на річку, думала, там знайду його, і туди не прийшов. Як скучно мені, неначе без Власа і світ нудний. Куди ж він подівся? (Помовчала). І день сьогодня, мов на злість, якийсь невеселий, нахмурений,

ніби зовсім осінній: пташки в саду вже не щебечуть, і лист на дереві поблід, і травиця не красується вже і пахошів не розпуска... Ще ж либонь, тільки що обробились в полі; де ще та зима, а навкруги неначе почина все дрімать... Хоч листу на дереві ще й рясно, та вже той лист млявий, сонний, пожовклий: травиця, як килим, густа, та не так вже вона зеленіє, як зеленіла ще позавчора... Вчора якась пташка, отам у кущах, щебетала немовкно, а сьогодні і вона гласу не подає. Вітер поміж очеретами шумить і своїм немовкним, рівним гулом наганя сумоту... Не змогла на річці і півгодини висидіть: очерета шумлять, виють, лози гнуться, похиляються, стогнуть. І тут не весело... Сумно всюди, всюди тихо, немов перед яким лихом... (Помовчала). Чого Влас, як спитала його, чому не жениться, втопив спершу очі в землю, а далі так глянув на мене, немов загадав нерозгадану загадку... В погляді його я неначе постерегла zarazom: і горе, і одчай, і злобу!.. Чому він не хоче оженитись? Скільки разів розмовляла з ним одверто, щиро, як друг, невжеж таки не промовився б хоч словечком, коли б у нього було що на думці? І навіщо б таївся від мене? Порадився б зо мною, розважив би свій смуток... Либонь, він щось задумав?.. Завжди був веселий, гострий, жартовливий, а оце зразу немов переродився, неначе зовсім не тим став. Яка ж причина?.. (За лаштунками чутко Власів спів; Олеся упустила вудки і ніби остовпіла).

Без тебе, Олеся, пшениченьку жати,
Без тебе, серденько, увесь день скучати.

Як день прийде, то рве душу,
А ввечорі прийти мушу,
Хоча нераненько,
Олеся, серденько!

Без тебе, Олеся, сонечко не гріє,
Без тебе, серденько, буйний вітер віє.

Як день прийде, то рве душу,
А ввечорі прийти мушу,
Хоча нераненько,
Олеся, серденько!

Олеся. Без Олесі?.. А Олесину, думаєш, не рве душу? (Ламає насамовито руки). І Олеся без Власа, либонь, сонечко не гріє! (Прислухається). Не чуть? Замок? Так недовго, так мало співав... неповинно бути! Не можна так, боляче! І все замовкло навкруги, ніби померло. Може це мені тільки чувся його голос, а він не співав?.. Невже нарочито пустив голосок, щоб подратувать? (Чутно десь далеко Власів спів). О, знов!.. Спів це, чи дивовиддя?.. Не чуть!.. З'явився голосок і, як марииво розвіявся від подиху вітру... (Помовчала). Як сонечко червоно-червоно заходить, певно на дощ? О, пташечка у лозах защебетала, немов сонечкові надобраніч. Як чудово промінь сонця ондечки позолотив осокара і хутко, хутко біжить по листях, то з дерева на травицю, то знов на дерево, неначе грається; тепер заховався під листя і освітив його зісподу. Ач, то блисне, то потемніє. Знов червоним золотом розіслався по листях, по дереві, по річці і по всьому луку!..

ЯВА III.

Олеся і Марфуша.

Марфуша (із-за баркана). Здорова була!

Олеся. Хто це? А, Марфуша... Насилу бог дав силу! (Цілюються).

Марфуша. Хоч ви з нами й не дуже, так ми з вами не байдуже.

Олеся. Справді, я давно у вас не була... Найшло щось на мене... (Регоче). У кімнату підемо?

Марфуша. Ні, посидьмо тут, у садку.

Олеся. Стривай же, я віднесу рибу та вудки і зараз вернусь. Сьогодні був зовсім плохий кльов, бачиш, як мало впіймала? (Несе рибу у будинок).

Марфуша (сама). Довідаюсь, чи правда ж тому, що плещуть скрізь вже, ніби вона покохала якогось простого парубка. Щось, мабуть, є схожого; вона таківська; та й люди з якої речі стали б плескати? Ну, якщо тому правда, то убила грінку, виміняла шило на швайку: дияконенка на якогось мугиряку!..

Олеся (іде). Я тобі рада, Марфушо!

Марфуша. Щось ти не так балакаєш.

Олеся. Їй-богу, рада! *(Цілує її)*.

Марфуша. Яке в тебе гаряче лице і руки? Може нездужаєш?

Олеся. Здужаю, цілком не хвора... Що ж у вас нового?

Марфуша. Ніякої новини. Хіба те тільки, що Нихвінт заручився на Козубській—чула про це?

Олеся. Чула. Нехай йому господь допомагає.

Марфуша. Нудив, нудив світом за тобою, а далі з одчаю шелесть за рушниками до Леонили.

Олеся. Все ж не те, що з кручі в річку. Вони будуть щасливі... Кожен з них задоволений цілком сам собою, а це певний заклад щастя, Леонили і брат твій якраз до пари: обое рябое!

Марфуша. Глузуєш? Чому не глузувать, коли, мабуть, сама такого вже доскочила щастя, що ні в казці сказати, ні пером списати?.. Бачу, по очах бачу, що щаслива. Певно доскочу закохалася? Скажи хоч в кого?

Олеся. Куди це ти метнула? Ні в кого, Марфушо, я не закохана...

Марфуша. Виховуєшся? Воно так і слід з подругою поводитись...

Олеся. Я не хочу таїтись, не вмію... Я справді закохана в свою думку, але якщо й вона не сповниться, тоді і я опушу руки і попливу по течії: куди вона, туди і я.

Марфуша. Це ти щось чудне, незрозуміле говориш. Я не розберу нічого.

Олеся *(регоче)*. Я й сама себе не розберу... Ти думкам моїм не подруга, через те й не зрозумієш нічого.

Марфуша. Тобто ворог?

Олеся. Ні сьак, ні так!

Марфуша. Як собі хочеш, так і міркуй.

Олеся. Ти не гнівайся, Марфушо. На мене щось таке іноді находить... І зараз чогось мені так тяжко, що й вимовить не можу. *(Схилила голову на руку)*.

Марфуша *(помовчала)*. А в нас чутка пройшла...

Олеся. Яка?

Марфуша. З пальця того не висмокчуть.

Олеся. У мене голова горить, а ти почала балакати недомовками. Яка, яка ж чутка?

Марфуша. Тільки не знаю, як його на імення, а кажуть: чорнявий, огрядний, стрункий, і співака не абиякий.

Олеся. Чула ти дзвін, тільки не знаєш, звідки він. Я тобі всі, як на долоні, виложу свої думки; може ти посмієшся над ними? дарма, посмійся... Слухай, Марфушо, часто люди шукають велетнів духа, героїв, а й до віку їх не знаходять, а знаєш, через що?

Марфуша. Не знаю, а тільки навспряжки бачу, що ти знайшла велетня: чи так? Кажі швидш, хто він, де тут такий взявся, що тобі зумів запасти в душу?

Олеся *(обіймаючи Марфушу, промовля з палом)*. Такої міцної волі, такої одвертої душі, я не зустрічала... Так дивитись прямо на людські відносини, так глибоко вдивлятись в людську душу і, постерігши її лихих вчинки, так сміливо виголошувати її фальші, може тільки чисте і непорочне серце. Душу його можна прирівняти заразом: і до дитячої душі непідкупної, і до міцного дуба... Не балакує він, а кожне його слово на вагу золота...

Марфуша. Це вже такого героя змалювала, що коли б і справді з'явився такий, то все на світі пішло б на новий лад.

Олеся. Не смійся, Марфушо! Такий тільки чоловік всьому дає інший сенс і в те, що нам часто вбачається вже мертвим, він вдугає дух животворящий...

Марфуша *(регоче)*. Сердешна дівчина! Казала я тобі не раз, що не доведуть тебе твої думки до пуття. Отже й справдилося!.. Ха-ха-ха!

Олеся. Кажу ж тобі, що я більш в свою думку закохана. Або, може, і справді я неприємна?..

ЯВА IV.

Ті ж і Лукерія Степановна.

Лукерія Степановна *(з перев'язаною головою)*. Здрастуйте, серденько! Давно до нас пожалували?

Марфуша. Оце, незабаром. *(Цілується)*. Що це ви, нездужаєте?

Лукерія Степановна *(зиркнула на Олесю)*. Е, дайте покій, серденько, нема від чого здужати, коли щодня такий авилон... Спасибі, баба Горгопиха пошептала щось та злизала зазіх; потім звеліла прив'язати до голови листя з кислій капусти—трохи відпустило.

Марфуша. Що ж ломить, чи стиска?

Лукерія Степановна. Баба Горгопиха каже, що то супротивник іде від серця до голови.

Марфуша. А не пробували розсолон з огірків примочувати?—теж помагає.

Лукерія Степановна. Ох, серденько, не до розсолу мені. Ох, боже наш милосердний! А що, у вас вже огірки посолили, чи ще?

Марфуша. Матушка все чекають дощу. Кажуть: „коли б дощик пройшов, щоб день через двоє після того вибрати, то саме ловкі були б огірки для соління“. *(Олеся встала і пішла до баркану)*.

Лукерія Степановна. Ваші матушка великі скусниці солити огірки. Кажете, треба вибрати через двоє день після дощу?

Марфуша. Через двоє, або через трое.

Лукерія Степановна. Коли ж така тепер за-суха, що й господи! Вчора у вусі у мене так свербіло, думала, дощ буде: отже й не було!

Марфуша. От, кавунів ніхто так не посолить, як ви! Матушка все збираються у вас повчитись.

Лукерія Степановна. Нехай прийдуть, повчу. Либонь, вони молодші від мене? Якщо молодші, то можна повчить, а як старіші, то хоч і навчаться, не допоможе, не матиме сили. Треба тільки від старших повчатись. Ходім у кімнату чай пити, бо вже смерка... У нас переночуєте?

Марфуша. Якщо не заважу.

Лукерія Степановна. О, як то можна, щоб заважили? Така вже дорога гостя, така дорога!.. Де ж це Олеся? Не любить вона нашої розмови, все кудись далеко думками сяга, аж за хмари!.. *(Тихо)*. Помічаєте, яка зробилась? Вірите, іноді аж страшно робиться за неї.

Марфуша. І на мою думку, вона не така, як була. Лукерія Степановна. Бачите, серденько! Змарніла, зблідла... Отаке горенько! Уночі жахається, щось говоре крізь сон. Скільки разів хотіла покликать бабу, щоб пошептала,—не хоче Олеся!.. *(Ще тихіше)*. Ви б її розпитали, може б вона вам призналася, що в неї на думці?

ЯВА V.

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Кіндрат Антонович. А йди, стара, наливай чай. А, здрастуйте! Як ваше здоров'ячко?

Марфуша *(чоломкається)*. Спасибі. Батюшка і матушка вам кланяються.

Кіндрат Антонович. Благодарю. Дивина коїться у світі! І куди воно йдеться і до чого?.. Так оце мене мов молотком по виску ударило. Чуєте? *(Олеся здалеку появилась)*. Оце свіже прочитав у „Светі“—Леонид Петрович у Харкові в гостиниці застрелився.

Олеся *(у бік)*. Як? Що? *(З ляком біжить в глибину кону і зника)*.

Лукерія Степановна. Царство йому небесне...

Кіндрат Антонович. Що це ти, здуріла? За самостратника гріх молитись!

Лукерія Степановна. Ох, господи, прости мене грішну!

Кіндрат Антонович. Іди ж, готуй там до чаю. Дивина коїться! Де ж це Олеся?

Лукерія Степановна. Пішла через хвіртку на низ, чогось до річки пошwandяла. *(Пішла з Марфушею)*.

Кіндрат Антонович. Це Олеся як провідала, що Леонид стратив себе, якраз чогось наліхотворить. Ще, борони боже, коли б вона не наложила на себе ручок... Оці образовані люди, то вони якісь легкодухі, нетерплячі, зараз голову в петлю, або кулю в лоб!.. Та невжеж я мусів Левонидові доплатити?.. А що ж би люди сказали? Дурнем прозвали б мене, скаженим!.. Бо таки дурнем і був би, був би скаженим, і тоді мене слідовало б посадовити в самашедчий дом... Чогось

так моторошно стає на серцеві, як подумаєш: живий був чоловік, а потім взяв та й застрелився!.. Не винен я в тім, а ніби винен... Не знаю, чи сказать Олесі зразу, чи нехай довідається, як сама прочита? Було б мені дати Леонидові з тисячу рублів, нехай би доїхав до Петербурга, та там вже.. А то в Харкові. Черстве у мене серце, жорстоке... Треба буде з Олесею м'ягче... Серце у неї золоте, правдиве... І вродиться ж отака! Дивина!.. В кого вона?..

ЯВА VI.

Павло і Кіндрат Антонович.

Павло. Що ж ви, господин хазяїн, общитали мене та й мовчите?

Кіндрат Антонович. Як ти посмів через горниці пройти, хто тебе пустив?

Павло. Як перш ходив сміливо, так і тепер пройшов; що мені, дивина по горницях ходить?

Кіндрат Антонович. Хто тебе провів, питаю?

Павло. Ніхто, сам пройшов. Сам знаю всі ходи і переходи. Пожалуйте золотого!

Кіндрат Антонович. Якого золотого?

Павло. Мого, котрого ви мені не додали.

Кіндрат Антонович. Коли ще був роцот, а ти тепер тільки полічив?

Павло. Так що ж, що тепер? Перелічив і бачу, що ви мене обмошеничали. Віддайте золотого, бо так нечесно!

Кіндрат Антонович. А скільки ти мені посуду перебив, то я того не лічу. Завіщо я тебе прогнав? За те, що одинадцять тарілок розбив!

Павло. То другий роцот... Віддайте золотого!

Кіндрат Антонович. Піди геть! Я тебе велю з двору в шию вигнати!

Павло. Руки короткі!

Кіндрат Антонович. Що таке? Ах ти ж...

Павло. Та не вдариш. А вдариш, штрап заплатиш!..

Кіндрат Антонович. Геть мені зараз! (Наступа на нього).

Павло. Та не вдариш. Віддай золотого, тоді і піду!

Кіндрат Антонович. Я тобі не винен!

Павло. Не віддаси?

Кіндрат Антонович. Не віддам!

Павло. Не віддаси?

Кіндрат Антонович. Сказав раз, і шабаш.

Павло. Ти ще Павла не знаєш, дасться він тобі в знаки!

Кіндрат Антонович. Гей! Хто там є у дворі, візьміть цього скаженого відціля!

Павло. Я тобі золотого не подарую, я тебе спалю!

Кіндрат Антонович. Що? А хто там є, ідіть сюди! Чуєте, що він говоре? Постривай же, завтра становому на тебе донесу!

Павло. Я твого станового так точнісінько боюсь, як і тебе. Мене може нанято за лакея до генерала Яновського, так от ти і знай, хто такий тепер Павло! А ти думаєш, що я в тебе знов чередником буду? А не діждеш! А золотого я тобі не подарую! (Пішов у хвіртку).

Кіндрат Антонович. Чого доброго ще й справді підпале. Він скажений! Тепер кожного остерігайся; он як розпаскудився капосний народ!.. Чуєш ти, кручений, вернись! (У бік). Хай йому лихе з його золотим! (До Павла, котрий з'являється на хвіртці). На тобі золотого. Хоч я тобі і не винен, але у мене охота є подарувати тобі!

Павло. У мене нема охоти подякувати, бо він мій! (Взявши гроші). І з тим хоч і до свідання, господин лакей!.. (Пішов).

Кіндрат Антонович. Ніколи з мугиряки не жди добра; він тебе щоразу радий у ложці води утопити! (Іде в будинок).

Олеся (хутко біжить). Зараз довідалась, що Леонид Петрович застрелився... Я батькові у вічі виявлю всю його провину, виявлю так, як вона у моїм розумові склалася, а потім хоч із кручі в річку головою. (Прислухається). Що?.. Либонь Власів голос? (Зупинилась).

ЯВА VII.

Влас і два старости проходять за барканом.

Староста. Бач, ще й не стемніло гаразд, як ми управилися, потому помімаємо: як і що!.. Іди ж, скликай на сватання товаришів. *(Пішли)*.

Влас. Спасибі вам! *(У бік)*. Коли б швидш звінчатись... На котру мати сказали, ту й посватав. Ніколи навіть і не балакав з нею, а тепер посватав і злучимось на вік... Цікавий буде шлюб!.. Вволив материну волю, нехай знають, який я покірливий! *(Схопив себе за груди)*. Пропаду... А, так мені й треба, щоб не розпускав серця, не задивлявся на нерівню! Олександра Кіндратовна хотіла зо мною погратися, як кіт з мишею?.. Ні, я тобі не виграшка!..

Олеся *(підходе)*. Власе! Насилу я тебе зустріла. Я тобі хотіла сказати...

Влас *(кланяється)*. Не треба більш розмови, все вже сказали... Прошу вас, Олександро Кіндратовно, на весілля.

Олеся *(з жахом)*. Що таке?

Влас. Побрав рушники у Олесі Грінченкової. Весілля в неділю. Прощавайте!.. *(Хутко пішов)*.

Олеся. У Олесі?.. І вона Олеся? То це ти їй приспівував: „без тебе Олесю, сонечко не гріє...“ А я думала, що мені, я маріла... Власе, за віщо ж ти так знущався надо мною? *(Упала на лаву)*.

ЯВА VIII.

Марфуша і Олеся.

Марфуша. Вже стемніло. Певно Олеся з ним розмовля за барканом. Ану, підкрадуся та послухаю. *(Іде і натикається на Олесю)*. Ой, що це? *(Придивляється)*. Олеся!.. Ніби заснула!.. Ні... Вона нежива. Ой, боже мій!.. *(Біжить)*. Кіндрат Антонович! Лукерія Степановна!

ЯВА IX.

Ті ж, Кіндрат Антонович і Лукерія Степановна.

Кіндрат Антонович і Лукерія Степановна. Що тут таке трапилось?

Марфуша. Не знаю, що з Олесею, мов нежива...

Кіндрат Антонович і Лукерія Степановна *(кидаються до Олесі)*. Олесю! Донечко! Ой, боже мій! Що ж це таке? Певно довідалася про Левонида.

Лукерія Степановна. Ох, безталанна ж я сиротиночка! Одним одна дитина, одну вигодувала, і та... Ой, боже мій!.. *(Ридає)*.

Кіндрат Антонович. Олесю, голубко, розкрий же очиці! Донечко моя, промов хоч словце! Олесю, прости мене!.. Я вчиню твою волю, загадай, що хочеш, я все зроблю, тільки не сироти мене на старості літ! Я ж не думав, я ж не гадав, щоб ти так близько все приймала до серця!.. Ой, горенько, ой, лишенько!..

Марфуша. Цитьте, вона дише!..

Олеся *(розкрива очі)*. Де я? Ох, стривайте!.. Десь дзвонить далеко... чи це у мене у вухах... Голова яка важка. *(Її підіймають)*. Вітру дайте! Душно... Вітру!..

Кіндрат Антонович. Що це з тобою починилося? Скажи, моє дитя!

Олеся *(ноги підломлюються, її садять на скамейку)*. Що це й справді зо мною? Вже ніч, чи це у мене в очах темніє?

Кіндрат Антонович. Ніч, донечко, давно вже ніч.

Олеся. А був день, ясний день, сонце червоніло, заходило, пташки щебетали... Чого ж зразу небо заволокло хмарами і раптом потемніло?.. Може я сплю?

Кіндрат Антонович. Очумайся, голубко!

Олеся. Ні, я не сплю! Це тато, ось мама, це Марфуша?.. Я не сплю. Я спала, довго спала, мені ж здавалось, що то навспряжки, а не у сні... Тата бачила у сні. Ви ніби взяли моє серце і так боляче давили, а з нього кров капала, така гаряча...

Марфуша. Яка страховина!

Кіндрат Антонович. Що це з тобою, моє дитячко?

Олеся. Спала, я довго спала... Ох, який же дивний, який то страшний був сон!..

Кіндрат Антонович. Господь з тобою, любе дитячко моє!

Олеся. Як любо, тату, ви промовляєте. Як тепло робиться на серцеві від цієї промови... Промовляйте

до мене якнайтепліш, якнайрідніш, бо я нещасна... Ох, як давить мене і зараз той сон. Приснилось мені, ніби покохала я козака з душею великою, з широкою волею, з глибоким серцем, з світлим розумом... Стривайте, як його імення? Забула... Зараз знала і забула. І не треба, боляче пригадувать. Я дихала його подихом; думала його думками, дивилась його очима, балакала його мовою... Сказав би він мені: „замовкни“! —я раптом оніміла б; сказав би: „помри“—заціпила б уста і не дихнула б. Цілком він опанував мною. Коли його не було зо мною, то й сонечко не світило і не гріло, і зірки згасали, і місяць заволікався хмарою... І потім він мене зрадив... Другу він кохав, другій співав; а я його кохала!..

Кіндрат Антонович. Боже! вона немов стерялася!..

Олеся. Але то сон був, любий, тяжкий сон!.. Він придавив моє серце... Нема чим жить... Помру я... Однаково!..

Кіндрат Антонович. Господь з тобою, дитя моє, живи...

Лукерія Степановна. Тобі ще рано помирать...

Кіндрат Антонович. Заспокойся, доню! Щирою розмовою ти збудила серце моє. Сповни ж свою думку, котрою ти жила. Не можу більш тобі суперечити. Іди, куди тебе веде твоя думка, довчайся, вишукуй довічної правди; а потім повчатимеш і нас. Може й справді ми трохи винні проти тебе, через те, що не відаємо самі, що творимо?..

Олеся. Що я чую? Тату, це ваша промова? Знов така ж щира, як колись? Знов така ж тепла?

Кіндрат Антонович. Завжди я був тобі батьком, а не злим відчимом.

Олеся. Як кріпнуть і уміцняються мої сили... Є знов мені чим жить... (Цілує його руку).

Кіндрат Антонович. Нехай тебе господь благословить на новім путі твоім. Не проклинай тільки татка.

Олеся. Не проклинатиму, а щоранку й вечора молитимусь за вас господеві! (Пада навколішки). Боженьку щедрий, ти зглянуйся наді мною!

Лукерія Степановна. Ой, Олеся ж моя Олеся! На кого ж ти мене покинеш?

Олеся (цілує її руки). На оту мою зірочку, мамочко, котра зразу так весело в небі засяла. Коли вам стане сумно, тоді вдивіться в неї пильно і забудьте все, що навкруги вас коїтиметься, і зірочка та розкаже вам всі думки вашої Олесі...

ЗАВІСА.

ГЛУМ І ПОМСТА

Драма у 5-ти діях

(Сюжет позичений із поеми т. Шевченка „Титарівна“)

ДІЄВІ ЛЮДИ:

Гаврило Бакаляр, багатий обиватель.
Степанида, його жінка.
Настя, їх дочка.
Бова, } обивателі.
Худолій, }
Деркач, }
Худолііха.
Деркачиха.
Явдоким, бандурист.
Тетяна, подруга Настина.
Гаврик, } парубки.
Тиміш, }
Семен, }
Хома Нетяга, борець.
Марта, покритка.
Микита, її син.
Оксюта, її приймачка.
Янкель, орендар.
Морози́ха, знахарка.
Гриць, хлопець.
Тихон, } слуги Бакаляра.
Лепестина, }
Соцький.
Поводир.

Молодиці, дівчата, парубки, діти й народ.

Діється з початку XIX століття.

Дія 1-а. У оранді.

Дія 3-я. Борець.

Дія 2-а. Мандрівка.

Дія 4-а. Розлучення.

Дія 5-а. Помста.

ДІЯ ПЕРША.

Оранда, дерев'яні столи, лави, ванкир; на столі: сулії, корці, чарки і закуски. У ванкирі: барило, сулії, глеки і ласощі.

ЯВА I.

Навкруги столів сидять: Бова, Худолій, Деркач і інші старі і підстаркуваті люди. Край одного столу Явдоким з поводитирем; за другим столом грають у карт; парубки купують у орандаря ласощі і дають дівчатам... Народу у оранді повно.

Явдоким *(співа)*.

Чи вмерти, чи жити—
Не варто тужити.
Доки лихо ще сміється,
Доки в грудях серце б'ється,
Чого ж нам сумніти,
Краще будем пити!

Гурт.

Чого ж нам сумніти,
Краще будем пити!

Явдоким.

Молодята-юнаки, дідугани-старики,
Не гайте й частини слушної години,
Наливайте вина,
Спорожняйте до дна!

Гурт.

Наливайте вина,
Спорожняйте до дна!

Явдоким.

Вас мати повивала,
Повиваючи співала:
Не б'йтеся, діти, смерти,
На те й живем, щоб умерти.
То чого ж сумніти,
Чи не краще пити?

Гурт.

Чого ж нам сумніти,
Краще будем пити!

Явдоким.

У юнака одна доля—
Могилюнька в чистім полі,
У юнака здобиченька:
У головках травиченька,
На оченьках муравочка,
На личеньку китаєчка,
На рученьках нагаєчка,
Нагаєчка дротяночка!

Гурт.

Наливайте вина,
Спорожняйте до дна!

Бова (б'є кулаком по столу). Аж ось коли на-
скрізь дошкулив, таки аж до самісінького денця!
Худолій. Ну, та й пісня ж!
Деркач. Прямо чудова, так тебе й пече!
Явдоким. Така, панове, моя парахвія, співати бо-
лячіш та гарячіш, щоб проймати слухачів дошкульніш!..

Бова. Гей, Янкелю! Ще око меду, або й два!

Деркач (до Бови). Та й друзяка ж ти, Свириде!
Дай господи, щоб тобі й на тім світі щоразу легенько
гикалось за це твоє щире слово!

Худолій. І гикатиметься, побий мене святий грім,
гикатиметься!

Бова. Янкелю, моторніш повертайся!

Худолій. Хутчій!

Деркач. Швидше, швидше, а то нетерплячка аж
нудить!

Янкель (подає у сулії мед). Зараз, зараз! Ось-
дечки око меду та й вже!

Бова. Панове товариство! Пили ми за минуле й за
покійників, нехай над ними земля пером, а тепер за
кого питимем?

Деркач. За кого не пити, аби пити.

Худолій. Авжеж! Мертвим вічний покій, а нам на
добре здоров'ячко; і доки живем, не слід часу гаяти
як у роботі, так і у питві!

Деркач. Істинная правда!

Бова. Вип'ємо ж за тих живих, котрим рідний край
миліш, ніж хліба окрай і дай господи, щоб ніколи не
переводились промеж нас такі, за котрих варто щоразу
промовити путне слово!

Деркач (до Бови). Ти може маєш промовити про
мене лихе слово?

Бова. Не про тебе річ.

Худолій. Побий мене святий грім, і не про мене!

Бова (до Явдокима). Явдокиме, де ти вишкріб оцю
пісню?

Явдоким. Бог подав мені у віконце,—сказано-бо:
господь сліпців умудрає. Вітер голос наніс, голос по-
шептався з серцем та й вистачив слова, а я вже їх
виспівую перед охочими слухачами.

Деркач. Я охочий слухати.

Худолій. Послухаєш, послухаєш, та й зап'єш!

Бова. Дмухні ж, старче божий, з нами рядової та
ще утни нам якої. (Підносе чарку).

Деркач. Хоч би й такої.

Худолій. Та й знов почастиємся.

Явдоким. Лови ж мою руку, а чарку я й сам донесу до рота, бо то не хитра робота.

Бова. Ну й гострослов, хай тобі щастить на довго. Ану, хильни одним криком!

Явдоким. До питва мене не підганяй, бо як хвоськнеш хоч раз, тоді не вступиш і наливати. (П'є).

Народ. Ха-ха-ха! Ну й бандуриста!

Бова. Ну й козарлюга ж! На очі сліпий, зате на розум надто видючий!

Худолій. Я волю почоломкатись з Явдокимом.

Деркач. І я!

Явдоким. А де ж ваші губи? (Чоломкається). Налий мені, Бово, ще. (Бова налива). Дай же мені, господи, після цієї, та хоч і цієї, або й міцнішої. (П'є).

Бова. Митець. Кожне слово його гостре, як бритва.

Явдоким. Бо сам те слово кую, сам сталю, сам його й гартую, та ще й не на торг і не на борг, а за гроші готові, задля хатньої знадоби.

Деркач. Оттакого переговори!

Худолій. І не наважайтесь, куме!

Явдоким. Язиком може й попередиш, а думкою пристанеш.

Худолій. І я ж кажу, що даремна й праця.

Деркач. Годі змагатися, частуйте!

Бова. Явдоким на примовках собаку стріскав.

Худолій. Дві!

Деркач. Не гайте бо часу, частуйте!

Бова. Гей, Янkelю, ще меду!

Деркач. Оця промова наймудріша!

Худолій. До самісінького серця йде!

Янkelь. Ось і мед вже тут. (Стає).

Бова. Не сікайся з розмовою, коли не до тебе п'ють. Мовчи, то розумнішим здаватимешся!

ЯВА II.

Ті ж і Гриць.

Гриць (заснавши). До нас якийсь гультяй прийшов, борець би то, чи що?

Всі. Та невже?

Бова. Давай його сюди! Давно вже у нашім хуторі не з'являлись борці.

Деркач. Ще того року, як оселили ми оцю займанщину, інколи з'являлись, а то вже й не стало їх.

Худолій. Тепер, куме, сила не в кулаці, а у мозкові.

ЯВА III.

Ті ж, Семен, Гаврик, Тиміш, Настя, Тетяна, дівчата, парубки, позад усіх Микита.

Семен. Та й садить же гайдука!

Тетяна. Аж земля стогне!

Семен. Ногами так дрібно вибира, що й очима не потрапиш.

Гаврик. Я дрібніш виберу!

Настя. Та ти у нас здавна хвалько!

Гаврик. Я хоч і зараз в заклад!

Семен. Ні, брате, заховайся у запічок, далеко тобі до нього!

Гаврик. А може йому до мене?

Тетяна. Якщо цей борець такий і дужий, як танцюристий, то завдасть нашим хлопцям на довго пам'яткового!..

Гаврик. Або ми йому?

Настя (глянула на Гаврика). Ну що, коли б ти, Гаврику, і справді був такий дужий на силу, як сміливий на промову?

Гаврик. Та вже куць виграв, куць програв!

ЯВА IV.

Ті ж і Хома Нетяга.

Хома (танцює приспівуючи).

Ти ж мене підманила,

Ти ж мене підвела,

Ти ж мені молодому

Вечеряти не дала!

А хоч дала вечеряти,

Та не дала ложки,

Насипала в черепочок

Сироватки трошки!

(За ним музика, юрба дітей і народ). Горілки, меду!
Хто тут отаман? Громадо, соцький! Препогане, мер-
зене, мерзле парубоцтво, ходіте битись, чи боротись,
—бо я борець! (Озирнув всіх). Як бачу, тут опріч сиво-
вусих дідуганів, тільки блазні?

Бова. Дошкуля мітко, матері його хрін!

Деркач. Неначе аж пече! Ех, коли б моя сила!

Худолій. Якби мені десятка два з горба, задав би
я йому!

Хома. Та чи це ж сини тих батьків та онуки тих
дідів, котрі край рідний боронили і підпирали широку
славу прадідів? Ледацюги ви, ледацюги!

Бова. Правду каже!

Деркач. Та ще й яку правду!

Худолій. Чом він, панове, не з'явився тоді, як я
був у силі?

Хома. Та невжеж нікому не кортить чмелів послу-
хати? Невжеж ніхто не цікавий повчитись, як lika
деруть? (Регоче). Так ось які тут юнаки! Геть же ка-
посні пущіврінки, геть у запічок, кашу їсти! Орда б
вас полонила, татарва б вас подавила!

Бова. Ану, молодята, виходь котрий, утри хваль-
кові носа!

Народ. Ну ж, з'явись!

Худолій. Не гай часу, з'являйся мерщій!

Деркач. А ми зараз вип'ємо за ваше здоров'я!

Хома. Ану ж, страхопуди! Пу-гу! Ксму—кортить,
щоб я зігнув його в дугу?

Бова. Та що ж це? Начхайте краще мені на чу-
прину! Нема ні одного велетня?

Хома. Дівчата! Женіть від себе геть тих вилупків-
блазнюків, чого вони туляться за ваші плахти? А геть,
бісова дрібнота, під піч, меж горшки!..

Деркач. Дивина!

Худолій. Новина! Якби двадцять годів...

Настя. Гаврику, що ж ти осів?

Гаврик. Хто, я?

Тиміш. Раз мати породила, не двічі й помирать!
(Виходе). Простору! (Засукує рукава).

Всі. Простору! Простору!

Бова. Насилу!

Деркач. Знайшлась спасенна душа?

Худолій. Око меду за Тимоша, Янкелю!

Янкель. Чую! (Подає).

Бова. Гей, Тиміше, не поганого батька сину, за-
хисти нашу славу, покажи, що в нас ще не вмерла
одвага й міць!

Деркач. Видави з хвалька й хвуз і олію!

Худолій. Чи Тиміш борця, чи борець Тимоша, а
нам слід почастуватись.

Бова. Тут тісно, на простор борці!

Всі. Гайда з оранди! На простор, на простор!

Бова. Янкелю, неси за нами й мед! (Виходять:

Бова, Деркач, Худолій, Хома, Тиміш і народ).

Янкель (несе мед). Побачимо, хто кого подужа:
чи наші, чи наших? (Пішов).

Парубки. Ходімо й ми подивимось.

Семен. Ходім, Микито! Ходім, подивимось... На
мою думку, хто-хто, а що ти, то утер би носа цьому
хвалькові!

Микита (хова очі). Куди ж мені до нього?

Семен. Чи не йому до тебе? (Пішов).

Микита. Я ще не вмоцювався!

Настя (глянула на Микиту). Яка у Микити ва-
блива постать, вільна та хистка! (До Гаврика). Що ж
ти, Гаврику, не вийшов на боротьбу, а як порскав?
Мабуть, ти проти борця вутла вівця? (Регім).

Гаврик. Коли б Тиміш не зохотівся, я заступив би
його місце!

Настя. Навдаху!

Тетяна. Чого ж гаяти час, паруймося до танців.
Старим цікава боротьба, а нам танці,—чи так?

Гаврик. Авжеж, Насте, підеш зо мною?

Настя. Як побореш борця, тоді піду, а тепер по-
танцюй з іншою.

Гаврик. А я хочу з тобою!

Настя. Не вартий ти того, щоб я топтала нові
сап'янці! (Регім).

Гаврик. Та й я забув, що у мене нові пришви й
закаблуки! (Відходе).

Настя. Ну, ходім!
Гаврик (*підбіга*). Оттак би і давніш!
Настя. Ні, не хочу! (*Пішла в гурт*).
Гаврик. Вимучила ти мене сьогодні! (*Одійшов*).
Семен (*входе*). Вони довго водитимуться там!
Степанидо, гайда зо мною! (*Бере дівчину*).
Тетяна. Василю, а я з тобою!
Семен. Скидаймо ж музикам на дохід. На стіл музик, щоб просторіш було! (*Скидають Явдокимові гроші*).

Явдоким. Як на стіл, то й на стіл, аби не під стіл; а коли б на піч, то я був би вищий за всіх! (*Сів*).
Куценської вам, чи довгої?

Дівчата. Довгої, довгої, та щоб була під ногу!

Явдоким. Бач, як мед, то й ложкою! (*Почина грати, танцюють не всі*).

Микита (*зіпнувся на лаву*). Відціля буде видніш.

Гаврик. Гляди, Микито, щоб стелю плечима не розвалив?

Микита. Який розвале, такий і полагоде!
Явдоким (*співа*).

Як поїхав Саврадим
У поле орати,
Його жінка Саврадимка—
До корчми гуляти!
Гуляла, гуляла,
Доки не спилася,
Наварила борщу, капі—
В поле потряслася!

Настя (*глянула на Микиту, говорить у бік*). Ого-го, який високий вигнався, мало не до неба!

Явдоким (*співа*).

Ходила, блукала,
Милого шукала,
Подивися, Саврадиме,
Яка ж бо я стала!

Микита. Гарна, мабуть, як вихтем змальована!
Настя (*глянула на нього, у бік*). Який речистий!

Явдоким (*співа*).

Подивився Саврадим,
Нічого не каже,
Бере милу на налигач
Та до ясел в'яже!

Микита. Нехай посолонцює на похмілля!

Настя. Митець який на примовки!

Явдоким (*співа*).

Чи їла чи не їла,
Дає він їй пити,
Запрягає в борону
Та йде волочити!

Микита. Нема кращої дівки, як Настя Бакаля-рівна! Чиясь доля цвіте! (*Зідха*).

Настя (*у бік*). Чого Микита так їсть мене очима?
От того вже я ненавидю!

Явдоким (*співа*).

Випрягає з борони,
Запрягає в віз,
Гей, соб-цабе, моя мила,
Поїдем ще в ліс!

Настя (*убік*). Я чую плечима, що Микита дивиться на мене! (*Зиркнула на Микиту*). Авжеж дивиться. Така б то гарна? (*Одвернулася*).

Явдоким (*співа*).

Не барився в лісі,
Тільки набрав лому,
Гей, соб-цабе, моя мила,
Поїдем додому.

Микита (*у бік*). І зросте ж така краса на диво мирові, а комусь на горі!..

Явдоким (*співа*).

Як приїхав Саврадим
Із поля додому,
Та й поставив свою милу
На яшну солону!

Тут і ми, доки Саврадимиха підгодується, спочинемо.

Дівчата. Оце вже й край? Ануте, дідусю, іншу!

Тетяна. Та й ця добра!

Настя (*підбіга до Явдокима*). Ще, дідусю, цієї!

Явдоким. Либонь, Настя Бакалярівна?

Настя. Та я ж, вона й є! А ви, недобренькі, почали вже нашу господу обминати?

Явдоким. Не обминаю, а не вчащаю!

Настя. А я ждала, ждала вас, і так вже скучила за вашими думами!.. Може я у чім не догодила вам, чи татко чим не вдовольнили, чи ненька?..

Явдоким. Ні, я всім задоволений, але треба, голубко, так робити: де люблять—не вчащати, де не люблять—не бувати!

Настя. Приходьте до нас сьогодні полуднувати.

Явдоким. Спасибі, пришкандибаю!

Настя. Неодмінно приходьте!

Тетяна. А до нас вечеряти, я вас медом напою!

Настя. А я вареною!

Явдоким. Спасибі богові, що й на мою долю лишилися ще спасенні душі.

Ой ви, дівчата,
Рожеві квітчата,
Ви погорда отця-неньки—
Моторні, гарненькі!..

Тетяна. Заграйте, дідусю, такої, щоб я досхочу натанцювалася!

Явдоким. Навряд чи виграю вже досхочу: думка гра, а рука шкундія! Тепер вже дідусь, як та циганська шкапа, що день біжить, а три дні лежить... А ти, Насте, чи танцювала вже?

Настя. Ні, ще не кортіло!

Гаврик. Та нубо, Насте, потанцюй зо мною!

Настя (*глянула на Микиту*). Якщо з тобою, то й з тобою!..

Микита (*у бік*). Чи дратує, чи навспряжки кличе мене у танець?

Гаврик. Ну ж, ставаймо!

Настя. Може мені кортіло з іншим потанцювати, ну, та коли вже ти прилипаєш...

Гаврик. З ким же іншим?

Настя. Зроду-віку не дочухаєшся! (*Глянула на Микиту*).

Гаврик. От ненавидю, як хто почне загадками балакати.

Настя. А я до такої балачки найохоча!

Гаврик. А чи зугарна ж?

Настя. Як на чий розум і на чий хист!

Гаврик. Не несись під хмари, а частіш дивись під ноги.

Настя. Що? Це ти вже силкуєшся вхопити мене на зубок, ой не вгризеш!

Гаврик. Насталимо зуба, як треба буде!

Настя. Не знайдеш такого коваля.

Гаврик. Ов!

Явдоким. От тобі, Гаврику, вже й осів, а то через те, що зразу пішов з копита!

Гаврик. Та Настя сьогодні щось дуже пишається та малюється!

Настя. Не перед тобою!

Гаврик. Перед ким же?

Настя. Хіба ти мені увесь світ заступив?

Тетяна. Та ну вже, танцюйте, або давайте другим простору. І завжди Гаврик з Настею, як кішка з собакою!

Гаврик. Сьогодні, Насте, ти мене не перетанцюєш.

Настя. Не хвались згинаючись, а хвались випрямляючись.

Гаврик. Я гнучкий.

Настя. А мене спроста не зігнеш.

Явдоким. Та й козир же дівка! Що промове слово, то все кругліш. Та хоч би тобі хоч раз спорснула!

Гаврик. Ну ж музики, гніть на пропалє!

Явдоким. Якої ж?

Всі. Догоравайте Саврадима!

Настя. Якої грайте, то грайте швидш, бо скоро вже скажу: не хочу!

Явдоким (*регоче*). З вибриком дівка!

Тетяна. Насте! Проведи Гаврика разів зо три навкруги вихилася, нехай виб'є тропака, а потім вперей дрібушечки з вивихом.

Настя. Знаю, не вчи!

Гаврик. Розступіться, абиякі, нехай погуляють он які!

Тетяна. Насте, почни хрущиком з-під закаблука.

Явдоким (*гра, Настя й Гаврик танцюють*).

В Саврадима у дворі
Дошова калюжа,
Ой розсердилася
Та жона на мужа!

Микита. Попливла Настя, як вутя по тиховоду, й не схибнеться.

Явдоким (*співа*).

Як розсердилася
Та й розгнівалася,
Як полізла на піч,
Розманіжилася!

Микита (*сплеснув руками*). Мій боже, що то за краса!

Явдоким (*співа*).

Ой, устань, моя мила,
Приніс гарнець меду,
Щур тобі, Саврадима,
Головки не звезду!

Тетяна (*до Семена*). Чи ти бачиш, що з Микитою коїться?

Семен. Настю пасе очима, як вовк ягця!

Явдоким.

Ой устань, моя мила,
Попарив дубину,
Не товстую, не тонкую
Та на твою спину!

Семен (*весь час балакав з Тетяною тихо*). Он воно що! Не годилося б їй дратувати парубка. Чи він же їй рівня?

Тетяна. Така вже у неї натура. А Гаврикові хіба не задурила памороки?

Явдоким.

Схопилася мила,
Та як не лежала,
Та й обняла Саврадима
Та й поцілувала!

Гаврик. Дрібніш, дрібніш музика!

Явдоким.

Ой, дай тобі, боже,
Спасення з неба,
Що ти, серце, догадався,
Чого мені треба!

Гаврик (*кричить*). Дрібніш, дрібніш, музика, ось як у нас!

Настя (*зупиняється*). Не хочу більш з тобою!

Всі (*здивовано*). Перетанцював, перетанцював Гаврик!

Настя. Собі ж на лихо.

Гаврик (*став і музика зупинилась*). Чого ж то так?

Настя. Я не люблю розжовувати. (*Глянула на Микиту*). Думаєш, втомилась?

Гаврик. Скажеш: ні?

Настя. Мені сьогодні скортіло дати тобі перемогу. Не віриш? А мені байдужісінько!

Микита (*хутко підійшов до музики*). Грайте до останнього! (*Вийма гроші й кида музикам*). Насте, ходім зо мною у танець.

Настя (*озирнулась навколо, ніби хотіла йти з Микитою у танець, потім відсахнулась від нього*). Що? З тобою у танець? Ха-ха-ха! Відчепися, пройди-світе!

Микита (*звонпив*). Насте!

Настя (*регоче*). Хіба тобі наймичок не стало? (*Одвернулась, регочучи*).

Микита (*скипів*). Згадаєш же ти мене, Бакалярівно! (*Хутко пішов з хати*).

Тетяна (*підбіга до Насті*). Бачила, як у Микити неначе аж іскри сипонули з очей?!

Настя. А мені що? Байдужісінько! *(Регоче)*.
Семен. Ану, Тетяно, гайда ще зо мною у танець!
Тетяна. Витрушуй мерщій таляри та дукати.
Семен. Танцюватимеш і на шеляги.
Настя *(у бік)*. „Згадаеш, каже, мене!..“ Не знала
кого згадувати!..

ЯВА V.

Ті ж, Бова, Деркач, Худолій, потім Хома і останні.
Бова. Бодай Тимоша п'ятами догори вивернуло!
Всі хатні. Невже не зборов?
Бова. З одного маху опинився на споді.
Гаврик *(у бік)*. Коли б мене черга не спобігла
боротись з тим бугаєм!.. *(Хутко пішов)*.
Деркач. Оттакої славоньки зажили!
Худолій. Верніть мені мої молоді літа!
Бова. Нечуване лихо, негаданий сором! Ой, утніть
мені мерщій чуприну! *(Падає на стіл, його дехто
обступає)*.
Настя. Піду додому! *(Іде)*.
Тетяна. Куди ти?
Настя. А, відсахнись від мене!.. *(Хутко пішла)*.
Тетяна. Чи не шкода вже Микити? *(Пішла)*.
Худолій *(до Бови)*. Годі бо тобі, Свириде, хли-
пати, ну й чого патьоки розпустив?

ЯВА VI.

Ті ж і Бакаляр.

Бакаляр. А що тут за okazія?
Бова. Ой, Гавриле, друже, сором жене мене з світа!
Бакаляр. Іншому сором болячіш болячки.
Бова. Скликай, друже, заздалегідь по моїй душі
на панахиду, не хочу жити!
Хома *(входе)*. Що ж, вистачайте ще борця, такого ж
як і Тиміш молодця, або гіршого!
Бакаляр *(глянув на Хому)*. Он у чім річ! Та й
бравий же нетяжище. То цебто нема вже промеж
нашою молодечею такого, щоб нагнав борцеві за-
шпарив?

Хома. Був, та скис! *(Регочучи налива собі меду)*.
Дехто. А де ж Гаврик? Він охотився?
Деркач. Панове! Борець нас зневажа: п'є наш
мед і не каже доброго здоров'ячка!
Худолій. Гавриле, де мої молоді літа?
Бова *(схопився)*. Стійте! Маю борця!
Всі. Де ж він? Хто він?
Бова *(до Хоми)*. Ну, чванливий гиндиче, ображав
ти нас уволю, заллемо ж і ми тобі за шкуру вишквар-
ків! Ось яка умова. Коли мій борець подужа цього
харциза, то утнемо йому одного вуса по самісіньку губу.
Хома. Дорогий заклад, варто й голови. Але згода!
Як же осилю я, то й твоя чуприна хай спаде з голови.
Бова. Сам без примусу піду за високий мур, на
чернечу харч... Давайте зараз сюди Микиту-сіру свиту!
Дехто. А й справді! Де Микита? Той, либонь,
подужа? Де Микита?
Другі. На простор, скоріш на простор!
Бова. Микито, де ти?
Грицько. Я зараз збігаю по нього! *(Побіг)*.
Бакаляр. Якщо Микита подужа борця, я пода-
рую йому всю зброю до коня!
Деркач. А я дві жмені грошей срібних!
Худолій. А я... А що я подарую? У мене є шабля,
та шкода—поламана.
Бова. А я коня подарую, як змія!
Бакаляр. То попереду почастиємося ж. Янkelю,
меду!
Деркач. Почастуватись найголовніше діло!

ЯВА VII.

Ті ж і Гриць.

Гриць *(вбіга)*. Нема Микити!
Всі. А де ж він?
Гриць. Мабуть, чи не пішов у байбузи?
Бакаляр. То відкинемо боротьбу до завтрього,
а тим часом, по стародавньому звичаю, мусимо часту-
вати і годувати борця, доки не завдамо йому чосу.
Почнемо ж гульню з моєї господи!

ЯВА VIII.

Ті ж і Худоліїха.

Худоліїха. Бувайте здорові, з празниками! *(До Худолія)*. Це так пішов у луг за кіньми, щоб їхати на торг?

Худолій. Ти ж спершу розжуй, яке тут діло, а потім вже й урекай!

Деркач. Кумасю, це ми справляємо громадську покуту!

Худоліїха. Яку там покуту?

Худолій. А таку, що хочеш—не хочеш, а пий!

Бова. Кумасю, Худоліїхо! Сьогодні я вже устанне гуляю, а завтра може утнуть мені чуприну, по самісіньку маківку!

Худоліїха. Це ми вже не раз чули. *(Бова піднесе їй кухоль)*. Бодай вже ви криви гарячої напилися. *(Пішла)*.

Худолій. Кобила з воза, на бабу легше!

Бова. Явдокиме, затинай голосної та шпаркої! Гавриле, бери Хому за руку та й веді перед!

Явдоким *(гра й приспівує, всі приспівують і пританцьовують)*.

Як посіяв мужик та й у полі ячмінь,
Мужик каже: „ячмінь“! Жінка каже: „гречка“!
Не мов мені не словечка,
Нехай буде гречка!
Як посіяв мужик та й у полі просо,
Мужик каже: „просо“! Жінка каже: „гречка“!
Не мов мені не словечка... і т. д.

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Вигін. В глибині Бакалярова будівля, великий будинок, стані, комори, повітки, тік, клуня, сад, а далі ліс:

ЯВА I.

Настя *(входе з саду)*.

По садочку похожаю,
Сама себе розважаю,
Куди гляну-подивлюся,
Слізеньками обіллюся...

Думки душу обхопили,
Тяжким смутком оповили,
Серце скиглить, замирає,
З жалю, з туги умліває.

Ой, хто ж мене розговоре,
У раптовім моїм горі?..
Не розважувть чужі люди,
Хто б розважив—не прибуде!..

ЯВА II.

Настя і Лепестина.

Лепестина *(надходе)*. Чи не дивина? Чого співаєш такої сумної? уперше чую... Що це з тобою?

Настя. То не я, Лепетю, то саме серце!.. Одлинули раптом від мене всі веселощі, тяжкий смуток обгорнув... Не можу собі ні ради дати, ні поради:

розбурхалися думки, мов хвиля на морі: клекотять і стогнуть, лютують, мутять розум і мордують серце!..

Лепестина. Оттакої!.. Що це ти вигадуєш? Чи не підвій це, або пристріт?..

Настя. Немов щось мене заморочило, немов зачарувало!.. Ох, пожалься ж, боженьку, на мій вік молоденький! Чи не збожевіліла я, чи не ошаліла?.. Не втямлю нічого!.. Мов блискавкою засліпило мені розум, пожежею поняло серце!

Лепестина. Нічого не розберу, що ти кажеш!..

Настя. Чи ти кохала колинебудь, Лепетю?

Лепестина. Може й тепер кохаю. То що з того?

Настя. Стережися ж, щоб він не образив тебе зневажливим словом: не доводь його до скрухи, щоб не дойняв тебе докірливим та гострим поглядом... Бо стане той докір тобі перед очима марою, погляд той ввіп'ється в твої очі й боляче колотиме й різатиме їх!.. Скільки не одвертатимеш свого погляду від його погляду—не одвернеш!.. Бачитимеш скрізь тільки його одного, чутимеш тільки його голос, котрий цвяшком вбиватиме в твоє серце докірливу промову: „згадаєш ти мене?..“ Розумієш, серденько?

Лепестина (у бік). Мені страшно слухати її. Чи не стерялася? Коли б хоч швидш баба Морозиха прийшла?..

Настя. Ніколи не гніви його, ніколи не ображай. А образиш, жалкуватимеш так, що й жалю не зупиниш!..

ЯВА III.

Ті ж і Морозиха.

Морозиха. Аж ось де ти?

Настя (полохливо). Хто це?

Морозиха. Чого жажнулася? Господь з тобою! (Показує Лепестині, щоб та йшла собі).

Лепестина (на бік). Мабуть і справді стерялася вона? (Пішла).

Настя. Ой, бабусенько, голубонько, серце мое, ненько, лишенько ж мене спіткало!.. Рятуй же мене, зозуленько, рятуй!..

Морозиха. Коли б лихо не по людях ходило, чи спіткало б і тебе? А так вже, де люди, там і лихо; а де серце, там і жаль!.. Дай гляну тобі в очі. (Дивиться). Пристріт, та ще й не абиякий, а з зазіхом!.. Де краса—там і зазіх, а кого ж і зазіхати, як не тебе?.. Та не бути йому довго в тобі, вижену й зацураю... Хто ж тебе зазіхнув?

Настя. Ой не знаю, бабусенько, не знаю!

Морозиха. А я вже знаю і добре бачу! Кажі мені все, як на духу, все, про віщо питатиму. Де була сьогодні, кого бачила, з ким розмовляла, з ким жартувала, і кого дратувала?

Настя. Бавилась у оранді, на музиках... Розмовляла з тими, хто до мене промовляв.

Морозиха. До одного облесливо промовляла, а другому зневажливо одмовляла?

Настя (з жахом). Ой, хто ж це вам таке переказав?

Морозиха. Ніхто, сама все бачу, де що коїться! Не гордуй тим, що у латах, а гордуй тим, що у шатах, бо цей і сам погордує, а той, що у латах, пожалується богам і бог покарає!

Настя. Ох, винна я, винна!.. Грішна!..

Морозиха. Бачиш!

Настя. Погордувала я над бідним, образила безбаченка!

Морозиха. Де батька немає, там бог заступає. А який у нього волос, русявий, чи білявий?

Настя. Русявий, аж ніби чорний!

Морозиха. Ой, зачепила ж ти собі клопоту, та ще й немалого. Від білявого легко відшептати, від русявого сак-так, а що вже від чорнявого!..

Настя. Ой, страховина!..

Морозиха. До плачу тебе нахили, чи до скрухи?

Настя. Ох! Либонь все плакала та й плакала б, без краю...

Морозиха. Та сліз у очах нема?

Настя. Ані сльозинки!.. Немов запеклися біля серця...

Морозиха. Забрав їх, всі сльози забрав чорнявий волос; всі сльози забрав в себе, як забира в себе

Оксюта. Куди це ти вирядився? Вернись мерщій додому, бо матуся голосять, аж до землі припадають. Вони довідались, що ти хочеш змандрувати?.. Вернись!..

Микита. Ні, не вернусь!

Оксюта. Коли не вернешся, матуся з розпуки сконають.

Микита. Нехай бог її приймає!..

Оксюта. Ой, таке страшно говориш! Схаменись!..

Микита. Іди, Оксюто, додому і не гай даремно часу, не уловиш ти мене!

Оксюта. Та що це з тобою починилося?

Микита. Перекажи нашій матінці безталанній, що уклоняюсь їй до сирої землиці, бажаючи благословення на вічне розлучення; один тільки шлях мені zostався і не зверну я з нього, доки не здобуду скарбів і розкошів!.. А злиднів більше я не хочу, чуєш: не хочу?

Оксюта. Ой, що ж це ти забрав собі в голову? Були ми щасливі й тим, що мали, а це раптом...

Микита. „Були щасливі?“ Ні, то так здавалося. Бачиш отой будинок, чий він?

Оксюта. Чий же як не Бакалярів?

Микита. Багатий Бакаляр, багато у нього срібла-злата?

Оксюта. Нехай воно йому й буде!

Микита. Багата Настя Бакалярівна?

Оксюта. Цур їх розкошам і тому сріблу-злоту!

Микита. Не кажи так, не цурай, бо під сріблом-злотом, на самісінькій споді, лежить людське щастя!

Оксюта. Таких речей я від тебе не чула ніколи!..

Микита. Там щастя, там воно, там!.. Горда Настя Бакалярівна?.. Погордувала? І я нею погордую!..

Оксюта. Щось таке кажеш, що й не розберу!

Микита. Не спатиме ненька, цілісіньку ніч плакатиме-проквлятиме, знаю; до білої зорі край віконця сидітиме, дожидаючи мене, очей не заплющить, не висуше,—чую серцем: сподіватиметься, що вчує мій голосок, мою ходу—даремна сподіванка!..

Оксюта. Не пустуй такими речами, легко хіба їх слухати? Схаменись бо!

Микита. О! Скоріш нагнеш додолу верхів'я висо- ченного дуба, ніж звернеш мене з цього шляху; скоріш загасиш світ ясної зірки, ніж задмухнеш пожежу у моєму серцеві!.. Годі! Мовчи, мовчи!.. Скажеш ще до- кірливе слово і серце моє розірветься!.. (Ухопив себе за голову). Іди, іди від мене мерщій!..

Оксюта (у бік). Що це з ним починилось? Побіжу мерщій по матір! (Побігла).

Микита (сам співа).

Степ широкий, степ привольний,
Ти краю мій рідний,
Всі багаті, всі щасливі, } 2 рази.
А я тільки бідний.

Ой порадь же мені, рідний,
Ти краю широкий,
Ой як же я скоротаю } 2 рази.
Вік свій одинокий.

Ой піду я світ за очі
В сторону чужую.
Чи не вздріну, не спогляну } 2 рази.
Долю мою злую?

Прощай, Бакалярів будинку, великий та просторий!.. Там горда Настя пишається, як польова квітка, своєю незрівняною красою, своєю русою косою! Пишайся, Бакалярівно, доки твоя черга... Ох, Насте, Насте! На- сміялась ти привселюдно наді мною й зневажила,—за віщо? За те, що я в сірій свиті, що я безбатченко?.. А чи у мене нема серця, нема душі? Не подарую тобі цього, Бакалярівно, до суду—до віку не подарую!.. Чи довгого заходу треба, щоб отой будинок з комо- рами і станами, з худобою і скарбами, обернути у попіл? Одна нікчемна іскра і все господарство, мов вихрем знес! Але я не зроблю того! На таку помсту зугарен кожен злодій, кожен дурень!.. Іншої помсти жада душа моя! Запалити не будівлю, а душу Бакалярівнину, як вона запалила мою!..

ЯВА VI.

Микита й Тиміш.

Тиміш (*хутко входе*). Побратиме, пора! Двое коней на припоні копитами землю збивають, нас чекаючи!

Микита. Вже?!.. Прощай, матінко, прощай, сестрице! Сподівайся ж мене, Насте! (*Хутко пішли*).

ЯВА VII.

Бакаляр, Бова, Худолій, Деркач, Худолііха, Явдоким, Деркачиха і народ, ідучи співають.

Розлилися круті бережечки,
Гей-гей, по роздоллі,
Пожурились славні козаченьки,
Гей-гей, у неволі.
Гей ви, хлопці, ви, добрі молодці,
Гей-гей, не журітеся,
Посідлайте коні воронії,
Гей-гей, садовітеся!

Бова. Стійте! Ця надто сумна, не хочу сьогодні такої, а завтра я може віддамся богові, тоді й заспіваєте мені ще сумнішої. Ой, піднесіть же мені корець меду, бо я вже плачу! Кобзарю, шкреби чеберячки, та ще й з примовкою, та коли б ще й з скромною... Затай мерщій, щоб зрадливий вітер не почув, як я плачу, та щоб не розніс тієї неслави по широкому світові!.. (*Пе*).

Бакаляр. Танцюй, друже, доки ноги несуть!

Бова. І танцюватиму. Шкреби ж, кобзарю, бо я вже розходився і ноги задріботили. (*Танцює*).

Явдоким (*грає, гурт пританцьовує*).

Ой гоп, та помалу,
Як пошила штани з валу;
Як пошила та й наділа,
Кажуть люди, що до діла.

Ой гоп, навприсядки,
Потоптала всі висядки,
Ой гоп, та потроху,
Дотопчемося до гороху!..
(*Пішли у будинок*).

ЯВА VIII.

Лепестина (*входе з будинку*). От ще бісяка надав! Тут музика у двір, а тебе женуть з двору, біжи до баби по зілля, та ще й приказують: „біжи прудчіш!“ Хазяйська дочка заслабла, а челядонька відбувайся. Хотіла хоч у сніях потанцювати, а тут тебе туряють. Коли то удруге діждемося музик? (*Побігла*).

ЯВА IX.

Настя й Степанида (з хати).

Настя. Душно у ліжку, душно у хоромах!

Степанида. Доню, моя єдина! Настусе, квіточко! Скажи ж, що з тобою починилося?

Настя. Не знаю... Повчали ви мене, мамо, гордувати нерівнею, пишатися достатками... Не на добро ви повчали.

Степанида. Що таке? Дурочко! Я ж тобі завжди приказувала: гордуй з розумом, пишайся з увагою?..

Настя. Була б я убогою, може б тепер щасливою була... Нащо дорогі шати, розкішні палати, коли нема серця, з серцем розмовляти?

ЯВА X.

Ті ж і Тетяна.

Тетяна (*приспівує*).

Ой, була я, ненечко,
На торгу, на торгу,
Та й купила, ненечко,
Запасчину дорогу!

Кругом себе озирнуся—
Запасчина рясніє,
Куди оком подивлюся—
Парубоцтво аж мліє!

Ой була я, ненечко,
На торгу, на торгу,
Та й купила, ненечко,
Собі стрічку дорогу! і т. д.

Добри вечір!

Степанида. Весела ти, Тетяно, спасибі, що забігла.

Тетяна. А що це з Настею? Млява якась, змарніла,—від чого це?

Настя. Стисло мене за серце, немов видавлює з нього життя!

Степанида. Розваж її, Тетяню, а мені треба біля гостей попеклуватись! Ці гості, як той татарин, зовсім не в час!... *(Пішла)*.

Тетяна. Насте, та невжеж я догадуюсь?

Настя. Певно.

Тетяна. І це ти за ним так нудишся? Чи варто ж?

Настя. За ким? Я не розберу, про кого ти? Думаєш, що Микита щонебудь?.. Байдужісінько! Та й з якої печалі? От, не знала б за ким нудитись... Це тобі хто сказав, чи?.. Ондечки... Мовчи! Бачиш, щось на шляху наближається?

Тетяна. Щось двоє! *(Одходять на бік)*.

ЯВА ХІ.

Ті ж, Марта й Оксюта.

Марта. Де ж він, де?

Оксюта. Тут був, тепер нема!

Марта. То вжеж і не вернеться, знаю його натуру! Сину мій любий, сину єдиний! Чи на те ж я тебе повила, чи на те ж пестила й доглядала, щоб так раптом утеряти тебе? Чи на те ж я тебе породила, щоб так несподівано, негадано оплакати? А хто ж відкликнеться тепер на мій поклик? Хто порадує материне боляче серце любою розмовою, веселою надією, голосною піснею?.. Хто збудує мені домовину, хто посадить у головках червону калину?..

Оксюта. Годі, матусю, ходімо додому. Тут побачать чужі люди, ще поглузують над нашим горем! Може Микита вже дома?..

Марта. Ні, ні... Ох, дай же мені у останній раз припасти до його слідочку, окропити той слідочок дрібними слізеньками, щоб почувся він моїм жалем!.. *(Припада до землі)*. Не клену тебе, мій одинчику, і не нарікаю!.. Коли забажалось здобути слави деінде, здобувай собі її! Политай, мій орленьку, по чистому полю досхочу та відвідай і свою неньку безталанну!.. А я ж тебе ждатиму, прислухатимусь до буйного вітру, чи не нанесе твого голосочку, питатиму у орла-соколонька, чи не бачив тебе у чистім полі—хоч у ватазі, хоч у обозі!.. *(Простяга вперед руки, ніби благословляє)*. Нехай тебе захистить господь і його пречиста мати! *(Ридає)*.

Настя. Голосить хтось? Хто то, придивись?..

Тетяна *(придивляється)*. То Марта, Микитина мати.

Настя. Марта? Чого ж вона голосить?

Марта *(ридаючи)*. Вернися, вернися ж, мій синочку, хоч на хвилиночку!

Настя. Чуєш, вона кличе Микиту?

Тетяна. Він же змандрував.

Настя. Змандрував?!

Марта. Вернись, дай хоч востаннє надивлюся на тебе, оплачу тебе!..

Настя *(поривається)*. Марто, Марто! Не накликай лиха на мою голову, я й так мучусь!..

Тетяна. Опам'ятайся, Насте!

Настя *(ридаючи, припада до Тетяни)*. Тож на мою голову вона квилить!.. На мою безщасну голівоньку накликає лихо!..

Марта. Ох, синочку мій, одинчику!.. *(Плаче)*.

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Бакалярів будинок. Велика кімната, вбрана килимами й зброєю; стіл накритий килимом; дзиглики, канапки, верцадло, на стінах малюнки.

ЯВА I.

Тихон і Лепестина.

Тихон спить на канапці.

Лепестина (*сидячи перед верцадлом, начіплює на себе серезки, намисто й всякі прикраси*). Оці серезки я пристала б тільки у празник і носити: а Настуся надівала їх щодня. Здається, добре тому жити, хто у достатках та в розкошах? А от Настуся і в достатках, а помирає; а може вже бідна й померла там, у Києві? Якщо померла?.. (*Прислухається*). Знов Тихон захріп. І коли він виспить?.. Як уберуся оце знов у Настусину картату плахту, та як піду до оранди— всі хлопці тільки до мене й лицятимуться. Певно наші хазяїни, якщо Настуся померла вже, подарують мені всю її одіжку й убрання, бо рідні в них тут ніякої нема? Повезли Настусю у Київ відмолебствувати. Якщо вона ще жива та має оттак мучитись, то краще б швидш померла, а то аж жаль на неї дивитись... (*Співа, маніжачись перед верцадлом*).

Чому ти мене, моя мати,
Рано не збудила,
Ой, як тая чумачина } 2 рази.
З села виходила?

Тим я тебе, моя доню,
Рано не збудила,
Пішов милий попереду,
Щоб ти не тужила!

Як уберуся в Настину одіжку, то врят чи й знайдеться навколо краща та бадьорніша від мене! (*Співа*).

Ти думаєш, моя мати,
Що я не журюся,
Ой, як вийду за ворота— } 2 рази.
Від вітру валюся!

Вдивляюсь я оце в себе у верцадличко й конче запевняюсь, через що хлопці щоразу моргають на мене!.. На кого ж другого їм і моргати? (*Співа*).

Ти думаєш, моя мати,
Що я й не плачу—
За дрібними слізеньками
Я світа не бачу!

Піди та пошукай кращої від мене! А яке блискуче намисто, мабуть, і не дешево! (*Співа*).

Купи мені, моя мати,
За три копи шовку,
За чотири золотії...

(*Ненароком глянула у вікно*), Ой, ненько! Це ж наші хазяїни їдуть?.. А вжеж вони! І коні наші й візок... От тобі й зібралась до оранди! (*Скида убрання та хова в шахву та столи*). А цей хропе! Чуєш, лобуряко, вставай! Вставай бо мерщій, хазяїни приїхали!

Тихон (*крізь сон*). Не обдурюй, бо так і заїду по мармизі!

Лепестина. Сказився бо, скажений, сатано, суписе!.. От бевз проклятуший, хропе таки!.. Чи чуєш, господарі приїхали!

Тихон. Ой, додратуєшся ти сьогодні!..

Лепестина. Сказився парубок! Чуєш бо, у двір вже заїздять!

Тихон. Заїду я тебе по тварюці, так заїду, аж сім тисяч свічок блисоне у очах!

Бакаляр (*за дверима*). А корогву й ставника, нехай Тихон зараз однесе у церкву, до титаря!.. (*Входе*).

ЯВА II.

Ті ж і Бакаляр.

Бакаляр. Чого це ви сюди забрались?

Тихон (*цілує йому руку*). Та тут треба було цвяшка знайти... Там поламалася...

Бакаляр. Чи не поламалось у тебе яке ребро, від перелогів? Хто то валявся на канапці?

Тихон. Вже й валявся!

Лепестина (*поправля на канапці килима*). Та то килим сам зсунувся!

Бакаляр. Насовати б вам обом стусанів під боки... Геть з очей! (*Тихон і Лепестина хутко пішли*). Не вступиш відмолити старих гріхів, як вже нових наберешся по самісінького коміра!.. (*Роздягається*).

ЯВА III.

Тихон (*вносе покупки*). Куди це все постановити?

Бакаляр. То з восковими свічками, та з оливою. Постанови до завтрього ось сюди, у куток. Ач, мордяка розбрякла від баглаїв!

Тихон. Якраз розбрякла! Було мені коли й спочити? У мене може печінки розбрякли від тяжкої праці...

Бакаляр. О, певно працював, лежучи догори чирева? Капусту щодня поливали?

Тихон. А якже?

Бакаляр. А чому ж сьогодні не полили?

Тихон. Га? сьогодні?.. Сьогодні не було часу,—то за тим, то за сим...

Бакаляр. А буряки пропололи?

Тихон. Не всі ще.

Бакаляр. Хіба ж їх так багато?

Тихон. Хоч і не багато... так... то за тим, то за сим.

Бакаляр. А ясенки та кленки, що перед ганком посажені—геть पोсохли, мабуть, ні разу не поливані? Певно те ж, то за тим, то за сим?

ЯВА IV.

Степанида й Лепестина ведуть під пахви Настю, Тихон прокрадається з хати.

Бакаляр. От, донечко, дякувати господеві, ми й додому приїхали.

Настя (*тихо*). Слава богу, слава богу... (*Садовлять її на канапку*).

Степанида. Піти роздягтись! (*Пішла*).

Бакаляр. Чого ж так журно очіцями поводиш? Всю дорогу тільки й бажала, коли б швидш додому...

Настя. Жарота... Умлівала у дорозі, зовсім знесилилась... Тяжко мені дивитись, що ви так багато біля мене пеклуєтесь.

Бакаляр. А біля кого ж нам і пеклуватись? Одна ти у нас.

Настя. Та й та не людська.

Бакаляр. Всі ми в божій волі. Дасть господь, одужаєш, і пустельник казав, що одужаєш, і все піде на добре здоров'я.

Настя. Подав хоч маніньку надію, нею й живу. Щоб то було за життя, без надії на божє милосердя?

ЯВА V.

Ті ж і Тетяна.

Тетяна (*вбіга*). Приїхала живісінька? (*Цілує Настю*). А тут такого наплели!

Настя. Поховали вже мене?

Тетяна. Не то що, а... (*До Бакаляра*). Вибачайте, я вас і не привітала! (*Кланяється*).

Бакаляр. Спасибі, Тетяно! Як же ви тут, чи всі живі, здорові?

Тетяна. Поживаєм не тужачи, сподіваємось на краще.

Бакаляр. Розмовляйте собі, а я піду спогляну на хазяйство, бо без хазяїна і товар плаче! (*Пішов*).

Настя. Хотіла вмерти у Києві,—не сподобилась.

Тетяна. Бог з тобою, хіба так життя обридло?

Настя (*помовчавши*). Важко жити. І нема чим... Що ж у вас тут?

Тетяна. Що ж у нас? Як було позавчора і вчора, так і сьогодні; і завтра певно так буде,—стоїмо на однім місцеві, як вода у плесі, ось-ось вже й пліснівати почнемо. Розкажи, що ти там бачила у Києві, ото цікаво?

Настя. Скрізь бачила тільки свою недолю... Вдивляючись на щасливих, почувала себе ще нещасливішою... Сама я провинила, сама й мушу спокутувати свою провину.

Тетяна. У чім ти провинила? Я зовсім не вбачаю ніякої провини! Мало над ким не трапляється поглузувати?

Настя. Винна я, винна!.. Чим більш вдумуюсь, тим більш впевнююсь у своїй провині!.. (Помовчала). Як я хотіла зостатись у Хролівським, вже й ігумені сказала про те, але ж татко як почали благодіти, мамка як почали плакати... І навіщо я їм? І зараз мене, Таню, манти чернече життя. Там, у тій тиші, людина мусить почувати себе ближчою до бога...

Тетяна (згадавши щось). Стривай! Я й забула сказати, у нас є така новина, та ще й не абияка!..

ЯВА VI.

Ті ж і Гаврик.

Гаврик. Здорова була, Настусе! Насилу бог приніс додому. Як же тебе господь милує?

Настя (нелюбов'язно). Як бачиш... Чиїмись молитвами волочу ще життя—нікому не потрібне...

Гаврик. Бо є тут такі, що он як щиро молилися за тебе, щоб господь продовжив тобі віку й оздоровіє!

Настя. Я, Гаврику, ледве дихаю, втомилась в дорозі, не до розмови мені... Пробач! Не в час провідав ти мене... Завтра!..

Гаврик. Як зачув, що ти приїхала,—не зміг собою володіти, щоб зараз не провідати.

Настя. Я вдячна... Тільки сьогодні ми не розбалакаємось... знесилена я, зовсім немощна... Трудно мені.

Гаврик (зідхає). Як тяжко мені бачити тебе такою!

Настя. Я мушу зараз прилягти, чи не полегша мені? Завтра може й покраща...

Гаврик. Ну, бувай здорова, очунюй швидш. Завтра я прибіжу як світ!

Настя. Чого ж так? Хіба тобі нічого робить?

Гаврик. Хоч навідаюсь, та спитаюсь про тебе?

Настя. Рано не приходь... іди собі!..

Гаврик. Ну, прощайте! (У бік). Як з хреста знята!.. (Пішов).

Тетяна. Бачила, як очі його сповнилися слізьми? Боже, як він тебе кохає!..

Настя. Може... Ти про віщось почала розказувати.

Тетяна. Так він за тобою світом нудить, що й господи!

Настя. Правдиво співається:

Той мене пече, ріже,
Що не люблю—в вічі лізе!..

Тетяна. Невже він тобі і не на думці?

Настя. Годі про нього!.. Ти почала розказувати про якусь новину?

Тетяна. Ага! Стривай бо. У нас проявився борець, усіх дівчат з ума позводив, а хлопцям такого жалю завдав дівчатками, що й... І таке по селу витворяє!.. Його поють і кормлять і ніяк не вдовольняють!.. Не хоче далі від нас іти та й не хоче!.. Певно й до вас прибуде з музиками!.. Здивуєшся, як скажу тобі, хто той борець?

Настя (полохливо). Хто ж такий?

Тетяна. Чутка було пройшла, що його вбито, а він живісінький! Таке дороге убрання на йому, та як вилюднів!.. Як побаче старця, чи обідраного хлопчину, то так жменями гроші й жбурляє!..

Настя. Хто ж він такий?

Тетяна. Микита!

Настя (з криком). Микита? Він живий? Його не вбито?

Тетяна. Живісінький же! А як прочув, що його мати померла, і сестра змандрувала світ-за-очі, то впав на стіл, та так же голосив, що аж сум всіх обійняв. Далі схопився та як гукне: „музики, тніть! Хочу справити поминки, по сестрі й матері!..“ (Настя падає навколюшки). Що це з тобою?

ЯВА VII.

Ті ж і Степанида.

Степанида (*побачила*). Що з нею?

Тетяна. Хотіла певно стати на ноги і немощна впала! (*Підніма Настю*).

Настя (*ледве промовля*). До ліжка швидш... голова! Туманіє в очах! Води холодної... Тетяно, скажи йому... щоб... не приходив... Ох!..

ЯВА VIII.

Ті ж і Лепестина.

Степанида (*ведучи з Тетяною Настю, тихо до Лепестини*). Побіжи зараз по бабу Морозиху! (*Пішли*).

Лепестина (*сама*). От тобі і вигоїли, Настю: недужою повезли у Київ і мало не мертвою привезли додому!.. Баба Морозиха казала, як тільки почне від людини землею дхнути, то це прикмета, що хутко вже помре. Не знаю, чи дхне вже від Настусі? Чи покласти Настусині сережки у пуделко, чи в себе zostавити доки вмере? (*Вийма з кишені сережки*). Та й гарні ж! Коли б вона хоч швидше померла!

ЯВА IX.

Лепестина, Худолій, Худоліїха й Деркач.

Худоліїха. Здорова! Що ваші господарі, чи живі-здорові повернулись?

Лепестина. Дайте покій, у нас лихо!

Худоліїха. Яке?

Лепестина. Настуся туж-туж помре! (*Хутко пішла*).

Худоліїха. Помре? Треба піти та сказати, як помиратиме, щоб свічку дали у руки, та гривнями їй очі позакривали, а то, чого доброго, за клопотами і не догадаються!.. (*Побігла*).

Деркач. От тобі й Настуся. Зараз жива, а через хвилину чого доброго й помре?

Худолій. Оттак і кожна людина, живе-живе, а далі й помре.

Деркач. Через те ж кожна людина кожен раз і мусить бути напоготові. Перед страшним судом, архангол возогра у сурму й всі оживемо і предстанемо гуртом перед суд, всі як один!..

Худолій. І в писанії сказано: „всі як один“. Сила тоді буде людей, страшенна сила!.. І кожен предстане з своїми гріхами.

Деркач. Всі оживемо і всі станемо поруч, плече в плече. Татарва, лях, турчин, християнин, єврей!..

Худолій. І стоятимем—без сварки, без супереки, без ворогування!..

Деркач. Спокійно й покорно, мов діти, або рідні.

Худолій. І суддя праведний всіх розсудить. Праведних пошле в царство небесне, а грішників!..

Деркач. Ох грішні, ми грішні! (*Сіда*).

Худолій. Сила гріхів, вольних і невольних.

Деркач (*помовчав*). Куме!

Худолій (*сів*). Га?

Деркач. А скинь оком уліворуч, що то за сулія стоїть, з чим вона?

Худолій. Коли б була з питвом яким, то я почув би давно.

Деркач. Хіба?

Худолій. Винницю я за десять гін чую, через те ніколи ні одної й не обмину.

Деркач. От ніс у вас так ніс, аж заavidки беруть! А мене не наградив господь!

Худолій. А то, пакунок у кутку, певно він з восковими свічками, бо щось воском пахтить здорово!

Деркач. От який Гаврило, він і про бога турбується, аж з Києва свічок привіз, а ми!..

Худолій. Мабуть, Гаврило не заїздив у Бровари, то й старки не привіз; а перш завжди привозив.

Деркач (*зідха*). Може не до старки йому було, сердешному, що дочка хвора?

Худолій. А може й на Бровари не їхав, а другим шляхом? Бо коли б їхав поуз Бровари, привіз би старки.

Деркач. Невже привіз би?.. А яка старка на вашу думку смаковитіша—Київська, чи Черкаська?

Худолій. Київська не так смаковита, як міцна, а Черкаська смаковитіш.

Деркач. Певно винники щось підмішують? І як воно чудернацько виходе: одного не додай, а другого передай, вже й не те!..

Худолій. Еге ж, вже не той смак і п'ється не так. А Київська старка мені до смаку, через те...

Деркач. Годі, не нагадуйте!.. *(Сплюває)*.

Худолій. Я тільки кажу, що тим вона мені до смаку, що ще й до рота не донесеш її, як вона вже пошле тобі веселий дух і в душу, і в серце.

Деркач. Мовчить бога ради!.. У мене смага на губах з'явилася і в тельбухах неначе щось аж заворушилось.

Худолій. І через що у нас на хуторі нема винниць? Скільки олійниць, млинів, фолюшів, а винниця хоч би одна?.. Сказати би нікому пити,—слава ж богу, питуших людей доволі.

Деркач. У мене вже аж сохне в роті...

Худолій. Та й мені неначе що аж втягує язика всередину.

Деркач *(помовчав)*. Куме!

Худолій. А що скажете?

Деркач. А Данило Загорьований привіз гарного спотикачу.

Худолій *(хутко)*. Хіба куштували?

Деркач. Та вчора хильнули елико можаху.

Худолій. Опаска бере, щоб часом жінка...

Деркач. Поки вони там панькатимуться біля недужої, я поспію вернутись.

Худолій. Та вже що буде, то буде, ходімо зараз! *(Пішли)*.

ЯВА X.

Худолііха, Степанида й Бакаляр.

Худолііха. Нехай засне, поки баба зілля зваре, сон—то найкращі ліки.

Степанида. Сідайте! *(Сідають)*. Ох, боже наш милий! І так вже їй було полегшало, як висповідали та запричастили у великомучениці.

Бакаляр. Все хапалася додому, поїдемо, каже, мерщій додому, очуняю! І от...

Худолііха. А де ж це мое срібне-золотце? І Деркач був з ним, куди ж вони запропастились?

Бакаляр. Чи не на другій половині? *(Пішов)*.

Худолііха. Аж завидки беруть, що ви і у святому Києві побували й святим поклонилися й світа на видалися... Боже, боже, коли-то я сподоблюся? Осіла мене дівтора, як галіч, ніколи й вгору глянути!.. У печерях були?

Степанида. А як же? Були у ближніх і в дальніх.

Худолііха. Служили молебствіє?

Степанида. Служили і в Лаврі, і у Варвари, і у Михайлівським... у Братським аж двічі служили, а у Хролівським говіли...

Худолііха. Шасливі!..

Степанида. Бову старого бачили.

Худолііха. Бачили, невже?

Степанида. У Межигорського Спаса, послушником. Тепер його й не пізнати, заріс бородою, смиренний такий та поважний, і промова богобоязна... Як виїздили вже з Києва, знов його провідали, так він і наказав: „кланяйтесь, каже, землякам, щоб готували таляри та дукати, скоро прийду до вас за лептою на построєння храму божого..."

Худолііха. Що ж, нехай прибува! Чуєте, музика гра, чи не до вас ідуть?

Степанида. Не до весілля нам тепер!

ЯВА XI.

Ті ж і Лепестина.

Лепестина. А там іде борець та гука: „до Бакаляра у гості прямуймо!..“

Степанида. Ох, не до гостей нам!

Худолііха. А гляньмо, що там з Настусею? Коли б не розбудили її та не сполохали? *(Пішли)*.

Лепестина *(слуха музику)*. Як під ногу виграють, самі ноги хочуть танцювати! *(Співа й танцює)*.

Від Києва до Лубень
Насіяла конопель,
Дам лиха закаблукам, } 2 рази.
Закаблукам лиха дам.

ЯВА XII.

Микита, за ним музика й челядь.

Микита (*гарно зодягнений співа і танцює*).

Та спасибі батькові,
Та спасибі матері,
Що нас здобули!) 2 рази.

Як нас здобували,
Жито розсипали—
В ночі на печі!) 2 рази.

Гей, Бакаляр, дукаре! Бравий на пиху, вдалий на
втіху, багатий на дукати, відчиняй но палати! Станови
на стіл меди та вина, частуй борця-молодця, покрит-
чиного сина!

ЯВА XIII.

Ті ж і Бакаляр.

Бакаляр (*з бокових дверей*). Я тут. Борець цей,
либонь, по знаку!.. По звичаю давньому, прадідівському,
гостя не женуть з господи, який би він не був, хоч би
й ворог лютий: але на цей раз я волю відкупитися і
питвом і грошима; а гульні не можу дозволити, бо моя
дочка, моя єдина втіха...

Микита (*регоче*). Занедужала може? З якої ж хво-
роби: з гордошів, чи з глуму?

Бакаляр. Глузувати над батьківським горем може
тільки звір, а не чоловік!

Микита. А хто ж мене й озвірив, як не...

Бакаляр (*вийма калитку з грішми і кида до ніг
Микити*). Я озвірив? Ти мене за когось іншого приймаєш? На, бери, скільки хочеш, тільки дай нам спокій,
дай хворій сконати спокійно!

ЯВА XIV.

Ті ж Настя, Тетяна, Степанида і Худоліїха.

Настя. Тату!.. Я той звір!..

Микита (*уздрів Настю*). Хто се? Хто?

Настя. Не пізнаєш гордої Насті?

Микита. О, боже! Це манія!..

Настя. Покарана я за погорду! (*Хотіла підійти до Микити, але похитнулася*).

Микита (*підхоплює її*). Насте! Завіщо, що ж ти?
(*Кида її на руки Степаниди і Тетяни*). Ні, не жаль мені тебе, не жаль ані крихотки!..

Настя (*пада на коліна*). Зневаж мене якнайобразніш!.. Тільки, тільки!..

Бакаляр (*підхоплює її*). Доню, доню, опам'ятайся! Де твій розум, де твої гордощі?

Настя. Гордощі зсушили мою красу, гордощі струїли мої молоді літа, гордощі захмарили мої світлі мрії, ясні надії!..

Микита (*схопив себе за груди*). О, серце, чому ти не лютуєш, чому не скаженієш? Музики! Юрбо! Назад! Не місце там гульні, де смерть косою замахнулася! (*Повертається й хутко іде*).

Настя. Вернись, Микито!.. (*Пада*).

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Густий сад. У глибині помеж деревами манячить Бакалярів будинок, очерета, лози й болото. Дуб, під дубом лава.

ЯВА I.

Настя (*входить з глибини саду*). Геть, смутку, геть, журбо, з думок, сьогодні милий прибуде, ось-ось небавом прилине!.. Скоро настане умовна доба. Всі вже в будинку спочивають, а моїм очам не до сну, моїм думкам не до спочивку. Надії біжать милому назустріч, вітають його, розпитують, жалують!.. Вже четвертий місяць минає як бачила його, чи легко ж? А скільки страшних думок з'являлося у серцеві тоді, коли лихі люди приносили недобрі вісті?.. І як моє серце змогло передужати всі ті муки? Ох, прибудь же, прибудь мерщій, коханий! Зірочки ясні, блискучі, безгрішні, святії, осяйте найяснішим світом путь-дороженьку моему миленькому, щоб не заблудився він, щоб не стомився. Щось заквилило чайкою? Чи то мені вчулося? О, знов! Невже він? Тепер чутно посвист! (*Прислухається*). Він, він! Це ж мій чорнобривий, орел сизокрилий! Смійся, серце, радій, пишайся, ось вже миленький! (*Побігла назустріч*).

ЯВА II.

Гаврик (*входить з лівого боку*). Я постеріг, що Настя сюди пішла від будинку, де ж поділась? Мушу розказати їй все, що провідав про Микиту. О, лютый харцизе, за віщо ти звів дівчину з ума? Хто це сюди йде? Настя і з нею... Микита! Сказали, що Микиту

упіймали десь у ватазі й закутого в заліза погнали до Києва?.. Мара це, чи й справді Микита?.. (*Ховається у гущину за дерево*).

ЯВА III.

Микита й Настя.

Настя (*ридаючи, пританцьовує і співає, припавши Микиті до грудей*).

О, чи той це Микита,
Що з вільотами свита,
Під віконцем зігнувся,
Чи не вийде Настуся?..

Микита (*усміхається*). Той же, той самісінкий.

Настя. Милосердний боже, чи багато треба людині, щоб смуток обернути у рай? Словце щире від милого, ласкавий погляд і вже щастю немає краю...

Микита. Пильнуй же того щастя, втішайся ним, доки цвіте й рясніє. Ну, як бачиш, вернувся я до тебе.

Настя. Тільки не через тиждень, а четвертого місяця?

Микита. Е, коли б же то чоловік знав, у яку добу спобіжить його лихо—остерігся б заздалегідь.

Настя. З тобою ніколи лихо не мусить зустрітись, тебе хвортуна пестить.

Микита. Хвортуна зрадниця, сьогодні до тебе очима, завтра плечима: а хто лихові іде назустріч, того воно й мусить зустріти—як не тепер, то в четвер!..

Настя. Годі про лихо, доки воно час минає! Прибуй, і гаразд! (*Сідають*). Де ж ти був, де літав, мій орленьку?

Микита. А де ж орлові і ширіти, як не на просторі? Доти й літати йому, доки крила міцні? В міці сила, а в силі воля...

Настя. З тобою воля ніколи не розлучиться.

Микита. Воля як і доля, хіба до віку?

Настя. Мені страшно й подумати, щоб ти зміг пасти колинебудь у неволю. Борони боже!.. Твоя неволя—смерть моя!

Микита. А трохи-трохи вже не впав у капкан!

Настя. Ой, не кажи такого, серце зупиняється!
Микита. Навіщо ж одвертати погляд від немину-
лого? Мені нема вже назад вороття! Хто вовка боїться,
тому нема чого і в ліс ходити.

Настя. Годі загадок!.. Якесь розмова незрозуміла!..

Микита. Скоро зрозумієш! Але будь певна, що
тобі не прийдеться ніколи почервоніти за мене, жи-
вим в руки ворогам не віддамся, одвага моя завжди
напоготові!..

Настя. Страшне таке щось кажеш? Годі бо!.. У
мене серце холодне, німіє у грудях!..

Микита. Ну, годі про це! Померти ніколи не спіз-
нимось, аби хіть. Поживемо ж, доки хвортунить—тим,
що любо серцеві, чи так? Глянь же мені у вічі, так
світло і радісно, як тільки ти умієш дивиться! Оттак,
оттак! Але чого погляд твій, як блискавка, то засяє,
то раптом стемніє? Адже нам гарно тепер, то й ра-
діймо? Чому ж не щебечеш, пташечко моя? Щебечи
невмовкно... Заспівай пісеньку і я певен, що все набо-
ліле й сумне розмається від того голосочку, як ма-
рево від подиху вітру... Напій мене до охмеління ча-
рами твого палкого кохання!..

Настя. Мій, ти, властителю! Як широко і світло
стає на душі, від твоєї промови. Яка то необіймна
сила кохання!

Микита. Чи є розмова миліша від закоханої, чи є
пісня голосніша від співу милої? Співай же, колисай
моє кохання, щоб заглушилося в думках і серцеві все
те, що не личить з коханням!

Настя. Навчилась я недавно однії, хіба її заспівати?
У тій пісні є щось рідне мені, щось близьке!.. (Співа).

Маріє, Маріє,
Та чого ходиш, нудиш?
Та чи вже ж ти, Маріє, } 2 рази.
Мого сина любиш?

Як би ж не любила,
Та чи я ж би ходила?
Та через твого сина } 2 рази.
Бистру річку брила!

Ой там на долині
Василь сіно косить,
А йому Марія } 2 рази.
Дитину приносить!..

На, тобі, Василю,
Оцю дитину,
Як не візьмеш ти дитини,
На покіс покину! (За плачем
не може співати).

Микита. Оттакої! Це вже зовсім несподівано?..

Настя. А хіба й від щастя не плачуть?

Микита (дивується). Та тільки не такими слізьми...

Настя. Якось і не збагну, від чого так сталося?..
Дурненьке серце стисло, очі ж на мокрім місцеві, від
того і заплакали... (Сміється).

Микита. У твоїй розмові, чогось бракує?.. Чи не
трапилось чого?.. Кажи?..

Настя. Нічого... Тобі хороше? аби тобі...

Микита. Мені? Треба, щоб обом було найкращ!..

Настя. І мені? А як не... можна?..

Микита. Ти щось від мене виховуєш?.. Ні? Ти
правду кажеш? (Дивиться їй довго у вічі). Мудрий буде
той, котрий вгада без помилки жіночий замір!..

Настя. Годі! Я щаслива без міри!..

Микита. Хотів би вірити тобі. Чого ж так пильно
вдивляєшся? У твоїм погляді я бачу й жах і потайний
смуток?..

Настя. Бо переплуталися думки, і то полохаються,
то сумніють, а очі ті думки й одсвічують певно?..

Микита (оглядається). Чи не дійшла до тебе яка
надзвичайна чутка?

Настя. Не багато треба чуток, щоб залякати по-
лохливе серце...

Микита. Все більш і більш загадками ти труїш
малі хвилі щастя, котрих я так довго чекав.

Настя (з жахом). Малі хвилі? Справді ти при-
був не на довгий час?

Микита. Так, вгадала... Що ж, моя люба, такий
мій талан!

Настя (з *одчаєм*). Пророкувало ж серденько не даром, не даром віщувало! Як же я змогла б веселою бути? (З-за *дерева показується місяць*).

Микита. Сумуй же найтяжче, бо ондечки й бурлацьке сонечко зійшло вже, час розлучення приспів.

Настя (з *криком*). Що кажеш? Ой! Ні, це вчулося мені?

Микита. Як місяць на небі підійметься так, як сонечко у обідню добу, я мушу вже бути у Нерубаєвському лісі!

Настя (*кинулась на шию*). Любий, коханий, загайся!.. Скажи, чого так поспішаєш?

Микита. Я мушу там бути! Ти ж, доки не знаєш ще нічого, краще й не знай, не забігай лихові навперейми!

Настя. Невже тому правда, що люди про тебе кажуть?

Микита. Хоч і кажуть, та не все... Правда страшніша!.. Краще не знай всього до слухного часу!

Настя. Ой, загайся ж хоч на хвилину ще!

Микита. Не загаюсь, не маю волі і не маю часу!

Настя. Страшно, страшно! Дай ще хоч мить щастя, зостанься хоч до ранньої зорі!

Микита. На зорі я мушу бути далеко.

Настя. Пропала ж моя доленька, навіки пропала!..

Микита (*туле її до серця*). Винуй—не винуй мене, а я мушу покинути тебе... Якщо хвортуна не зрадить, то сподівайся мене через тиждень і вже на довгий-довгий час!

Настя. Це сон! сон! Я сплю! Розбуди мене хутчії. доки цей страшний сон не задавив мене! (*Припада до його грудей*)...

Микита. Настусе! Ти вдержуєш мене, немов хочеш віддати власними руками лютим ворогам?

Настя (*одступа*). Що? Як? Коли так, їдь!

Микита. Прощай! Тільки ніч ще й живить мене й виховує; а вдень я муляю ворогам очі! (*Обійма її*). Вповай на свою хвортуну, то скоро побачимось! Бо моя хвортуна... (*Хутко пішов*).

Настя (*мов остовпеніла*). Що?! Що це? Чи навсправжки? Я його упустила? Навіщо? Упустила ми-

ленького! (*Промовля чуло*). „Упустила соколونька, та вже й не впіймаю!..“ Як зіронька, що спада з неба і востанне освічує на мить свій путь блискучою смугою, а потім згаса навіки, так тепер згасла навіки і моя остання надія... Щастячко блискавкою з'явилося, осліпило на мить серце і згасло!.. Хотіла сказати йому, сказати багато, сказати все і не сказала нічого!.. Обступає мене темрява непроглядна, обгортає непросвітна ніч... Невже зараз тут був милий і нема його? Був і нема!.. Зійшов місяць і сполохав милого!.. О, захмарся ж, лютий місяцю, навіки, не треба мені твого зрадливого, холодного світу! Зірки, згасніть навіки, нехай все навколо так темніє, як темно тепер у моїй душі!.. (*Ридуючи припала до дерева*).

ЯВА IV.

Настя і Гаврик.

Гаврик (*надходить*). Настусе, не любить він тебе! Настя (*полохливо*). Га? Хто це?

Гаврик. Отруїв він твоє життя!..

Настя (*по павзі*). Ти хто ж такий, що як злодій підкрався й підслухав жаль мого серця, підслухав те, чого батько й мати не мусять чути і тепер не соромишся з'являтися перед моїми очима?

Гаврик. Я не властен в собі! Одне я тільки знаю, одне тільки тямлю, як дуже, як без міри кохаю тебе!

Настя. Сужена я тобі, чи заручена, чи слово тобі подала, чи поглядом коли поманила, що ти слідкуєш за мною?

Гаврик. Настусе, вислухай мене!

Настя. Я зневажаю тебе. Геть!

Гаврик. Я ввольню твою волю... Тільки вір тому, що я тобі уостаннє виявлю. Ти ніколи вже Микити не побачиш!

Настя. Ти наведеш на його слід ворогів? О, на лиху одвагу ти був завжди здатним!

Гаврик. Знай же, що Микита харцизом став, розбійником, його чекає шибениця!

Настя (*схопилась за груди*). Сестра я тобі, чи рідня? Чи я яка безрідня, що ти маєш захищати мою честь, або помщатись за мене?.. У мене є батько, котрий ще зуміє захистити мене, як треба того буде. Геть з очей моїх, осоружний!.. (*Пішла*).

ЗАВІСА.

ДІЯ П'ЯТА.

Вулиця. Ліворуч тин, біля тину криниця й перелаз; праворуч хата Худолія, поруч хата Деркача.

ЯВА I.

Лепестина (набира воду з криниці і співа).

Ой у степу, степу криниченька,
Ой там вода прибуває,
Ой там чумак, чумак молоденький } 2 рази.
Сірі воли напуває.

Гей, воли ревуть, та води не п'ють,
Бо в Крим доріженьку чують.
Гей, чи на мою, чи на свою, } 2 рази.
Та голівоньку звіщують?

Гей, прилетіла сиза зозуленька
Та все: „куку“, та „куку“!..
Гей, подай, подай, молодий чумаче, } 2 рази.
Та хоч праву, руку!

ЯВА II.

Лепестина і Худолііха.

Худолііха (на порозі своєї хати). Здорова, Лепестино! А що, чи дуже зраділи твої хазяїни онукові?
Лепестина (з ляком). Якому онукові?

Худолііха. Думаєш, що Худолііха нічого не зна? Лепестина. Я не збагну, про віщо це ви?

Худолііха. Ой, не хитруй, дівко! Признайся краще, чи вже внесла Настя дитину в хату, чи й досі виховує в садку? А що їй бог дав — чи хлопчика, чи дівчинку? (*Глузуючи*).

Якщо буде хлопчик, то віддам в дячки,
Якщо буде дівчина, то віддам в швачки,
Щоб вміла шити ще й вишивати,
І так саме робити, як робить мати!..

Лепестина. Як вам не сором оттаке плести?

Худолііха. Ти не віриш? То піди у берег та й подивись, що там у дуплинястій вербі заховане? Піди, піди!

Лепестина. Цур вам, пек! (*Іде через перелаз, у бік*). Треба й справді збігати до дуплинястої верби!

Худолііха. От дівка! Живе там у наймах і не зна, що в неї під носом коїться! Треба бути сліпою совою!..

ЯВА III

Худолііха і Деркачиха.

Деркачиха. З ким це ви тут гомоніли, про віщо?

Худолііха. Не знаю, чи й казати вам? Баба Морозиха не веліла... але я тільки вам розкажу. А ви, пожалуста, мовчіть, нікому ані словечка! „Опівночі, каже, пішла я, у Бакалярову леваду стерегти папоротника, як цвістиме, та замість папоротника постерегла, як Настя виховувалась з своїм соромом...“

Деркачиха. Що? От тобі і Настя? І хто б міг подумати?

Худолііха. Оттакої! Та я завжди певна була, що Настя колись таки наліхотворить!

Деркачиха. О, стривайте, я й забула! Вибачайте, ніколи мені, треба бігти до сестри Палажки, по той... (*Хутко побігла*).

Худолііха. Ви ж не кажіть Палажці про Настю. Це вже розплеще там. І які тільки є язикаті люди!

ЯВА IV.

Худолііха і Тетяна.

Тетяна. Здорові були! З неділею!

Худолііха. Спасибі. Куди простуєш? Чи не до Бакалярівни?

Тетяна. До неї, та й не знаю: чи йти, чи ні?

Худолііха. Хіба ти вже довідалась?

Тетяна. Ви те ж вже чули?

Худолііха. Чула, тільки ще не бачила.

Тетяна. Не бачили? Та ви про віщо?

Худолііха. Та про Настю ж! А ти?

Тетяна. А я про те, що оце свіжо повернулись татко з міста, з базарю, та прочули там таку новину, що бодай краще й не чути. Кажуть, що нібито Микита, зібрав юрбу гультіпак, став ватажком і обирає та грабує людей!

Худолііха. Я про це давно вже знала. Моя новина краща твоєї. Піди на низ, у леваду Бакалярову, до дуплинястої верби, там побачиш таку дивину!

Тетяна. Яку?

Худолііха. Не знаю, чи й казати тобі? Баба Морозиха не веліла... але я тільки тобі й скажу, а ти, гляди, нікому!.. Настя вже мати... (*Тетяна жахається*). Боже мій, боже мій! Що ж воно буде тепер з дитиною, га? Подумай тільки?

Тетяна. Та ви це правду кажете? Ой, страшно! У мене серце терпне. Ой, боженьку! (*Пішла хутко вулицею, ламаючи руки*).

Худолііха. Коли б швидш вечоріло, побіжу у леваду та й подивлюсь — чи хлопчик, чи дівчинка?

ЯВА V.

Худолііха і Деркачиха.

Деркачиха. Кажете, баба Деркачиха вам сказала про Настю, а старі Бакалярі не знають?

Худолііха. Певно ще ні. А ви нікому ще не казали?

Дитина (з дверей). Мамо, ідіть у хату мерщій. Панасик упав з печі та геть розбив лоба, кров так і юшить!

Худолііха. Хай вам трясця, не до вас мені!.. Остогидли вже гірш болячки, бодай вас! (У хату). Га? Ось я тобі дам! (До Деркачихи). Може дитини вже й нема? Може Настя задавила, або звір з'їв, або померло?... От воно, свахо, і справдилось те, що я вам давно пророкувала про Настю: що якого покохала, таке і пуття вийшло!

Деркачиха. Еге, так воно й спевнилось.

Худолііха (плачучи). А мені, свахо, все таки шкода Насті.

Деркачиха (хлипа). А як же не шкода?

Худолііха. А стійте, я збігаю до Бакалярів та подивлюся, як вони собі там маються. Будь-ласка, як постережете, що діти гармидер підіймуть, то прямо скубуть одного-другого, сміливо поскубуть моєю рукою, а я зараз! (Побігла).

Деркачиха. Так, стану я клопотатись біля чужих, мало мені бідкання і з своїми вилупками? (Пішла в хату).

ЯВА VI.

(Здалеку чути дівочий спів, потім спів наближається й виходять короводом дівчата).

Шум ходе, по воді броде,
А Шумиха рибу лове.
Що зловила, то й пропила,
Сучці-дочці не вгодила!
Жди, доню, до суботи,
Куплю тобі червоні чоботи.
Огірки-жовтяки,
Старійтеся парубки!
Огірочки зелененькі,
Всі дівчата молоденькі!
Плету-плету ліс, ліс,
На парубків біс, біс,
А на дівочок золотий віночок!
Огірки і т. д. (Пішли далі).

ЯВА VII.

Тетяна й Лепестина.

Лепестина (на перелазі). Тетяно, швидш сюди!.. (Тетяна підходить, вона шепче їй на вухо). Їй-же богу, правда! Живісіньке і так очима поведе! Як глянула я на нього, так мене сльози й облили... Ой, що ж це буде?

Тетяна. І не знаю, чи йти мені до Насті, чи не йти?

Лепестина. На мою думку, краще не йти!

Тетяна. І не піду, страшно, боюсь! Ой, сердешна ж Настуся, хай вже її господь напутить у такій страшній пригоді! (Іде вулицею, Лепестина назад).

ЯВА VIII.

Тетяна і Худолііха.

Худолііха (іде через перелаз). Постривай, Тетяно! Коли б ти споглянула, що тепер коїться у Бакалярів у господі, чистий шарварок! Як сказала я їм про Настусин гріх, то там таке заварилось, мов у казані!

Тетяна. Навіщо ж ви сказали?

Худолііха. Хіба з таким ділом виховаєшся? Не сьогодні, то завтра, виявилось би, але чим раніш, тим краще! Як глянула Настуся на мене, то зразу помітила, що я все знаю і немов отерпла бідна!..

Тетяна. Нещасна страдниця!

Худолііха. Старі, як почали репетувати, аж сум пішов по хаті; а Настусю зразу немов що вивіло з хати, так і майнула! Я вже й не рада, що сполохала. Та мерщій утекла, бог з ними!..

Тетяна. Ой, бідна ж, бідна Настуся!

Худолііха. Так мені її шкода, так шкода! (Плаче). І навіщо вона покохала харцизяку?

Тетяна. Така вже її безщасна доленька! (Пішла, плачучи).

Худолііха. І вилупиться ж на лихо та на горе оттакий зумазвод! (Витира очі). Чи й досі ж то дитина у дуплі? Коли б, борони боже, звір не розірвав,

або собака не задавила? Вже як піде не безголів'я, то лихо до біди липне, як реп'ях до вовни. Колиб швидш смеркало, кортить мене збігати до верби... А тут ще й тісто вчинила на пироги, чи до тіста ж мені тепер? Певно вже зійшла опара, як ще збіжить!.. І надало ж мені не в час вчинить те тісто! (*Хутко пішла в хату*).

ЯВА ІХ.

Худолій і Деркач (ідуть вулицею).

Худолій. Та й забавилися ж на раді, скоро й смеркне.

Деркач. Ну що ж, скажете жінці, що по громадському ділу...

Худолій. Та воно можна... А стривайте! От вже щось тут небезпечно, неначе жінчиним духом дхне... Чи нема її де тут? (*Придивляється*).

Деркач. Та що це вам щоразу вбачається? Побачите стовпа—жінка, сояшника—жінка, корову—жінка... То журавель стовбеніє, біля Бакалярової хати.

Худолій. Я вам скажу, як добрий мисливець, завжди угада де звір заліг, так і я чую слід моєї жінки понюхом!.. Побий мене святий грім, що вона або йде, або свіжо тут пройшла, у мене на мою жінку собачий ніс!

Деркач. В'їлась вона вам у печінки?

Худолій. Усіма зубами в'їлась... Скоро майну від неї світ-за-очі!

Деркач. Давно вже ви туди збираєтесь!

Худолій. Ой, не дратуйте мене, бо так, як стою, схоплюсь на коня та й полечу, як вихор.

Деркач (*сміється*). На коня? Не вдавайте з себе лицаря. Ви самі на коня не взлізете вже, а я нізащо не підсажу вас, хоч як прохатимете!

Худолій. Не вірите, дратуєте? (*Хоче іти*). Дак ось же я вам докажу! Де мій кінь?.. Шаблю мені, мушкет!

Деркач (*удержує його*). Та ну, потерпіть ще який час, може вона й схаменеться?

Худолій. Га?.. Може?.. Тільки навряд! А може...

Деркач. Годі порскати, краще зайдімо до Бакаляра, він нам по одній, по другій піднесе.

Худолій. Піднесе? Хіба у нього є?

Деркач. Учора привіз отаке барило, сам бачив!

Худолій. Якщо по такому ділові, то зайдімо. А тільки я й вам, і їй, якщо той, то докажу... (*Пішли через перелаз, співаючи*).

Коли б мені, транди-ранди,
Додибати до оранди,
Хильну меду одну краплю } 2 рази.
Тай додомоньку потраплю!

Коли б мені вишнівочки,
Або з кварту тернівочки,
Я не пив би меду й пива, } 2 рази.
Голівонька б не боліла!

ЯВА Х.

Худолііха (*вибіга з хати*). Що воно за знак, у хаті вже так стемніло, що й нитки не засію в голку, а надворі й досі видко? Відколи живу на світі, ще такого довгого дня не бачила. Ой, це неначе мені на злість, коли б швидше смеркало, а то, борони боже, занедужаю цікавощами!

ЯВА ХІ.

Худолііха, молодиці, згодом Деркачиха.

1 Молодиця. Аджерж не даром і пісня каже:

У козака віри, як на морі піни,
Вітер подмухне—піну розжене,
Оттак козак дівку із ума зведе!

Худолііха (*прислухається*). Це вже вони про Настю, хто ж це їм розплескав? І які у нас є язикаті люди!

2 Молодиця. У мене їх аж семеро дочок і всіх я віддала заміж, як перемитих, як переполісканих. Та я воліла б скоріш самотуж передушити їх власними

руками, потруїти їх, ніж придбати сорому на свою голову!...

Деркачиха. Може через Настин гріх і засуха цього року, і сарана, і падіж?..

Худоліїха. А ви думаете через що? Я ще з весни помітила, що у Бакалярів мусить скоїтись щось непевне. Де ж, була у мене рябесенька курочка, сказати, як цецарочка, як зозуля. *(До молодиці)*. Горпино! ти ж пам'ятаєш мою рябушечку?

1 Молодиця. Ту, що з чубчиком?

Худоліїха. Еге ж. Найраніш всіх курей вона починала нестись, найраніш всіх я її підсипала. А що вже яєць було нанесе, то й... Вірите, іноді по двоє у день несла!

Деркачиха. По двоє? Це щось нечуване!

Худоліїха. Та у моєї матері була така, що аж по троє несла!

1 Молодиця. Та про ту і я чула, а про цю?

Худоліїха. То то ж бо й е!

Деркачиха. Може воно у старовину і бувало так!

Худоліїха. Всіх сусідів заavidки брали на мою рябушечку. Ото ж, якраз на благовісника, у обідню добу, дивлюсь, біжить моя рябушечка з току до хати, так прудко-прудко біжить!.. Прибігла, стала на порозі, головою супроти Бакалярівської будівлі та замість: „куд-куда-а!“ Як закукуріка: „кукуріку“ та й „кукуріку“!

1 Молодиця. Так, так...

Худоліїха. Єй-богу! „Кукуріку“ та й „кукуріку!“ Перелякалася я, аж неначе пропасниця затрясла мене, а ось сюди у бік мене: „коль-шпиг, коль-шпиг!.. Ох, голівонько моя бідна! Я хутчій до баби Морозихи. Оттаке, кажу, бабусенько, лихо вчинилось!..

Деркачиха. Та це ж було не цієї весни, а позаторішньої.

Худоліїха. Як позаторішньої?

1 Молодиця. Либонь і справді позаторішньої?

Худоліїха. А хіба не однаково? Ото баба Морозиха і кажуть: „взьми ж ти сокиру та завтра до схід сонця відрубай на хатнім порозі твоїй рябушечці

голову, а м'ясо її викинь на покорм шулікам та яструбам!..“

ЯВА XII.

Ті ж і Морозиха.

Морозиха *(надходе)*. Оттаке, молодиці, у нас на хуторі завелось. Здрастуйте, з неділею!

Всі. Спасибі, будьте і ви здорові!

Морозиха. Тридцять років бабую та пупи ріжу, а й досі не чула такого осудовиська, щоб хазяйська дочка, та ще й не абияких хазяїнів, вчинила такий сором... Тепер і поміркуйте, через що Гапчина корова мертвим телям отелилася? Через що у Пріськи Шмарагдихи з-під двох квочок тільки семеро курчат вилупилось?.. Через що...

Молодиці. Чуєте, чуєте?

Морозиха. Через що Хвилимон уночі, якраз під Полупетра попав у водяний млин між лотоки? Через що цього року коноплі подекуди зовсім і не зійшли?

Молодиці. Чуєте, чуєте?

Морозиха. Через одну якунебудь хвойду, та на всіх отака напасть? Через що Тимохвійовому волів!..

Худоліїха. Стійте!.. Цитьте!.. Бачите, бачите?

Всі. Що, що?

Худоліїха. Онечки Настя крадеться!.. Бачите, у неї на руках дитина? Це ж вона певно наважається переховати дитину, або?..

Всі. Цс... цс! *(Притуляються за причілком хати)*.

ЯВА XIII.

Настя *(з саду з дитиною на руках)*. Не виховалась від лютих ворогів, кінець мій приходе! Не втямлю ні шляху, ні стежки куди простувати з своїм соромом? Земле сира, розступися й проглини мене!.. Боженьку, пошли на мене раптом грім твій, щоб убив мене й спалив...

Худоліїха *(тихо)*. Стривайте, я побіжу та дам звістку батькові й матері, бо щоб, борони боже, вона не стратила дитину! *(Побігла)*.

Настя. Де ж ти, Микито? Прийди ж, порадь мене, порятуй! Невжеж зрадив мене, невжеж і досі помщаєшся так люто?.. Ох, як же мені бути тепер? Микита зрадив, насміявся вволю!.. Ох, холоне серце, душа мре, терпне у грудях! Де ж пораду знайду? Де ж ви, по-други мої? Поділіться ж зо мною моїм жалем, у цю страшну мою добу, хоч словом, хоч поглядом порадьте мене!.. Нема, нікого нема, ні дружини, ні поради! Одна я стою з своїм соромом проти всіх!.. Немовлятко моє, безбатченку мій, порадь же хоч ти мене, розваж!.. *(Чути голоси)*. Хтось іде сюди? Гукають? Мене кличуть? Мати гука? Ой, синочку мій, смерть моя настала!..

Степанида *(за коном)*. Насте, Насте!

Настя. Ноги деревеніють! Дух спирається, у грудях!.. *(Кладе дитину на цямрини, сама затуля його плечима)*. Ох, смерте моя, бери мене хутчій!..

ЯВА XIV.

Микита *(крадеться до криниці)*. Що бачу? Настя... А то що? Дитина? О, краще помри немовлятком, ніж маєш рости на глум людям, на поневір'яння та знущання, як твій батько! *(Кидає дитину у криницю)*. А тепер мерщій світ-за-очі!.. Прощай, Насте! Не згадуй лихом, а добром нема за що!.. *(Побіг)*.

ЯВА XV.

Бакаляр, Степанида, Худолііха, Деркач, Худолій і всі останні.

Бакаляр. Насте!

Степанида. Доню, доню! Що ж це ти наробила?

Настя. Я? Я прийму кару!.. Я вчинила тяжкий гріх, мене карайте!.. Осьдечки моя провинила!.. Де? Де він?.. Де мій син?

Худолііха. Ой, лишечко! Вона певно вкинула дитину в криницю. *(Підбігають до криниці)*.

Настя. В криницю?.. *(Дехто кидається до криниці)*.

ЯВА XVI.

Ті ж і Соцький.

Соцький. Зараз Микита у волості переказав, що ніби Настя втопила свою дитину в криниці!.. Чи то ж правда?

Настя. Переказав сам?.. О!.. Микито! *(Падає мертва)*.

Степанида. Донечко, єдиначко моя! Завіщо ж ти віддала нас на вічний сором, на вічне глумування?..

Бакаляр *(нахиляється до Насті)*. Не нарікай стара!.. Вона вже мертва.

ЗАВІСА.

ДЖИГУН

Комедія в 3-х діях із співами

ЛИЦЕДІІ:

Пилип Галушка.
Векла, його жінка.
Явдоха, їх дочка, дівчина.
Яким Брунько.
Катря, його жінка.
Сидір Журавель.
Мотря, його жінка.
Павло Вдовиченко, парубок (зумазвод).
Терешко, }
Влас, } парубки.
Радько, }
Демко, }
Стеха, } молодіці.
Хівря, }
Явдоким, десятник.
Старшина.
Писар.
Соцький.

Десятник, парубки, дівчата і народ.

Діється на селі.

ДІЯ ПЕРША.

Вулиця, з обох боків хати, повітки, тини, дерева. По хатах горить світло. Смеркає.

ЯВА І.

Явдоха (*виходячи з лівої хати, оглянувшись боязко, потім біжить до причілка і надіва нового хвартуха*). Коли б же швидш Павло прийшов, вже зовсім смеркло. Біда, як кортить мене почути, що кажуть: він уміє так улесливо розмовлять, що хоч яку дівчину з ума зведе; що на яку гляне двічі-тричі, та вже й його!.. Чи й справді ж? Ні, не вірю, не вірю!.. І як би то він міг мене з ума звести, як я того не схочу? Може зна такого наговору, чи приговору, або підкурює чим? Кортить мені з ним побалакати... І кортить, і боязко, ніби страшно. Може він вже стоїть за хатою, та не насміє сюди підійти? Не вспів зо мною сьогодні зустрітись, як вже зразу й почав моргати, а потім спитав: „як вас звуть?“ Ого-го, якраз такий не насміє!.. А очі у нього,—я таки придивилась,—прямо проклятуші! Куди Терешкові до нього, далеко й ходить! Як вдивилася я в Павла, то аж сама собі здивувалася, як я перш Терешка кохала? Та чи кохала ж я його? Терешко в неділю біля церкви сказав, що у вівторок прийде. От тобі й маєш, тадже сьогодні ж вівторок?.. Певно питатиме: „чи присилати за рушниками?“ А що я йому скажу? Скажу, нехай присила тільки аж після Дмитра. Єй-богу так-таки й скажу: аж після Дмитра!..

ЯВА II.

Явдоха і Терешко.

Терешко. Добровечір!

Явдоха. Терешко? От тобі й маєш!..

Терешко. Гайда, Явдоню, за повітку: щось скажу.

Явдоха. Не можна, не можна! Зараз мати вийдуть...
Батько, а батько слабі... Мати зараз побіжать по бабу.

Терешко. По яку?

Явдоха. Як по яку? По ту, що... Ось, якбо її?

Терешко. Нехай кличуть Квачиху. Нема кращої баби, як Квачиха! Вона обручем гоїть, наб'є тільки на тебе обруча і хоч яку болість зразу прожене. Мій старший брат Іванька так зовсім був упав на живіт; що не робили, не допомгло. А Квачиха як набила на нього обруча, зараз прогнала болість...

Явдоха. Ой, вже мати йдуть!.. Іди собі!.. Завтра, абощо приходить...

Терешко. Ех, шкода!.. Ну, то я завтра прийду.

Явдоха. Або післязавтра... (Терешко пішов). Насилу здихалась! Ну що як Павло надійшов та побачив Терешка, то, може, й вернувся? Принесло ж Терешка. Що ж його у світі божому поподіяти? Співать якось не приходитьсь, почують сусіди, зараз скажуть: здуріла дівка, співа на воротях, неначе нема їй левади, або вигона?.. Що ж його робить? Як дати Павлові звістку, що я тут? Заспіваю таки. А що мені до того, що сусіди скажуть? Нехай собі скриплять зубами, нехай скрегочуть! Де захотілось співати, там і співаю. (Співа):

По дорозі нивка,
На ній материнка;
Там дівчина жито жала,
Сама чорнобривка. (Як проспівала куплет, почина прислухатись).

Вона жала-жала,
Сіла спочивати,
Схилилася на рученьку
Та й стала думати.

Ішов козак дорогою:
„Помагай бог, женче!“
Дівка йому відказала:
„Здоров бувай, серце!“...

У неділю тая слава
По всім селі стала,
Що дівчина козаченька
Серденьком назвала...

ЯВА III.

Векла і Явдоха.

Векла (виходячи з хати). Чого це ти завила під хатою? Нема тобі іншого місця? Іди лиш лягай спати. Завтра удосвіта підемо у якономію, до машини.

Явдоха (ховає за спину хвартуха). Весело мені з вами буде: ні до кого ні заговори, ні усміхнись... Або ви зоставайтесь дома, або я.

Векла. Тепер ціна гарна поденним, тепер можна добре заробить.

Явдоха. Навіщо вам ще ті гроші? Либонь в достатках живемо?

Векла. Не тямиш, що говориш... Іди мені спати.

Явдоха. Хіба ще не встигну виспатись?

Векла. Чи не приваблюєш оце якого?..

Явдоха. Може. Не вік же мені діувати?

Векла. Дурна ти! Я не про те, а що не та тепер пора. Прийде осінь, тоді й настоїшся і намилиєшся з своїм миндрусом... якщо він у тебе є.

Явдоха. Нема ніякого!..

Векла. Так я тобі й повірила?.. Що ж то ти: чи обличчям така невдала, чи нетямуща до роботи, чи безприданниця яка, що ні жоден хлопець на тебе й досі не скинув оком?

Явдоха. Хай їм лихе, тим хлопцям!..

Векла. Ходімо ж у хату!

Явдоха. Та не хочу.

Векла. Як то не хочу? Це ти мене дратуєш? Ой, додратуєшся ти зо мною, що я тебе за коси потягну.

Явдоха. Попробуйте!

Векла. Ось тільки не підеш мені зараз, то такого стусана дам межі плечі!.. Таки стовбичиш? Стій же, ось я зараз збудю батька, він тобі задасть!..

Явдоха. Та що це таке за напасть?..

Векла. От, ей-богу, збудю батька!

Явдоха. Та йду вже. От ще наказаніє! *(Пішла в хату)*.

Векла *(сама)*. Чи не Павла це вона виглядала?.. Немов пошесть яка завелась на селі, отой Павло! Доки косовиця та жнива, то ще сьак-так, а як прийде осінь та зима, то так і зори за дівкою, щоб не спантеличив отой бузовір!.. Як прийшов ще позаторік з города, з наймів, та як понаносив усякої одежі та грошей, то так і опанував селом... Де вечорниці, там він перший, всіх частує, всім дарує: намиста, стьожки, дукачі, канхвети!.. Де христини, і туди його втисне... І отакечки всім дівкам та не одній і молодіці позадурював голови. І вилупиться ж така проява!.. Кума Стеха казали, що бачили, як сьогодні Павло зустрів за селом нашу Явдоху і почав там перед нею вихилися та викрутаси строїти... Коли б же не накоїв лиха отой волоцюга! *(Пішла в хату)*.

ЯВА IV.

Катря *(вийшла з хати, що з лівого боку)*. Двічі сьогодні Павло пройшов по нашій вулиці; як вздріла його крізь вікно, то так серце затрепотіло, ледве встояла на ногах... Певно навідувався дізнатись, чи дома мій чоловік. Дома, бодай його болячка задомила; і нікуди чортяки не вирядять його! Другі люди стають під хуру, чи там за коробку молотить, а мого нічим і не викуриш з хати. Ох, і занудилася ж я за Павлом, немов шалена ходила... Ох, серце моє трудне, лишенько мені з тобою! *(Співає)*.

Чи ти мене, моя мати,
На ринку купила,
Що ти мені безталанній
Долі не вділила...

ЯВА V.

Яким і Катря.

Яким *(на порозі)*. А чого ти і досі вештаєшся по подвір'ї та ще й співаєш?..

Катря. Та я той... богу молилася...

Яким. Хіба в хаті не можна помолитись?

Катря. Я люблю до зірок молитись.

Яким. Яку то ти молитву виспівувала! Ой, Катре, щось ти оце увечорі дуже заюрила, разів вже з п'ять то з хати вискочиш, то в хату вскочиш?..

Катря. Та так щось ніби млосно мені стане в хаті, я й вибіжу.

Яким. Чи не за старе думаєш прийнятись?

Катря. Отже я вже й забула, а ти сам нагадав... Я вже почала забувати, як його і на імення...

Яким. Не замужуй мені очей, знаю я, що ти спиш і бачиш Павла.

Катря. Якого Павла?..

Яким *(передражнює)*. „Якого Павла?“.. Ач, ніби й справді забула...

Катря. А, це ти про того?

Яким. Та не про іншого ж.

Катря. Слухай, чоловіче! Винна я була, ти бив мене, і я мовчала; а як почнеш не по правді поневірятись надо мною—не стерплю, нароблю тобі такого шарварку, що й ради не даси собі і на світ не зглянеш!..

Яким *(здивовано)*. Га? Це ж як ти зо мною, по якому?

Катря. Тоді розбереш, як пізно вже буде.

Яким. Та це ти мене?..

Катря. О, вже й розгнівався? Та нехай тому... Павлові, чи як його?.. Хай йому рябий біс присниться... *(Зареготала)*. Ой, і спати хочу!.. *(Позіха)*. Ходім вже, мій голубчику волохатенький, в хату. *(Лащить до нього)*.

Яким. Ач, розманіжилася!

Катря *(лабузничись, приспівує)*.

Чоловіче мій,
Ти порадо моя,
Та порадь же мене,
Приголуб же мене...

(Хутко поцілувала його і побігла в хату).

Яким. Диви, поцілувала!.. От і розбери її. Та як гаряче поцілувала!.. Либонь, таки й навспряжки вона кохає мене! Так же поцілувала, що аж і досі щока горить... Ну, й скажи на милость божу, а я думав... Як бачу, то зовсім таки Катря схаменулася. Завтра піду у крамницю, куплю їй на шарахван жовтогарячого, а на хвартуха зеленого!.. От і розбери іноді людину? *(Іде в хату, тихенько співаючи).*

Ой у мене жінка
Не абиякая,
Круглесенька, білесенька,
Та ще й чорнявая...

ЯВА VI.

Павло *(виходе, оглядаючись)*. Чи посвистом, чи співом дати звістку Явдосі? Либонь, я трохи спізнився, з Варкою забалакався. Каже: „не ходи, постій ще!..“ Вхопила за полу та й не пуска: ледве вирвався та драла сюди. Думаю: тут мене краща вигляда!.. *(Оглядається)*. Одначе, щось не вигляда... Як це раніш Явдоха не впала мені в око? Вийшов сьогодні з луку, аж бачу: якась дівчина вибігла на шпиль, проти череди, глянув на неї і ніби уперше побачив! На голові біленька хусточка, з габою, сама чорнява, хвартух червоний та рясний, увесь в краплинах та в квіточках; а постать вся мов змальована. Зійшлися: я кивнув головою, усміхнулась, далі морг на неї, вона й собі, я і вдруге морг, а вона й повела очима, ніби промовила словами: „Прийди!“—„Як вас звуть?“—питаю.—„Як вчора звали, так і сьогодні!“ І неначе вітром її здухнуло. Я до пастуха:—„Як звуть оту дівчину?“—„Хіба, каже, забув, що Явдоха?“ Забув, я й зроду не знав. І коли вона зросла? Ці дівчата ростуть, як ті будяки! Щось у

Явдосі є таке, чого у других дівчат я ще й не постерігав? Єй-ей!.. Прилипла до моїх думок, он як прилипла; прямо про всіх дівчат неначе забув, про неї одну тільки й думаю. *(Вигляда)*. Не видко ж її й досі. Хіба кашлянуть? *(Кашля, тим часом вийняв з кишені дзеркальце та гребінку і чепуриться)*.

ЯВА VII.

Влас *(проходе вулицею)*. Добри вечір!..

Павло. Вже когось чортяка несе.

Влас. То ти, Терешку?

Павло *(одвертається)*. Проходь, проходь, своєю дорогою!..

Влас. Та я не тее... *(Пішов)*.

Павло *(вдивляється)*. Це Влас?.. Куди ж він? Ага, знаємо куди... *(Кашля)*. Г-м, нема її, от штука?!. *(Помовчав)*. Заспівати б? Так ондечки Брунькова хата, почує Катря, зараз вибіжить—помішає... Вже мені обридла Катря. Морока з нею та й годі: скрізь втиснеться і немов поперек горлянки стане!.. Вже скільки разів Яким і бив її за мене, отже не кається... Друга б, здається, бачивши, що я від неї, і собі б від мене, і чудово б було; так ні, липне, як той реп'ях!.. Там, далі хата Журавлів, там Мотря... І та теж нудиться... Навіщо отак щільно ставляють хати на селі? Здійметься галас у одним подвір'ї—і в сусідських як ярмарок. Кажуть: „хата покришка“. Добра покришка, що в одній хаті чхни, а в другій скажуть: доброго здоров'ячка! Може і не діждусь Явдохи?.. *(Почина тихенько співати)*.

Зелений яворе,
На яр похилився,
Молодий чумаче,
Чого зажурився?

Чого зажурився,
Чого засмутився,
Чи воли пристали,
Чи з дороги збився?

Воли не пристали,
З дороги не збився,
Тим я зажурився,—
Без долі вродився...

ЯВА VIII.

Яким і Павло.

Яким. А хто це тут виспівує?

Павло (*у бік*). От тобі й маєш? Яким, Катрин чоловік. (*До нього*). Добри вечір! (*Простяга руку*).

Яким (*не дає руки*). Добраніч! (*Помовчав*). Як це тобі й досі ніхто ніг не поперебивав?

Павло. Бить—треба купить!

Яким. Та вже я пристав би на те, щоб і заплатити.

Павло. На мене ціни не складеш.

Яким. Як візьму я оце вила, або ціпа, то без торгу так віддубасю тебе... Сатанаїдол!..

Павло. У вил, як і в ціпа, два кінці!..

Яким. Гляди, щоб я не побив їх обох на твоїй спині.

Павло. І що б то було, коли б ти такий був дужий, як сердитий?

Яким. Добрим людям спочивок, а йому, чортовому бугаєві, співи.

Павло. Ну, й чого б ото я репетував, мов на живіт?

Яким. Не заговорюй мені зубів: вони у мене не болять.

Павло. І дай, боже, щоб ніколи не боліли!.. Нема нуднішої болісти, як зуби.

Яким. Є такі знахарі, що замовляють.

Павло. Ні робити тобі, ні спати, ні їсти!..

Яким. Та це положим, правда!.. Баба Квачиха замовля і Архипиха може...

Павло. Я чув, що й дід Тиркул може.

Яким. Тиркул? Не знаю... Я не чув!..

Павло. А баба Чичавичиха?

Яким. Чичавичиха?.. Не треба мені ні Чичавичиха, ні Тиркула. Я тебе питаю: чого це ти знов притьопався на нашу вулицю?

Павло. Ти все ж таки про своє?

Яким. Ну-да, про своє!..

Павло. Мабуть, за кимсь скучив, а може й за мною хто скучив?

Яким. Що-о?

Павло. Не всім же я пістряком в оці, як тобі.

Яким. Мало тобі других вулиць, чортів жеребець?..

Павло. Ну-да!

Яким. То-то, що „ну-да!“

Павло. Нуда нудить, а лихо в'ялить!

Яким. Чого тебе, питаю, нечиста матір знов сюди принесла?

Павло. Та нуда ж, кажу.

Яким. Я тебе як нудакну!.. Слухай, одійди від гріха. Бив я багато разів Катрю за тебе.

Павло. От катюга!..

Яким. Сам ти катюга!.. Востанне вже так оддубасив, що більш тижня вилежала; аж втомився б'ючи!..

Павло. Мало бив!..

Яким. Що-о?

Павло. Знов що-о? Не знаю, як вже з тобою й розмовлять? Ніяк не потраплю за тобою.

Яким. Краще іди нарізнь.

Павло. Можна й так.

Яким. О, ти розумний!

Павло. О, ти дурний!

Яким. Га?

Павло. Та ти ж кажеш, щоб я йшов нарізнь з тобою: невже знов не потрапив?

Яким. От сатана! Він прямо забива мені баки.

Павло. Я щоразу, як зустріну тебе, думаю: ось кому призначено тільки слухать, а він береться розмовляти?..

Яким. Тьху ти!.. Чуєш бо, кручений! У мене ж тройко малих діток: на кого вони зостануться, як я приб'ю Катрю так, що вона, борони боже, і дуба дасть? Хто дітям дасть пуття, хто їх догляне? Оженитись

удруге?.. Воно, пожалуй, за цим діло не стало б, є, хвалити господа, за віщо й весілля відбути, за віщо й руки зачепити... Ну, а як візьму ще гіршу сатану?..

Павло. Оце розумна річ, хвалю! (*Бере його за руку й трясє*). Так би й раніш почав балакати, а то...

Яким. Подумав, подумав і сказав: шабаш, не битиму більш!..

Павло. Хіба дурень так обміркував би; той зразу почав би знов катувати!.. Ну, вибач мені, що я тебе дурнем лічив. Хвалю, ей-богу хвалю. (*Б'є його по плечі*). Ні, ти не дурень!..

Яким. Ну-да. Шкода дітей. Найменшому хлопцеві, оце після Маковія пішов другий рік... Ну там же таке втішне; сказати, зовсім воно пуп'янок ще, а вже каже: „тату, тату“!.. І рученятка простяга.

Павло. Невже? І оце вже край розмови?

Яким. Край. Іди, будь ласка, від моєї хати і не скушай.

Павло. А я думав, що ти скажеш: ходімо ж в хату та вже помиримося як слід.

Яким. В хату? (*Дивиться йому в вічі*). Слухай ти, ти! У, скажений погляд!.. А очі брехливі так і бігають...

Павло. Ти все таки тієї ж, а я тобі скажу, що ти мене усовістив. Коли б ти отак давніш зо мною побалакав. Тепер і я скажу: шабаш памороки бабам заморочувати! (*Здійма шапку і кланяється*). Просю вас, Якиме... Як вас по батюшці?

Яким. Га? Як? Стривай; як бо й справді? Той, Максимовичем.

Павло. Низенько просю вас, Якиме Максимовичу, до мене за старосту.

Яким (*здивувався*). Як? Що-о?

Павло. Кажу ж: усовістили, і оце наважився схаменутись.

Яким. Та невже? Як же схаменешся ти?

Павло. Нагрівши уволу, пора каятись. Тільки не знаю, чи стачить господь віку на спокуту?

Яким. Оце вже ти ніби й по-людські забалакав!

Павло. Як тільки бог допоможе одружитись, щогода ходитиму на прощу. Як думаєте, де швидше спокутую гріхи?

Яким. Про це спитай у старих людей.

Павло. Спитаю.

Яким. Ну, нехай тобі господь допоможе!..

ЯВА IX.

Ті ж і Журавель.

Журавель (*на порозі своєї хати*). А хто то гомонить?

Яким. Свої люди.

Журавель. То ви, свате, Якиме? З ким то ви розбалакались?

Павло (*хутко*). Не кажіть!

Яким. Ага боїшся? (*До Журавля*). Та це мій братуха... Гришка.

Журавель. Про віщо ж ви? Мо, що трапилось?

Яким. Ні, нічого...

Журавель. А я чую, щось балака, подумав: мо, щонебудь неблагополучно?..

Яким. Ні, все благополучно.

Журавель. Чи співали вже перші півні? Чи, мо, вже й другі?

Яким. Вже.

Журавель (*позіха*). Мо, на завтра буде годинка? (*Пішов в хату*).

Яким. Ну, та й дурний же, оцей Сидір, аж крутиться!..

Павло. Не всім же бути такими розумними, як ви, наприклад?..

Яким. Ну-да, звичайно... До кого ж думаєш за рушниками?

Павло. Ага, ви про те... Та ще й сам не знаю... Хіба ось цю. (*Показує очима на Тимошеву хату*).

Яким. Явдоху? Валяй!

Павло. Мабуть, так і зробимо.

Яким. Я тобі її висватаю, ей-ей, висватаю. Стривай бо, коли це? Позавчора... так, так, позавчора...

позавчора біжить з водою від криниці, поздоровкалась зо мною та й пита: „дядьку!“ Бачиш, я їй таки дядьком доводжусь, в-третьох чи в-четвертих, бо мої покійні батько—царство їм небесне, вічний покій—та були дядьком у-других її матері; а мати мої держали до хреста її батька сестру меншу... Еге, та й каже: „дядьку! Скажіть мені правду, який у нас на селі парубок найкращий?“ Я таки хотів сказати на тебе, бодай тебе чортяка вхопила... Отже, либонь, мені вже й не приходитьсь тебе лаяти, що кличеш за старосту? Та це ж так, залюбки!.. Ну що ж, треба правду сказати: ти найкращий; а я сказав їй: хіба їх мало?..

Павло. То ви радите?..

Яким. Радю, он як радю! І висватаю, падлець я буду, висватаю. А хто ж за підстаросту?

Павло. Покличу будь-кого.

Яким. А звичайно. Не в підстарості сила, а в старості. Я як старостував ось у старшого Журавленка, у Петра, то тільки взяв Лімпаду, значить жінку його Лімпаду, отакечки взяв за плече, вивів її в сні, промовив два слова... Я знаю такі два слова, що хоч яку дівчину висватаю... Це вже, брат, моя парохвія!

Павло. Ага, бачу, що й до вас з голими руками не підступає?

Яким. Та дещо знаємо й можемо... А як оцей Сидір Журавленко брав за себе Мотрю, то вже я був за підстаросту, а Гнат Чепурко за старосту. Слухай, Павле, признайся мені, як попові на духу: на тебе мусить Мотря плакатись?

Павло. Не знаю на кого, тільки не на мене.

Яким. Проштрахвилась! Як почали на весіллі допитувати: мовчить, мовчить, як води в рот набрала. Потім Сидір почав: „признавайся!“, каже. Мовчить. А Гнат, хоч він і староста, ну не тяме ж закону; так я тоді Сидорові й кажу: що ти дивишся їй у мордяку, бий її, нехай признається!.. Недзя, такий закон споконвіку, що коли провинила, треба бити!.. Ну, й важка ж рука у Сидора: морснув раз—Мотря похитнулась, морснув удруге—юшкою вмилася і впала на лаву!..

Павло. Призналася?

Яким. Мовчить, як оніміла! Недзя, брат, їх не бить—такий закон!.. Закона недзя не сповнять... Так то!.. Ну, й клятий ти, Павле, до баб'ячого кодла!

Павло. Кляті й вони до нас.

Яким. Невже? (*Регоче*). Ти певно знаєш такого слова, або зілля?

Павло. А хіба що?

Яким. Певно знаєш?

Павло. А як знаю?

Яким. Бо без слова не можна. От і я знаю два слова. Хочеш: я тебе навчу, а ти мене?

Павло. Не хочу.

Яким. І скільки ж ти дівчат звів з ума?

Павло (*зідха*). Не мало! Увесь вік покутуватимусь.

Яким. Покутуйся, брат, бо то гріх. Я тобі скажу, хоч би ти й не признався, що ти знаєш такого слова; так мені давно призналася Катря.

Павло. Призналася? Ач яка!..

Яким. А коли ж за рушниками?

Павло. Коли?.. Треба б з Явдохою перебалакати...

Яким. Та що з нею балакає, стоїть діла? Нехай я краще з нею побалакаю, зразу висватаю. Так коли ж?

Павло. Подумаю... Ви спать ще не хочете?

Яким. Ні, я разбалакався... Шкода, що ми якось так насухо перебалакали.

Павло (*вийма гроші*). Кого б послати?

Яким. Хіба збігати самому? Мовчи! То чи не Явдоха?.. Вона. Іди ж та перебалакай з нею скільки слів, доки я вернусь; а я збігаю до Лахтіона. Лахтіон сьогодні свіжої горілки привіз. (*Взяв гроші*). Я тобі її висватаю, це моя парохвія!.. (*Пішов*).

Павло. Насилу здихався! Чи Явдоха ж то? (*Іде назустріч*). Явдохо, то ти?

ЯВА Х.

Мотря і Павло.

Павло (*здивувався*). Мотря?!

Мотря. Ц-с!.. (*Оглянулася*). Хіба вже і Явдосі світ замакітрив?

Павло. Чого так важко дихаєш? *(Придивляється)*. Як змарніла, сердешна, очі позападали!

Мотря. На ладан дихаю, мабуть, скоро здохну... Так мені і слід!..

Павло. Голос як твій змінився, пізнати не можна!..

Мотря. Мало ще з ума позводив, до Явдохи до ріжку топчеш?

Павло. Б'ють тебе нещасну!.. Як мені тяжко дивитись на тебе!..

Мотря. Не шкодуй мене, я пропаща!.. Пошкодуй Явдоху, не стопчи її чести, як мою стоптав, та й багатьох... Не ослаблю батька-матір, вона ж у них одна...

Павло. Глянув на тебе, і немов отерпло моє серце, аж у грудях кольнуло!.. Якби нам з тобою завтра або що перемовити?

Мотря. Загубив, загубив ти мене, Павле! *(Упала йому на плече і заридала)*.

Павло. Отак, загубив!.. Хіба ж не казав: подожди до весни, свататиму?

Мотря. Поповодив весну, потім водив до осені, та ще хотів поповодити?

Павло. І не водив би.

Мотря. Батько й мати пристали: „іди заміж за Сидора, у нього достатки, йому й хата зостається після батька, і наділ!..“ Сказала я тобі, а ти що мені відповів?

Павло. Що ж відповів? Сказав: іди, коли є охота, а я ще погуляю.

Мотря. Гарна порада! Всі сусіди почали вже шепотіть: Демид скільки разів опуджував проти мене хлопців: а раз п'яний став вихвалитись: „я їй, каже, докажу свого і косу смолою вимажу!“ Поскаржилась тобі, а ти хоч би словечком мене заспокоїв... Ох, пропаща ж моя голівонька!..

Павло. Яка ти чудна, Мотре! Мені хочеться ще погуляти, я й тобі казав: давай ще погуляємо, а оженились будь-коли успіємо; ти не повірила мені, а тепер терпиш муки?.. Що за неволя женитись рано? Оженився, тоді вже ні на вулиці, ні на вечорниці, ні поспівати тобі, ні пожартувати... Гріх, кажуть. У мене не

така натура, щоб я зразу все залишив: нагулявся б у волю, тоді й оженився б... А то неначе живого кладуть у домовину.

Мотря. Щось говориш нечуване, нелюдське... Нічого не розберу! Ох, пропаща я, пропаща!..

Павло. Чого пропаща? Та годі бо тобі хлипати. Ми ще з тобою поживем... Завтра, як смеркне, вийди за леваду.

Мотря. Борони мене боже! Ач, що вигдавав.

Павло. Щось рипнуло дверима.

Мотря. Коли б ще не постерегли!.. *(Побігла)*.

Павло. Я все ж таки дождатиму! От як ще Катря з'явиться, тоді не дадуть сьогодні побачитись з Явдохою...

ЯВА ХІ.

Явдоха і Павло.

Павло *(тихо)*. Це хто? *(Придивляється)*. Явдоха?

Явдоха. Може й не вона. *(Соромиться)*.

Павло. За те, що заставили так довго дождатись, платять штрапа.

Явдоха. Якого?

Павло. Цілуйте мене зараз, аж тричі! *(Обійма її)*.

Явдоха. Що-о? Та нуте бо, не пустуйте... Ач, чого захотіли? Та пустіть бо.

Павло. Ну, й дівчинка ж, як лялечка, як цячечка!.. І вродиться ж отаке бісеня, зразу захопить тебе так, що аж в очах потемніє, аж захльобнешся!.. Що ж, заплатите штрапа, чи, може, скажете: іди собі, парубче, геть? То я й піду. Прощайте!

Явдоха *(хапа його за руку)*. Куди ж ви?

Павло. Може ви кого другого чекаєте?

Явдоха. Ой, і хитрі ж, хитрі!..

Павло. Хто, я? Та другий би на моїм місцеві, котрий хитрий, та сміливий, то отак би вхопив вас, обійняв, пригорнув до серця, тай й не випустив би до самінького світу!.. *(Обійма її)*.

Явдоха. Ой, ви мене задавите!

Павло. І задавлю таки, як не заплатите штрапа.

Явдоха. Ну, я один тільки раз, та й буде. *(Цілує)*.

ЯВА XII.

Ті ж і Катря.

Катря (*крадучись позад їх*). То ти ось який, прой-
дисьвіте!

Явдоха. Задоволились?

Павло. Ні, мало.

Явдоха. Ну, нате вам ще раз. (*Цілує*).

Павло. А я вас за це вдсятеро. (*Цілує її*).

Катря. А щоб тобі губи потріскались!.. (*Зникає в Тимошеву хату*).

Явдоха. Та годі бо, ще й щоку процілуєте, буде дірка.

Павло. Що ж то за устоньки солодкі, що ж то за зубоньки перлові!.. А оченьки?.. Дай, я гляну в твої оченяточка!

Явдоха. Ну, гляньте!.. (*Підводе очі*).

Павло. Ясні, як весняне сонечно, світлі, як небо, ласкові, як сон чарівний!.. Красо моя, квіточко, цвіте мій рожевий!..

Явдоха. Ой, хтось з хати йде!.. Втікай, заховайся!..

Павло. Тікати вже нікуди, бо й з цього боку щось манячить. (*Явдоха втікає за хату*).

ЯВА XIII.

Галушка, Векла, Катря, Павло і Яким з другого боку всім назустріч.

Галушка (*грізно до Павла*). Якого ти біса тут тиняєшся?

Павло (*вклоняється*). Добри вечір!

Галушка. Що це таке за...

Яким. Могорич. (*Показує пляшку*).

Векла. Який могорич?

Яким. Ось викушайте, тоді й знатимете. (*Налива*). Жалаєм доброго здоровлячка!

Галушка. Та... Кушайте на здоровлячко! Тільки я не розберу?..

Яким (*випив і частує Галушку*). Просю покорно!..

Галушка (*бере чарку*). З якої ж причини пий?

Яким. А ось з якої. Через скільки день ждять нас до себе на полювання, бо у ваш двір та забіг наш звір.

Векла. Який звір?

Яким (*показує на Павла*). А оце наш ловець-мо-
лодець.

Павло (*сіпа його за рукав*). Згодом би?

Яким. А я тобі велю кланятись! (*Нахилив його го-
лову*).

Павло (*кланяється*). Милости прошу викушать.

Галушка. Ні, не питиму!

Векла. І я не питиму, і в руки не візьму!..

Яким. За що ж ви нас зневажаєте, чи, попросту сказати, кантакузите? Ми вас не силуємо: чи буде діло, чи не буде, а воза мазать треба, бо як не підмажемо, з місця не рушимо, отак отут, біля вашої хати, зав'яз-
немо та й стоятимем... Перве діло: викушайте, хоч губи вмочить. Платить нам за горілку не будете, бо ми не з тих країв, що живляться чужиною.

Галушка. Не знаю, що вам казати і що гадати?.. (*До Векли*). Це халепа!.. Га?

Катря (*підкралася до Павла*). Завтра смерком біля Оверкової криниці дождатиму. Як не прийдеш—сте-
режись! (*До Векли*). Тітко! чи дасте ж ви мені сита? Мені удосвіта борошно сіять.

Яким. І ти тут? Чуєш, Катю! Я хочу ожени-
ти оцього сатанаїдола!

Катря. Пора!..

Галушка. Що ж, я... Я чарку горілки вип'ю, а про те, що ви натякаєте, мушу поміркувати. (*П'є горілку*).

Явдоха (*прокравшись поза хатою, стала на по-
розі*). Могорич п'ють... Господи, чи є хто в світі ща-
сливий від мене? (*Хутко пішла в хату*).

Яким (*частує Веклу*). Милости прошу.

Векла. Викушати можна, а діло це зразу не при-
ходиться... (*П'є*).

Яким. А я знаю такі два слова!.. (*Налива*). Катю, випий і ти з нами. (*Частує Катрю, до Павла*). Що, не вмію розмовляти? Це брат, моя паравія!..

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Поза левадами, в глибині верби, лоза, очерет, калина; меж левадами вулиця; на вуглі під вербою криниця, далі мріє село. Надвечір.

ЯВА I.

Павло і Радько, сидячи на тину, проти криниці, співають.

Ой зачула моя доля,
Що не бути мені дома;
А будь мені у неволі,
У некрутському прийомі.
Козаченько догадався,
По вулицям зашатався,
До дівчини заховався...

Радько. Що ж, підем на економічний тік, там тепер біля машини дівчат та хлопців сила ночує: цілу ніч жарти, регіт, співи. Вже декотрі повертались з заробітків з Дону, силу понаносили нових пісень, гайда і ми якої навчимось.

Павло. Не піду, не хочу. Коли б мене цікавили оті нові пісні, скільки б я їх досі знав!..

Радько. Чого ж вони тобі не наравляться?

Павло. Так. Ні ладу, ні складу.

Радько. Ні, є ловкі пісні. Ти ж не чув ось тії?.. Тільки що я ще до краю не довчив. Що каже:

Рано, рано місяць сходе,
Ще ранеш купець встає;
Просидів вон до повночі,
Притомив свої глаза.

Павло. Чорт-батька-зна-яка!

Радько. Не, брат, ловка! Тут вона далі якось...

Павло. Не хочу слухать. *(Встає)*.

Радько. А що ж по-твоему краща: „та лугом іду, берегом іду“? Або: „та й оре Семен, оре“?

Павло. Мені ці кращі.

Радько. І так вже ті луги та оранка обридли, та ще про них і співають? От чорт не видав!.. А що чув? *(Співа)*.

Последньої день краса моя,
Юкрасив божой свет,
Ювидю море, небеса,
А родину вже нет!..

ЯВА II.

Ті ж, Влас, Терешко, Демко і другі парубки

Влас. Бач, хто тут затина нової?.. Добривечір!

Демко. А ми оце прямуємо у економію, на тік. Гайда разом!..

Радько. Та я ось Павла тягну, не хоче!

Демко. Царамониться?

Влас. Як не хоче, то й не треба!

Демко. А може ти, Павле, нанявся криниці стерегти?

Павло *(почина свистіть якусь пісню)*.

Терешко. Щось я помічаю, що у Павла шия свербить.

Демко. А може ребра?

Терешко. Я сьогодні почув новину, тільки не знаю, чи тому правда?

Демко. Чи не про Варку Гупаленкову?

Влас. Або може про Гапку Рябоконева?

Терешко. Коли ти хочеш з нами, Павле, товаришувати, то ти так не роби!

Радько. І я тобі давно хотів сказати, що хоч ти мені, Павле, і сват у-первих, а так робить не по-парубоцькі.

Павло. Чи не хочете, братця, покурить? Турецький табачок, сьогодні Лахтійон привіз з города. *(Вийма табашницю)*.

Влас. Почім хунт? (*Круте цигарку*).

Павло (*чита на паперці*). 15 копійок четверть, значить 60 копійок хунт.

Терешко. А я ненавидю турецького, тільки лоскоче в роті. Павле, ти все оте занехай, бо будеш битий.

Павло. Справді? Тільки коли б не вийшло на те, як кажуть: „ладно дядя хахла б'ють, тільки в дяді мазка йдють!“.

Терешко. Побачимо, у кого вона піде...

Павло. Побачимо, сказав сліпий, почуємо, сказав глухий...

Демко (*куре*). Закричимо, сказав німий... Ну, й ловкий же табачок, пах який гарний іде!

Влас. Так то, Павле. Задузив світ одній-другій і годі, а то ти вже зовсім розсобачився.

Терешко. Брунько Яким у неділю хвалився: постановлю, каже, громаді п'ять відер горілки, щоб на Павла написали приговора, щоб його геть з села!

Павло (*скачів*). Це Брунько казав? Гайда, братця, зараз до Якіма! Якщо Яким згоден у речах з Терешком, то я становлю парубоцтву відро горілки і даю п'ять цілкових на корогву до божого храму...

Терешко. Ходім, я тобі докажу!

Радько. Ну, свате, начувайся!

Влас. Не пошкодуємо кулаків! Горілка, горілкою, а й тельбухам гикнеться не раз!.. (*Ідуть*).

Павло. Але ж стійте! А як Терешко збрехав?

Всі. А й справді, що ж тоді?

Терешко. Тоді плюнь мені межи очі привсе-людно.

Павло. Хоч і дешево хоче викупитись, одначе нехай і так. Ходім!..

ЯВА III.

Ті ж і Яким.

Павло. От якраз до речі і Яким.

Яким (*чоломкається з Павлом*). А, госпадин скаварадин! Здорові були, хлопці. (*Всі шапкуються*). Що ж ви мовчки стоїте, бодай вас в стріху головою!.. Як ми

колись парубкували, то де було зберемось юрбою, там і співи, там і жарти, музики, танці!.. Куди вам до нас?!

Павло. Просю вас, Якиме Максимовичу, скажіть ось парубоцтву: за кого ви мене маєте?

Яким. За Павла, та ще й Андрієвича!

Павло. Може лічите мене за харциза, або гульті-паку, гульвіса?

Яким. А ні боже мій!

Павло. А коли б обчество написало приговора, щоб мене геть з села, чи ви б дали руку свою на підпис?

Яким. А хіба я скажений, чи як?.. Та нехай мені рука всохне!

Павло (*кланяється*). Дякую вам.

Яким. Ото й по всьому?

Павло. Та й тільки. Більш нічого мені від вас не треба.

Яким. Заходь же над вечір до мене... Я оце кликав Михайла Джерю... знаєш... (*морга*) на те, що вчора... Він якраз такий, якого нам треба (*знов морга*). Ми з ним по одній, по другій викушали і діло в шапці!.. Прощайте, добрі молодці! Не маю часу, та й не приходитьсь мені з вами у патьоки заходити. (*Пішов*).

Павло. Ну, Терешку?

Терешко. Що ж, плюй мені в пику!

Павло. Шкода слини!.. Падлець ти, ось що тобі скажу!..

Радько. Ну, я б цього Терешкові не подарував!

Демко. Та дай йому, Павле, у мордяку!

Павло. За віщо? А ти кращий від нього? Ти ж оце свіжо збирався лічить мені ребра: а за віщо? Чи ти мене постеріг коли у чім лихим?

Демко. Люди базікають, ну звісно...

Павло. То це як хтось там скаже: Демко злодій; Демко мошелник, то я зараз повинен йому повірити, а тобі скрутити руки назад та набитись уволу? Так, чи що?..

Демко (*сміється*). Ну, то ще хто кого подужав би.

Павло. Хоч би ось і Влас. Він, братця, має мене за ласуна, а сам нібибто й не ласий до дівчат? А хто

позавчора мало не до світа простояв з Хотиною під Гарасимовою левадою? Хто улещав її: „і кохаю тебе, і свататиму“?.. А вчора не ти хіба питав Домку: чи при-силать за рушниками?..

Влас (*регоче*). Тьху, ти, бузовіре! Та ти, мабуть, таки й є відьмак, або упир?

Павло. Терешко гостре зуби на мене за Явдоху. Гайда, як смеркне, до Явдошиної хати! Вийде Явдоха: з ким вона приязніш розмовлятиме, того й верх буде. Пристаєш на це?

Терешко. Та ти на словах, як на цимбалах!

Павло. Всі ви умієте з-за вугла цькувати та в ки-шені дулі давати!..

Терешко. Бо ти вже, мабуть, підсипав чогось Явдосі, або підкуриш її чимсь?

Павло. То вже моє діло. А ти підсип їй такого, щоб відсахнулась від мене.

Терешко. Я не відьмак!

Павло. То кинься по знахарках, та по ворожках!..

Терешко. Та хай їй чорт, тій Явдосі! Щоб вона тобі луснула!..

Павло. Може ще хто, хлопці, наважеться звер-нути мені в'язи, то виходь?

Парубки (*промеж себе упівголоса*). Та ну тебе!.. Хай тобі абощо!.. Ще справді чим підкуриш, або у яку звіряку перекинеш!..

Терешко. З якої речі люди кажуть, он хоч би і про Мотрю, що за Сидором Журавленком?..

Павло. З якої ж, як і ти, як і Влас, як і всі!..

Терешко. З пальця того не висмокчеш!

Павло. Не бійсь, висмокчеш і із нігтя. Один ляпне, другий не розшолопа, а третій не второпа, і стане така купа брехні, що й в оберемок не забереш. Ну, вам у якономію, а мені стелеться інша дорога. Прощайте! (*Збив шапку на бакир, і пішов, співаючи*).

Добри вечір тобі, зелена діброво!

Переночуй хоч ніченьку

Мене молодого...

Влас. От з таким і поспор!

Демко. Не тільки сам виправиться, а ще й тебе пошле в дурні!..

Влас. Що не кажи, а голова в нього повна, не абияка!..

Радько. І на співи митець. Або нехай хто проти нього витанцює: гайдука, чи торбана, чи хоч і запо-розького козака?..

Терешко. Хokusник і більш нічого! Тьху!..

Радько. Хто тобі, Терешку, сказав, що Яким хо-тів купити на Павла приговора?

Терешко. А, йди геть! І ти не кращий від Павла!..

Один з парубків. Та положим, що за приговора і я чув.

Демко. О! А чом же ти і досі мовчав?

Парубок. Щоб і мені Павло забив баки, як Те-решкові?

Терешко (*заскреготав зубами*). Ну!..

Влас. Та ну його к нечистій матері!.. Гайда!.. (*За-воде пісню, останні підхоплюють*).

Ой у полі билинонька коливається,
А вдовин син у шиночку напивається.
Годі тобі, билинонько, коливатися,
Годі тобі, мій синочку, напиватися...
(*Пішли*).

ЯВА IV.

Яким (*іде з відрами по воду*). Ач, як ловко зати-нають, неначе достометні салдати. Це така, що я ще, либонь, і не чув?..

ЯВА V.

Хівря і Яким.

Хівря. Здрастуйте, з середою!

Яким. Спасибі, будьте й ви!..

Хівря. Чого це ви самі по воду? Хіба Катря не-здужа?

Яким. Ба ні!.. Там з малим хлоп'ям порається... Мабуть, на зубки... Вже третій день... Баба вже давала

пить і з веретена, і кризь сито—не помага... Там таке втішне, вже каже: „тату“ і рученятка простяга.

Хівря. Як же ви тепер з Катрею поживаєте?

Яким. Хвалити бога, у нас так ніби, як і в людей.

Хівря. Тьху-тьху-тьху!.. Щоб не зглазить. Стало бить, полюбилися?

Яким. Неначебто...

Хівря. Пора, пора...

Яким. А як же не пора? Треба привикать одно до другого.

Хівря. Ще б не треба? Тройко вже діток, хвалити господра милосердного!..

Яким. Вола з волом, мовляв, розпаруєш та з другим його спаруєш, і той привика, а ми ж, здається, люди?.. Я, як ото скоро взяв за себе Катрю, то три обідні поклони бив, щоб господь відвернув мене від Докії. Пам'ятаєш, мабуть, що я Катрю взяв за себе, сказать спересердя; а вона теж опісля мені призналася, що подавала рушники за мене спересердя на Дмитра Жевержія... Отак, мовляв, недумано, негадано побрались, та ще й спересердя, та й живемо... Пішов, бачте, я з старостами до Докії, не віддають, ну, я спересердя до Катрі... Так, кажу, тижнів зо два зо мною щось таке діялось, що аж страшно... Дивлюсь на Катрю, а бачу Докію! Та вже коваль, старий Ярош, тричі розбовтував жужелицю та давав мені пить, а мати звеліли три обідні поклони бить: відтоді як рукою зняло... *(Тим часом набрав води)*. Прощайте! *(Пішов)*.

Хівря. Ходить здорові! *(Набира воду і заведе пісню)*.

Як у саду, так і в лісі,
Соловейко на горісі,
А зозуля на калині;
Десь мій милий на Україні.

ЯВА VI.

Стеха і Хівря.

Стеха *(йдуци з другого боку з відрами)*. Якої це ви? Ой давно ж, давно я її не чула. Здрастуйте, кумасю, з середию!

Хівря. Спасибі, будьте й ви здоровенькі! Іноді сплине тобі на думку така, що ти про неї і не думаєш, а потім ненароком і заспіваєш.

Стеха. Колись і я її знала... А хороший у вас голос, кумасю!..

Хівря. Де там вже?.. Був колись, та, як то кажуть, позички з'їли. Хіба нам, кумо, мало клопоту? Тут не то, що співать, а й говорити іноді важко тобі!..

Стеха. Еге! Ануте, нуте, почніть цієї пісні з початку, і я підтягну.

Хівря. Стривайте, як же бо її? Каже: *(Співають обидві фалшиво, але ж треба так співать, щоб то була сама натура, а не балаган)*.

Як у саду, так і в лісі,
Соловейко на горісі,
А зозуля на калині;
Десь мій милий на Україні,
На конику виграє,
На сонечко поглядає:
Чи високо сонце сходе,
Чи низенько заходе?
Ой, десь моя миленькая
Смутна, як тінь, ходе.
Видно милу по білому,
Що журиться по милому...

Хівря. От тобі... Це ж я далі й забула? Ба таки й забула!..

Стеха. Коли вже ви забули, то я й з роду-віку не нагадаю...

Хівря. Ще на тім тижневі співала, як в'язала просо; а це немов вивіло її з памороків...

Стеха. Ох, не до співів нам. Що ж там нового чуть на вашім кутку?

Хівря. Сваха Гаврилиха недужі пропасницею.

Стеха. І досі?

Хівря. Еге! Вже що їм не робили, не кида. На тім тижневі щетинник, чи той пак рашівець, виміняв у них щетину на голки та на гребінець, так, каже: висидіть

три вечірніх зорі у хліві, між свиньми, до других півнів, то зразу кинє!..

Стеха. Кажете: до других півнів? Що ж, кинула?

Хівря. Ні, трусе й досі, трусе та й трусе!..

Стеха. До хвершала не кидались?

Хівря. Кидались. Дав був чогось такого червоного у пляшечці і звелів пити. Аж це прийшла до них Івга, зовиця їхня, глянула на пляшечку та й каже: „не пийте!“.

Стеха. Через що ж то?

Хівря. „Не допоможе!“ Каже: „давав він і мені отакого, від перелогів—не допомгло!“.

Стеха. Кума Римариха одержали письмо, від сина салдата. Пише: „Мамонька моя родненька, благородненька!.. Не тривожтесь і не печалуйтесь, що я в болниці лежу, бо мені у животах стражданіє, що я вже ундерхицер, то й трудно мені... Тільки пришліть мені хоч рублика денег на прегмети...“. Ог забула, на які прегмети? Еге, на прегмети, каже... Потім всім вже кланяється. Каже: „і свасі Стесі, цебто мені, кланяюся низеньким поклоном і приятним словом...“. І так же там всі голосили, так голосили, що й господи... Кумин онук, Петя, чита, а ми всі голосимо!.. Учора однесла кумі Римарисі злotoго, щоб як посилятимуть від себе гроші, то щоб і мого злotoго послали.

Хівря. Нехай там хоч почаствується з товаришами за ваше здоровлячко.

Стеха. Еге, нехай!..

Хівря. А у куми Христі разом аж двоє дітей заслабло.

Стеха. Скажіть на милость! Пошесть би то?

Хівря. Мабуть. Я їм казала: киньтесь до хвершала. Кажуть: далеко йти, аж за дев'ять верстов, та ще чи й допоможе?..

Стеха. Так, так... А не знаєте, карасиною не пробували поїти? Півруночки нехай би дали, дуже помага. Данило Семенович, ось той, що позаторік купив земельку у грапа... Кривоп'ятенко. Він хвалився писареві, що: „сам, каже, своїх дітей відхожую я завжди карасиною, дуже помага“. А він же чоловік знаючий.

Хівря. Чула і я, що Кривоп'ятенко чоловік тямущий. Він, кажуть, служив за поваря по ростирації в городі...

Стеха. Так, так. Писар каже, що то чоловік на всю округу образований: мало не півтори тисячі десятин землі, у фаїтонові їздить, молозиво їсть, дом під залізною покрівлею; сам при часах з золотим ланцюжком аж навкруги шиї...

Хівря. Так, кажете, карасиною?

Стеха. Та еге ж!..

Хівря. Цебто гасом?

Стеха. Гасом же, гасом...

Хівря. У сестри Палажки свиня опоросилася дев'ятьма, та тройко зразу і задала.

Стеха. Не догляділи? Ай-ай-ай...

Хівря. Кажіть, що щось наврочило, або зазіхнуло; бо вже так гляділа, так доглядала!.. Господи, як сердешна Палажка голосила...

Стеха. Ще б не голосить? Отак ревла Ганнушенкових невістка, Хроська, як у них телиця одійшла; вірите, так ревла, що аж у нашій хаті гуло, і стекла у вікнах бреніли!..

Хівря. Там ще у вас новина. Кажуть, що нібито Павло за Варкою Гупаленковою почав ханьки мняти?..

ЯВА VII.

Ті ж і Павло.

Павло (у бік). Про мене щось скрекочуть. (Ховається).

Стеха. Ну, й супостат же отой Павло! Хвалити господа, що у мене нема дочок на відданні. Старші повмирили, а цим ще зась... Моїй Гальці оце тільки після Семена пішов чотирнадцятий.

Хівря. А у мене, слава господеві, усе сини, усе сини... Хоч би мені одне дівча!..

Стеха. Постерігаєте, кумо, що наше село з кожним годом ніби псується?

Хівря. Та, мабуть, воно і скрізь так.

Стеха. За нашої пам'яті, як ще ми діували, чи водилося ж отаке?

Хівря. А й чи давно ж то було?

Стеха. Ну, вже я за своє дитя, то отому Павлові прямо виколупала б очі з лоба!

Павло (*убік*). Сердитенька нівроку тіточка!..

Хівря. І то ж який анцибил! Кажуть, на яку дівку чи молодицю задививсь, та вже й його; прямо і не відхриститься і не відмолиться!..

Стеха. Ач, який уредний! А я, вірите, бачити його не можу: такий він мені гидкий!

Павло (*у бік*). Ну, це вже ми побачимо.

Хівря. Ні, кумо, не гидкий, певно ви його гаразд не розглядили, там як змальований, матері його хрін!

Стеха. Бачила я його добре: якісь гадючі очі і чортячий посміх... Хай йому лихе!

Хівря. Прощайте! (*Іде*).

Стеха. Ходить здорові!

Хівря (*зупинилася*). Чи правда, що ваш чоловік купив вже вам нового кожуха?

Стеха. А хіба що?

Хівря. Де ще та зима, а у вас вже й кожух новий на кілочку. (*Пішла*).

Стеха. Я така, кумо: коли кохаєш, то й даруй: на подарунки я дуже ласа! Оце ж, либонь, я й забарилася? (*Іде*).

Павло (*назустріч*). Здоровенькі були, тьотю!

Стеха (*сполохнулася*). Тьху, нехай тобі грець! Оце!..

Павло. Чого ж полохаєтесь?

Стеха. Зійди з стежки, осоружний!.. Геть!..

Павло. Чи не ви часом, тьотю, загубили отам на вузлі дукача?

Стеха. Якого там дукача?

Павло. Либонь, срібного? Натє. (*Дає їй дукача*).

Стеха. Новий?

Павло. Не ваш?

Стеха. Та ще й позолочуваний!..

Павло. Як надінете на шию, то всі здивуються. Краса до краси, і хоч картину малюй!.. Так то, тьотю!

Стеха. Віддай його другій. (*Дає*).

Павло (*не бере*). Жбурніть його через голову; коли не вам, то й нікому!..

Стеха. Він же не дешевий?

Павло. Сорок копійок ціна, а може й полтинник.

Стеха. Та жбурлять?

Павло. Жбурляйте сміливо! Що вам моїх грошей шкодують? Думає догодить, не зумів, сам винен... Жбурляйте його!

Стеха. Сам жбурни!..

Павло. Чого ж ви насупились так на мене? Краще плюньте мені в вічі, багнукою жбурніть у твар,—стерплю!.. Хоч один ласкавий погляд? Тьотю!..

Стеха. Скажений! Їй-богу, скажений!

Павло. Боже, що то за очі!..

Стеха. От напасть!

Павло. Таке свіже личко, такі рівні брівки уперше бачу!.. Коли б я зміг хоч разочок обгорнути отой чудовий станочок, поцілувати у той рум'яний видочок! (*Обнімає її*).

Стеха. Я тебе отак і поцілую долонею по щоці!.. Геть, харцизе!..

Павло. Картино моя! Чи гріх, чи не гріх, а не сила моя далі терпіти! (*Обнімає її і цілує в губи*). Отак!..

Стеха. Чи ти не сказився часом? Тьху, тьху!..

Павло. Моя ти красо, моя ти чарівниця! (*Знов цілує*).

Стеха. Геть, геть! От халепа! Як ще хто почує, побаче!..

Павло. Пропаду, здурію, скажусь, як ти мене не поцілуєш!..

Стеха. Одійди, бо почну гвалтувати!..

Павло. Коли так, нехай же мій гріх впаде на твою душу!.. Рублена криниченько, прийми моє тіло!.. (*Ніби хоче кинутись в криницю*).

Стеха (*з ляком*). Зупинись, чи ти з розумом?..

Павло. Хоч приторкнись до губ, бо зараз сторч так і пірну!..

Стеха. Що мені робити з тобою, дияволе? (*Павло підставляє губи*). Та на вже! (*Поцілувала*). Неначе й допомоглося?

Павло. Чарівнице моя! (*Цілує її*). Отак, отак!..
Стеха. Та годі вже тобі... От допався, як віл до браги!..

Павло. Скажеш, не солодко цілую?

Стеха. Де там не солодко? Ой, в очах темніє, голова крутиться!..

Павло. Втікай додому, доки не впала!

Стеха (*чепурно йде, оглядуючись*). І не сибірний же ти?!

Павло. А ти не каторжна?

Стеха. Я зараз ще прибіжу!..

Павло. Куди? Мене не застанеш.

Стеха. Я не забарюсь!..

Павло. Не хапайся!

Стеха. Підожди...

Павло. Думаєш, ще поцілую? Ач, як розласувалась!

Стеха. Що-о? То ти?.. Ой, гріх... Це сатана! З очей іскри, з рота полоння!.. (*Хутко побігла*). Сатана, сатана!..

Павло. Тю-гу! Вернись, бабко, ще пожартую! Вернись, жовта дине, ще поцілую! (*Регоче*). А що, гидкий я тобі? А нехай тобі рябий біс... (*Регоче*). Що це... Катря кликала мене до цієї криниці, а й досі її нема? Чого їй хочеться від мене? Чимсь мене наполохать хоче... Невже Явдосі все розкаже?.. Ну що ж, нехай розкаже!..

ЯВА VIII.

Павло і Явдоха.

Явдоха (*співа пісню за лаштунками, аж в кінці виходе*).

Ой, жаль мені того вечерочка,

Що я не гуляла; (2)

Ой, жаль мені того парня,

Що я утеряла.

Та не сама ж я утеряла,

Ненька не пускала, (2)

Не пускала ненька з хати,

З милим розмовляти.

Ой гляну я на шпильочок, (2)
Чи не подасть мій миленький
Та хоч голосочок? (*Виходе*).

Павло. Це Явдоха! (*Присіда за пліт*). Ану подам голосок. (*Співа тихо*).

Ой і зійди, зійди,
Ти, зіронька та вечірняя,
Ох і вийди вийди,
Дівчинонько моя вірная. } 2

Явдоха (*признала і співа шуткуючи*).

Не подоба зірці
Із вечора та зіходити,
Не подоба дівці
Щовечора та й виходити. } 2

Павло (*підходе*). Чому ж не подоба? Ага, і в біленькій хусточці, і квартирушок той самий, крапчастий. Ловко!.. (*Чоломкається*).

Явдоха. Ой, Павлику, не віддадуть мене за тебе.

Павло. Он як?

Явдоха. Батько й мати кажуть, що ти гультай, дурисвіт!..

Павло. Та-ак?..

Явдоха. Що ти тільки зав'яжеш мені світ!..

Павло. Тобто наскрізь мене бачать? Г-м... (*Усміхнувся*).

Явдоха. „Йому, кажуть, аби задурить тебе... насміється, а далі й кине!..“.

Павло. І ти віриш цьому?

ЯВА IX.

Ті ж і Терешко.

Терешко (*здалеку*). Явдоха з Павлом? Ага!

Явдоха. Я... я не знаю... І вірю, і не вірю!..

Павло. А хочеш я тебе навчу, що робить?

Явдоха. Ой, навчи ж, серденько, навчи, любий!

Павло. Давай отак, як оце стоїмо, втечемо?

Терешко (*убік*). Он як!

Явдоха. Ой, де ж таки?

Павло. Чого полохаєшся? Не вік так житимем, згодом і звінчаємся.

Явдоха. Хі! (*Закрила очі долонями*). Я так не хочу!

Терешко (*убік*). Мерщій згвалтую людей. (*Побіг*).

Павло. Ну?

Явдоха. Страшне таке говориш!..

Павло. Так то ти мене любиш?

Явдоха. Ой, боже мій, він ще й не віре!..

Павло. Як бачу я, то не буде ніякого товку з нашого кохання.

Явдоха. Павле, як це ти говориш? Аж дивно якось слухать!.. Зовсім не так, як учора?

Павло. Кохай Терешка, йому таке кохання знадобиться... (*Хоче йти*).

Явдоха. Ой, не кидай мене, дай же мені хоч подумати!..

ЯВА X.

Ті ж і Катря.

Павло. Не я тебе кидаю, а моя щербата доля!

Катря (*голосно*). А хто то бованіє?

Явдоха (*злякалась*). Ой, лишко!.. (*Хутко втіка*).

Катря (*підходить до Павла*). Перешкодила милуванню? Чого так дивишся на мене? Так зрадів, може, що мене вздрів, що аж язика прикусив?..

Павло. Чого ти, Катре, хочеш від мене?

Катря. Коли б тямила—сказала б, коли б змогла—вимовила б!.. Вздріла тебе і дивлюсь, вдивляюсь, очей не одведу!..

Павло. Ти, Катре, заміжня, не моя...

Катря. Твоя я, тільки твоя!.. Піду за тобою, куди скажеш, піду й не оглянусь!

Павло. У тебе дітки є!..

Катря. Не жаль мені їх!.. Я не можу без тебе жити!.. Павле! У чоловіка, в схованці, лежать гроші, мало не дві сотні, я возьму їх, втечемо: на Дін, в Басарабію, за Дніпро!.. Куди хочеш втечемо, з грішми всюди нам добре буде!..

Павло. Доженуть!..

Катря. То ось який ти сміливий? А тоді, як підлабузнювався до мене, казав: втечемо, нас ніде не знайдуть. Казав: хоч знайдуть, то в домовині, та й там укупці!..

Павло. Думав тоді, що можна виховатись...

Катря. Не те думав, не те! Брешеш!.. Але того, що ти оце свіжо задумав не буде, ніколи не буде!.. Чув, що одна покритка, у той час, як її коханець сидів уже на посаді з другою, принесла дитину і поклала перед ним на стіл?.. Чув, як друга такому ж бузовірові наробила м'яса,—повісилася на воротах у його подвір'я?.. Чув, що торік одна дівка принесла своєму зрадникові дитину в церкву, як той став з другою, щоб вінець прийняти?..

Павло. Чув! І те чув, і друге, і десяте чув!..

ЯВА XI.

Ті ж і Мотря.

Мотря (*у бік*). З ким то Павло?

Катря. Я на все піду!

Мотря (*у бік*). Катрин голос!

Павло. Хочеш мене, заполохать? Кричи, галасуй, полохай! Не боюсь я тебе!..

Катря. Не бійся ж, та стережись! Пам'ятай же, що каятимешся,—не покаєшся, десять років здихатимеш—не здохнеш!.. Втікаєш зо мною?

Павло. Ні!..

Катря (*наслуха*). Сюди йдуть... Передумай! Опівночі ждатиму біля млинів тебе!

Мотря (*у бік*). Який гвалт, сюди біжать! (*Зника*).

Павло. Не прийду, бо більш я не твій!..

Катря. То й нічий не будеш, як не мій!..

ЯВА XII.

Ті ж, Галушка, Векла, Яким, Терешко, десятник і народ.

Терешко (*вибіга*). Осьдечки вони!

Останні. Де вони? Держи, лови!

Павло *(стає супроти всіх)*. Жаби квакнули, свині хрякнули, сполохались горобці—з'явилися молодці!..

Галушка *(хутко йдучи до Катрі)*. То ти така слухняна, дочко?

Векла *(ззаду)*. Я ж тобі наказувала: не смій мені і за поріг!..

Яким *(ззаду їх)*. Слухайте, свати! В тім гріха нема, що вони собі наодинці, бо, сказати, вони неначе вже й заручені.

Галушка. Втікати збираєшся?

Векла. Покинути отця-неньку? Певно й гроші викрала з скрині?

Галушка. Мовчиш? *(Придивляється)*. Та це?

Векла. Катря?

Яким *(немов онімів)*. Га?

Галушка. Де ж Явдоха? *(До десятника)*. Свате, стережіть Павла, я дожену Явдоху. *(Побіг)*.

Векла. Я певна, що вона викрала гроші і віддала оцьому бузовірові. Свате, зв'яжіть Павла!..

Десятник. Що ж, Павле, ми тебе зв'яжемо! *(В'яжуть його, Павло не пручається)*.

Катря *(до Якіма)*. Ну, що ж, бий мене, катуй!.. Ще подекуди є частина живого місця: у груди ще не бив!.. Бий!..

Яким. Я ж тобі!.. Ах, ти ж супостатка!..

Павло *(вирвався)*. Не бий!.. А то тут тобі і амінь!.. *(Катря хутко пішла)*.

Яким. Що-о?

Павло. Тільки хоч пальцем зачепиш, то я тобі лоба розвалю!.. Куди хочете, щоб я з вами йшов?

Векла. Ведіть в холодну; йому Явдоха передала гроші!..

Терешко. А що, Павле, чие зверху?

Павло. Маладець! Завтра я подарую тобі червону шапку. *(Повели Павла)*. А знаєш на віщо? Щоб усі бачили, що ти дурень!..

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

На переднім плані велика хата, вікно з рештуванням, далі двері з замком; далі другі двері, над ними табличка: „Волостное Правленіє“, далі вікна. Перед світом.

ЯВА І.

Павло і Явдоким.

Явдоким *стоїть біля запертих дверей з ломакою*. Павло *(за вікном співа)*.

Та не жур мене, моя мати,
Бо я й сам журюся,
А як вийду за ворота,
Од вітру валюся.

Осідлаю кониченька,
Коня вороного,
Нехай несе чистим полем
Мене молодого.

В чистім полі трава росте,
Катран зеленіє,
В чистім полі своя воля,
Там серце не мліє.

Явдоким. Ну, й що ти все сумних та сумних співаєш? Тут і так нудно, а він!.. Мені треба б було, як зоря—в поле та просо скосять, бо як ще з день постоїть—висиплеться; а тут стій та стережи тебе проклятушого!..

Павло. Така ваша служба!

Явдоким. Знаю і без тебе. Що за скажений народ! Не міг, бач, він без бійки обійтись?

Павло. Ви це про кого?

Явдоким. Знаєш, про кого.

Павло. Я не бився!

Явдоким. Так я тобі й повірив! Побився б завтра, чи там коли у друге времня, звісно, без бійки не можна промеж парубоцтвом, бо ви, як бугаї!..

Павло. Ви ще спать не хочете?

Явдоким. Не твоє діло!..

Павло *(почина свистіть)*.

Явдоким. Не свисти!

Павло. Чому?

Явдоким. Ненавидю!.. *(Позіха)*. Перед світом кожного чоловіка сон зморе... Модних пісень не співаєш?

Павло. Ненавидю!

Явдоким. Через що?

Павло. Через те саме, через що ви ненавидите свистунів.

Явдоким. Ага, я купив своєму малчикові—школяреві книгу: „новейшой песелник“; там модних пісень сила... У неділю, або в празник посходяться канальські школярі, заберуться під повітку де, або в хлів, та як почнуть читать та голоси добирать—сміха!.. Чудова там є модня пісня „Єхав козак за Дунай“... Ти либонь теж грамотний?

Павло. Та що ж, що грамотний?

Явдоким. Де ж ти навчився?

Павло. По людях. Та й обридло мені сидіть тут! Пора втікати!..

Явдоким. Ну-ну, я тебе ось цим києм втечу!..

Павло. Схочу, візьму в жменю піску, сплету нагая, трахну тричі, і кінь, як змії, зараз отут затупотить... Хотите?..

Явдоким *(з ляком)*. Та ти?.. *(Грізно)*. Ти не лихо-твор! Невже ти й справді такий? Я чув дещо про тебе...

Павло. Дайте мені шматочок вугілля, або крейди...

Явдоким. Навіщо?

Павло. Змалюю на стіні коня, сяду й поїду.

Явдоким. Я тебе поїду! Слухай, ти не дражни мене!.. Не дам ні крейди, ні вугілля... Ач який!

Павло. А гляньте на мене!

Явдоким. Га? Навіщо ти баньки витріщив? Навіщо очима крутиш, неначе колесами?.. Та цур тобі, тьху! Годі, у мене аж чуб догори лізе...

Павло. Перехристіть мене дядьку, і я зараз щезну.

Явдоким. Я тебе щезну! Не перехрищу, ач який!.. Та ну тебе, навіщо ти клацаєш зубами? *(Убік)*. Єй-богу, у мене лізе чуб догори!..

Павло. Ага, боїтесь? *(Співа)*.

Кармалюк хлопець

По світу ходе,

Не одну дівчину

З розуму зведе *(2)*.

Явдоким. Оце пісня! Як, як вона на слова? *(Стає плечима до вікна й слуха, у той час Павло просовує крізь рештування руку, здійма з Явдокима шапку і надіва йому свого картуза козирком назад)*.

Не одну дівчину,

Не одну вдову,

Біляву, рум'яну,

Ще й чорноброву *(2)*.

Явдоким. Ну, й ловка ж! *(Павло кладе йому за коміра п'ятака)*.

Ти кума моя,

Ти душа моя,

Ой, скажи мені,

Де хата твоя? *(2)*.

Явдоким. Аж танцювать хочеться. *(Павло вийма у нього з-за пазухи люльку, зламає кілька головок із сірників і наклада в люльку: далі притрушує своїм тютюном і знов кладе люльку за пазуху)*.

А моя хатка

Над бережечком,

Прийди, Кармалюк,

Назову сердечком *(2)*.

Явдоким. Аж ноги не встоять на місці! (*Тона ногами*).

А моя хатка
Над долиною,
А зовуть мене
Магдолиною (2).

Явдоким. Кінець?

Павло. Ні, вона ще довга!

Явдоким. Доспівай до краю, доспівай!..

Павло. Спершу покурю.

Явдоким. Як вона? (*Співа*).

А моя хатка,
А моя хатка...

Диви, не наведу, не потраплю!.. Коли б мій школяр почув, зразу переняв би!..

Павло (*круте цигарку*). Дядьку, я таки й справді чаклун...

Явдоким. Що то чаклун?

Павло. Накладаю з тим, що з рогами. Не вірите? А одійдїть трохи від вікна.

Явдоким. Я одійду, а дубину держатиму напоготові: як тільки почнеш лізти у вікно, так по виску й цопну!.. (*Стає*).

Павло. Який ви тютюн курите? (*Закурює*).

Явдоким. Махорку.

Павло (*хутко промовля*):

Гарбуз — кабак,
Тютюн — табак,
Булька в бульку,
Тютюн в люльку!..

Загляньте тепер, який у вас тютюн у люльці?

Явдоким. Ніякого нема, бо я й попільць викурив. Бач, нагадав про люльку, і вже кортить хоч раз смикнуть. Хіба цибуха трохи вкришу? (*Загляда в люльку*). Що за причта? Повна люлька тютюну, та ще й не простого... Чи не okazія?

Павло. От і покурить!..

Явдоким. А й ловкий же табачок... Ти ж мені, здається, овсім не давав? Невже це й справді чортячі хвиглі? (*У люльці загорілись головки з сірничків*). Тьху, нехай тобі лихе!.. (*Кида люльку*).

Павло (*регоче*). А що, згадали рогатого, от він і вскочив у люльку та й почав пшикати!..

Явдоким (*згодом взяв люльку і загляда*). Хоч би тобі цурочка зосталась тютюну... От тобі й покурив!.. (*Нюха*). Чимсь поганим дхне...

Павло. Нате вже мого. (*Кладе йому в люльку тютюну*).

Явдоким (*закурив*). О, зовсім не той смак!

Павло (*промовля хутко*).

Шапка бирка,
Шапка кримка,
Не знать, якої масти,
Треба тобі пропасти.

Це ж ви навіщо взяли мого картуза?

Явдоким. Я не брав, навіщо мені твій картуз?

Павло. А що ж у вас на голові?

Явдоким. Моя шапка. Осьдечки... (*Здійма картуза з голови*). Тьху ти, сатано!..

Павло. Знов згадали і знов буде лихо!..

Явдоким (*з ляком*). Невже?.. Та я... Слухай, ти не мороч мене... Де ж моя шапка?

Павло. Ондечки летить згори... (*Показує вгору і в ту хвилину підкида шапку*).

Явдоким. Тю, диви, відкіля летить? Це ти підкинув?

Павло. Ні, це хтось інший!.. Он бачите, ондечки поліз в хмари?

Явдоким. Хто?

Павло. Не хто ж інший, як він!

Явдоким. Тобто нечистий? Чого ж йому до хмари сікатись? Там же порядкує Ілія!..

Павло. Певно поліз скушать. О, о, що воно капнуло з хмари?

Явдоким. Де? Куди?

Павло. Вам за коміра.

Явдоким (*витяга з-за коміра п'ятака*). Диви, п'ятак!..

Павло. Це ж він вам упустив на розплід. Зав'яжить того п'ятака в калитку і ніколи не міняйте його, то завжди у вас будуть гроші.

Явдоким. Справді? Заховаю. (*Хова в калитку і зав'язує*). Заховаю навіки. (*Убік*). З хмари впав... дивина!.. Упав прямо за коміра. Коли б ще нападало та щоб багацько п'ятаків, ловко було б...

Павло. Вірите тепер, що я дещо можу?

Явдоким. Неначе вірю!.. Тільки що не приспиш ти мене своїми хвилями, бо не на такого наскочив... Хоч що хочеш вигадуй, але я не засну!

ЯВА II.

Ті ж і Мотря.

Павло (*вздрівши Мотрю*). Мотря?..

Явдоким. Га?

Павло. Кажу: ондечки вже в тій хмарі шиється. Дивіться, дивіться, дядьку!..

Явдоким. Невже? (*Дивиться на хмару*). У тій, кажеш, хмарі? (*Убік*). Може це він одведе очі мені?..

Мотря (*хутко наближається до вікна*). На, та хоч попоїж, а то опухнеш з голоду! (*Дає хліба*).

Павло (*до Мотрі*). На ось гроші, та біжи хутенько до шинку, принеси пляшку горілки; треба дядька підмогоричить, щоб заснув. (*Дає гроші, Мотря побігла*).

Явдоким. Щось, мабуть, порохить мені в очі, що ніяк не побачу його?..

Павло. Та куди ж ви дивитесь? Я ж вам казав: дивіться у цей бік, а ви встромили очі у той бік. От і прогавили!..

Явдоким. У цей, а я в той встроїв баньки!.. (*Убік*). Я очі одведу, а вуха насторожу; як тільки лізтиме у вікно, так і свисну ломакою по лобові!..

ЯВА VIII.

Ті ж і Стеха.

Павло (*вздрів її*). А, бабушка, слихом слихать!

Стеха. Ц-с!.. (*Показує йому, щоб одвів очі Явдокимові*).

Явдоким. До кого це ти?

Павло. Та хіба ж не бачите в хмарі? Ондечки перекинувся в пикату бабу та й їде верхи на гиндикові... (*Мане до себе Стеху*).

Явдоким. Та невже? От кумедія!

Стеха (*хутко підходе*). На тобі твого дукача, цілісіньку ніч він пік мені душу!..

Павло (*усміхається*). Невже гарячіший від моїх поцілунків?

Стеха. Смішки тобі, гемонський волоцюго! Смієшся, а я тобі не ворог. На терпуга та визволяйся, бо буде лихо!.. Тебе збираються різками випарить!.. (*Дає терпуга*).

Явдоким (*у бік*). Що воно там бормоче?

Павло. Та невже? Погано—Тетяно!.. От за цю звістку колись ще поцілую!..

Стеха. Хай тобі з твоїм поцілунком!.. Слухай, Павле, ти забудь те, не ослав мене... лукавий чи що спокусив мене.. Бога ради, не ослав!.. (*Пішла*).

Павло (*до Явдокима*). А що, бачите його, роздивились тепер?..

Явдоким. Хоч ти мені очі повидовбуй, не бачу! Неначе у хмарах щось мель-мель, а щоб роздивитись як слід, так і не можна!..

Павло. Стривайте, зараз відсуну вам з очей туман, то ви його тут побачите.

Явдоким. Кого? Того, що той?.. Не треба, не треба. Нехай сюди не приходе!.. (*Убік*). Може й справді прийде?..

Павло. Та він з'явиться молодичею.

Явдоким. Невже молодичею?

Павло. Та ще й гарною, і принесе горілки.

Явдоким. Ов? Воно хоч, мовляв, і на сторожі, а по чарці не пошкодило б...

Павло. Підійдіть сюди, я вам здмухну тумани... (Явдоким стає проти його). І на схід, і на захід, і на південь, і на північ хмари розійдіться, а дядькові очі проясніться. А що, бачите вже?

Явдоким. Ондечки наближається, чи не він? (Показує на Мотрю).

Павло. Не полохайтесь, мовчіть!..

ЯВА VI.

Ті ж і Мотря.

Павло (до Мотрі). Іди, іди сміливо. Дядько Явдоким мовчатимуть. Віддай пляшку дядькові. (Мотря дає Явдокимові пляшку і чарку, і йде до вікна).

Явдоким (взяв пляшку і чарку, на бік). Чи не оказія? Перекинувся у Мотрю Журавлеву. А смачна? (До Мотрі). Смачна, питаю?

Павло. Тільки, дядьку не христить горілки, бо вся вихлюпне з пляшки, як тютюн з люльки!..

Явдоким (убік). Чи й справді ж це рогатий та перекинувся у Мотрю? А може й справді?.. А мені що до того? Нехай собі!.. (Дивиться на пляшку). Мабуть смачна, що й язика з нею проковтнеш, як покуштуєш?.. Доки не бачив горілки, то ніби й байдуже було, а тепер кортить... Що ж, я вип'ю одну, а з однієї не охмелію!.. (Налива і дивиться на горілку).

Мотря. Дай мені твою руку! (Припадає до руки і плаче).

Явдоким (випив). Оце так горілка! Тю, й не розкуштував!... Яка ж це горілка? Зразу так і впірнула всередину. (Налива).

Павло. Жаль мені тебе, Мотре! Е, що буде, то й буде! Слухай, Мотре! Давай, гей, втечемо кудинебудь далеко, далеко!

Мотря. Ні, годі!..

Явдоким. А що, як це не горілка, а щонебудь інше?

Павло. Втечемо!

Мотря. Мені шлях один — в домовину! Коли й справді шкодуєш мене, іди з села, щоб я тебе довго

не бачила, доки й не забуду!.. Прощай! більш тебе не побачу! (Хутко пішла).

Явдоким (випив). Стривай, стривай, не лийся так хутко, а то знов не розкуштуую... Ба таки й не розкуштував.

Павло (убік). Пора за роботу прийматись, бо вже скоро й світатиме. (Почина пилять). А то як прийдуть, то чого доброго всиплють!..

Явдоким (випив). О, тепер, мабуть, і годі? Стривай, чи я одну випив, чи дві? Отже й не пам'ятаю? Та хоч і дві, то по третій воно не то що шкодить, а таки годиться. (Налива). Будьмо... (Випив і наслуха). Що воно шкварчить?

Павло. Почув?.. Погано!.. Прийдеться співать, або що. Дядьку! А цю ви пісню чули колинебудь?

Явдоким. Яку? Співай, співай, тільки не сумної!

Павло (співаючи, пиляє рештування).

Ой, джигуне, джигуне,
Який ти ледащо,
Ведуть тебе до пана,
Сам не знаєш за що?
Тоді будеш знати,
Як будуть карати,
І на руки, і на ноги
Диви набивати...

(Зупинився). Уморився! Половина вже готова, заставляю ще дядька співать. Дядьку, а за його здоров'я й досі ви не випили? А він вже сердиться, аж головою кива!

Явдоким. Невже?.. Де ж він?

Павло. Ондечки на вербі. Скажіть йому: дякую тобі, Харло Вельзевуловичу, що ти почастував мене!

Явдоким. Та де він, що я його не бачу? Ага-га, бачу, бачу, бачу!.. (Налива). Будь здоров! (Випив).

Павло. А тепер, щоб зовсім задовольнити, заспівайте йому якої пісні.

Явдоким. Хіба? А що ти думаєш, я можу... Якої ж йому?

Павло. Якої знаєте, яка спаде на думку.

Явдоким. Мабуть, заспіваю хвацької. Ось цієї.
(Співа).

Деревенька небольшая,
Салдатами занята,
Рьом! Рьом, таки рьом-рьом-рьом!

На квартирі салдат Яшка,
А хазяїн вор Ігнашка,
Рьом... і т. д.

А хазяїн вор Ігнашка,
У нього дочка Наташка.
Рьом і т. д.

Вона щогольно ходила,
По три бані в день топила.
Рьом... і т. д.

По три мила ізмивала,
По три плаття надівала.
Рьом... і т. д.

Павло (пиляє). Готово хоч і в поход!
Явдоким. Га?

Павло. А тепер можете по трудах ще підкріпитись.

Явдоким. Я можу. (Налива і випива). Я, брат, не оп'янію, ні!.. Ще вип'ю і байдужісінько!.. (Випива). Я і з тобою можу і зо всяким... Воно оце питво, воно не уредне... Главне діло: пий, та розуму держись; а втекти все таки не втечеш, Павле, ні!..

ЯВА V.

Ті ж і Катря.

Катря (підбіга до вікна). Визволяйся яко мога швидш, бо будуть катувать!

Павло. Не боюсь!

Катря. Ламай рештування та втікай!..

Павло. Не покурять!..

Катря. Ой, горенько! Ти певно не ймеш мені віри! Слухай! Яким бив мене налігачем, далі вхопив сокиру, замахнувся, затремтіла я, і тіло на мені похолонуло. Щоб злишитись смерті, я звернула на тебе лиху провину, сказала, що буцім то ти наважався його отруїти; він почав допитувать: як і чим ти хотів його звести з світу ... я не тямлю, що вигадала і що сплела!.. Тільки після того він змилювався наді мною!..

Павло. Он яку підвела машину!..

Катря. Коли б не сказала того, зарубав би мене. Не гнівайся, мій лебедику, страшна видюща смерть, ох яка страшна!.. Через мої наклепи тобі буде лихо!.. Яким цілу ніч бігав по хатах та згвалтовував на тебе громаду... Ламай рештування і втікай у той гай, що за річкою, тієї ночі зустрінемось біля гострої скелі... Гроші я взяла—сто вісімдесят сім карбованців... З грішми не пропадем!.. (Побігла).

Павло. Чи заснув уже? (Тихо). Дядьку, а дядьку?

Явдоким (бормоче). Як же я можу? Просо сиплеться... Так не прийдеться... Єй-ей, ні! Дай ти мені зараз не п'ятака, а три цілкових, не можу... Купи зараз хургона, не поїду... Новейшой песелник... Купив... а служба... сиди... бо зараз кресь по вуху, кресь по зубам... на що випустив?.. (Задрімав).

Павло. Треба скорій тікати, щоб справді не всипали по перве число. Он чого Катря накоїла!.. Треба і Катрю пожаліть, видюща смерть до чого тільки не призведе? (Вилазе крізь вікно). Куди Катря сказала простувать? У той гай, що за річкою? Ні, Катре, бог з тобою і з твоїми грішми... Треба притулить рештування, щоб зразу не догадались. Рештування з чорт-зна-якого заліза. А все-таки тьоті Стесі спасибі за терпуга!.. (Притуля рештування). Так, либонь, буде держатись? А терпуг нехай іде в буряки! Отуди-о!.. (Жбурля терпуга). Куди ж тепер? Треба послуухатись Мотрі. Шкода таки її сердешної. Махну, мабуть, в город... там не пропаду!.. Прощай, село, прощайте, дівчата й молодіці! Кого то ви без мене кохатимете, за кого одна одній очі видиратимете?.. Не раз гикатимусь і в сні вбачатимусь!.. А ловка дівчинка Явдоха!..

таких нехитрих в городі не знайдеш... Шкода, що випорснула з рук. Ну, стружіть ноги прудчіш, бо як доженуть, то всиплють таких, що й до нових віників згадуватиму! Прощайте, дядьку!... (Насунув йому шапку на очі і побіг).

ЯВА VI.

За лаштунками співають парубки і потім проходять через кін.

Хата моя рубленая,
Сіни на помості,
І сам іду, коня веду
До милої в гості.
Ой, кінь ірже, води не п'є,
І не буде пити,
Дере вгору голівоньку,
Хоче мене збити.
Не мудруйся, коню жвавий,
Пий погожу воду,
Та не бійся, товаришу,
Не зраджу я зроду.
Світи, світи, місяченьку,
До милої іду,
Тоді зайди за хмароньку,
Як у двір уїду!..

1-й Парубок. Ану, гукнемо на Павла, чи обізветься?

2-й Парубок. Не зачіпай його.

3-й Парубок. Краще давайте визволимо його.

1-й Парубок. А як дізнаються?

2-й Парубок. Мовчіть, ондечки десятник слухає!

3-й Парубок. Чуєте, вже свисток дає машина? Гайда, гайда!.. (Ідуть).

ЯВА VII.

Дівчата проходять.

1-а Дівчина. Невже Павло сидить?

2-а Дівчина. Сидить бідненький!

1-а Дівчина. Ану хашляну, чи почує? (Кашля).

2-а Дівчина. Тікаймо, ондечки десятник.

3-тя Дівчина (гука з-за лаштунків). Підождіть, сестрички, підемо разом! (Вибігає). Добридень! Не чули дівчатка, яка сьогодні ціна на машині?

Дівчата. Яка другим, така й нам, там почуємо. (Пішли).

ЯВА VIII.

Старшина, Писар, Яким, Галушка, Журавель, Соцький, Десятники, народ і діти. Всі стають біля волости.

Яким. Господин старшина! Я становлю мирові п'ять відер горілки, тільки щоб обчество дало мені на Павла такого приговора, щоб його у саму Сибір, щоб, стало бить, дали мені настоящего сибірного приговора, на Павла...

Старшина (до писаря). Чи є такий закон у крест'янському положенію; бо я ще недавно за старшину, то й не роздивився?

Писар. Все видно буде по ділу.

Старшина (до Якіма). Ну-да, видко буде по ділу...

Яким. Жінка мені призналась, що він кликав мене за старосту на глум; він хотів уступити до мене в господа, та як я їстиму, щоб у той мент підсипать мені чогось у страву, хоч жовтків з гадючих кращанок, хоч жаб'ячої ропи, щоб мене з світа звести, щоб посиротити моїх тройко діточок... То за це подозвольте мені привселюдно плюнуть Павлові межі очі і хоч двічі дати йому по мордяці...

Старшина (до писаря). Чи є такий закон, щоб по мордяці? Бо я ще недавно...

Писар. Щоб морду? Положим, що в положенні прямого указання нема, і в законі не начитував, но ежели у вас єсть к тому желаніє, даби удовлетворить просьбу онного просителя (показує очима на Якіма), то можна закон і обойти!..

Яким. Зділайте милость, господин старшина, обійдіть і удоблітворіть...

Старшина. Воно... буде видко по ділу!..

Галушка. Стара гвалту наробила, що ніби то Явдоха викрала гроші й Павлові передала, але то не-

правда. То я радив би так: всипать Павлові двадцять п'ять гарячих, покається; а не покається, тоді можна ще.

Журавель. Всипать мо й слідує... А як його від нас подалі, то мо ще й краще буде... Мо спокійніше... Чоловік котрий трудящий, мо наробиться за день...

Старшина. По ділу буде все видко!..

Народ. Авжеж, що по ділу воно зразу буде видко.

Старшина *(шепочеться з писарем)*. Га? Ну-да... Бо як я ще недавно... *(До Соцького)*. Виводьте підсудимого.

Писар *(до Явдокима)*. А ти, небоже, спиш?

Явдоким *(схопився)*. Га? *(Хова пляшку за пазуху)*. Де ж я сплю? Ні, я не сплю!..

Старшина. Чи цілий замок?

Писар *(огляда)*. Замок цілий і запертий.

Старшина. Одмикайте!

Явдоким. Як то можна спать, хіба я не тямлю?..

Писар *(одімкнув замка і відчинив двері)*. А нутка-с, мусю, деревенской мартопляс, пожалуйте на цугундер.

Старшина. Ну ж, виходь, виходь!..

Яким. Ач, який упартий!.. Та за це одне слід на нього сибірського приговора!.. Не слуха началства... хіба можна не слухать?..

Старшина *(грізно до Якіма)*. Не сікайся! Видко по ділу буде!.. *(Гука)*. Чуєш ти, марзавець, виходь сюди!..

Писар. Соцький і десятський!.. Ступайте, тягніть його за барки, перед глази господина старшини! *(Соцький і десятник кинулись в холодну)*.

Соцький *(з холодної гука)*. Тут нікого нема!

Всі. Як нема?

Соцький. Ось тільки дукач, чи що? *(Виносе)*.

Писар. Подай сюди! *(бере дукача, у бік)*. А, серебряний! *(Голосно)*. Пріобщим к ділу! *(Хова в кишеню)*.

Старшина *(до Явдокима)*. Де ж арештант?

Явдоким. Виходить, що й справді вилетів.

Всі. Як вилетів?

Явдоким. Взяв в жменю грудочку землі, поплював, зліпив коника, сів на нього, трахнув гарапником і ф'ю!.. *(Свиснув)*.

Писар. Штука не тільки хитрая, но даже полосатая!

Старшина *(до Явдокима)*. Ти сам бачив? Та ти не брешеш часом? Ти, либонь, п'яний?

Явдоким. Хто, я? Що мене почастував Харло, тошно...

Старшина. Харло? Який Харло?

Явдоким. Харло, той... Як бо його по батьощі? Та той, що не при хаті згадуючи... Я думав, що то не він, переодягся молодичею, тієї, як бо її?.. Ну-да, молодичею. Виходить, що то іменно він. Ось і пляшка... Якби я сам пив, то всю випив би... От тобі й п'яний!.. *(Подає пляшку)*.

Писар. Подай! *(П'є нахильці)*. Да, водка! *(Ще п'є)*. І довольно ізрядная!.. *(Ще п'є)*. І не батоническая, а настоящее сорока трьохградусное хлебное вино!.. Не вгодно-ли покуштувать?.. *(Дає старшині)*.

Старшина *(куштує)*. Вона, горілка... Як же воно тепер оце саме діло?

Явдоким. А я і ока не заплющив!

Галушка. От так пройдисвіт!..

Журавель. Мо він упир, а мо відьмак?..

Яким. Ах ти ж сатанаїдол!..

Старшина *(до писаря)*. Чи може ж бути, щоб справді зліпить коника?.. Бо як я ще недавно...

Писар. Хоть і рідко, но буває. Во дні моєї юности читав я одно діло, про пана Твардовського!.. Так той продав душу чортові, а потім ще й чорта одурачив. Ітак, а подай-ка чарку!

Явдоким. І чарку, звольте. *(Подає)*.

Писар *(налива і підносе старшині)*. Приступим к составленію протокола.

Яким. Доброго здоровлячка пивши! *(Старшина здоровкається і п'є)*.

ЯВА IX.

З другого боку виходять: Радько, Влас і Демко.

Демко. Тепер до сніданку заснуть, а потім за ціпа. Влас. Коли б батько не постерегли, а то не дадуть і на одне око заснуть...

Радько (*позіха*). А здорово хочеться спать. Я оце денебудь у рові впаду та й спатиму аж до обід... (*Почина співать, а останні підтягують*).

Ой, ти, грушиця кучерявая,
Кучерявая, ще й кудрявая...

Старшина (*випив*). Ви, марзавці, чого розкричались?.. Не бачите, що тут начальство ділом заняте?.. (*Влас, Демко і Радько хутко розбігаються*). Що ж далі?

Писар. Єдине средство зосталось: ходім у волость, доп'єм сію, а потім пошлем до господина Лахтіона за продовженієм такогого... (*Ідуть у волость*).

К І Н Е Ц Ь.

ПРИМІТКИ ТА ДОДАТКИ

Ч М И Р.

Цю п'єсу подав Кропивницький до цензури 24. III. 1890 р., і вже 13. IV того ж таки року мав на неї дозвіл (Ркп. ЦБРДр. 25688 далі—О) Лагодячи 1894 р. збірку своїх творів до друку, він не вніс до цієї п'єси майже ніяких змін (далі—В). Зате зазнала вона значної переробки згодом, перед останнім виданням; можна навіть думати, що опрацював письменник цю п'єсу не на початку 1900 р., коли передавав свої твори Б. Д. Грінченкові для друку, а геть пізніше. 11 серпня 1909 р. писав Кропивницький до Г. І. Маркевича: „Скінчив я виправку і разом з цим листом досилаю Вам останні твори. Не знаю, чи розберетесь Ви у „Чмирі“; якщо ні, то верніть третій акт, я його зовсім перепишу. А може Вам бог допоможе і розібратись в моїх додатках“.

В останньому виданні п'єси вийшла значно скороченою; оповідально-побутового матеріалу в ній менше. Дійсно зовсім таки перероблено останню дію, що в першій редакції мала цікавий, але невиконаний задум: розв'язок мав відбутись після довгенької сцени, що в ній показув комедіант свою фокусницьку вмілість. Може зрозумів письменник сміливість новини в застосовуванні цього засобу контрасту, може показав йому сценічний досвід серйозні труднощі в здійсненні цього задуму, але в остаточній редакції ця сцена значно скорочена й спрощена.

Іще одну зміну слід відзначити; остання редакція дає помітне збільшення перекручування слів, що має характеризувати куркуля: останніми роками загубив щодо цього письменник міру.

Друкую п'єсу, звичайно, за останнім виданням.

Стор. 6. ОВ. — „Пішінка“.

ОВ. — „...Вареник-шинкар“; відповідні зміни і в тексті.

ОВ. — „Гарасим, парубок“.

ОВ. — „Гапка дівка“.

ОВ. — Перед: „Народ і діти“—„1, 2, 3, 4 чоловіки. Музика, наймити, наймички“.

Стор. 7. ОВ. — Слів: „Все розметушено, не в порядку“—нема.

- Стор. 8. Слів: „з тем што“ не було; замість: „какеї“—„какі“.
ОВ.—Слів: „Вот так приказ небувалої...“—нема.
- Стор. 9. ОВ.—„...сусідству“.
ОВ.—Замість: „морснуть по фазаномії“—„вдарити“.
ОВ.—Слів: „Не можу ж я... то“—нема.
- Стор. 10. ОВ.—Слів: „Вже сколько... синишкою“—нема.
ОВ.—Слів: „і оставте теж андірувать“—нема.
- Стор. 11. ОВ.—„Скус другой“; такі закінчення мають прикметники і далі.
ОВ.—„Усяка позика була, кажуть, на карбіжку“.
ОВ.—„...векселі, заклади... Тепер скапостився народ“.
- Стор. 12. ОВ.—Слова: „культурное“—не було.
- Стор. 13. ОВ.—Слів: „То збігаємо вдвох“—нема.
- Стор. 14. О.—Слів: „Любляться собі, ще й не абияк“—нема.
- Стор. 15. ОВ.—Слів: „Та ні бо, не те“, „Сказано силують“—нема.
- Стор. 17. ОВ.—Слів: „Монополка... стараться“—нема.
ОВГ.—„Розбезсовісний животний“ виправляю на „розбезсовісної“, як і далі.
ОВ.—Після: „...покланяйся“—„при своїм званні“.
ОВ.—Слів: „хто б зрятував“—нема.
ОВ.—„...півквартички“.
- Стор. 18. ОВ.—Після: „загордував“—„Інший припрошує, припрошує, а далі й каже: пий, а то за комира виблю. Ну і мусиш випити, бо таки виблю за комира“.
ОВ.—„У нас на селі“.
ОВ.—Слів: „п'яниць і на пальцях не перелічиш“—нема.
- Стор. 19. ОВ.—„Он воно що!“
- Стор. 20. ОВ.—Після „лежать.“—„Брат Андрій Васильович, так вони ще й хрещені батько мого старшого сина Зінька“.
ОВ.—„...і вони прислали хрещеникові золотого хрестика, ситцю на сорочечки і два цілкових грошей“.
- Стор. 21. ОВ.—„единоутробний“.
ОВ.—Слів: „от схода на осток“—не було.
- Стор. 22. ОВ.—Слів: „Верная... почтеніє!“—нема.
ОВ.—„Дементій Васильович“.
- Стор. 23. ОВ.—Двох останніх реплік нема.
- Стор. 24. Виправляю за ОВ: „три тижні“.
ОВ.—Після: „...пригоню“—„як і кожного пригоню, так то їм на користь“.
- Стор. 25. ОВ.—Перед: „сваха...“—„Деякі сусіди, а найпаче...“.
ОВ.—Після: „то все воно єсть“—„Зустрівся я у городі з Дементієм Васильовичем, так гордості у них та пиhi—біда... Здра-

стуйте, кажу, Дементій Васильович, а вони зирк на мене: „А і ти тут, дурню?“ (Сміється). Значить, пізнали, одно слово, сміхотвор“.

- Стор. 25. ОВ.—Після: „...при них“—
Варка. Що ж то за банок?
Вареник. Така велика комора, залізні двері, вікно з залізним рештуванням і замки...
ОВ.—Слів: „Звісно, тепер кожну завидки беруть“—нема.
ОВ.—Замість: „Та чи... сьогодні?“—„Ну, і чого притислися знов в хату, чого ви сьогодні...“
ОВГ.—„дивлються“ лишаємо.
ОВ.—Після: „...ходите“—Вареник. Варвара... як вас по батьощі, звиніть на том, не знаю?
Варка. А що вам за печаль до того?
ОВГ.—„...ненавижу“. Може, помилка: у Кропивницького всюди закінчення—дію.
ОВ.—Замість: „Нічого я не розберу... боїтесь“,—„Ми тепер поведемо кунпанію хіба тільки з попом, з посесором, та ще може з дияконом“.
Вареник. Так і я ж у тій кунпанії свій чоловік“.
- Стор. 27. ОВ.—„Головою об причілок“.
- Стор. 28. О.—„в мішаній одежі“.
ОВ.—„моя любезная і верная“.
ОВ.—„казатимеш: папаша“.
ОВ.—„штука немедлена“; так і далі.
- Стор. 31. ОВ.—Після: „...не розберу“—„Є такі майстрі, що вони на всякі вигадки“.
ОВ.—„Коштує і... недобре“—нема.
О.—Слова: „Знадвору... вікна“—вписано рукою Кропивницького.
- Стор. 32. ОВ.—Після: „самуварь“—„з котрого пани та купці п'ють солодку юшку“.
- Стор. 33. ОВ.—Слів: „Єжели... благодаримо“—нема.
- Стор. 34. ОВ.—Останніх трьох реплік яви нема.
ОВ.—Замість: „Зараз... гордуєте“—„Сіда“.
ОВ.—„...стражався“.
О.—Слова „(До вікон). Чого у вікна лізете?“—вписано рукою Кропивницького.
- Стор. 35. ОВ.—Після: „спатиму“—„...наплювать мені на таких гостей“ (Теж рукою Кропивницького).
ОВ.—Замість: „а то бісова птиця не дасть заснуть“—„щоб не кусали“.
О.—Слова: „та позатулай вікна“—вписані рукою Кропивницького.
ОВ.—Слів: „Чмир, как естъ чмир!“—нема.
ОВ.—Після: „наказаніє“—Варко, запри хату й сіни“.

Стор. 36. ОВ. — Слів: „А що ніхто вже... до смаку...“ — нема.

Стор. 37. О. — Нема співу та 2-ої яви.

В. — „розовий... теперя... белой... отвик“.

Стор. 38. В. — Слів: „Батько вже прокинулись... не відпочинок“ — нема.

О. — „*Ість солоний огірок, сидячи край столу*“.

ОВ. — Замість: „Варка. Чого, питаю, так довго... не надимай носа“ — „*Дивиться на Варку*“.

Стор. 40. ОВ. — Замість: „Демко. Та воно... наша взяла“.

„Демко. Та положим, що бувають усякі покоління і усякі прикмети. У мене в голові тепер плант такий склався, щоб швидше у купці, розумієш? Не знаю тільки, за яку б комерцію взятись? І грамоту треба знати; хоч трохи, а треба. Без грамоти ні соб, ні пабе! Комерція це штука немедлена. Овсій Харитонович трохи вже навчив мене, але ще мало, сам бачу, що мало. Ну, біда, як хочеться у купці!..“

Варка. Перш я боялася, щоб Овсій тебе не обдурив, дуже він біля тебе захожувався: а тепер бачу, що він і справді надто щирий до нас.

Демко. Я ж тобі і раніш це казав, бо я чоловіка бачу наскрізь! Тільки б мені грамоти навчитись, тоді можна й Овсію на бік: все таки він нам не куппанія!

Варка. Чому?

Демко. Званія на ньому мало. Окрім того, дуже вже великий дурень!..

Варка. Учора, як гуляли ми у нього в беседі.

Демко. Хіба ми вчора у нього гуляли?

Варка. А в кого ж?

ОВ. — Слів: „А вовк і в хату“ — нема.

ОВ. — Замість: „Але, стривай“ — „...так, так“.

Стор. 41. ОВ. — Слів: „як вернулись ми з города“, „Регоче“ — нема.

ОВ. — Перед: „Вони обое“ — „Посоромився б хоч людей“.

ОВ. — Слів: „Пам'ятаєш... й тоді“ — нема.

Стор. 42. ОВ. — Замість: „а треба... не везе“ —

„Вареник. А я от кажу вам, як перед богом, що не гніваюсь на вас і плати ніякої не хочу!“

Демко. А я хочу тобі заплатити. Ну, не тобі, так твоїй жінці.

Вареник. І вона так, як і я. Не плату нам треба, а ваше примічання.

Демко. Хіба я тебе ще мало примічаю?

Вареник. Ех-хе-хе. Підождем — потерпим. Що ж, може привести?

Демко. Кого?

Вареник. Як кого, вже забули? Вчора ж наказ мені дали, щоб я вам перемінив усіх наймитів і наймичок...

Варка. Авжеж наказував. Одарка согубила тобі, що ти звелів їй поцілувати тебе в руку, а вона відказала: „Я наймалася робити, а не лизати вам руки“.

Демко. Так ти через одну Одарку та всіх перемінив? (Цієї репліки у В нема).

Вареник. Такий був від вас наказ.

Демко. Де ж вони?

Вареник. Там, у мене дома дожидаються.

Демко. Коли такий наказ мій був, так веде їх сюди. (Вареник хутко пішов). Ого-го, це мабуть, добре учора свиснули, що нічого й не пам'ятаю.

Варка. Невже не пам'ятаєш і того, як ви у двох з старшиною ведмедів приставляли: старшина за цигана вбрався, а ти за ведмедя?

Демко. Невже? Фю-фю-фю! Он яку хуру учора підняли. Ше, мабуть, і часи не заведені? (Вийма і дивиться). Авже-ж, що ні. (Заводить). Вже десятий час...

Варка. Скоро вже й вечорітиме.

Демко. Як? А обідати ж коли ми будем?

Варка. Я ж тебе будила, а ти сказав, що не хочеш.

Демко. Сказав? І справді мені й їжа не йде на думку. (О: душу). Отак закурили!..

Варка. Завтра піду до церкви, як ще не дзвонитимуть, та й стану на самісінькім переді, поруч з полковницею. Який гарний дух від панів іде, ну так у ніс тобі й лізе, аж лоскоче у ніздрях. Завжди вже тепер стоятиму між панями. Що раз-у-раз ідять ласощі та пундики, через те й пах від них гарний“.

Стор. 42. ОВ. — Слів: „Це мене... модньому“ — нема.

Стор. 43. ОВ. — Замість: „А чи пам'ятаєте ви, братець, що“ —

„Демко. І водопроводу собі зроблю. Я бачив у Києві водопроводу... А на Подолі, брат ти мой, у лева в роті водопровода, так джерелом вода й хлющить, аж шумить!.. Ловко примадиковано. Я тобі, жінко, і тут зроблю водопроводу — чуєш? Викопаю в снігах криницю та й кінець. Водопровода, це ще пусте діло, а от яку б комерцію?“

Варка. Бакалію, або підвал?

Демко. А якби бондарство? Коли в слободі воно дає дохід, так там, брат ти мой... Скільки там купців та панів... По одній кадочці кожному зроби, так і то он скільки!.. Окрім того там і ціна більша. А, наприклад, як звелять зробити бочки задля салдатів: на солонину, на огірки, на капусту?.. Так це копитали!

Варка. Багато у городі війська?

Демко. Сила! Сказать: сила! Мені розказував у Києві один пужарний. Там біля того купця, де я жив, так і пужарна команда є. Удосвіта було встану, та поки купці сплять, — у городах біда як сильно народ спить! — іду до пужарних. Так один пужарний розказував, що, каже, як перелічить одних оноралів, що скільки їх є по городах, так буде більш, як на сотню.

ЯВА VI.

Ті ж і Вареник.

Вареник. Привів.

Демко. Багато їх?

Вареник. Шестеро!

Демко. А чи не мало? У того купця, що я був, у Києві, так у нього вісімнадцять одних наймитів: прикажчики, малчики, кучері, лакеї... Правда, ми ще не записалися у купці, то поки буде й цих. А як же їх звуть?

Вареник. Як наказано: всі під одне імення, щоб менш вам було з ними мороки та клопоту.

Демко. Цебо я такий наказ дав?

Вареник. Не пам'ятаєте?

Демко. Як то не пам'ятаю? Пам'ятаю... Тільки чи не глузуватимуть з мене люди?

Вареник. Дивуватимуться.

Демко. Якщо так, то й але! Мені тільки б людей дивувати; оте мені тільки й до чмиги. Ну, клич їх.

Вареник (*відчиня двері*). Ну, ви, армія, ідіть сюди!

Демко (*у бік*). Нічогісінько не пам'ятаю. (*До Вареника*). А ти ж не забув, на які імення велів я їх звати?

ЯВА VII.

Ті ж, наймити й наймищички.

Вареник (*до наймитів і наймищичок*). Як я вас вчив, то так і робіть. (*Наймити поодиноці підходять до Демка, потім до Варки, цілують у руку і промовляють: „Здрастуйте, дядінька! Здрастуйте, тьотінька!“*)

Демко. А як же їх звати?

Вареник. Так, як ви приказували. Дівчата всі—Гапки, а хлопці—Івани.

Демко (*як скінчили наймити*). То ось який порадок буде. Станьте всі в ряд, як москалі. От ти найвищиї, тебе будемо дражнити: Іван Довгий; тебе, що ніс, як у качки, — Іван Носатий; а тебе, купенький — Іван Зносок. А дівчат ось як. Найвищу: Гапка Довготелеса; а тебе, що око підсліпувате: Гапка Підсліпувата; а ти, чого все носом шморгаєш, га?

Наймищичка. У мене нежит.

Демко. Тебе дражнитиме: Гапка Купа. Розумієте?

Наймити. Розум'єм.

Демко. Служили ви по мужиках, так там інші звичаї, а у мене служитимете, так у мене вже образовані поради! Встав уранці, умився, помолвився богові і зараз мене в ручку і хазяйку: „добридень!“ Розумієте? Поснідав — хазяїна і хазяйку в ручку; пообідав, те ж роби... Розумієте? У мужиків тепер сутуги на харч, там двічі на день їдять, а у мене їстимете чотири рази і кожен раз дякуйте, і в ручку.

Наймит Довгий. А як п'ятий раз?

Демко. Ні, п'ять разів не їстимете. Соголасні?

Наймити. Соголасні.

Демко. Варварі! Іди, дай їм поснідати.

Варка. Яке там: поснідати? Може пополуднувати?

Демко. Та там що знаєш. А потім усяку роботу. Ну, ідіть собі. (*Наймити пішли*).

Варка (*ідучи*). Коли б ти, Дементію, знав, як вже мені важко й роботу завдавати. (*Пішла*).

Демко (*дивиться довго на Вареника*). Ну“?

Стор. 43. ОВ. — Після: „мое сердце под ваши ноги“ —

„Демко. Що, що таке?..“

Вареник. Думав я сьогодні, думав учора, позавчора, і всі дні думав і подумався, що з вашим розумом не можна так! Та дайте мені ваші коптали, так я з моїм малим розумом усю округу у жменю заберу!

Демко. Встань-бо та кажи толком!

Вареник (*встає і хапа його за руку*)“.

ОВ. — Після: „цїлує“ — „Візьміть мене у компанію“.

ОВ. — Замість: „Демко. А давай оце... Коли б же то!“.

— „Тільки умова, щоб ні жінка, ні син і ніхто не втручався в діла. Демко. То що вони тямлять? Ми з тобою обміркуєм, а тепер приймаймося за грамоту. Де ж це моя книга?“

ЯВА VIII.

Ті ж і Гапка.

Гапка. Здрастуйте, будьте здорові — хоч з понеділком, хоч з вівторком.

Вареник. А ти, дівко, й не знаєш, який сьогодні день?

Гапка. Або понеділок, або вівторок.

Демко. А чого тобі?

Гапка. Кажали люди, що ви Гапок наймаєте.

Вареник. Опізналася.

Гапка. Ні, ще не стемніло.

Демко. А що ж ти робитимеш?

Гапка. Воду носити, хату підмити, подати, прийняти, розбити, закинути — не признається!.. Найміть мене, бо я Гапка!

Вареник. Іди собі з богом!

Демко. Стривай бо, Овсію. (*До Гапки*). Ти ж тепер у кого находишся?

Гапка. Ні в кого.

Демко. А перш де була?

Гапка. По людях.

Демко. Чи ти прудко бігаєш?

Гапка. Раз парубки погналися, хотіли з мене спідницю здерти, а я втекла. Ги-ги-ги!..

Демко. Чуєш, Овсію, це штука немедлена! При таких ділах, як ми маємо завести, так вона буде потрібна мені. Часом пішов куди з дому, і вона як хорт слідком за мною; на дорозі нагадав я, що треба там якусь штуку немедлену, не вертатися ж мені самому? Гапко, наліво кругом!

Гапка. Я не вмію.

Демко. Мовчи, дуря, не з тобою говорять. (*До Овсії*). От вона зараз і біжить додому, віднесла мій приказ і знов наліво кругом! —

Догнала мене, — розумієш? Пам'ятаєш: писар розказував про телеграп, так це, на мою думку, буде ще краще від телеграпу.

Вареник. Нехай буде й так.

Демко. Ти скажи, чи розумно воно буде?

Вареник. Ну й розум же у вас!

Демко. Справді? А хліба мого вона не переїсть. У мене свиням та собакам викидають те, що зостається від обіда, то нехай вона й їсть.

Вареник. Нехай.

Демко. Ні, ти скажи, чи розумно воно буде?

Вареник. Я й повік не вигадав би такої штуки.

Демко. Так у мене ж не кавун на плечах. (До Гапки). Зоставайся, служитимеш — за харч та за стару одежу. А зватимем тебе: дурна Гапка!

Гапка. Не лайтеся, бо я й вас вилаю.

Демко. Чуєш, Овсію! Вона втішна. (Регоче). Поцілуй же мене в руку, бо такий порадок.

Гапка. Мені соромно.

Демко. Комедна! Іди ж та скажи, щоб дали тобі там попоїсти. (Шука книгу).

Гапка. Нехай дадуть булки з маслом.

Вареник. А ти хіба їла булку з маслом?

Гапка. Ні. Батько казали, що дядько бачили, як єврей їв.

Демко. Іди вже собі.

Гапка (пішла і вертається). А коли ж навипередки бігтимем?

Демко. Описля, іди собі. (Гапка пішла). Оце зачепив пеню! Та нехай... Де ж моя книга? (Шука).

Г. — Замість яв 5, 6 і т. д., — помилково — ява 9, 10 і т. д. У нашому тексті — виправлено.

Стор. 45. О. — Замість: „Це тебе дядько... про мене!“ —

„Зінько. Прощайте, тату!“

ОВ. — Після: „Василину“ — „такі теперішню мою жінку“.

ОВ. — Після: „одного до другого“ — „Звісно, скільки врем'яни пройшло, а перш: ані на очі. — Тільки і толку, що вона була при копиталі“.

Г. — „... та пішов і до Василича“.

ОВ. — „та й до Василича“. — Виправляю: „та й пішов ...“

ОВ. — „...і по сей день живемо у згоді, бога дякуємо та дітей годуємо. І даже возлюбив я свою жону!“

Демко. Варко, верни Зінька!

Вареник. Що ви робите, не попускайте віжки!

Демко. Шкода парубка.

Вареник. Як ви йому тепер скоритесь, то він забере собі в голову, що в хаті старший він, а не ви. Краще згодом.

Варка. А що ти думаєш, Дементію? Овсій Харитонович, либонь правду кажуть...

Демко. А піди, Варю, подивись, що Зінько робе?..

Стор. 46. ОВ. — Замість: „Однаке... Можна“ —

„Демко. Ну, Зінько ніколи... Борони, боже!“

Вареник. А все ж попускати дітям не можна. От у мене навук: провинив хоч малость — навколішки, на горох; більше? — на дрібки соли; ще більше? — батіг! От я тут, а в мене там старшенський синок, і в лавці він, і в шиньку. Йому ще тільки шістнадцятий (В: чотирнадцятий) годочок, а нехай хто його обдурить хоч на копійку, хоч на шаг. Нехай у нього хто випросить набір, чи в позику — не дасть, плакатиме перед ним, умиратиме — не дасть. Скоріш я дам, ніж він. Я за ним, як за своєю головою. А як малость провинив, — батіг! Нельзя інакше.

Демко. Та звичайно“.

ОВ. — Після: „Верно“ —

„Тільки це вже поганим пахне: отець йому слово сказав, а він зараз через гору!“

Варка. Либонь, ти знаєш його натуру, що йому не дорого і в річку кинутись.

Демко. А я тобі скажу ось що: хоч би й на гиляку!

Варка. Що ти кажеш, Дементію?

Демко. Отець я йому, чи ворог? Ми тепер у таких возвищенню, що нам треба за вищих чеплятись, а він зараз через гору! Хоч і на гиляку! Ач, який... (Помовчав)“.

ОВ. — „...Зінька Конаш вчив“...

ОВ. — „комерції“, „мурлике“, „мурликов“.

ОВ. — „навука“.

ОВ. — Після: „один тільки гріх!“ — „Адже чули, отут верстов за п'ятнадцять slučaj? У одного панка була дочка і така ж то упадлива до читання, що й сказати! Сватали її усіх гарні женихи і багаті. Наприклад, сватав один купець, він уже сказати в літах і удівець, ну тільки показний з себе, такий показний, що навряд чи й вліз би у ваші двері. А копиталу в нього: мільон триста тисяч! Що ж ви скажете? Не пішла! Ото ж як начиталася вона про всякі моря-окіяни і чужі землі, зараз до отця: „дайте денег, поїду у Париж, або ще й далі, всякої науки довчатись!“ Шутки сказати? Значить дурість їй увійшла вже і в голову, і в корпус, і скрізь... Ну, отець, певно, не помітив, що у неї в голові пішло навиворот. Я б її зараз: на горох! На дрібки соли! У мене зразу очумалася б. А він їй тільки сказав: „Дурощі, не дам ні копійки!“ Вона вийшла з горниці, виняла з кишені алірвер, такий подстолет маненький, та бабах себе у самісіньке серце!.. Так он до чого бабу книжка доводить“.

Стор. 47. ОВ. — Замість: „Візьми... здоров'ячка“ —

„Варка. Тут всі пляшки все порожні...“

Демко. Це вже брехня. (Іде в комору).

Вареник (сам). Цвиндрить Демко гроші, аж душа болить! І хто тільки ним не користується? Старшина, староста, волосний писар! А Конаш, так той з усіх боків заходить коло нього, як чорт біля грішника. І за віщо вони ним користуються? Демко плює мені в твар, а другі з нього пір'я скубуть; через що ж другі, а не я один? Я постеріг, що він почав за жінкою моєю впадати... Здалось

це мені, чи навспряжки? Хоч він плюнув і їй в морду, але після того все до неї підсовувався. Нібито ненароком то уціпне, то обійме, то поцілує... А я все удаю так, ніби нічого того не бачу. Баба, це найкраща вудочка, з котрої вже короп не зірветься... А жінці я сказав, що на те ось як дивлюся, крізь пальці, аби б діло це було корисне. Не первина нам з нею ці діла робити.

Демко (*виносить пляшку з ромом*). Брате, Овсію, пора вже нам у город їхати за провізією,—це вже остання пляшка. (*Налива*). Доброго здоров'ячка! (*Випив і частує Вареника*). Добро!

ОВ.—Варю, жінко моя любая...

ОВ.—Замість: "...Демко... *читать*"—"Демко. Як поїду за провізією, то привезу тобі і донського. Ну, приймайся за науку. (*Читає*). Бре, вре, гре, дре..."

ОВ.—Слова: "до господина старшини" вписані рукою Кропивницького.

ОВ.—Слів: "Таковое мое жалования"—нема.

Стор. 48. ОВ.—"...давати горілку під заклад".

ОВ.—Слів: "задня... пашпорта"—нема.

ОВ.—"У Овсію Харитоновича за його хвокуси давно треба відняти шиньок, скажу слово..."; "...на нього обчеству"; "й другий на його місці буде таким же котолупом, як ще й не гіршим".

Стор. 49. ОВ.—Після: "зварилась"—"То я придумав джонку: го-лова сахару, відро горілки і десяток струкового перцю".

ОВ.—Після: "хутчій"—"Я ще ніколи не пив жонки".

ОВ.—Після: "...в місяць"—"должен хвилософствовать!"
А вам, Варвара Назаровна, тільки б солоденького? Уважаю! Потому всім солодко, а у мене: три сини, чотири дочки, а жалування!.."

ОВ.—Слів: "обнявши Демка й Вареника"

ОВ.—Замість Яви XIII —

„ДІЯ IV.

Двір Демків: хата трохи полагожена і обмазана, тільки у подвір'ї все порозкидано, або вкучу звалено.

ЯВА I.

Серьога (*іде з воріт до вікна з заступом на плечі*). Так і видно зразу, що тут живуть люди хазяїнуваті та працюваті. Ач, який гармидер у подвір'ї! (*Підходить до вікна*). А вийди сюди, Варваро!

ЯВА II.

Варка і Серьога.

Варка. Здрастуйте, братіку! Насилу вас господь приніс. У одним селі живемо, а й очей до нас не навернете?

Серьога. Як ви з нами не дуже, то й ми з вами байдуже. Ти, сестро, тепер у таке звання залізла, що може вже тобі ніяково і балакати зо мною?

Варка. Ото, де ж таки? Ходімте у хату.

Серьога. Я не в гості прийшов, а по ділу; на хвилину від роботи одірвався.

Варка. Та все ж годиться зайти в хату.

Серьога. Не піді! Слухай, ти ще не зовсім задурилася?

Варка (*здивовано*). Ви так прикро балакаєте зо мною?

Серьога. Балакаю так, як слід; а не хочеш слухати, так іди собі геть.

Варка. Та чого це ви такі сердиті?

Серьога. У Демка зовсім вже голова повернулася потилицею наперед: нічого навіть і під носом не бачить. то може хоч ти ще добачаєш? От вже правду кажуть: хочеш бачити скаженого, подаруй дурневі червону шапку. Дай чоловікові з розумом такі гроші, які спали Демкові, так той і свою сім'ю задовольнив би і сусідам допоміг би; а от Демко так і свою сім'ю розігнав...

Варка. Як розігнав?

Серьога. А де ж Зінко? Коли вже такого парубка тихого та роблячого вигнав з двору, то останні й самі скоро покинуть батькову хату.

Варка. Зінко сам пішов.

Серьога. А як же йому і zostаватися в селі, коли куди не обернеться, скрізь на ньому людські очі; всі товариші дивляться на нього, як на брехуна?

Варка. Тепер скрізь пішло вже так, що доки дівка не повінчана, нехай не каже, за кого йде заміж, щоб не помилилася.

Серьога. Скрізь би то брехня запанувала? Відкіля це ти, сестро, набралася такого розуму? Невже сидючи на дивані та вилежуючи боки на пуховиках? Ну, та не в тім сила, а те, що Зінко вернувся.

Варка. Вернувся? Де ж він?

Серьога. У мене. Пішов в город, хотів нанятись, так ніде без билета не приймають; ну й вернувся. А Демко й досі в городі?

Варка. І ума не доберу, чого він так довго бариться?

Серьога. Там вже біля нього Вареник ума добирає.

Варка. Що? Хіба що чули?

Серьога. Навіщо вуха, коли й очима видно? Слухай, сестро, треба рятувати Зінка: загине парубок, марно загине... Коли приїде Демко та хоч трохи витверезиться, зараз побалакай з ним.

Варка. Коли б ви побалакали, вас він колись слухав?

Серьога. А тепер рило відверта, як проїздить поуз хату.

Варка. Я за вами прибіжу, коли приїде.

Серьога. Ні, цього не роби. Знаєш мою натуру: я такий, що й битиму! Не подивлюся, що він у сердущі та при часах. Гляди ж, перебалакай з тим скаженим, бо шкода парубка. Прощай! (*Пішов*).

Варка. От коли б Серьога взяв Демка в руки, у цього не задурив би, о, ні! А Вареник, либонь, і справді, запантеличив вже його. Де ж, три тижні і очей додому не з'явля! Овсій разів зо два наві-

дувався та й знову в город. Спершу забрав у мене якісь бумажки, квитки б то з банку чи що, а вдруге взяв паспорт Демкового.

ЯВА III.

Варка і чоловіки.

Чоловіки. Здрастуйте, з суботою!

1-й чоловік. Нема ще Дементія Васильовича?

Варка. Як бачите.

1-й чоловік. Х-м, шкода, шкода! (До чоловіків). Коли б Дементій Васильович були дома, так вони б нас розсудили.

2-й чоловік. Якнайкраще розсудили б.

3-й чоловік. Звичайно, розумний чоловік так він і вздовж, і впоперек, і навкруги—з одного слова обміркує усяке діло.

4-й чоловік. Так.

3-й чоловік. Пошукай по всій окрузі другого Дементія Васильовича. Нема такого, нема!.. Вони спершу глянуть на чоловіка, потім чи на зорі, чи на місяць, чи на сонце, та хоч і в воду глянуть, і неначе що невидиме подасть їм звідки он скільки розуму... Ну і розсудять.

1-й чоловік (помовчав). Що ж, Дементія Васильовича нема, то я такий, що оце зараз і мотнусь до мирового...

4-й чоловік. Коли не хочеш підждати, то...

1-й чоловік. Не то, що не хочу, а не можу, їй-богу, не можу. Ти мене забіждаєш перед людьми, а я мушу прихилитися до твого благання?.. Не можу!

3-й чоловік. Краще б підждати Дементія Васильовича. (До другого). Правда, Василю?..

2-й чоловік. Авжеж.

4-й чоловік. Коли вже наважився до мирового, так гайда, я постановлю чвертку.

1-й чоловік. Що чвертку? Що мені твоя чвертка?

4-й чоловік. А скільки ж?

3-й чоловік. Чверткою не відбудешся.

1-й чоловік. Та ні! Я, баче, хочу сказати, що не в тім сила, що...

3-й чоловік. А звичайно! Станови квартиру. (До першого чоловіка). Правда, Андрію?

1-й чоловік. Та ні, ви бо не зрозуміли, що я хочу...

Варка. Яке ж у вас діло?

3-й чоловік. О! От Варварія Назаровна вас розсудить.

4-й чоловік. Щоб баба мене судила? Це вже піде світ наживоріт.

Варка. А може у моїй голові більш розуму, ніж у твоїй?

3-й чоловік. Верно! На дві голови стачить...

Варка. Яке ж, питаю, діло?

3-й чоловік (до першого). Давайте показання...

1-й чоловік. Сказати би велике діло, а то... Ідемо ми у понеділок з базарю, я й кажу: „Сусіде! А гляньте, що воно за okazія, що у вас задне колесо неначе п'яне коливається на всі боки?..“

4-й чоловік. Цебто ви отакечки й казали?

1-й чоловік. А то ж як?

4-й чоловік. Ви мене п'яним образили, а не колесо! А я овсім хоч і заприсягти, п'яним не був...

1-й чоловік. Ні, я колесо назвав п'яним, а не вас...

4-й чоловік. Та що розказувать? Як до мирового, то й до мирового (Іде).

3-й чоловік. Та постривай бо! Давайте показання, давайте сміливо! Варваро Назаровно, розсудіть їх швидше. Я вже бачу, що ви розсудите і почастуєте! Давайте, давайте показання.

ЯВА IV.

Ті ж і Волосний писар.

Волосний писар. Варварі Назаровні поклон. (Чоломкається).

Варка. Здоровенькі були, Радивоновичу. Пожалуйте в горницю. Заходьте, милости прошу.

Волосний писар. Зараз іду. (Варка пішла). А, почитенніє крестьяне собственники, горемики і многострадальці! Хліб убрали, змолотили, на базар одвезли, продали, пропили, і всі щоти і роцоти скінчили? Тепер тиняється від хати до хати, чи не знайдеться де такий дурень, що почаствує вас,—не так лі? І діло якенєбудь уже наклонулося. Хто ж кого за чуба поскуб, чи за ніс ущипнув?

1-й чоловік (до других). Я такий, що мотнусь оце до мирового.

2-й чоловік. Та прийдеться, мабуть.

3-й чоловік. Шкода, що Дементія Васильовича нема дома.

4-й чоловік. Як до мирового, то й до мирового.

Волосний писар. Не йдіть тільки горою, а йдіть низом поуз шиньок.

1-й чоловік. Пожалуста, не вчіть.

2-й чоловік. Знаємо дорогу.

3-й чоловік. Чого над людьми глузуєте?

Волосний писар. Певно хлопець шинкарів не дав вам набір? Признавайтесь, не дав?

1-й чоловік. А може мені про горілку й байдуже?

2-й чоловік. Не кожному вона на думці.

3-й чоловік. Як okazія, то чому не випити; а не то, щоб щодня нею й дихати.

4-й чоловік. Та нехай їй цур!

Волосний писар. А Вареник приїхав.

Чоловіки (хутко). Невже приїхав?

1-й чоловік. Треба забігти, чи не привіз якої звістки від сина (В: салдата)?

2-й чоловік. Зайти та спитати: як тепер ціна на хліб?

3-й чоловік. Я чув, що в городі сильні дощі йдуть.

4-й чоловік. Та вже ходім гуртом. (Пішли).

Варка (з хати). Радивоновичу, пожалуйте!

Волосний писар. Не маю времени. Зайшов просити вас у куми: наградив господь п'ятою дочер'ю! Діти прибувають; а жало-

вання восьми рублєй тридцять три копійки в місяць. У вас, кумушка, пшенишної муки повен засік, а у мене ні пилинки. Почему ж у мене ні пилинки, а у вас повен засік?

Варка. Пришліть наймичку з мішечком, я дам.

Волосний писар. Пришлю не наймичку, а наймита і з лантухом. А ви не жалійте ні наймита, ні лантуха—не підорвуться, понесуть і п'ять пудів. Сало у вас є, знаю, бо сам бачив, як недавно кололи кабана, ще й здорового кабана. Пришліть і сала. А останнього—що ласка ваша, здаюся на вашу совість. Христини завтра. А тепер позвольте з вами, кумушка, по родственому во уста. *(Цілються)*. До свідання. Піду взирать через тини, у кого що єсть лишнього, ібо: жаловання восьми рублєй тридцять три копійки в місяць, а семейство: три сини і п'ять дочок! *(Пішов)*.

Варка. Та вже за таку честь, що покликали у куми, мушу дати і того, і третього, і десятого. *(Пішла в хату)*.

ЯВА V.

Вустя і Гарасим.

Вустя *(іде через перелаз)*. Хоч би й до самої смерті тебе не бачити.

Гарасим *(за тином)*. Слухай ти, моднице, ти чого ж так закопилила губу?

Вустя. А як я хочу копити, хто мені забороне?

Гарасим. Гляди, щоб я не оббив тобі тієї губи!

Вустя. Короткі руки! А гидкий, а осоружний!.. І як ти мені давніш не спротивився? От у прикажчика племеник...

Гарасим. Гарний? У, красивий! На мордяці неначе чорти горох молотили.

Вустя. За те яка одежа на ньому, як чудово гра на гитарі, як співає... А як улєсливо балака! Що вже умизгається біля мене!

Гарасим. Це ти задля нього так і нарядилася?

Вустя. А то ж задля кого?

Гарасим. Скільки не копиль губи, в яку одежу не вбирайся, а як була мугиркою, то мугиркою й здохнеш!

Вустя. Я без нікоторого вніманія на твої слова, потому що ти балван!

Гарасим. А ти балваниця! Чуєш, вийдеш сьогодні на вулицю?

Вустя. А чого я там не бачила, чи може прийти подивитися на тебе? Мені тепер вулиця спротивилася, краще ходитиму в гості... до прикажчих, до попівен...

Гарасим. Таджеж і там бачитимуть, що ти дурна.

Вустя. Сам ти дурний!

Гарасим. Хто не гляне, зразу постереже, що скажена!

Вустя *(сотає дулі)*. На ось тобі!

Гарасим *(схопив жменю землі і жбурля на неї)*. Вустя тікає в хату. Ах ти ж паскуда! Нехай же тобі біс, щоб я на тебе коли й глянув. Тьху! *(Пішов)*.

ЯВА VI.

Демко, Вареник і комедіант.

Демко. Гей, слуги мої верний! Жона моя, красо мальованая! *(До Вареника)*. Як тебе: Вареник, чи Галушка?

Вареник. Ежел побраталися, так побратим.

Демко. Ну, гаразд. Слухай, побратиме! Чому ж це нас ніхто не зустрічає?

Вареник. Не дери горла, зараз і порадоку зробимо. Сьогодні твій день.

Демко. І сьогодні, і завтра, і післязавтра, і раз-у-раз. Піді, навчи моїх слуг, щоб зустрічали мене так, як ми бачили на кінській кумеді. *(Вареник пішов)*. От побачиш, які у мене закони.

Комедіант *(з вузликом у руці і з папиросою в зубах)*. Оце ваш і дворець? Не очень штоби!.. Но пословиця глаголет: „не красна изба углами, красна пирогами!“

Демко *(дивиться на нього і починає реготати)*. Ні, ти скажи мені: відкіля ти взявся на мою голову? Ану, покажи кіятри?

Комедіант *(балакає за двох)*. „Ти, мужик, дурак!“

— „Точно так!“

„Чіво в тібі красной нос?“

— „Покусав мене барбос“.

Демко. Ха, ха, ха! Ой, ну тебе! І відкіля ти на мою голову взявся?

ЯВА VII.

Ті ж, Варка, за нею Вустя, потім наймити і наймички становляться в два ряди; ними керує Вареник.

Демко. Здрастуй, супруго, Варваріє! *(Цілюється)*. Здрастуй, дочко. Вустиніє! *(Цілує Вустю)*. А тепер ви: Гапки та Івани! *(Наймити підходять і цілують його в руку, примовляючи: Здрастуйте, дядінька, з благополучним приїздом!)* А ось тобі, Варваріє, і тобі, Вусте, комедіант, привіз його нарочито, щоб і вас потішив. *(Штовхає комедіанта)*. Пристав їм щонебудь.

Комедіант. Но я полагаю, що артист тоже челаєк, і потому надо його нагодувати і напоїти, а потім і представлення дати. *(До Варки)*. Так лі, мадам, я говорю?

Демко. Ну та й втішний же ти!

Варка. Що воно оце таке?

Демко. Ні, ти спитай його: відкіля він взявся на мою голову? Варю! Нагодуй його і нас почасть. А ви, слухайте команди! Біжіть зараз по селу і скликайте людей, гукайте. Кажіть: хазяїн привіз кумедю, ідіть дивитися! *(Наймити побігли)*. Ходім покищо почастуємся.

Комедіант *(до Демки)*. Кузен, как мой здоров? Хорош. *(Б'є Демку по потилиці)*.

Демко. Ну, й чудак! *(Варка і Вустя пішли в хату)*.

Комедіант. Ну, але-марш, кушай што-небудь немножка! Гле-чик молока, четвертину сала, пів хліба чорного, два хліба білого, макітру вареників та ще коли б і пирогів стільки... Так лі, мусью капрал, щоб тібя чорт побрав! (*Б'є по потилиці Демка*). Здрастуй, кузен!

Демко. І де ти взявся на мою голову? (*Пішов в хату*).

Я в а VIII.

Конаш і Конашиха, потім Гапка і Вустя.

Конашиха. Де ж та кумедія?

Конаш. Тадже побачимо.

Конашиха. Чи справді батько твій привіз кумедію?

Вустя (*ставляє з Гапкою дивана*). Привезли, тільки не батько, а папаша.

Конашиха. Куди ж наші!

Конаш. А як же! Вустя, так вона не простого сідала затичка.

Вустя. Не Вустя я вам, а: Вустинія! (*Пішла в хату і скільки разів виносить стулья, лавки, кресла і ослони*).

Конаш. Може кому другому, а мені як була задрипою, то нею і зосталася.

Конашиха. Не зачіпай, цур їй!

Стор. 50. ОВ. — Після: „веселитись“ — „(*У цей час народ з усіх боків насовує і почина слухати*)“.

ОВ. — Після: „...третє п'ять“ — „входить у ятку ди-виться, і інший аж помирає зо сміху.“

ОВ. — Замість: „Комедіант. Всьо ето ви... фокуси-покуси“ — „потім вже пайдуть з'являться усякі чиновники: дохтурь, смерть, німець, циган з конякою, мужик п'яний і жінка Хвеська, Сруль і Хайка... Сила усяких з'являється! Потім кракадив, такий страшний гад, вилазить, розкрива, розкрива рота і етого самого сміхотвора ковта, а той кричить: „Кракадив, кракадив, ти мене пра-глотив!“ Штучная комедія! Ну, а потім вже виходить настоящий чалаек і почина перекидаться“.

Стор. 51. ОВ. — Яви XII-ої — нема.

О. — Після: „плескати у долоні“ —

„Комедіант (*кланяється*). А тепер покажем другой фокус под названієм: вот так яичница, что в рот, то спасибо! Вот здесь у меня одно куриное яйцо і вот здесь у меня другое куриное яйцо. І вот я хочу кушать яичницу. Хотя меня і покормили, спасибо, ну так как я обжора, то буду кушать яичницу. Вот здесь у меня одна шляпа, которая называется цилиндрій. І как у мене нет сковородки... Вустя. У нас є сковородка!

Демко. Мовчи, дура необразована! Це він тільки памороки заморочує.

Комедіант. Так я буду жарить яичницу в етом одном цилин-дріє. Вот я разбиваю одно яйцо, вот я разбиваю другое яйцо і вили-ваю в цилиндрій. Музыка, сыграйте что лібо.

Музикант. Якої ж? Польки чи кадреля?

Комедіант. Еслі можна, сыграйте персідский марш.

Музикант (*до бубонистого*). Же! (*Грають*).

Комедіант. Вот моя яичница кажется уже і готова. (*Ніби по-чина із цилиндра йти, а потім сотає з рота стьожи*).

Демко. Плещіть, плещіть в долоні.

Комедіант (*кланяється*). А вот здесь у меня одна маленькая торбочка, ета одна маленькая торбочка, она совсем не торбочка, а квочка, і она у меня несёт яйца. Вот извольте посмотреть. Ко-ко-ко-ко! (*Трує торбочку і вийма відтіля яйце*). Вот еще. Ко-ко-ко-ко-ко! (*Вийма яйце*). Вот і еще. Ко-ко-ко-ко-ко! (*Вийма п'ять, або шість яєць*).

Конаш (*почина плескати*). О цього то вже і я не бачив!

Демко. Це штука немедлена!

Комедіант (*кланяється*). П'ять минут антракт. Музыка сыграйте что лібо. (*Пішов в комору. Вареник пішов за ворота*).

Демко. Варваріє! Вустє! Хутко приймайтесь за пляшки та ча-стуйте гостей. (*Варка й Вустя пішли в хату і швидко виносять пляшки*).

Старшина. Ловко туман напуска.

Староста. Тут я вам скажу не без того, що в болоті сидить. (*Народ загомонів*).

Волосний писар. Но весьма заінительно!

Демко (*до Вусті*). Що ж ти мене першого частуєш? Ох, ще довго треба буде тебе образовувати. Частуй господина старшину.

Волосний писар. Довольно ловко і весьма заінительно.

Демко. А де ж це Овсій? Овсію, а де ти?

Вареник (*вертається*). А чого там?

Демко. Куди ти втік?

Вареник. Выглядаю ще одного фокусника, та щось і досі нема.

Демко. Невже і ти договорив? Ай маладця! Коли б же швидш!

Вареник. Та вже й я дожидаю його як на голках.

Волосний писар. Во время моего многолетнего учения в городі Переяславі, в бурсі, я в ярмарочное время выдав ку-кольні комедії, довольно заінительные; ну, так там пружини... А щоб торбина несли яйца, як так не выдав.

Комедіант. Расскажу я вам, господа, своего ужасного приключе-ния. Ви знаете откуда я? Думаете, що я с Петербурга? — Нет? Думаете з Москви? — Нет. Думаете може, що з Варшави? — Нет! Я із большущого города, такого большущого, как у світі нету: я із Бардічева! Ето такой большой город, що ваша слобода улезла б ему у шаредка та і не видно б було ні людей, ні слободи. Чи може я не буду вам розказувать про своего нещастя, а краще зашпівую.

Демко. Ну та й втішний! (*Регоче*).

Демко. Плещіть, плещіть в долоні!

Комедіант (*кланяється*). Представленію конець. (*Бере та-рілку і обходить всіх*). І с тем до свіданія. Как би мне на поезд не опоздать. (*Забира своє збіжжя і відходить*).

Демко. Овсію! А деж твій комедіант?

Вареник. Обіщав прибути.
Демко. А знаєш що, давай сюди зараз п'ять відер горілки!
Вареник. Чи не багато буде, любий побратиме?
Демко. Ти знаєш, що я не люблю, як хто мені упоперек? Краще не сердь мене, а то я зараз і разбрато-брато!

ОВ. — XIII-та ява починається: „Демко. Глянь! Невже це кумедіант переодягся? А молодця!“

ОВ. — Замість: „*Старшина тихо до Демка...* пристав.“ —

Демко (до старшини). Цей мабуть ще чудніші хokusи покаже, ніж той?

Старшина (тихо). Та цитуйте... Це судейний пристав.“

ОВ. — Замість: „а ти... гроші“ — „а ти свої вже про-
цвиндрив“.

ОВ. — Слів Вареника: „Вони у мене...“ — нема.

ОВ. — Слів: „Комедіант... підсвічника“ — нема.

ОВ. — Далі: Вустя. Тату, як же це? Я звикла до зонтика, до пальчаток!.. (Почина плакати)“.

ОВ. — Замість: „Все, все... відцурались“ — „Демко. Всі, всі покинули. Навкруги ніби все зразу померло, ніби оцепінило і замовкло. Ні поради, ні розваги...“

II.

О Л Е С Я.

П'єсу подав Кропивницький до цензури 20. V. 1891 р., а вже 30. VII того ж таки року мав дозвіл на її виставляння, — без усяких обмежень. Проте, в багатьох місцях п'єсу попідкреслювано червоним олівцем і, мабуть, зважаючи на це, повилучав Кропивницький усі ці небезпечні місця, віддаючи виготовлену до друку збірку 1894 р. до цензури; у всякім разі більшості відзначених від цензури місць друковані видання вже не мають. Проте, визнавав Кропивницький, що в п'єсі не все горазд: „Олесью я мушу ще виправити, бо вона, як і всі мої твори, писана прихапком і через те в ній стрічаються деякі помилки і недописи, котрі шкодять їй“. (Лист до В. Лукича-Левицького, 18. X. 1893, з хут. Сашина).

Відомі три тексти п'єси:

1) Ркп. ЦБРДр 33200; зшиток на 74 аркуші, друкований на машинці з невеликим числом виправок автора та з його підписом. (Далі — О).

2) Текст збірки 1894 р. (далі — В). В дрібницях Кропивницький нічого не виправляв: редакція обмежилась тільки викиненням небезпечних місць (III, 2, 3, 4; IV, карт. 2, 3). Це переважно всі місця, де гостро обговорюється різниця поміж „новими“ панамі й старими, де картається розпуста їхнього життя; викинуто низку сцен (III, 6—14), де зіставляються глитаї різних настроїв з незмінними в такім ви-

падку за сценічною й драматургічною традицією євреями. Уступ цей збігається з інтерв'ю Кропивницького (про нового глитая), що його опублікував ще 1890 р. Мордовцев — „это кулак новой формации, воспитанный на началах национальной травли, в школах человеко-навистничества“ (Биржевая Газета, 1890, № 100; див. Твори I, 18). Викинуто також і те пояснення пияцтву селян, що його дав Влас (IV, карт. 1, 3). У меншій кількості випадків з'ясовуються ці скорочення потребою уникнути зайвої розтягlosti (II, 3, 4; III, 1, 2).

3) Текст збірки 1910 р. (далі — Г). Тут лишив Кропивницький п'єсу в основному незмінною, зате уважно переглянув її з стилістичного боку.

Подаємо варіанти, випускаючи тільки незначні стилістичні відміни.

Стор. 56. О. — Старости й Козубської серед дієвих осіб не зазначено.

Стор. 57. О. — Співу нема.

ОВ. — Слів: „(Павло підспівує)“ — нема.

Стор. 58. ОВ. — Слів: „Он скільки ви світа бачили“ — нема.

О. — „...не змізкую“.

Г. — „Покійний пан“. Виправляю за стор. 59.

О. — „паєдиш“.

Стор. 59. О. — Після: „воно там“ — „Великий, бач, мені, клопіт, чи світить воно там, чи не світить“.

ОВ. — „швейцаром“.

ОВ. — Слів: „встань і“ — нема.

ОВ. — Замість: „по якому хочеш“ — „і всі приміри“.

Стор. 60. ОВ. — Слів: „Помняв, каже, падлець усю кушанню“ — нема.

ОВ. — Слова: „Минулося“ — нема.

ОВ. — Слів: „чаю... повипарюєш...“ — нема.

ОВ. — Слів: „невже ніколи не була“ — нема.

О. — Після: „...дурощів“ —

„Павло. Бери з нього, скільки влізе, що його, анахтему, шкодувати? Не візьмеш ти, друга візьме. Ти б мені допомогла, коли б схотіла; а я тобі повік був би вдячним.“

Горпина. Чи вам заціпить сьогодні?“

ОВ. — Слів: „Павло. То ти... не зівай“ — нема.

Стор. 61. ОВ. — „...я твій пан“.

ОВ. — Після „...води“ — „побачу чи є у тебе до того кебета“.

ОВ. — Слів: „(хоче..... в середину)“ — нема.

Стор. 62. ОВ. — Слів: „Окрім того, вона і небога мені“ — нема.

ОВ. — Слів: „То вже пустяки..... думці“ — нема.

Г. — Правильно. Виправляю за стор. 63.

Стор. 64. ОВ. — Слів: „Так і понімай“ — нема.

ОВ. — „...патретом“.

Стор. 65. Г. — „не хвалив“, виправляю за ОВ на „не вхвалив“.

ОВ.— Слів: „Під замком?“— нема.
 ОВ.— Замість: „...ваше хотіння“— „панський апетит“.
 ОВ.— Слів: „Коли хочете... мені“— нема.

Стор. 66. ОВ.— Слів: „Та я...“— нема.
 ОВ.— Слів: „а давайте мені“— нема.

Стор. 67. ОВ.— „...старушечка?“
 ОВ.— Слів: „Сьогодні... мениником“— нема.
 О.— „На п'ятидесятий“, „на сорок шостий“.

Стор. 68. ОВ.— Слів: „То віддаси її мені“— нема.
 ОВ.— Слів: „Нав'язла тобі... зачепив“— нема.
 О.— Слова: „через ваші кулаки я двох дітей скинула“
 підкреслено червоним олівцем.

Стор. 69. ОВ.— Слів: „сказав, господин Пушкин“— нема.

Стор. 70. ОВ.— Кіндрат Антонович говорить: „Гамлет“.
 ОВ.— „Гамлет, принц Датский“.
 ОВ.— Слів: „таке пішло, що й не доведи господи“— нема.
 ОВ.— Замість „ограбовано“— „обдурено“.
 ОВ.— Слів: „а другий не задовольняється“— нема.

Стор. 71. ОВ.— Слів: „І ніскільки не складний?“— нема.
 ОВ.— Слів: „увесь час?“— нема.

Стор. 73. ОВ.— „...який критикан“.

Стор. 74. ОВ.— „Сохвию“, як і раніше — „хвасону“.
 ОВ.— Слів: (Лукерія... розгубилась)— нема.
 ОВ.— Замість: „цур їм!“— „без нас вони швидш
 розбалакаються“.

Стор. 75. ВГ.— „Зайдете“. Виправляю на „заїдете“; „откровенно
 говоря“— нема.
 ОВ.— Слів: „Ви все своєї... ото горе!“
 О.— Після: „...приставом“—
 „Кіндрат Антонович. Мені не віриться.
 Знаменський. Папаша утверджають, що місто писателя мені
 обіщано“.

Стор. 76. ОВ.— „Страданія страданіями...“

Стор. 77. ОВ.— Слів: „то вже вони повернулись до мене очима“,
 „копитали щось обозначають“— нема.
 ОВ.— Слів: „А нарешті... (до вікна)“— нема.

Стор. 78. ОВ.— Слів: „Та й... маму“— нема.
 ОВ.— „приблизився“, „мальовно“.
 ОВ.— „чорного“.

Стор. 80. ОВГ.— „блещить“.

Стор. 81. О.— „Кіндр. Ант. Та замовчи!“
 О.— Перед: „Писар. Ах, як...“— „Лукерія Степан.
 Прошу викушати“...

О.— „...продолжить“, В.— „продолжать“.

Стор. 82. ОВ.— Слів: „(...оставляют столика, ховают
 карты)“— нема.
 Мову Загріви, як правильну російську, подано протягом усієї
 п'єси російським правописом.

Стор. 83. ОВ.— Слів: „бувало... по жижках“— нема.
 ОВ.— Слів: „(Пють всі)“— нема.

Стор. 84. ОВ.— Двох останніх реплік нема.

Стор. 86. ОВ.— Замість: „що того брак“— „того хотіла, того
 брак“: виправляю на „хотіла б“.
 ОВ.— Слів: „як мені... щодня“— нема.

Стор. 87. В.— Виправляю за ОВ.— „а ще й соромно“...
 О.— Після: „...знесилення!“— „Марфа Варфол. І ото
 наймудріше б було“.
 О.— Перед: „Чудна!“— „Ще б не умлівати від таких
 думок“.
 ОВ.— „А чому не всім“— нема, так само, як і в кінці
 цієї таки репліки.
 О.— „От ми й розбалакалися до того, де мої думки
 завжди зупиняються і далі вже нічого, нічого не тямлю“.
 ОВ.— Замість: „Ну... розгадать“— „Ну і що ж такого?“
 ОВ.— Слова „неначе“— нема.
 ОВ.— Слів: „Не вірю... бути“— нема.
 ОВ.— Замість: „борсаться... в сільцях“— „що ні з ким
 не порадитись, ні спитати ні у кого?“

Стор. 88. О.— Перед: „Через що...“— „Загадка. Давай почнемо її
 розгадувати“.
 О.— Після: „...як знесилився!“— „От бачиш, наші думки
 й зустрілися“.
 ОВ.— Слів: „Марфушо, що буде?“— нема.

Стор. 89. ОВ.— Слів: „Я скільки... я їх!“— нема.
 ОВ.— „качаеш головою“.
 ОВ.— Слів: „а я не похитнусь в своїх замірах“— нема.
 ОВ.— Перед: „Краще, Марфушо...“ „А мені єсть чого“.
 ОВ.— Замість: „висмикнула цю промову“— „утяла“.
 ОВ.— „Марфушо, не хитруй, а кажи від серця...“

Стор. 90. ОВ.— Перед: „Про мого отця“— „Допитує, ніби не
 знає!“
 ОВ.— Слів: „а то завела такої“— нема.
 О.— Після: „...повинна!“— „...немов сором стоїть у мене
 за спиною, і я боюсь оглянутись“.
 ОВ.— Замість: „Іменно... тадже“— „Олеся. Хіба ж я
 сужу? Я кажу тільки, що мені соромно, я червонію! Чула...“
 ОВ.— Слів: „родителей судить зась!“— нема.
 ОВ.— Після: „...обмірковать“— „Не хочеш зрозуміти!“

Марфа Варф. Хочеш про щонебудь інше балакати — балакай.

Олеся. Давай про щонебудь інше.

ОВ.— Замість „(помовчала)... Кортить“ — „Чорт-батька-зна що мелеш!“

Стор. 91. ОВ.— Замість: „тоді“ — „тепер“.

ОВ.— Після: „...заміри?“ — „Вийшла б я за нього замуж, то не було б з того шлюбу ніякого товку.“

ОВ.— Замість: „Ай-ай-ай!... як“ — „Пам'ятаєш“.

Стор. 92. ОВ.— Слів: „...сівши на скелі“ — нема.

ОВ.— Слів: „...або нянчиш чию дитину“ — нема.

Стор. 93. ОВ.— „...оце свіжо прибіг від предводителя“.

ОВ.— „орденів“.

ОВ.— Ремарки: „(жахнулась)“ — нема.

Стор. 94. ОВ.— Слів: „Кажуть... за дешево...“ — нема.

ОВ.— Слів: „Може й так“ — нема.

ОВ.— Слів: „ціле життя“ — нема.

ОВ.— Слів: „А хоч... того“ — нема.

Стор. 95. ОВ.— Замість: „Бо“ — „Ні, мамо, не через те“.

О.— Слово: „стерво“ — підкреслено червоним олівцем.

ОВ.— Слів: „то так образу“ — нема.

Стор. 96. ОВ.— Слів: „У мене... нема...“ — нема.

О.— Слова: „Я маю... поговорити“ — надписано рукою Кропивницького над рядком, замість викресленого такого уступу —

„Олеся...про яке ви возвишення казали Нихвінту Варфоломеевичу, буцім то ми на якійсь вже вищій лінії?“

Кінд. Ант. То я, Олеся, розсуджав... І по моїх розсудженнях виходить, що точно ми на вищій лінії стоїмо.

Лук. Степ. Це вже кожен баче.

Олеся. Тату, ще й годя не минуло, як ви інакше міркували.

Кінд. Ант. Потому що то було одне положення, а тепер друге...

Олеся. Чи давно самі казали, що ніколи не слід жабі надиматись проти вола.

Кінд. Ант. Мм... Ми з тобою колись об цім поміркуємо на одинці.

Лук. Степ. Що ж то я така дурна, що не второпаю?

Кін. Ант. Не дуже розумна... От...“

Стор. 97. Г.— „Як спитала“ виправляю за „а як спитала“.

О.— Після: „...не вхвалив...“ — (Чутно спів Горпинин, він ховається за куц).

Я в а ІV.

Горпина (іде з-за плоту, тихо співаючи).

Коли б же я біду знала,
Не йшла б заміж, та гуляла,

Ого-го-го, го-го, го-го,
Голівонька бідна моя.

А тепер я біду знаю,
Пізно ляжу, рано встану.
Ого-го-го, го-го, го-го,
Голівонька бідна моя.

На городі квітки в'ються,
А за мене хлопці б'ються;
Ого-го-го, го-го, го-го,
Голівонька бідна моя.

Не бийтеся, нема за що,
Хоч я гарна, та ледащо,
Ого-го-го, го-го, го-го,
Голівонька бідна моя.

(Надходе до криниці; із-за куца з'являється Кін. Ант.)

Горпина. Тьфу! Нехай вам грець! Вже й тут вродилися!

Кін. Ант. Я таке зіллячко, де не посій, там і вродюсь. (Хіхіка).

Горпина. Що це на вас найшло?

Кін. Ант. Не найшло, а наслано. Це ти на мене таке наслала, ти! Горпино, рибонько, скажи, чого душа твоя бажає?..“

О.— „і Левка із хвіртки“.

О.— Замість: „Все хлопчесь, да хлопчесь“ —

„Кін. Ант. (ніби кричить на Горпину). За вами як не приглянеш, то самі нічого доладу незугарні зробити! Чи давно нові цямрини зроблені, а ви вже геть пооббивали?... (Горпина хіхікнула й хутко пішла).“

Леон. Пет. Все ты хлопчесь да хлопчесь. (До Льовки). Ты больше не нужен, оставь мне спички. (Льовка пішов).“

ОВ.— „Тебе ли еще сетовать...“

ОВ.— „(Предлага папиросу)“ — нема.

Стор. 98. ОВ.— „из ничтожества“ — нема.

О.— „діслительно“; В.— „діслительно“.

ОВ.— Слів: „сказать (В-е) свою политику“ — нема.

Стор. 99. ОВ.— Слова: „оную“ — нема.

ОВ.— „Тошно, що не завидне. Так, так...“

Стор. 100. ОВ.— Слів: „щоб послав вам здоров'я і...“ — нема.

ОВ.— „Да ведь ты меня ограбил!“

О.— Після: „Я по закону“ —

„Леон. Пет. Ведь арендуя мою землю, ты нажил состояние, а я разорился.“

Кін. Ант. Бог благословил мої труди“.

ОВ.— Слів: „істинная правда!“ — нема.

ОВ.— „повзали... обливали“.

ОВ.— Слів: „Буду молить господа...“ „(криком)“ — нема.

О.— „причитываний“.

Стор. 101. ОВ.— Замість: „сперва лакеєм, потом“— „потом сделал тебя“.

ОВ.— Після: „Марину!“— „Зазнав я вволю лиха...“

ОВ.— Слів: „Леонид Петрович. Вот видишь?.. (довго ходить)“— нема.

ОВ.— „страшнейший“.

ОВ.— „А покойні... скостили б?“— нема.

ОВ.— Слів: „Що ж я могу“— нема.

Стр. 102. ОВ.— Слів: „сказать на всем продовольствии“— нема.

Стор. 103. ОВ.— „якогунебудь евреев“. Замість „вам... руки“— „ей, ей“.

ОВ.— Слів: „мерзав...“ та останньої репліки К. А.— нема.

ОВ.— Ремарки: „кивнув головою“— нема.

Стор. 105. ОВ.— Слів: „А вам навщо це знать!“, „ну й заспіваєш“— нема.

Стор. 106. ОВ.— Слова: „обійдеться!“— нема.

ОВ.— Замість: „збагнув... відповів“— „принялся“

Стор. 107. ОВ.— Слів: „Як засяду... вивчився“— нема.

ОВ.— Замість: „а про ліки байдуже“— „шодня.“

ОВ.— Слів: „А в тебе... от тобі...“— нема.

ОВ.— Слів: „Яка не горда... матір?“— нема.

Стор. 108. ОВ.— Слів: „Чи не дума... (Чутно спів)“.

Стор. 109. ОВ.— Замість: „біля... частуються?“— „з шинку й не вилазять“.

Стор. 110. ОВ.— Ремарки: „Обнімає“— нема.

ОВ.— Замість: „пожалували“— „приїхали“.

ОВ.— Замість: „все... Де“— „підслухала... Мені соромно за мого батька... Тільки де ж і...“

ОВ.— Слів: „Як тільки... липнуть!“— нема.

Стор. 111. В.— Замість: „Ой, боженьку... зостанусь“— „(...ховаючи очі)“.

О.— „Простіть!“

(Олеся. Ні, дівко, одержини не збувай, її не так легко справити, як збути; кажу тобі, що допоможу твоїй матері, у мене гроші є; віддаси мені тоді, коли матимеш спомогу.

Горпина.) Ох, коли б мені, боженьку, як добути до строка!.. Дала, як у В.

Стор. 113. ОВ.— „Як же ми балакатимем...“

ОВ.— Слів: „нічого не втямлю“— нема.

ОВ.— Ремарки: „(сміється)“— нема.

ОВ.— Слів: „та годі бо тобі... чаю хочеш“— нема.

Стор. 114. ОВ.— Замість: „Іншої!“— „нової“.

ОВ.— Після: „навіщо?“— „Учитись хочу.“

ОВ.— Перед: „помовчала“— „Може згодом і я дійду до байдужого, тоді й думки заснуть“.

ОВ.— Замість: „одмольовала... сиділа б“— „а потім сіла“.

ОВ.— Слів: „Я вже й не збагну...“— нема.

ОВ.— Слів: „Адже зміркуйте“— нема.

ОВ.— „Підіймаєте гармидер з наймичками“— нема.

Стор. 115. О.— Слова: „Як у моїм... виявила“— закреслено чорнилом, мабуть рукою Кропивницького.

О.— Замість: „Мало... тільки“— „Не все [те що] коїться, як ¹⁾ говориться. Еге-ге, які іноді думки не морочать паморіків, а...“

ОВ.— Замість: „...Олеся. Не так...— молоть“— „слід!“

ОВ.— Слів: „от тобі і хліб-сіль їж“— нема.

Стор. 116. ОВ.— „в кімнаті Левонид Петровича“.

Г.— „То у сні“. Виправляю за ОВ.

ОВ.— Замість: „мабуть“— „поручник!“

ОВ.— Замість: „охвицершею“— „поручницею“.

Стор. 117. В.— Сон уривається на „...гостю“. О.— далі:

„Ніби сиджу я з онуком на руках і розказую йому казку, а він все засовує мені кулачки в рот. Аж це і ти увійшла з другої кімнати, зодягнена у таке щось блескуче, що я очі приплющила, як глянула на тебе: та й кажеш до мене: „підіть мамо, пожалуста до нашої куховарки, та покажіть їй, як пшоном заминають борщ, бо вона не тямє“. Тільки що встала я, аж входить, якраз насупротив мене Левонид Петрович, груди йому всі завішані хрестами та мендалями, та й каже: „радіуйтеся, мамашо, я виклопотав задля папаші гостинця“. І показує мені отаку велику мендалю. „Нате, каже, відвезіть папаші і прикажіть, щоб наділи на шию і ніколи не зіймали; це їм за...“ Я простягла руку, а та мендаль брязь об долівку, та й розбилася!.. Я як галасну й зразу прокинулася. Віриш, лапнула себе за голову, аж волосся змгло, так упріла; а серце тенається, з ляку як не вискоче... Це не перед добром!“

ОВ.— Слів: „...не докоряла“— нема.

О.— Замість: „(читає)... знущався“—

„Олеся. Голосно?“

Кін. Ант. Вжеж не нишком. Може я що промину, то словами додаю.

Олеся (читає). „Мені було по двадцятomu року, коли зосталася наша сім'я— батько, мати, дві сестри і я— без притулку, без захисту. Отець мій служив тридцять вісім років конторщиком у одній окономії“.

Кін. Ант. Вірою і правдою служив!

Олеся (читає). „Як ось налопом прибіг із-за грانیці поміщик і привіз з собою цілий новий штат: управляючого, економів, конторщиків, писарів... Він був розгніваний за віщось на управляючого, а на всіх окошилося. Недовго розбираючи, всіх старих охвицялистів— від управляючого, до ключника— змінив і велів постановить коло кожного будинку навкруги сторожу і все збіжжя, худобу,

¹⁾ Виправлено й дописано над рядком рукою Кропивницького тим таки чорнилом.

одежу — заграбував. А за віщо заграбував, то їй досі мабуть ніхто не вгада. Хто кинувся обороняти своє добро, того велено було у кайдани забити, та в куну вкинути. Один яконом сидів в куні щось з півроку, скаржився потім в суд — пропало як на собаці. Трапилася та грабіжка якраз на перший тиждень великого посту. Розбрелася наша сім'я — гола і боса, куди хто запопав: батько пішли з ласки за хліб та за сіль до одного полупанка за клюшника; мати за няньку до його дітей; сестри пішли у город на найми за горнишних — менша простудилася і через місяць лягла в больницю, а потім лягла на кладовищі; а старша пропала десь без вісти...

Кін. Ант. Мов у воду впала.

Олеся (*читає*). „Я нанявся у одного міщанина, котрий держав на селі разом: постійний двір, лавку й шиньок..."

Лук. Степ. Думаєте, не догадуюсь про кого це починається?

Кін. Ант. Мовчи лиш. Звісно про кого.

Олеся (*читає*). „Зараз після великоддя померли батько, а за ними небавом і мати пішли до бога, прийшлося мені їх обох на свій кошт і поховати. Хазяїнові моему я дуже уподобався, бо був шпаркий до діла; а через год я став його правою рукою". Це вже ви мені розказували, як дід помінилися дати за матір'ю придане, а замість того вигнали вас з подвір'я посереду зими, ще й зароблені ваші гроші затаїли.

Лук. Степ. Скільки разів розказували. А це вже списали мені на злість!

Кін. Ант. Лукеріє, замовчи! І коли я тебе навчу поцімать людські? (*До Олеси*). Панькався зо мною тесть як кіт з оселедцем. „Ось, каже, кого хотів би я мати за зятя". А я, здуру, шелесть за рушниками. І вхопив приданого в обидві жмені, вхопив!... Дійшло до рошоту, я навколійши припадаю, слізьми умиваюся; а він взявся у боки, та як зареготче: „Ах, ти, каже, дурень, дурень! Покажи розписку, або векселя, що я тобі винен; а без документів на тобі хвигу під самісінький ніс!" Так це він чесно зо мною зробив?

Олеся. А хто ж каже, що чесно?

Лук. Степ. (*зідхнула*). А потім все те лихо на мені окошилося!...

Кін. Ант. Не мішай пожалуста! І що в тебе за натура? (*Бере у Олеси папір*). Розказував либонь я тобі й про те, як я з одним бакалійщиком три роки у спілку торгував і як він вирядив мене у одне містечко на ярмарок балаган строїти, а сам розпродав все за півціни та підпалив лавку?

Олеся. Розказували.

Кін. Ант. Вернувся я до свого спілника та й питаю: як же це трапилося? А він тільки головою трусе. На другий день знов питаю: як же воно буде? А він знов головою: хить-хить. І доти трусив головою, доки я не плюнув йому межі очі та й пішов ні з чим. Три роки гіркої праці у спілку як через голову жбурнув. Зостався знов гол як сокол! А знаєш, хто той бакалійщик? Сидор Семенович: той, у которого тепер лавка на самім базарі. Затаїв копитал, котрий ми у спілку заробили. Сходив двічі чи три на прощу у Вороніж та

в Київ, а тепер із перших купців. Як увійде було у лавку, зараз на всі чотири вугли перехреститься! Іде за конторку і почне христити: книгу, щоти, пер'ину, карандаш, товар... А нарешті виявилося, що він перший мошенник. Читай ось відділя.

Олеся (*читає*). „Цілу осінь переносив я на пристані мішки, сіль, рибу, канати, залізо... А зимою приходилося голодати по тижням".

Лук. Степ. Ох-хо, правда! Тоді у нас трійко дітей померло, в два тижні — від шкарлатини. Жили ми у підвалі, боже, у якій багнюці та в сирості. Я біл'є мила, а батько брагу від винниці розвозив по дворах.

Олеся (*читає*). „Навесні почав я папіросною бумагою та спичками торгувати, а далі ваксою. Якось ішов вулицею пан Петро Григорович, отець Леонид Петровича, я зупинив його, та й кажу: „позвольте, барин, почистити вам чоботи!" Вичистив йому чоботи, він виняв злого і дає мені. Мабуть цей пан дуже добрий, подумав я, та пущь йому в ноги. „Ваше високоблагородіє, кажу, змилуйтеся над сиротою, візьміть мене до себе, служитиму вам вірою й правдою".

Кін. Ант. Взяв до себе, за це спасибі йому. А як він знущався надо мною? Боже, який то немилосердний був чоловік! Як розгнівається, то чим попало лупить: підсвішником, чоботом, чернильницею... Раз укусом линув в вічі: скільки разів при всіх дворових запльовував мені очі!... Терпів я, все терпів, бо неможливу вже було тинятися попід тинню. Так бачиш, які бувають пани: один ограбував мого батька за тридцятьвосьмилітню безпорочну службу; а другий знущався надо мною гірш ніж над скотиною...

Олеся. Не всі такі й пани. В сім'ї не без виродка!

Останню репліку К. А. старанно попідкреслювано цензорським олівцем та й перекреслено поверх того червоним атраментом.

Стор. 118. ОВ. — Замість: „Чуже?.. яке чуже?.. — „Ти все таки своєї правиш?"

ОВ. — Після: „...проказує" — „я так і роблю".

ОВ. — Замість: „в неї" — „на землю".

ОВ. — „Стовптвореніє".

ОВ. — Замість: „Ні, так воно не буде" — „Е ні, доню, так воно не але!"

ОВ. — Замість: „І не дражнили б — ...прибрав би" — „прибрав би його".

Стор. 119. ОВ. — Замість: „Впрочем... явятся" —

„Леон. Петр. Ну... приищи покупателей. Сколько раз просил тебя послать за евреями, в местечко?"

Кін. Ант. Посилав, двічі посилав, сегодня являються. А як продасте, то зараз і уїдете?

Леон. Петр. А зачем мне здесь оставаться?

Кін. Ант. Тошно, що вам тут вже ніяких ділов, то чого ж і засижуватись? Принадили до моєї хати якихсь прокатних людей, ще почнуть до мене наїздити. У мене задля таких гостей промова: „проходи з богом!"

Леон. Петр. Ну, вот ты так и поступай с твоими гостями, а меня избавь от твоих наставлений.

Кін. Ант. Дали б мені волю над вами, я вас хутко прибрав би до рук.

Леон. Петр. Послушай, ты починаєш забуватися!

Кін. Ант. А що ж? Тепер я тут у своїм праві. Що це, справді, за порядки такі?

Леон. Петр. Кондрат, удержі свій язик!

Кін. Ант. Що тут вже удержувати? Коли б оце на моїх місцях осівся єврей або німець, давно б вже і сліду і звання вашого не було.

Леон. Петр. Ты забыл, должно быть, отцовские побои, так я тебе вот этой саблей кое-что припомню!

Кін. Ант. Що ж я вам таке согрубив?

Леон. Петр. Я дерзостей не выношу!

Кін. Ант. Звісно, вам аби причепитись. Благородний чоловік, а витворяєте таке неблагородство...

Леон. Петр. *(вихоплює шаблю і починає нею махати над Кіндратом)*. Ах ти халуй! Я тебе научу, як со мною обходитись!

Кін. Ант. Та бог з вами! Та що це ви?.. Та перестаньте бо!.. Ой-ой-ой!

Леон. Петр. *(тисне його до дивана)*. Залетела ворона в хомы, так не смей каркати! Ты меня осмеливаешься в неблагородстве упрекать, ты?..

Кін. Ант. Та годі бо вам!

Леон. Петр. Ах ты, хамово отродье!

Кін. Ант. Та звісно, ми не від білої кости... Та вгамуйтеся, бога ради! Що ж це таке коїться?.. Успокойтись!..

Леон. Петр. *(кидає шаблю)*. Вот до чего ты меня доводишь...

Кін. Ант. Це у вас стальна шабля, чи залізна?

Леон. Петр. *(відходить від нього)*. Пошел ты прочь!

Кін. Ант. У мене, знаєте, ніякого оружжя в хаті: а тут навкруги скрізь крадіжка, розбій... *(У бік)*. Треба краще купити, а то ще справді когось шпигне. *(До нього)*. Скільки візьмете за шаблю?

Леон. Петр. Чорт с тобой, купи, если хочешь, у меня ничего нет заветного. Давай три рубля?

Кін. Ант. А півтора рублика?

Леон. Петр. Два с половиной и больше ни слова, ни звука!

Кін. Ант. А двох рубликів не візьмете? Га? Ой, які ви сердиті! Ну, звольте, звольте, два з половиною, а мені пожалуйте шаблю. *(Дає гроші й бере шаблю)*. Ви такі сердиті, що з вами страшно й балакати.

Леон. Петр. Как я зол на себя. Фу, какая гадость! *(Сідає біля вікна й починає свистіти)*.

Кін. Ант. Успокойтись! Ач, як серце у вас розходилося... *(Помовчав)*. Леонид Петрович, ось послушайте мене... Тільки ви, будь ласка, не гнівайтесь. Якщо ви сьогодні, чи завтра не думаете виїздити, переберіться у хлигель.

Леон. Петр. Не туда ли, где у меня когда-то псарня помещалась? Нет, слуга покорный!

Кін. Ант. Мені ті кімнати, у котрих ви живете, не повірите, гвалт як потрібні!

Леон. Петр. *(кричить)*. Эй, Левка!

Кін. Ант. Що це ви хочете?

Леон. Петр. А вот посмотришь!

Усю цю сцену рядок у рядок підкреслено червоним атраментом, окреслено й на берегах.

Стор. 120. О. — „Требовали?“ — нема.

О. — Після: „нравится“ — „Спроваживаєш мене? Ну, прощай, заботливый друг, не поминай лихом!“

Кін. Ант. За віщо вас лихом згадувати? Добром, тільки добром і згадуватиму“.

О. — Замість: „не все пустяки...“ —

Кін. Ант. Вам, господам дворянам, вірші, а нам кривава праця. У вас чини, орден і за вас увесь ваш рід заступиться і, аби ваша хіть, то і в люди вас витягнуть і чинів надають... А за нас тільки господь милосердний, далі нам і нікуди! А що ви кажете про руб, так то така сила, без котрої ніхто не проживе.“

Ці слова підкреслювано червоним атраментом.

Стор. 121. О. — Після: „Что-о?“ —

Кін. Ант. Я оце обробившись у полі, думаю пересипати кошари, так цей кленок піде на соху“.

О. — Остання репліка яви попідкреслювана червоним олівцем.

ОВ. — Слів: „як нема чого курить“ — нема.

Стор. 122. О. — „Чабанові, або скотареві нічого більш не треба...“

ОВ. — Замість: „...робочі пили кирпичний чай... Мужик як...“ — „...чабани пили кирпичний чай, так вже йому й раю не треба. Тепер всі вже сусіди, котрі зацікавлені вівцями, взяли з мене зразок і в себе завели цю ж моду.“

Леон. Петр. Новатор! Я уверен, что ты введешь в сельское хозяйство много полезных усовершенствований.

Кін. Ант. Знаєте, яка то позитивна штука кирпичний чай? Одрубав грудочку, укинув в казан, потім ложку баранячого здору, от сніданок. Чабан, як...“

О. — Слів: „ще й який рощот!..“ — нема.

ОВ. — Замість: „Прочитавши „Свет“ ...обіходиться“ —

Леон. Петр. Перевод только денег.

Кін. Ант. Іменно, один тільки перевод денег. Помилуйте, задля чого папір псувати! Прочитавши „Свет“, я продаю його на цигарки чабанам та наймитам — по копійці за лист; от та газета мені неначе і даром обіходиться. Ви не знаєте часом ще якої дешевенької газети?.. „Света“ не стає вже на цигарки, бо до мене почали приходити за газетною бумагою і з других слобід“.

Стор. 123. ОВ. — Слів: „Семенаристик подарував“ — нема.

ОВ. — Слів: „Здесь могилы отцов и делов“ — нема.

ОВ. — Після: „в презент?“ — „*(кладає на стіл)*. Итак, Олеся не захотела выйти за меня... И хорошо сделала. К чему? Зачем?.. Поскорей отсюда, куда-нибудь...“ В О ці слова дописані рукою Кропивницького.

О. — Третя дія має такий кінець:

„ЯВА VI

Леонид Петрович і Льовка.

Льовка. Там євреї явилися.

ЯВА VII

Шльома. Звиніте. Изволілі присілати? Каково можете іметь не-
обходимості до Шльоми Шкловського?

Леон. Петр. Хочу мебель продати. Ты один пока?

Шльома. Ето нічого, я і одін... Нехай ваш лакей виході!

Леон. Петр. Левка уйди! (Льовка пішов).

Шльома (оглянувся). Разлі, звиніте, етот Кондрашкі, грабітель-
нік, та он існо не вше у вас абграблівай?

Леон. Петр. Ну-ну, я терпеть не могу етакіх разговоров.

Шльома. Звиніте. Я тільки хател вам напам'яту, што как мой
папоянка, так он, каторий біл балшова пріятедь із вашево папаша...

Леон. Петр. Вреші!

Шльома. Побей мене бог! І сирашивайте каво авгодно, што
ваші папаша, та моего папоянки, котораво віжде так уважалі, што дай
бог міне такочкі. Папоянки вжасно желалі увзяты вашево іменіе ув
пошессія; а как етот шарлатан, халамиднік, Кондрашкі...

Леон. Петр. Довольно!

Шльома. Я молчу, ну тільки я должен гаваріть. Звиніте, тепе-
речки через мужиков нам шкоро пріходіться біжати із отечества ув
другая штрана. Какой нібудь, звеніте, хамула, та он теперечки вели-
кий пурец, памещік! Ай-ай-ай! І што ето у шветі шавірсається¹⁾.

Леон. Петр. Пьешь вино?

Шльома. Отчево нет?

Леон. Петр. Так вот лучше пей, пока другие покупатели явят-
ся, а глупостей не говори.

Шльома (бере шклянку). Дай бог штоб мі падружілісь! (Ітє)

ЯВА VIII

Ті-ж і Кіндрат Антон.

Шльома (протяга руку). Здрастуйте, Кандрат Антонович, як
ваше здоровля?

Кін. Ант. (не дає руки). А тобі нащо?

Шльома. Жвесно...

Кін. Ант. Хоч би ноги обтер, свинота бісова, так в болоті й
преться в горницю.

Шльома. Ноги можна шічас витірать, а тільки задля чево: „сви-
нота?“ (Хутко пішов в сіни).

¹⁾ Слова: „Звиніте ...шавірсається“ — попідкреслювано червоним
олівцем.

Кін. Ант. Я обміркував децо і мені буде шкода, як вас обду-
рять. За кожную вещь, котру євреї у вас виторгують, я гривеника на
руб набавлю; хоч мені ваша небіль без надобности, але краще нехай
вона тут зостанеться, ніж піде по єврейських руках. Розміркуйте,
як воно вам вбачається? Вам дітей з отими хриstopродавцями не
христить?

Леон. Петр. Теперь я только начинаю понимать в какое обще-
ство я попал. Хорошо, согласен!

В. — Яв 6 — 8 — нема.

Стор. 127. ОБГ. — „крепака“; очевидно, помилка.

„ 128. ОБ. — „вовну скубти“.

ОБ. — „барішня подарували“.

ОБ. — Від співу—тільки половина.

„ 130. ОБ. — Останньої репліки Власа в другій яві нема.

„ 131. ОБГ. — „ласкутики“.

О. — „посовається, посовається“.

ОБ. — „крамниці... товариства“—нема.

О. — „не сидять без діла“.

О. — Слова: „...які ремества...“ до кінця репліки окрес-
лено з боку червоним олівцем.

О. — Замість: „Ось де... горе...“—„Де наші люди у свято,
чи в неділю, як не по шинках? [А знаєте, чому по шинках, а не по
хатах? (Далі вписано над рядками рукою Кропивницького). А німці
зберуться до гурту: святе письмо читають; потім розмовляють; а іноді
і веселяться, танцюють... А знаєте, чому наші сидять по шинках?]

Олєся. А ну-ну, до чого ти домищувався?

Влас. А до того, що кожного чоловіка, коли він має зайвий час,
тягне промєж люди: чи там почурукати, промєж себе, чи згадати
колишне, чи пореготати, або хоч і поспівати... На те він чоловік. Од-
наче ж, кожен боїться закликати людей до себе, щоб не осудили, що
нічим їх ушанувати, через те й іде у шиньок. А там постановив ось-
муху, чи чвертку, цибулину, оселєдця на закуску—от і весь бень-
кет! А в книжках пишуть, що мужик п'яниця! Бодай вже болячка,
та трясця так п'янствувало. Не мужик п'є, а злидні. Коли у місці
не густо, то й в тельбухах пусто: випив чарку натише серце—його
зразу і звалить! От Вам і п'яниця!

Цю репліку Власа рядок у рядок попідкреслювано цензорським
олівцем.

Стор. 134. ОБ. — „так і живи“.

О. — „бо... буде слава навік на вас“.

ОБ. — Слів: „Навіщо... діло?“—нема.

„ 135. ОБ. — „Ох, як мені жаль Власа!“

ОБ. — „купить“. Мабуть, курить?

„ 136. О. — Після: „схаменеться“ — „Каже, що повіситься, або
втопиться... нехай!“

Учи т. Бог з вами, що не ви говорите?“

Стор. 137. О. — Слова: „натура, молода ще“ вписано рукою Кропивницького.

ОВ. — Після: „...у моїй шкірі“ —

„Але, коли кінь, чи віл наровиться, то йому цурку надівають на губу?

Учит. Скотину до людини не рівняти?

Кін. Ант. А як воно скажене, то що ти з ним вдієш? Іменно, вивчили собі на горі та на погібелі!“

ОВ. — Слів: „Вчитель. Як я і скажу... не тямлять нічого...“ — нема.

Стор. 138. ОВ. — „...у який бік стрибнули?“

ОВГ. — „зопсувався“.

О. — Замість: „Вчитель. Поміркуйте... так, так.“ — „Ось що я вам скажу. Що євреї та німці позакуплювали навкруги землі, то либонь, чи не вони і спаскудили народ? Помилуйте! Іде до німця у найми, там його у піст скоромним годують; а піде до єврея, то там і богів забуває молитися. Чесне слово, у мене є такий: отче нашу забув, а про вірую вже й не питає. Либонь, у євреїв служив. Просто розорені з євреями, та з німцями!¹⁾

Учит. Пошукайте ще третього розорителя — отоді якраз буде „навкруги“.

Кін. Ант. Хто ж той третій?

Учит. Пошукайте кажу. (Мовчання).“

О. — „...тільки звання й зосталось“.

ОВ. — Слів: „а тепер де вони поділись?“ — нема.

Стор. 139. Слів: „(хутко). Справді?“ — нема.

ОВ. — „...і світ мені не милий“...

140. ОВ. — Замість: „Чому він не хоче оженившись?“ — „Може він закоханий?“

ОВ. — Замість: „у нього ... що на думці“ — „був у кому закоханий“.

Стор. 141. ОВ. — Після: „...не гріє!“ — „І линула б вона до нього щовечора пташкою легкокрилою...“

ОВ. Замість „недовго... співав...“ — „мало“.

ОВ. — В монологі Олесі — дрібні стилістичні одміни.

ОВ. — Слів: „плещуть крізь вже ніби“ — нема.

Стор. 142. ОВ. — Слів: „Все ж не те, що з кручі в річку“ — нема.

О. — Після: „...заклад щастя“ — „Кожній людині спершу треба нагулятися на волі, правда? а потім вже заміж, хоч вмовину (Мабуть в домовину)“.

О. — „Марф. Як це ти говориш, що я не розберу?

Олеся. Все рівно ти думкам моїм не подруга“.

О. — Репліки: „Олеся. Ти не гнівайся...“ — нема.

Стор. 143. Слів: „може... посміється“ — нема.

ОВ. — „інший смисл“.

¹⁾ Слова: „Що євреї ...з німцями“ — підкреслювано червоним олівцем.

Стор. 143. О. — Останньої репліки 3-ої яви — нема.

144. ОВ. — „Вавилон“.

О. — Перед: „баба Горгопиха каже...“ — „і ломить, і стиса“.

148. В. — „без тебе, Олесю, сонечко не гріє... А я думала, я маріла... Власе, Власе, ти ж вкрай розбив моє серце?.. (Упала на землю).“

Стор. 149. О. — Слів: „Певно, довідалась про Левоніда“ — нема.

ОВ. — Слів: „чи це у мене в вухах“ — нема.

ОВ. — „Скажи, моє дитя, дороге, промов!“

ОВ. — „(Йї ведуть до скамейки й сажать)“

О. — Замість: „Тата... гаряча“ — „Тебе, Марфуша, бачила у сні. Ти ніби взяла моє серце і так боляче давила, а з нього кров капала така гаряча...“

ОВ. — „...розмови“.

Стор. 150. ОВ. — „...бо я нещасна, я зневажена, зражена!..“

О. — „Ох, як давить мене той сон. Покохала я у сні козака з душею великою... Цілом він опанував мною, без нього я ніщо“.

О. — Після: „а я його кохала“ — („Неначе пригадує). Здалось мені, що він поманив мене кудись і я пішла; іду і чую його голос — голос мого пана, мого сонця! Я притаїла подих і мов замерла. Дивлюсь, він іде до мене, підходить все ближч, ближч... Хотіла його привітати, як і перш, промовити до нього слово, як він з усієї сили ударив мене і оглушив!.. Я похитнулася од страху, заплющила очі і не пам'ятаю вже що з мною вчинилося... Через хвили розплющила очі і бачу, стоїть вже передо мною не він, а якийсь гад: з очей поломя пашисть, іскри сиплються!.. Страх мене обгорнув! Хочу крикнути: рятуйте хто в бога вірує! — гласу не одведу, хочу бігти, ноги не двигаються!.. Вся не мов отерпла і тільки чую, щось стука, спершу тихо, далі все дужче; прислухалась, аж то моє серце токотить, — то замовкне, то затрепоче... Далі почало стихати, все тише і тише хиталося, потім востаннє похитнулося і зупинилося... Знов страшно мені стало! Через хвили чую, хтось неначе почав гукати, але так далеко, що я ледве почула своє ім'я. Розплющила очі, бачу вас перед собою. Чого ж я так знесилася, неначе мене з домовини виняли. (Хоче піднятися і не може). Помру я... Однаково!..

О. — Слів: „Кін Ант. Боже!.. живи...“ — нема.

О. — Після: „...помирать...“ — („Чутно грім і блискавка засяла“).

Олеся. Чуєте? Грім!.. Блискавка!.. Як у мене у вухах залуцало!.. Очам боляче!..

Кін. Ант. (з ляком). Свят, свят, свят, господь Саваоф! О, господи, прости мене грішного й помилуй!..“

О. — Замість: „Не можу більш тобі суперечити“ — „Очуною швидш... Ти у нас одна, не хочу більш тобі суперечити.“

О. — Замість: „Є знов мені чим жити“ — „Я знов щаслива...“

О. — „Господь благословить і помагає на все!“

О. — Слів: „(Пада... наді мною!)“ — нема.

Стор. 151. О. — Слів: „то моя зірочка“, „тоді гляньте на неї“ — нема.

III.

ГЛУМ І ПОМСТА.

Історія творчої роботи письменника над цією п'єсою досить складна. Розпочавши її десь наприкінці 1890 р., закінчив її остаточно Кропивницький десь р.р. 1901—1902, коли з'явилась вона друком у збірці його творів. Маємо ми й солідний наслідок цієї довгої роботи—шість текстів п'єси; з них чотири—рукописних.

1) Найстарший—це рукопис Театрального Музею ВУАН (інв. 6341), колись власність Костянтина Марковича Кропивницького-Вукотича; це—зшиток на 71 аркуш, з яких 58 займають текст п'єси, решту—ролі, що їх грав колись власник рукопису. Зшиток свідчить про вперту роботу над ним автора. Переписаний чужою рукою, він має велику кількість авторських виправок. Кропивницький не тільки виправляв те, що здавалось йому не досить чітким; він перевів послідовну редакцію тексту від самого початку до кінця, старанно закреслюючи те, що він із п'єси викидав—отже цього і не вчитати. У наслідок такої роботи скоротився цей текст за рахунок не так кількості реплік, як їх обсягу. Окрім того, авторською рукою написано й список дієвих осіб¹⁾. Назвемо текст з цими виправками—О. Рукопис має на титульній сторінці помітку рукою автора „12 січня 1891 року“. Це, як можна гадати—час викінчення тексту в цій першій редакції, неприступній нам через силу старанних виправлень. Але пороблено їх очевидячки не в тому ж таки 1891 році, а десь пізніше. Про це свідчить наступний текст.

2) Це—рукопис ЦБРДр 33503. Час вступу—30.XI. 1891 р. Старанно переписаний чужою рукою. Заголовок—„Титарівна“, на кінці—власноручний підпис Кропивницького (далі—Т.) Рівняючи до першої редакції, захованої в О під виправленнями, побачимо, що цей текст виявляє ту ж таки тенденцію до скорочення. Репліки стали коротшими, набули більшої виразистості й драматичності. Є, окрім того, й значніші сюжетні зміни. Микита виступає тут на боротьбу не з татарами, а з польським магнатом, що в його склепі сконав батько Микитин, залишивши по собі покритку з байстрам. З'явившись в останню хвилину карання Насті, коли вона конає, не витримавши хвилювання, так і не дізнавшись про поворот Микитин, він застрелюється.

П'єса не пройшла через цензуру. Цензор звернув увагу на небезпечний з її погляду історичний кольорит. „Хотя в общем драма г. Кропивницкого не противоречит особенно цензурным правилам и не содержит в себе ничего безнравственного, тенденциозного или могущего возбуждать в зрителях чувство украинского патриотизма, тем не менее цензор полагает, что в настоящем ее виде она дозволена к представлению на сцене и напечатанию не может. Мотивом к ее запрещению цензор считает слишком реалистическое и тяжелое

1) Арк. 1 звор. Хоч це й дивно, але ж не має рукопис ніяких слідів того, щоб існував у ній раніше інший список дієвих осіб, написаний тою же рукою, що й весь текст.

впечатление, производимое двумя сценами в 4 и 5 действиях, в которых сосредотачивается вместе с тем весь интерес, вся развязка драмы. А именно: в конце 4-го действия, обезумевшая от горя и стыда, Настя на глазах зрителя бросает своего ребенка в колодезь, а в 5-м действии представлена удручающая картина дикого казачьего самосуда, при чем виновную в детоубийстве Настю собираются зарыть живою в землю.

Кроме того, подлежит исключению значительное количество фраз и отдельных выражений (отмеченных цензором красным карандашом), кои либо по своей циничности, либо в виду недопустимых упоминаний в них киевских святых или рассуждений в роде того, что „бабу не бог сотворил, а если и сотворил, то раскаивается в этом“, или далее „ну если бог сотворил,—то и бог с ним“ и т. д.

С таким мнением цензора комитет не может не согласиться: реалистическая картина детоубийства, упоминание святых, казачий самосуд и сопряженные с ними воспоминания о старинной украинской вольности—все это не может быть допускаемо. На неудобство реалистических картин уже обращено внимание по поводу переделки „Горькой судьбины“ Писемского.

3) Діставши цю заборону, Кропивницький вирішив надрукувати Титарівну в „Зорі“, тим більше, що редактор її В. Лукич-Левицький просив у нього матеріалу для часопису. (Лист М. Кропивницького до В. Лукича 28.III.1892). Отже й з'явилась п'єса в ч.ч. 13—16 „Зорі“ за 1892 рік, майже без усяких змін проти закінченої в О редакції (далі—З). Цікаво проте, що в цю нову редакцію увійшли геть усі виправлення, що їх зробив автор рукопису. З цього можна заключити, що текст Т чомусь не задовольнив автора, і він волів звернутись до першої редакції, детально її переглянувши й чимало такі реплік позмешувавши. Відміни поміж З та О дуже незначні і можливо їх слід віднести на рахунок переписувача.

4) Надрукуванням у галицькому часописі Кропивницький звичайно задовольнитися не міг: аджеж вимагав він перш за все репертуару. Отже, змінив він назву своєї п'єси, обернувши її в „Микиту Безбатченка“. „Російська цензура—писав він В. Лукичеві—29.III.1892—не дала дозволу її виставляти на кону, того ради я її переробив, і один екземпляр пошлю Вам, а з другим знов поступаюся у двері отечественної цензури“. Автор послабив історичний колорит: „старий сотник дуже багатий“ став у нього „заможним козаком“; викинуто й такі ознаки, як „осаул“, „січовик“, а також і примітку: „діється в старовинні часи“ (Ркп ЦБРДр. 2591, дата вступу 12.X. 1894, далі—М). А втім цього було цензорів замало. Наведемо тут не тільки резолюцію, але й переказ змісту, характерний тим, що в ньому акцентовано.

„Дочь богатого казака Рокоты, Настя, в тайне от родителей, увлечена статным, сильным, красивым, но бедным казаком Микитою, который, отвечая ее чувствам, решается только тогда взять ее в жены, когда добудет себе славу и богатство в борьбе с татарами. Хотя Настя и неохотно отпускает своего возлюбленного в поход, но безгранично любя Микиту и слушая его восторженные речи о долге казака защищать свою дорогую Украину и веру отцов, проводит с ним пос-

ледний вечір перед його від'їздом і отдається йому в надєждє скорого свиданія и жизни с ним навсегда, как законная его жена, но рок судил иначе: Микита погибает в свалке с татарами, родители Настя узнают о ее связи с Микитой, так как у нее родился сын... Малютку Настя бросает в колодезь, за что родители отдають ее на суд старшин и козаков, а эти присуждают Настю к ужасной смерти: зарытию живою в землю. Но перед самой казнью Настя умирает.

Сюжет этой драмы не сложный, и главная цель автора не столько заключается в том, чтобы познакомить публику с таковым, сколько представить на сцене в живых картинах прежнюю свободную жизнь казаков, их удалство, костюмы и познакомить с теми песнями, которые они напевали в старину как в жизни семейной, так и в боевой; а потому, находя такое направление драмы украинофильством, цензор полагает таковую к представлению на сцене запретить.

Комитет находит со своей стороны, пьесу подлежащей запрещению как в печати, так и к постановке на сцене (подкресл. олівцем) вследствие ее полного украинофильского характера. Казак идет защищать свою Украину (теж), народ, т. е. казачество, самостоятельно судит и приговаривает к смерти мать-убийцу и т. д. Все это направлено к представлению зрителям и читателям о самостоятельной жизни Малороссии, а это несомненно вредно в политико-этнографическом отношении.

Цензура п'єсу заборонила 25.X.1894.

5) З властивою Кропивницькому на ті часи впертістю ще раз спробував він провести п'єсу на сцену, 13.I.1896 подав він її, вже як „Глум і помсту“, не зазначивши на цей раз позиченості сюжету. (Ркп ЦБРДр 39694, зпомітку „Кишенев“ та власноручно: „31 октября 1895 г. М. Кропивницкий“; далі—П). Історичний кольорит зведено майже зовсім нанівець. У першій дії деякі згадки за оборонців рідного краю, січовий вигук борця „Пугу!“—лишилися рудиментарними мотивами від матеріалу попередніх редакцій. Батько нещасної героїні обернувся в простісінького „багатого обивателя“, від козацького побуту не лишилось анічогісінько, і тільки примітка діється „на початку XIX століття“ говорила за несучасний характер подій. Микита залишився „борцем“, але замість того, щоб їти боротись з татарами чи з поляками, став він харцизом, якого, зрештою, і шукає сільська влада. Не лишилось нічого і з сцени громадського суду над Настею. Ненароком зваливши дитину в криницю, бо побачила вона в кушах Микиту, вмирає вона з переляку; Микита ж, побачивши це, заколюється. У такому вигляді, дістала п'єса 12.II.1896 дозвіл (ц. Кайзер ф. Нільгейм), хоч і окреслено дві останні—повні смертей яви, синім олівцем цензора.

6) Готуючи до видання п'єси, що не ввійшли в збірник 1895 року, іще раз переглянув Кропивницький свою п'єсу, давши таким чином уже шостий текст її. На цей раз обмежилась його робота старанною стилістичною редакцією дозволеного цензурою тексту (див. Повн. 36. Творів. III. Харків, 1903, далі—В). Але опріч того, ввів письменник одну дуже важливу одміну. Дитина потрапляє до криниці не

тому, що її Настя ненароком спихнула—випадковість вчинку не є вдалий момент з драматичного погляду—а тому, що її скинув Микита, вволивши таким чином своє нестримне бажання помсти, та пішовши потому сповістити про це—начебто Настину—провинність. У такий спосіб повернувся Кропивницький до свого джерела—Шевченкової поеми—

Положила на цямрину
Титарівна сина
Та й побігла. А Микита
Виліз із калини,
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те.
А сам пішов, співаючи,
Соцькому сказати,
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати.

Не можна сказати, щоб удало розв'язав цим Кропивницький мотив ненасінної помсти: Шевченко власне дав лише обрис носія цього мало не демонічного своїми розмірами почуття; не ж почуття не стало і в Кропивницького основним стрижнем драми, а залишилось по суті тільки мотивом.

Для основного тексту обираємо останній з усіх текстів цієї п'єси В, зважаючи на те, що хоч і примушений був письменник погодитись на цензурні зміни, але разом із тим надав він цьому текстові певної виразної закінченості, іще раз старанно переглянувши його від початку до кінця.

Зважаючи на велику силу дрібних варіантів, вибираємо з усього матеріалу тільки найважливіше, що подає сюжетні чи цікаві стилістичні зміни. Як і в попередніх примітках, віддаємо перевагу рукописним варіантам, в цьому випадку—текстові Т, бо в основному текст ОМЗ відомий з друкованого тексту З. Рукопис П посідає невеличке місце в цих примітках, оскільки одміни його проти кінцевого тексту переважно невеличкі, суто фразеологічні і заважувати ними і без того складні примітки—недоцільно.

Стор. 153.—„Титарівна. Дія у 5-ти актах (3 діях) і 6-ти одмінах (Сюжет позичений у Т. Г. Шевченка) 3—далі: Марка Кропивницького—Склав М. Л. Кропивницький. 12 Січня 1891 р.“.

Т.—„Титарівна. Драма въ [5-ти де]йствиях и 6 картинах (у 5-ти діях [та 5-ти одмінах] на малорус[ско]м языке. (Сюжет [по]зичений). Склав М. Л. Кропивницький“.

М.—„Мыкита Безбатченко. Драма у 5 діях і 6 одмінах. (Сюжет позичений), М. Л. Кропивницького“.

ОТЗМГ.—Назов для кожної дії нема.

Стор. 154. ОМЗТ.—„Трохим Рокота (по вуличному титар), старий сотник дуже заможний (Т: „багатий“. М: „заможний козак“).

ОМЗТ.—„Настя (титарівна)“.

ОМЗТ.—„Свирид Глоба, старий осаул (М: козак)“.—

П. „Свирид Бова, старий чоловік“. В—пропущено.

ОМЗТ.—„старі козаки“—М. „козаки“.

Т.—„лірник“—М: „сліпий бандурист“.
ОМЗТ.—„борець січовик“.
Т.—Морозихи нема.
О.—„Гриць, хлопець малий“.
О.—„Марина, покритка“—Т: „Марина, середніх літ жінка“.
Т.—„Оксюта, її дочка“.
ОМЗТ.—„Запорожець (М: нема), старий козак“.
Т.—„Діється в стародавні часи“.

Стор. 155. ОМЗ.—„Дерев'яні великі столи, лави, ванкир, на однім столі глеку, сулії, чари й корші; на другім дамки, глек і дві чари; у ванкирі: барила, сулії, кухви, оселедці, бублики, гинжир, медяники, горіхи і т. ін.“—Т: „Дерев'яні столи, лави, ванкир і т. ін.“—Г: після: „...глеку“—„закуски“.

ОМЗ.—„...Деркач і другі старі козаки кружляють мед; край столу Явдоким з бандурою, а поруч з ним лірник й за другим столом два старих діда грають у дамок“.

Т.—„Край столу сидить Явдоким і гра на лірі, поруч другі лірники, навкруги столу старі козаки: Глоба, Деркач, Худолій і другі, далі стоять молоді хлопці, дівчата й діти. Між хлопцями—Микита, Тиміш, Семен і Гаврик; між дівчатами—Настя і Тетяна“.

П.—„Явдоким з бандурою“

П.—„...за другим столом у кутку два чоловіка грають у дамок, за третім столом грають у карт“.

ОМЗТ.—„Чи (Т: не) гаразд сумніти“.

Будем краще пити“.

П.—Рядка: „Доки в грудях...“ нема.

ОМЗ.—„Лийте в чари вина...“

ОМ.—„Лиймо...“, ТЗ.—„Лийте“.

ОМЗ.—„Чи варто ж сумніти“.

ОМЗ.—„Як пити, то пити“.

Стор. 156. ОМЗТ.—„Козацькая ваша доля

Козацькая здобиченька“.

ОМЗТ.—Ще один куплет:

„Над козачим білим трупом
Чорний ворон криче,
У ніженках, на припоні,
Ворон (Т: сивий) коник плаче...
Чи варто ж сумніти“ і т. ін.

ОМЗТ.—Далі: „Козаки. Оце пісня, так пісня“

Т.—„Явдоким. Оце їй і кінець. Отут загальмуємо та й будемо попасати“.

ОМЗ.—Замість: „Худолій. Ну, тай... дошкульніш!“—
„Явдоким (кланяється). Вся моя послуга у тім, щоб роз'ятрювати рани, а ваша—гоїти їх“.

Стор. 157. —Замість: „шире слово“З: „... промову“, М: „...примову“.

ОМЗ.—Замість: „моторніш... нудить!“—„... де ти, псявіро? Повертайся швидше, матері твоїй абикуди!“

Деркач. І справді швидш вип'ємо, а то нетерплячка розбира.

Худолій. Та хто ж його втерпить?“

Т.—Після: „...примову“—

„Худолій. Така вже щира, що далі вже й годі.

Деркач. Почастувати кожний зугарен, а от примовити до чарки, то не кожен!“

Глоба. Янkelю! Повертайся швидш, матері твоїй абикуди“.

(Лайку підкреслено червоним олівцем.—П: деякі скорочення в цій уступі, лайка залишилась і знов таки її підкреслено).

ОМЗ.—Після: „...та й вже!“—„(Ставляє на стіл).“

Глоба. Забув мою науку—роби, що велю мовчки?

Янkelь. Ну й годі, ша!

Глоба. Шезни, сатано! (Янkelь утіка).

Деркач. Не гримай на нього, Свириде, він... гарний.

Худолій. І чесний. Вже років з десятка орандарює, а ще досі нікого не обдурив.

Глоба. То обдурить на одинадцятім, будь певен!“

Т.—Замість цих реплік: „Глоба. Не сикайся з розмовою! Треба буде—гукнемо, а тепер шезни!.. Панове, вип'ємо! (Налива).“

Деркач. Свирид, сьогодні не абияк розгулявся.

Худолій. І дай нам господи щодня з ним частуватись.

Глоба. Як вже після такої пісні не розгулятиш, то коли ж і шити?

Деркач. А так, так!..“

ОМЗ.—Замість: „...минуле й ...правда! Бова“—„за міць одвагу, пили за старшинство і поспільство“.

ОМЗ.—Замість: „Деркач (до Бови)... і не про мене!“—

„Деркач. І щоразу випити за їх здоров'я!“

Худолій. Побий мене святий хрест, що так!

Явдоким. І нам сліпим неборакам, щоб не соромно було оповідати про них всьому світу“.

ОМЗ.—Замість: „Дмухни ж, старче...“ й до кінця яви—

„Явдоким. Ложи мою руку, а рота свого я й сам упіймаю.—Глоба. Хильни ж одним криком.“

Явдоким. Ти тільки хапайся частувати, а я щоразу примовлятиму: дай господи після цієї та ще хоч і цієї.

Глоба. Ну й митець ти на одмову, кожне твоє слово, як бритва.

Явдоким. Сам те слово стало, сам і гартую, та ще й не на торг, а за хатньої знадоби.

Деркач. Отакого переговори?..

Явдоким. А думкою то не наважайся випередити.

Худолій. Почали змагатись, а час біжить.

Явдоким. Еге, як бачу, то іноді і на Худолія розум набіга і справді. Час біжить, аж підплигує, а ми словами перекидаємось, як діти мнячем.

Глоба. Янkelю, меду!

Деркач. Оце мудріша промова.

Худолій. І не хитра, а йде до самісінького серця.
Янкель. Ось я вже тут, пане, і мед тут. (Ставляє мед).
Глоба. Знов сікаєшся з розмовою?
Худолій. Дайте мені мотузок, я його зашморгну.
Янкель (хутко зника). Я не хочу таких жартів!

Т.—Подаємо зразок перероблення та скорочення тексту:
Явдоким. Хіба я коли казав: не хочу? (П'є). Хоч і до вечора
частуй мене, а я примовлятиму: дай господи після цієї та ще цієї!
Глоба (регоче). Чи не тоді, як на восьмий десяток поверне?
А бодай тебе в жито головою! (Підносе йому корець). На лиш,
черкни одним криком.

Явдоким. Хіба я коли казав: не хочу? (П'є). Хоч і до вечора
частуй мене, а я примовлятиму: дай господи після цієї та ще цієї!
Глоба. Найбільш вхвалив я тебе за те, що кожне твоє слово гостре.
Явдоким. Сам його сталю, сам і гострю, та ще й не на торг,
а задля хатньої знадоби.

Глоба. Тебе не переговориш.
Явдоким. І думкою не випередиш.
Деркач. Почали змагатись!..
Худолій. Тут час біжить, аж підплигує, а вони заходились
словами, як мнячем перекидатись... Краще почаствуємся.
Глоба. Янкелю, меду!
Худолій. Оце балачка людська!
Деркач. І не мудра, зате люблязна!
Янкель (біжить). Ось я тут, пане.
Глоба. Ще меду!..

Стор. 158. ОМЗ.—Ява 2 має такий вигляд: „Ява 3.
„Гриць (засапався). Чуєте, чуєте! До нас борець прибув із Січі!
Всі. Та невже?
Глоба. Оце до річ, давай його сюди!
Козаки (заглядають у вікно). Ого-го! Либонь такого ще й не
бувало? Мов ведмідь... В'язи мов у вола!..“ (ТГ—невеликі зміни).

Стор. 159. Т.—Яви 3-ої нема, від співу подано тільки один куплет.

Стор. 161. ЗТ.—Замість: „(несе мед). Побачимо... полагоде!“ (162)
—„Ану хто кого? (Побіг і собі).“

Гаврик. Слава господеві, що батьки знайшли собі забавку,
тепер наша почнеться... Насте, я з тобою.

Настя. Невже? Ох, яка ж я... Ні, потанцюй спершу з другою,
а я подивлюсь. (Глянула на Микиту).

1-й хлопець. Степанидо, зо мною?

2-й хлопець. А я з Марусею.

Семен. Танцювати по черзі, не всі разом. Скидайте музикам
гроші. (Гаврик, а за ним ще три хлопці кидають Явдокимові
гроші у жменю). Музики, гайда на стіл, щоб просторніш було.

Явдоким. А хто ж буде примовляти, мабуть ти, Мусію?
Мусій. Я до цієї праці хоч і щодня. (Сідають на стіл).

ОМЗ. Проти кінцевого тексту неістотні зміни: деякі реп-
ліки зовсім викинуто, деякі зредатовано з дрібними стилістичними
одміними.

Стор. 162. О.—Замість: „Настя (глянула... до неба!)“—„(глянула
на Микиту). Ого-го, Микита плечима аж стелю підпер! “—Т—тут
„Мусій. Наварила смашного, що й собака не понюха! (Регіт).“

О.—Замість: „...глянула... речистий“—„...зиркнула на
Микиту“.

Т.—Замість: „Микита... речистий“—„Мусій. Як віх-
тем змальована“.

Стор. 163. О.—Замість: „Микита. Нехай... на примовки“—„Ми-
кита (у бік). Нема дівчини супроти титарівни. Вихор не дівка!

Настя (у бік). Чого це Микита так очима мене стриже?
Т—має тут лише: „Настя (у бік). Либонь Микита сьогодні з'їсть
мене очима. (Глянула на Микиту).“

Замість: „Микита. Нема... ненавидю!“—

ОМЗ.—„Микита (у бік). І зросте ж отака! Чиясь доля
цвіте!

Настя (у бік, усміхаючись). Отже таки стріска мене Микита!“
Т: „Настя (у бік). Ач, як вдивляється, неначе зроду
не бачив.

Микита (у бік). Настя знов зиркнула на мене?“

ОМЗ.—Замість: „... (у бік)... (одвернулася)“—
„Настя (глянула на Микиту). Хоч і в сірій свитині, а з об-
личчя найкращий“. Т тут таки:

„Настя (у бік). І чого б я витріщалась? (Глянула на Микиту).“

Слідом за цим:

ОЗМТ.—Явдоким.

Приїхав до лісу,
Прив'язав як біса.
Тпру, стій, моя мила,
Щоб ти воза не побила“. Далі:

О.—„Микита (у бік). Очі блискучі та вабливі!.. Краса!“

Т.—„Микита (у бік). Ловко стреля очима!“

О.—Замість: „Микита (у бік)... горе!..“—

„Настя (скинула очима на Микиту). Невже така хороша, що
й очей не одірвеш? Дивись, скільки влізе!“ Т: „Мусій. Бо вже й
не рано!“

Т.—„...на житню солому.

Мусій. Щоб посолонцювала!

Явдоким. Отут і ми покищо тпрукнемо“.

Стор. 164. ОМЗ.—„Ви погорда отця-неньки —
Краса України...“ (Г—тільки перший рядок).

Стор. 165. ОМЗ.—Замість: „Тетяна. Та ну вже танцюйте... хру-
щиком з-під закаблук“—

„Тетяна. І почали, цокати зубами! Або танцюйте, або давайте
другим місце.

Гаврик. А як я заплачу музикам за весь день?

Тетяна. Не хвастайся батьківщиною, доки свого не зажив.

Гаврик. Сьогодні мене, Насте, не перетанцюєш. (О: Ці дві реп-
ліки цілком вписано рукою Кропивницького).

Настя. Не хвались згинаючись, а хвались випрямляючись.
Гаврик. Я гнучкий, як лозина.
Настя. А мене не зігнеш.
Явдоким. Тай козир же ти дівчина, Насте! У тебе, що слово, то кругліш. Я вже слухав, слухав, думав: хоч раз спорсне? Аж, бачу, ні!

Гаврик. Іду в заклад: на око горіхів, око ріжків і низку гинджиру!..

Настя. Ой не закладайся!

Гаврик. Сім бід—один одвіт!

Настя. Полапайся ж мерщій за кишеню, чи є гроші на заклад?

Гаврик. Не кинемося за позикою. (Кричить). Музики, тніть на пропалє!

Явдоким. Насилу добили торгу. Котрої ж грать?

Гаврик. Нехай Настя загадує.

Настя. Мені кожна під ногу. Грайте хутчії, бо я така, що скоро скажу: не хочу! —

Дівчата. Начувайсь, Гаврику!

Тетяна. Заграйте: від Києва до Лубен.

Семен. Та ще ж і Саврадима не скінчили?

Всі. Саврадима, Саврадима!..

Тетяна. Насте! Проведи його разів зо три навкруги вихилясом, нехай виб'є трепака: а потім вперебій дробушечки з вивихом.

Хлопці. Годі, годі повчати!

Дівчата. Не стільки танців, смільки того заходу.

Гаврик. Простору! Розступіться абиякі, нехай погуляє он який!

Хлопці. Простору, простору! Гляди ж, Гаврику, не піддайся.

Тетяна. Почни Насте, хрущиком з-під закаблука.

Хлопці. Та не в'дайся, Тетяно!

Тетяна. А ви на що підцьковуєте Гаврика? Т: невеличкі зміни проти цього.

Стор. 166. Т.—Після: „Та жона на мужа!“—

„Та полізла на піч

Та й лягла недужа.

Мусій. Завадила яшна солома!

Микита (убік). Настя як пер'їна носить!..

Явдоким. Ой, устань...“

О.—Після: „Головки не зведу!“

„Ой устань, моя мила,

Приніс же я пива!

„Щур тобі, Саврадимо,

Болить в мене спина!..“

Після цього куплету: „Мусій. Зовсім розманіжилась!..“

ОМЗ.—Замість: „Тетяна (до Семена) ...ягня!“—

„Настя (зиркнула на Микиту). Горить, горить Микита!..“

ОМЗТ.—„...До білої спини!“

ОМЗТ.—Реплік: „Семен (весь час...“ та наступної —

нема.

Стор. 167. ОМЗТ.—Замість: „Гаврик. Дрібніш, дрібніш, музика“
—Семен (регоче). Дубина кого до розуму не доводила?“ Т—далі:
„Микита (у бік). Зросла комусь на радість, чи на погибель?“

ОМЗ.—Після: „...ось як у нас“—„(хотів викинути якесь коліно і впасти).“

Дівчата (хихонули). Оце тобі, Гаврику, і запічок—засунься! (Регочуть).

Хлопці. Щоб тебе, Гаврику, у кручу головою!

Гаврик. Кінь на чотирьох ногах, та й той спотикається... Нічого, печіть, музики, далі. (Схопився).

Настя. Ні, я з попасом не звикла бігти. (Іде на бік).

Дівчата. Що, Гаврику, ухопив гарячого до сліз?

Семен (регоче). Гаряче? Студи, дураче!

Гаврик. Що ти, Насте, ось яка, та ще й з вибриком?

Настя. А ти думав, що я вже іншою стала? Визначився танцюристий, тільки хвастаєш... Як ти мені спротивився! (Відходить від нього).

Гаврик. Отакої?.. (Засоромився). Що ж нехай на цей раз і твоє зверху. (Іде між хлопців).

Семен. Як же це ти, Гаврику? (Хлопці його обступають).

Гаврик. Неначе якийсь біс наврочив!.. Перш було по тричі підряд зроблю це коліно!.. (Дівчата проміж себе хіхікають)“. Т: залишилась від цього тільки одна репліка. Зате додано таке:

„Настя. Отак у нас танцюють. (Регочучи, зиркнула на Микиту)“.

Т.—Після: „...з хати“—

„Гаврик. Але я ще раз попробую це коліно. Музики, печіть далі!.. Насте!..

Настя. Я з попасом не звикла бігти!

Хлопці. А й Настя!

Гаврик. То ти он яка, з вибриком?

Настя. А ти, думав, що я інша? Не купив ти мене, щоб танцювала тобі досхочу.

Гаврик. Назад наші?

Настя. З якої речі музики гратимуть задля мене однієї, хіба і другим не кортить потанцювати?

Тетяна. Авжеж! Неділя не щодня, а раз на тиждень.

Гаврик. Нехай хоч і так. І я подивлюсь, як другі танцюють. (Іде в гурт).

Настя (у бік). Ач, який Микита, з гедзом!

Семен. Тетяно, а ну зо мною.

Тетяна. Витрушуй мерщій таляри!

Семен. Танцюватимеш і на шеляги. (Дає гроші Явдокимові).

Настя (у бік). Розгнівався, з очей неначе аж іскри посипались!..

Стор. 168. ОМЗ.—Замість останньої репліки четвертої яви—„... (До музик). Утніть ще й за для поганших!..

Явдоким. Ось трохи підладнаємо та й рушимо. (Вистроює бандуру).

Настя (убік). Ач, розгнівався... Дарма що злидень, а з пихою... і коли надумався танцювати, як я розізлилася на Гаврика!.."
ОМЗ.—Замість яви 5-ої—

ЯВА VI.

Ті ж і Глоба.

Глоба. Бодай тебе, Тимошу, п'ятами догори вивернуло!
Всі. Що, що таке?
Глоба. З одного маху опинився під борцем. Янkelю! Дай коряк вина залити пожежу! (П'є мед).
Семен. Ходім, подивимся на Тимоша! (Хлопці пішли).
Настя (у бік). Нап'яв сіру свиту та й пнеться у танець!

ЯВА VII.

Ті ж Деркач, Худолій і другі.

Деркач. Отакої славоньки зажили!
Худолій. Ше як світ сонця такої не зазнали! Хто б мене мерщій похастував?
Глоба. Бога ради, начхай мені хтонебудь на чуприну! (Падає на стіл і риде, козаки обступують його).
Настя (убік). Каже Тетяна: „з очей аж іскри посипались...“ (Іде з оранди).
Тетяна (перепиня їй). Куди це?
Настя. Як куди?.. Га?.. Туди... Не знаю! Пусти мене, не держи!
Тетяна. Зостанься, потанцюємо ще?
Настя. Ні, годі... вдоволнилася!..
Тетяна. Та зостанься бо!
Настя. Голова чогось морочиться, за серце тисне! (Хутко пішла).
Тетяна. Неначе гелз її вкусив.
Козаки. Годі бо тобі, Свириде, хлипати. Ну й чого патьoki розпустив?

Т.—Невеличкі проти цього зміни: кінець збільшено матеріалом, що детальніше змальовує примхливу вдачу Насті—

Настя. Щось голова болить.
Тетяна. Отакої вигайдай, з якого це часу?
Настя. Оце свіжо раптом мене немов обвіяло: млосно та душно стало. Ох, сестричко, яка у мене скажена натура!
Тетяна. Що таке?.. Розгнівалася чи що? На кого ж б то?
Настя. На себе! (Іде).
Тетяна. Почни вигадувать... Зостанься бо!
Настя. Ні... не можу... Всю мене мов вогнем поняло!.. Пусти! (Виривається і хутко біжить з хати).
Тетяна. Ач, яка наровиста!
Гаврик (до Тетяни). Куди це вона?
Тетяна. Спитай її. Хіба не знаєш, що вона з вибриком та ще й з не абияким!

Гаврик. Може на мене розгнівалася? (Пішов)".

О. Замість яви 6-ої—„Ява VIII.

Рокота. А що тут за гармидер?

Глоба. Ой, пане сотнику, хилиться до землі козака силюнька!

Рокота. Не каркай, пане титарю, на panaхиду та й співай мені: „Нині відпускаєши раба"... (Упає знов на стіл)". Т.—має невеличкі проти цього зміни. Слова: „Нині...“ підкреслено в пензурі.

О.—Після: „...гіршого!“—„(Глузе). Абож без супереки згоджуйтесь на мою волю!“ Це речення вписано рукою Кропивницького.

Т.—Замість: „Бакаляр (глянув...)... нетяжище“.—

„Рокота (глянув на Рогача). Ого, який бугай (ОМЗ: бравий нетяга), не згірш Вергілієвого Дареса!

Деркач. Що то як вчений чоловік, то зараз з писання й додав.

Худолій. Хоч і не розбереш що бовкнув, а на душі зразу легше робиться. Пане сотнику, похастуємся!“ ОМЗ—неістотні проти цього зміни.

ОМЗ.—„...залдемо ж і ми тобі за шкуру сала. Кажу вам, панове, маю юнака! Сам бачив, як ніс він з плавань на плечах вепря-одиця“.

Стор. 169. О.—„...утнемо січовикові чуприну та й гайда за високий мур і на чернечу харчі!.. Он як мене дошкулило!

Козаки. Так, так! Туди йому хвалькові й шлях!

Рогач. Не дешевого викупу правиш, пане осауле! Що ж, я волю і на те! Нехай бог розсудить, чиїй чуприні настала черга? Чи твоїй, чи моїй?

Глоба. Нехай!

Козаки. Згода.

Глоба. Після боротьби гульня на всю ніч, а завтра хоч моя, хоч борцева чуприна спаде з буйної голови, як скошена квітка. Чуєте, панове?

Козаки. Чуємо, чуємо, виявляй твого невидимку!

Рокота. Чебер меду становимо за дужчого!

Рогач. Почуйте, ж і мою умову. Коли подужаю я, то мусите скинутись по півталіяра з чуба, на ставника до божого храму; ще й по п'ять гривень з димаря на мед задля січового товариства. Коня мого засипати зерном по коліна, а доки кінь розкошуватиме, мене годуйте і пийте досхочу. Оце ж і моє слово тверде!

Козаки. Згода.“ (Т.—невеличкі зміни).

О.—Замість: „Деркач. А я дві жмені ...найголовніші діло.“—

„Деркач. А я дві жмені червінців!

Худолій. І я подарував би жупана кармазинового, так жінка ж мабуть не дасть?

Глоба. А я на придачу коня як змія!

Рогач. Тим часом, Янkelю, дай лиш мені ківш меду.

Рокота. Стривай, козаче! Хіба ми бусурмени? Заклад закладом, а звичай окрем. Ти до нас прибув, то підходь до гурту та й поча стуємся. Та скажи нам спершу: як тебе звуть?

Рогач. Нехай хоч і Хомою буду.

Рокота (вдивляється). Та чи ти часом не Чаплієнко?

Рогач. Батько був Чаплія, а мене продражнили Рогачем.

Глоба. Та невже ж це Матвій син?

Рогач. Либонь він і є.

Глоба. Здоров же, синашу! (Цілються).

Рокота. Дай же я тебе поцілую. (Цілються).

Явдоким. Матвій Чаплія, оце вже другий десяток мінає, як під Верменом дав сторчака. Тоді і я ще був видючий. Та й козар-люга ж був, царство йому небесне!..

Деркач. Здорово й пив, ну й ворогів луштив як горіхи. Здоров, батьків сину. (Цілються).

Худолій. Шкода, що я Матвія не знав. Але це не шкодить і мені поцілуватись з його сином. (Цілються). (Т—коротше).

Стор. 170. П.—Слів: „Бова підносе... легше“—нема.

ОМЗТ.—Сцена закінчується таким співом:

„Поуз шлях Ромадан
Збиралися на майдан,
Збиралися соколята
На просторі погуляти.
Готуйтеся, воріженьки (Т—яничари),
Розминайте кості,
Іде до Вас Чаплієнко,
Непроханий в гості!...“

Т—останні два рядки:

„Ідуть до вас з України
Непрохані гості“.

Стор. 171. ОМЗТ.—Після: „...ліс“—„Над ворітьми—башта. Смеркає“.

Т.—Дія починається з коротенької одномови:

„Степанида (виходє з хоромів). Де ж це Настуся так довго бавиться, вже зовсім смеркає? Відколи пішла з оранди, а й досі очей не наверта додому. Певно хоч в луг пішла—по квітки; хоч в ліс, та й загуляла там. Скоро й ніч насуне, треба погукати. (Пішла через двір)“.

ОЗМ.—Середнього куплету співу нема. Т—має рядки 1—4, 9—10; останній читається: „У тяжкому моїм горі?..“

ОЗМ.—Сцена починається з співу, по котрім іде одномова Настина: „Не прибуде!.. Нема його... Ходила, виглядала—не вздріла, не побачила!.. (Помовчав)“... Далі в текстах ОЗМТ йде одномова Настина: подаю її за Т.

„Невже він мене зачарував, невже заворожив, що не можу я собі ради дати, ані думок вмонити, котрі як хвилі на морі клеочуть, стогнуть, скаженіють і заливають серце! Покинули мене мої радощі, відлинули веселощі. Пожалься, боженьку, на мій вік молоденький. Раз-по-зраз ніби б'є мене у серце його остання промова і з думок не йде: „згадаєш мене, титарівню!“ Ох, згадаю, не раз згадаю, тяжко згадаю тебе Микито! Так боляче, так же докірливо уразив тією про-

мовою, немов серце мені перевернув. Не надивуюся собі: як я змогла сказати йому таке слово? Коли б раніш так чудово, так глибоко глянув в вічі—не вимовили б уста зневажливої образи. Чом не задуб мені язик у ту хвилию, чом мова не заніміла? Тяжко, так же тяжко на душі, що й не знаю куди б поділась? (Помовчала). Ніколи не бачила я таких чарівних очей, такого вабливого погляду! Не забудеться той погляд і до домовини. Як його забути, коли він і зараз ніби впирається в мене, аж вдавлює мені очі: не сила моя ні відвернути його від себе, ні самій відвернутись. Я чую щоразу його голос, він брентить у моїх вухах! Лишко тяжке! Мара—та й годі!..“

ОМЗТ.—Яви з Лепестиною нема зовсім.

Стор. 172. П.—„Немов заморочило мене, немов зачарувало“.

П.—„Чи не стерялась вона?“

Стор. 173. О.—Замість: „Морозиха. До одного облесливо... там бог заступає“—„сама ж ні до кого не оберталась перша...“

Морозиха. Дивно! І нікого не образила, ні з кого не глузувала?

Настя. Ох, глузувала та, либонь і образила!..“

П.—„...бо гордий і сам тобою погордує, а злидень пожа-лується богу і бог покарає!“

Стор. 174. П.—„...ондечки з того ставка його очі дивляться на мене аж вдивляються!..“

ОМЗ.—„...Зазіх, зазіх, іди на всіх, та й розмайся на сміх!“

Стор. 172—174. Т.—Настя розмовляє з своєю матір'ю:

„Степанида. Аж ось де ти?“

Настя (полохливо). Хто це?

Степанида. Чого так жажнулася? Де так довго загулялась?

Настя. Шукала, мамо, того, чого вже, мабуть, не знайду.

Степанида. Загадай кому іншому загадок, а я не охоча до них. (Придивляється до неї). Смутна?

Настя. Тяжко, мамочко!

Степанида. Тобі тяжко? Кому ж легко, як вже й тобі тяжко?

Настя. Горить у мене отут!

Степанида. Чи не наслав на тебе хто плаксивиці? (Сміється).

Настя. Либонь...

Степанида. О, хай бог боронить! Плаксивиці гірш завійни, гірш пристріту!

Настя. Кажу ж вам,—тяжко мені. Ох, посилайте ж, мамочко, по воріжок, нехай порятують мене, нехай відвернуть від мене лиху напасть!..

Степанида. Чи не зглазив тебе хто у танцях, або чи не зазіхнув? На танку, треба правду сказати, проти тебе нема на всю околицю, вся в мене. А казала тобі і щоразу приказувала: не танцюй, донечко, з кожним, бо є такі зазидуючі очі!..

Настя. Є, мамочко, страшні очі, та ще й докірливі, та вабливі!.. Хто ото вдивляється так палко, ви його бачите? А вже ж ондечки він стоїть, в сірій свиті!

Степанида. Що це тобі привидилося, господь з тобою?

Настя. Чий то голос, чуєте? О, він промовля, чуєте: „Згадаєш мене!“ Мара, мара! (Закриває лице долонями й біжить в хори).

Степанида. Лишко! Треба й справді мерщій по бабу послати. Це вже певно щось її зазіхнуло! Либонь і я трохи знаю від зазіху: „зазіх, зазіх, іди на всіх та й розмайся на сміх... Тільки від молитвеної, рожденої...“ (Пішла шепочучи).

Чому саме замінив Кропивницький ворожку на матір—невідомо. Щоправда, сцена вийшла трохи коротшою, протенеймовірним лишається в обох текстах надто швидкий перехід Насті від журної розмови до мелодраматичної галюцинації.

ОЗМТ.—Далі йде ява 3-я, що відповідає яві 7-ої останньої редакції; отже й подано відміни поміж цими сценами далі, в примітках до сторінок 178—179.

Стор. 175. ОМЗ.—Замість: „Микита. Про віщо?..“

ОМЗ.—„Микита. Що?“

Тиміш. Сором і розказувати!

Микита. Не кажи, не цікавий! Та як же ти з голими руками?

Тиміш. Десь здобуду. А ти ж з якої це причини?

Микита. Не будь і ти цікавим. Ось візьми, доки здобудеш...“ Далі невеличкі відміни проти кінечної редакції. Те ж саме і в Т.

П.—Замість: „Тиміш. Ти і не приружений... робить?“ —„Шкода, що ми обоє піші, не товариші ми кінним!“

ОМЗТ.—Слів: „(Набік). Постерегла“—нема.

Стор. 176. Т.—Замість: „...Схаменись!.. починилося?“ —„Оксюто! бог тебе послав у нашу хату, доглядай же мою матір, котра й тобі матір заступила“. ОМЗ—невеликі відміни.

Стор. 177. ОМЗТ.—Після: „(Побігла)“.—„(ОМЗ: Коли б) скоріш відцїля в степи безкраї...“ Душно тут!

ОМЗТ.—Після: „...просторий“ і до кінця одномови.—„Ач, як раптом блиснув усіма вікнами, мов стоокий змії!.. Бенькетує титар, гостей медом-вином частує... Бенькетуй, пишайся, байдуже мені! Реве музика, вимовляє, як голосно кобзар, словами додає... Надто весело! Байдуже! Ох та не байдуже мені, що там у будинку горда титарівна пишається своєю красою, а про того, з котрого насміялась, котрому від одного її погляду душу цілком пожежею поняло, їй а ні споминок?! Насміялась, привселюдно зневажила,—завіщо? (ОМЗ: Чи я тебе коли образив, чи незвичайне слово промовив, чи поглядом зневажив?... Не дивилася ти не мене, і байдуже мені було до тебе. Навіщо ж почала вабити очима, навіщо запалила серце коханням, а потім насміялась,—за віщо ж?..) Що я в сірій свиті, що я (ОМЗ: убогий? Ні, не за те! Знаю завіщо: що я байстрик?) Не подарую тобі, Насте, цього, до віку не подарую! До віку (ОМЗ: до останнього подиху) носитиму помсту у серцеві!.. Ач, регіт та веселія в хорах аж лунає! Над ким тепер ти, Насте, насміхаєшся, кого вабиш своїм облесливим, гадючим поглядом? Чи довгого заходу треба, щоб отой скажений регіт обернувся у гвалт, щоб ота розкішна будівля з хорами і станами обернулась у попіл? Одна нікчемна

іскра, і все господарство з розкошами і достатками як вихрем знесел!.. Тільки я того не зроблю. Геть нікчемний замір! Що то за помста, на котру зугарен кожний злодій? (ОМЗ: кожний дурень. Не такої помсти жада душа моя! Хотів би я) Запалити душу титарівни, як вона мою запалила (ОМЗ: на то треба мені срібла, злата, скарбів!), а потім зневажити, як і вона мене зневажила! Насте, горда красо, отруто моя люта! Нема кращої від тебе на всім широкім світі, немає і лютішої!.. Бодай же ти, титарівно!.. Ох до краю поналося серце моє помстою!“

П.—Після: „...твоя черга—“ (Чутно здалеку музику). Музика десь реве, комусь весело!“

П.—Після: „Завіщо?“—„Щоразу немов вабила мене своїм поглядом, своїм чарівним посміхом, немов промовляла карими очима, рожевими вустоньками? Сповнила серце невимовними надіями, обхопила душу невгасимим полонням кохання і привселюдно насміялась! Краще б ти дурила мене довіку, я жив би облесливою надією, облесливим щастям й легко б мені було!.. Що я в сірій свиті, що я безбатченко?..“

П.—Після: „...запалила мою!“—„Насте... лютішої!..—як в ОМЗ.

Стор. 178. ОМЗ.—Після: „... (Хутко пішли)“.—

„ЯВА VII.

Лепестина (виходє з будинку). От ще бісяка надав!.. Тут музики та співи, а ти біжи по зілля,—весело! Та ще й кажуть: „біжи прудчіш“. Панночка заслабла, а челядонка відбувай! Правду ж кажуть, що „пани скубуться, а у челяді чуби болять“. Тільки що почала танцювати з Тихоном, у сінях, горлиці, аж це баба Морозиха і загукала: „Лепестино, а йди сюди?“ Коли то удруге прийдеться потанцювати? (Побігла). А бодай вам трясця!..“

ОМЗ.—Третій куплет пісні—

„Та поїдем ми в чисте поле,
Гей, гей у Варшаву,
Та наберем червоної китайки,
Гей-гей та на славу!..“

Т.—Після пісні:—

„Глоба. Сійте! Отут на роздоріжжі почастуємся. Сьогодні востаннє гуляє козак Глоба!“

Рокота. Та ще й не абиякий козак!

Держач. Хоч до лука, хоч до дрюка!

Худолій. І випити не дурень!

Глоба. І пощезне про того козака слава й чутка... Гей, козаки-браття, товариші білочубі! На цім місцеві зійшлися три шляхи до купи.

Рокота. Хто їх не знає?

Глоба. Багато нас цими шляхами пішло, та не густо додому повернулося.

Рокота. Нехай помершим душечкам на тім світі легенько гикнуться.

Глоба. На цім місцеві не одного козака мила виражала в Січ, востанне вдивлялася в карі очі, до стремена припадала, умлівала, та прохала, щоб вернувся ще хоч на деньочек; а козак стискав в серцеві болячку, ковтав сльози, ледве промовляючи: „не вернусь, доки не здобуду козачої слави!“ На цім місцеві і я востанне бачив мою любу Ганнусю... Що то було за серце, що то було за щире?.. Таких карих та ласкавих очей нема на всім широкім світі, такої русої коси, таких уст рожевих, такого погляду“...

Стор. 179. Т.—Ява VIII (відповідає 9-ій конечної ред.) починається так:

„Степанида. Біжи ж худчіш по бабу, скажи, що дам їй чого забagnetься, тільки щоб зараз прийшла. (Лепестина побігла). Що це з моєю донечкою починилося: то похолоне вся, то вогнем спалахне, то зразу умліє, неначе з хреста знята? А тут ще в господі гармидер, танці та галас!.. Коли б швидш баба шептуха придибала... І що це починилося з Настею? Положила її у ліжко, думала заспокоїться, а вона трохи полежала, потім схопилася і почала провадити щось про яму та про домовину... І щось їй все звивається та вчувається! Озвусь до неї—жахається, аж страх мене обгорта!..

Настя (виходе з хоромів). Душно в ліжку, душно в хоромаш... Там-всі веселі, жартують, танцюють, а в мене серце мре—думки жевріють і палять мозок!..“

Стор. 180. Т.—„Степанида. От до речі, спасибі, що забігла.

Тетяна. Здорова Настусе! Що це з тобою? З лица як стіна бліда, млява якась, та як змарніла, неначе після довгої хвороби!

Настя. Отак, голубко, як бачиш...

Степанида. Розваж її, Тетяно, доки баба придибає. Ви собі як подруги краще тут удвох побалакаєте, а мені треба біля гостей попеклуватися.

Тетяна. Сядьмо, Настусе! (Сідають). Годі бо тобі журитись! (Оглядається). Це ти може за Гавриком?

Настя. За Гавриком?

Тетяна. Заспокойся, він не змандрує, не таківський!

Настя. Куди не змандрує? Нічого не розберу.

Тетяна. Як куди? Таджеж прямо дивина вчинилась у нас не селі. Наробив борець такого переполоху, що мало не всі хлопці біжать на Запоріжжя! Нашого Іванця мусіли батько аж у льох заперти; де ж, йому тільки п'ятнадцять років, а воно блазня і собі белькоче: „підуй на Січ!“ Гнат Рябошапка засідлав найкращого коня у батьковії стані, та й полетів; Василь Шкарупа теж завіявся; Тихон Заболотній... А Гаврик, кажу тобі, не таківський!..

Настя. Навіщо ти мені все про Гаврика?

Тетяна. А про кого ж тобі? (Дивиться в вічі Насті). Та Гаврик же за тобою біда як... Скажеш, що він тобі не до мислі?.. А я тобі не вірю... Та ти чи не думаєш виховатись від мене з коханням?

Настя. О, коли б я змогла виховатись! Від себе одна дорога—домовина, а від людей і домовина не вихова!..

Тетяна. Щось чудне верзеш!..

Настя. Ох, Таню, як тяжко у світі жити... А ще тяжче молоденькій не нажившись помирати!..

Тетяна. Чого ж помирати? Ти мене полохаєш... Не зрозумію—про віщо, аж страшно слухати... Мене вже аж холодом пройма, зашпари по плечах ходять! Не полохай бо мене!

Настя. Сама я винна!.. І ніхто інший, тільки я сама... Спитаєш: у чім винна? Не скажу. Нікому не скажу, бо й сама до пуття не з'ясую!.. Не питай мене, Таню, не розпитуй—не виявлю!.. Не можу і не вмію!..

Тетяна. Те-те-те, це ти починаєш мене морочити?.. Знаю, знаю твою звичку, вже догадалася... Ну годі ж тобі! Ану, ще ж таки? Ну, вже ж подуріла, поглузувала і кінець!..

Настя. Додуріла до краю, доглузувалася до зав'язки!

Тетяна. Та ну, не вірю я тобі!.. Та цур йому! А чи ти знаєш що борець подужав Тимоша, ще й табакою йому ноздрі набив? А після того вже як почав він верховодити, як почав кпити над громадою... Глоба тут як схопиться, як гукне: „Давайте сюди Микиту!“

Настя (стрепенулась). Микиту?!

Тетяна. Чого так сполохалась?

Настя. Ні, я нічого... Ну, а далі ж що?

Тетяна. Стій, мовчи! Чуєш, щось на шляху балака? Ондечки хтось іде.

Настя (придивляється). Двоє?

Тетяна. Певно це гості до вас?

Настя. Ходім віділля, не цікаво мені бачити їх. (Пішли).“

ОМЗТ.—Замість: „Годі... вже дома?“—„Ходім, ненечко, додому, там ще вволю нажуритесь...“

Стор. 181. ОМЗТ.—„...здобувай, її як і твоїй батько здобував, та її голівоньку свою там склав“. Далі—ОМЗ: „а мене залишив на посміх та на глум не повинчаную!..“

Стор. 182. ОМЗТ.—Замість: „стіл... малюнки“—„на полицях і в шахвах дорогі кубки, сулії, баклаги і т. ін. Стіл покритий дорогим коцем, дзиглики, канапки, верцадло. По стінах малюнки, парсуни гетьманів, баталії і т. ін. На дверях „Козак Мамай“.

ОМЗТ.—Слів: „А от Настуся... виспитья?“—нема. Далі неістотні одміни; текст Т—коротший.

П.—Після: „Якщо померла?“—„то царство їй небесне, вічний покій. Чи чуєш, Тихоне? Кажу, якщо померла...“

П.—Після: „...відмолебствувати“—„та акафісти відслужити“.

Стор. 183. ОМЗТ.—Замість: „(Співа) ...не бачу!“

— Ой як вииду за ворота

Від вітру валюся“.

ОМЗ.—Перед: „Купи мені...“—„Баба Морозиха бачила такий сон, що каже:“ не животітиме вже Настуся. Що ж, нехай собі помира... Хіба я винна?..

ОМЗ.—Ой лелечко! От тобі зібралась до оранди, от тобі й натанцювалася!.. (Почина хутко скидати з себе серезжки, намісто їй карсетку). Це ж наш ридван котиться з гори, авжеж що наш!.. (Ховає все в шахву). От тобі й погуляла... (Біжить до вікна і зачепляється за ноги Тихонові). Чиї це ноги? Та це Тихон тут уклався? (Шарпа його). Чи ти ще мало боки повідлежував? Вставай мерщій, минулася твоя розкіш-воля. Чуєш ти, Тихоне? Чуєш-бо, лобуряко! Прочумайся мерщій, господарі приїхали!..“
(МЗ—невеликі зміни).

Стор. 184. ОМЗ.—„Насовати б тобі під здухвини..“.

ОМЗТ.—Слів: „Б а к а л я р. О, невно...“ і до кінця яви—нема.

Стор. 186. Т.—Замість: „У чім ти... поглузувати?“—„Ховаєшся від усіх з якоюсь болячкою і такий довгий час!.. Питала тебе скільки разів, прохала поділитись зо мною своїм горем—гніваєшся!..

Настя. Така вже моя покута. Тільки одвією надією і живу. Сподіватимусь до останнього подиху, понесу свою болячку і в домовину, а з останнім подихом серце заніміє і болячка загоїться.

Тетяна. Я так довго не змогла б. Здається, чим більше лихо, тим швидш виявила б його. (Помовчала). Чудна ти, надто чудна!.. Що ж, хороше у Києві?

Настя. Хотіла зостатись у Хролівським і вже сказала була ігумені, так татко та ненька, як почали благодати, як почали голосити... І навіщо я їм здалася немощна, знесилена?.. Краще б віддалася я богів! Яке там благоліп'є у монастирі!.. Чернече життя немов зачарований закуток, відорваний від миру і відкинутий далеко від людей і від суєти мирської... Як там чудово правлять службу божу!.. Коли б ти послухала спів черничок—тихий та унійний—зачарувалася б. Було стою у церкві і як вслухаюся у той спів, то ніби я на небо підіймусь і забуду про все, про все земне... Легко, легко стане у ту хвилину, господи, як легко!.. (Помовчала). Я таки піду у черниці.

Тетяна. Не знаю, може й справді тобі там легше буде?.. (Помовчала). Чи ти пам'ятаєш Мотрю Кулішеву?

Настя. Звичайно, пам'ятаю.

Тетяна. На тім тижневі пішла увечері до річки та й заходилась купатись, а її мавки вхопили, затягли у кушір, та й залескотали; аж третього дня сплила біля водяного млина... Поховали її на вигоні.

Настя. Може вона нарочито стратила собі життя? Як дійде, Таню, іноді до нестерпучого, то чого б у той мент з собою не заподіяла?!

Тетяна. А до удови Костенчихи обиясник щоночі унадився: якраз опівночі, як все село покотом спить, прилетить, та так іскрами і розсиплється над димарем. Баба Канупірка аж тричі його бачила і каже, що то він прилітає кров смокати з Костенчихи.

Настя (помовчала). Мене, Таню, одна черничка, вона дуже вчена та богобоязна, все уговорювала, щоб я йшла в черниці... Я таки піду.

Тетяна (помовчала). А тут Гаврик за тобою світом нудить так, що й...

Настя. І досі?

Тетяна. Щаслива ти...

Настя. Щаслива?.. Візьми, коли хочеш, собі моє щастя, я й ломаного шага не візьму за нього, ще сама дам тобі на придачу все лихо та сльози!..

Тетяна. Цур йому!

Настя. І я вже скільки разів цурала, та ніяк не зацурую!..

Тетяна. Ні, я бач, кажу про те, що хлопці за тобою... Стривай!..

П.—Після: „...чернече життя“—„є у них щось таємне, вабливе, котре і кличе тебе до себе, і ніби полоха; якимись незрозумілими фарбами змальовується попереднє життя, ніби сповняє твої надії і зацікавлює більш душі; чернече життя, то зачарований закуток, відорваний від людей, відмурований і відкинутий далеко від мирської суєти...“.

П.—Після: „...до бога“—„манить мене те тихе, та окремене пристановище...“.

Стор. 187. Т.—Замість: „Микита—...що це з тобою“—„...Микита Байстрик.

Настя. Микита?.. Він вернувся, вернувся? (Почина реготати).

Тетяна. А що, правда, здивувала тебе? Що це з тобою? Що це з нею? Насте, Настусю! (Гука). Хто там є? Ой, боже мій, ідіть сюди, мерщій!..“.

ОМЗ.—„...Микита, Марини син.

Настя. Микита? Вернувся? Казали: вбито його!.. (Скочила на ноги). Живий? Він живий? Ходім... (Хотіла йти, знесилена впала).

Тетяна. Що це з тобою, Насте? (У бік). То ось воно що? (До неї). Голубко моя!..

Настя. Нездужаю... підійми... Таню, я либонь збожевіліла? Немов що ударило мене по голові...

Тетяна. Боже, як же ти знесилилася!..“

Отже перебито у Т. оповідання Тетяни про борця трохи далі. Тетяна вже встигла розповісти про з'явлення борця й зацікавити цим глядача; тим з більшим нетерпінням чекатиме він кінця розмови з Гавриком.

Стор. 188. ОМЗ.—Перед: „...Баба Морозиха...“—„Треба буде по-вухати, чи вже від неї дхне землею?“—Т: „Як казали люди, то так воно й припада, що бувають такі очі, що як зглязять, то ніякі ліки на світі не відвернуть!..“.

ОМЗ.—Ява ІХ.

Худоліха (трошки під чаркою).

„Ой піду я до корчомки (Т: оранди).

Ой так так,

Та вип'ю я горілочку

На п'ятак:

Сім з перцем, сім без перцю

А сім так,

А щоб знала

Який в горілочці смак!.. (ОМЗ далі):

Худолій. Люблю я тебе, жінко, як ти отака весела!..
Т. після: „у нас лихо!“—„Худолі́ха. Яке лихо?—
Лепестина. У нашої Настусі чорна болість! (Побігла).
Худолі́ха. Треба сказати, щоб мерщій покрили її чорною хусткою (Пішла в бокові двері).“

Стор. 189. Т.—Деркач. Через те ж то... невольних—нема. ОМЗ—невеликі зміни.

Стор. 190. Т.—Замість: „Деркач (помовчав)...“ і до кінця яви—
„Деркач (помовчав). Куме!
Худолій. А що скажете?
Деркач. Не кажіть ніколи—впіймав, доки доганяєте.
Худолій. А хіба що?

Деркач. Як що? А хто ж ото цвенькав, що титар почастує Київською старкою?

Худолій. Він же завжди привозив з Києва баклажку старки.
Деркач. А тепер, може, йому сердешному й не до старки було?

Худолій. А може й так?
Деркач. Може бідкався там бідолашний, просвітлої години не бачучи?

Худолій (зідхнув). А може? Тільки ж, проїжджаючи через Бровари поуз винницю, треба бути зовсім без носа, щоб не почути чим там пахтять!

Деркач. Старкою б то? І здорово пахтять?
Худолій. На півмилі! Яка б не трапилась чоловікові пригода, а винниці тим паче не обминеш...

Деркач. Так би то пахтять? А, може, титар і на цей раз не обминув? Що ото за пакунок, ви там ближче, а понюхайте?

Худолій (нюха). Воском пахтять.
Деркач. Воском? Певно свічки. Бачте, який Рокота, він і про бога пеклується...

Худолій. Богобоязний!
Деркач. Випада, що таки не до старки йому було, мабуть побирався там, як риба об лід?

Худолій. Або як перепелиця об сітку?
Деркач (помовчав). Куме!
Худолій. Га?

Деркач. А яка старка міцніша: Київська чи Волинська?
Худолій. Либонь—Київська.

Деркач. Від Волинської аж губи злипаються, я коштував, як був на Волині. Кажуть, що винники підмішують в неї щось липке?
Худолій. Від Київської дух іде такий, що аж тягне тебе до себе.

Деркач. Кожен напитек має свою властиву коштовність. Волинська старка ще й тим мені до смаку...

Худолій. Годі, краще не нагадуйте, бо у мене вже сохне в роті і в тельбухах лоскоче.

Деркач. А ви думаєте, що і в мене благополучно? (Помовчав). Куме!

Худолій. А що скажете?
Деркач. У Данила Загорьованого ловкий спотикач!..

Худолій. Хіба не знаю, куштував.

Деркач. Гайнуємо отут даремно час, доки там хвору відволіають, збігаємо до Загорьованого?

Худолій. Та провідати годилося бі!.. Тільки, щоб жінка була...

Деркач. То я сам майну? (Встає).

Худолій. Більш копи лиха не буде, а в копу не вбереш. Потюпаєм разом. (Хутко пішли).“

Стор. 191. ОМЗТ.—Обіди мене діти, як черва труп (ОМЗ: як струпи тіло), ніколи і вгору глянути. Та вже ж на той рік, хоч нехай мій старий і зуби з пересердя полама, а я таки поїду на прощу; нехай ще він з дітьми попонаньчиться, а я хоч уволю помолюся. За дітьми ніколи до пуття помолитися. Що ж, були у печерах?“

Т.—Після: „у Хлорівським говілі“—

„Худолі́ха. А страшно по печерах?

Степанида. Чого страшно? По всіх печерах покояться святі, чого ж лякатись?

Худолі́ха. А Івана Многострадального сподобилися бачити?

Степанида. Прикладувалися.

Худолі́ха. Багато вже у землю увійшов?

Степанида. Про це не знаю і не чула.

Худолі́ха. Як же це? Невже не чули? Старі люди кажуть, що він щогода входить у землю на макове зерно; і як увійде зовсім, тоді і кінець світові.

Степанида. Не чула, голубочко, не чула!

Худолі́ха. Шкода, що не розпитались у ченців!

Степанида. Та вже тепер я й сама шкодую, коли б же то було знаття?“ (Уся розмова про одвідування монастирів окреслена червоним олівцем). ОМЗ—невеликі зміни.

Т.—Замість: „...нам тепер! (Пішли)“—

„Худолі́ха. Хіба ж ви не знаєте, що у нас борець гостює. Усіх хлопців порозгонив по затяжках, а дівчат з ума позводив. А хто той борець—то певно здивується... Пам'ятаєте сина Марти Коненчихи—Микиту?

Степанида. Байстрика?

Худолі́ха. Та еге ж!..

Я в а Х.

Ті ж і Лепестина.

Лепестина. Баба Морозиха вже прийшли. А там борець іде і цілу юрбу за собою веде, та погукує на все село: „до титара прямуймо в гості!“ Пізнав мене та й пита: „а що, чи жива ще титарівна, чи насміхається з нерівні?..“

Степанида. З якої нерівні? Що він там з п'яних очей плете?

Худолі́ха. Ходім, лиш, почуємо, що там баба Морозиха випохала? (Пішли).“

Стор. 192. ОМЗ.—„Микита (у дорогім жупані, при блискучій зброї, входить танцюючи; за ним музики й челядь співа).“

Т.—Ява XII має такий вигляд:

„Ті ж і Рокота (з бокових дверей).“

Рокота. Козаче! По стародавньому звичаю ти маєш волю пишатись, а ми повинні догожати твоїй примсі: але щоб промовити до тебе слово яке, то треба перш знати як маємо тебе величати: чи так як і перш Микитою, чи, може, Січ-мати та одвага дали тобі інше прізвище?

Микита. Нехай—Іван, нехай—Степан, а може й Кіндрат. Хоч нас і троє, та в правдивого не влучиш!

Рокота. На жартовливу розмову ще прийде час, і ми не зостанемось у боргу!..

Микита. Не тобі, пане сотнику, мене повчати, коли мені черга жартувати.

Рокота. Чому ж не мені? А я тобі прямо скажу: не лицар ти, а гайдамака!

Микита. Пане Титарю! За цю образу ти головою заплатиш! (Вихоплює шаблю).

Рокота. Дайте мені шаблю! І моя рука ще не здригнє, щоб захистити останні хвили супокою моєї хворої дитини!

Микита. Що таке?..

Рокота. Ти здійсмаєш гвалт, а там, за дверима, моя дочка єдина конає!..

ОМЗ.—Невеличкі зміни: „Микита. Як? Що?“

Рокота. Дайте мені мою карабелю!

Микита. Що я чую? Настя?..

Рокота. Там у тій кімнаті вона може вже сконалась!..

Стор. 193. Т.—Ява XIV має такий вигляд:

„Я в а XIII.“

Ті ж і Настя.

Настя (ухопилась за одвірок). Ще не сконалась!

Микита (з криком). Хто це?

Настя. Микита, бачиш, яка я стала?

Микита. Невже це вона?

Настя. Караюся я за погорду. Хіба ще мало?

Микита (пустив шаблю). Насте! (Кидається до неї)!“

ОМЗ.—Замість останньої репліки—

„Микита. Навіщо ж ти, Насте? (Ламає руки).“

Настя. Погоди... Несила моя самій до тебе підійти... Не бійся, вже більш не ображу! (Микита кинувся до Насті, вона впала перед ним навколішки).“

Стор. 194. ОМЗ.—„Густий сад. В глибині манячить промеж деревами будинок, напроти очерета й лоза, наліво велика яблоня, біля яблоні лава“.

Т.—„Сад. Під деревом лава, стежки, далі берег річки, видно очерета, ще далі гущина“.

ОМЗ.—Монолог Настин після старанних і численних викреслювань дістав такого вигляду:

—„Настя (виходє з глибини кону).“

Зірочки сяють в небі блескучо,

Ніби до себе зовуть,

А в серцеві так нестерпучо,

Мовби його спесами тнуть.

І думки тяжкі—незнайомі,

Сумотою душу повили,

Мов серце замучене, хворе,

Отрутою зіллям споїли...

Отакої жалібною заспівала!.. Невжеж всі веселі пісні забулися, і ні одна не сплине на думку. Геть же жалібні пісні, геть далі від мене!.. Прийде ваша черга, тоді знов приходьте до мене в гості, а сьогодні мій милий до мене прибуде, ось-ось незабаром прибуде!.. Вже північ скоро, все село мов зачароване окуталось дрімотою, тільки мої очі не хочуть спати, хочуть дивитись, вдивлятись в темряву, виглядати миленького!.. Сповістив, що сьогодні прибуде. Мало не зомліла, учувши цю радісну звістку: чотири місяці не бачила миленького, чи легко ж? Боже! скільки ж то страшних думок перебувало в серцеві і як воно не розірвалось, як не вмерло? Тільки тоді, коли горе одлине і стане минулим, дивуєшся і не надивуєшся, як воно пережилося! Та чи минуло воно і справді, може та радісна звістка—вигода зрадливих людей? Хто її перший приніс? Тетяна? Вона, либонь вона! Зірочки безгрішні осяйте ясным світом путь моєму миленькому, щоб швидш прибув, щоб не заблудився. Щось заквилило? Чи це може мені вчулося? О, знов! Це ж його посвист? (Прислухається). Він, він!.. Це ж мій чорнобривий, орел сизокрилий! Ох, доленько, хвортуюно моя, ти ж мене ще не обділила!.. Стій, серце, замирати перестань так дрібно тріпотіти, радій, смійся, милий близько!.. (Побігла назустріч направо).“

Т.—„Настя (виходє з глибини саду). Давно вже ніч, все село окуталось дрімотою, мов зачароване; тільки мої очі не знають сна. Котру вже ніч, як тільки сонечко зайде, лину я в садок, хожу-блужу до ранньої зорі, сподіваюсь, виглядаю мого соколонька?.. Нема його, нема й нема!.. Обіщав прибути другого дня, а вже й третій місяць на підпівні, а про нього ані чутки... Де там ані чутки?! Ідуть чутки лихії, вісті недобрії... Може вже й на світі його нема? Чим я не догодила йому, у чім провинила? Хіба у тім тільки й провинила, тим тільки й не догодила, що без міри кохала, без краю любила?! Чого ж йому ще бракувало? (Промовля чуло під музику):“

Зірки засяли в небі блескучо... (Як і в ОМЗ).

(Сіла на лаву й задумалась). А хіба ж інак воно мусіло вчинитись? Не кохав він мене раніш, не коха й тепер!.. Сама в своїм серцеві зростила і виховала кохання до нього, сама перед ним вимовила те кохання, сама за те кохання мушу й кару прийняти... Що я йому? Куди не скине оком—всі до нього линуть, чи диво, що мене

забув? Я ж тільки бажала побачити його, тільки почути його голосок, його слово ласкаве... Хоч і довго дожидала, замирала дожидаючи, а діждалася таки: і надивилася в його очі чарівні, і наслухалася любих річей, досхоchu наслухалася, і зазнала милування... І віддячила я йому за все те недешевою ціною, чого ж мені ще, чого? Яка я зажеря? Вже не за горами і той час, коли й батько-ненька не знатимуть, куди від радощів заховати очі... Он скільки придбала щастя! Та хіба ж і справді я не зажеря? Здобула пам'ятку до віку!.. (Стрепенулася раптом). Либонь щось заквилило пугачем? Це ж його поклик? Це ж мій чорнобривий! (Чутно квиління пугача). Він, він!.. Ох, доленько моя, ти ж мене ще не облишила... Сгій, серце, вмирати, ще є тобі чим жити!.. (Побігла на зустріч).

П.—Монолог Настин починається з наведеного вище співу з такими одмінами:

Ніби до себе зовуть,
В серцеві біднім так нестерпуче,

Думки нові, незнайомі
Знов смутком душу повили,
Ніби серце замучене, хворе.

Знов несамохить заспівала сумної, чи не диво, ніби перед яким горем".

П.—Замість: „Скоро настане... надії“—„Вже настала умовна доба, все село обгорнулось хмурою покрівлею і немов зачароване онімало й потонуло в непроглядній тьмі, всі вже люди спочивають, тільки моїм очам не до сну, тільки моїм думкам не до відпочивку; хочуть очі дивитись, вдивлятися в непрозору даль, дождити, виглядати миленького, думки...“.

ОМЗ.—Я в а II має такий вигляд:

„Гаврик (виходє з лівого боку). Зараз сюди Настя пройшла, від будинка, де ж вона? Певно пішла на зустріч Микиті. Тетяна сказала, що Настя дожида Микиту. То Микита ще не вволю награвся Настєю? Сердешна Настя вже у своїм закоханні і не баче тієї ями, котру рие перед нею отой байстрюк! Вже все село плете про Настю, що вона важка від Микити. Коли б Микита кохав її й справді, чи кинув би на такий довгий час на глум на осудовисько? Сьогодні знов пограється, а завтра знов завіється, куди очі потрапляють!.. Хтось йде? Вони! (Ховається за дерева).

Я в а III.

Микита і Настя.

Настя (припавши до грудей Микити, приспівує, сміючись).

Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита,
Під віконцем зігнувся
Чи не вийде Настуся?..

Той це, той! Боженку милий, чи багато треба людині, щоб бути щасливою? Словце, шире, ласкавий погляд і вже в раю!

Микита (усміхається). Пильнуй же того раю, втішайся ним доки рясніє! Ну, як бачиш, і вернувся.

Настя. Тільки не через тиждень, а четвертого місяця?

Микита. Не докоряй, люба! Коли б чоловік знав у яку добу скоїться з ним лихо—остерігся б заздалегідь“.

Т.—Я в а II.

Гаврик (виходє з другого боку). Тяне мене щовечора, порива мою душу до Настусі... Немилий світ мені без неї... (Співа тихо).

Ой не шуми луже, зелений байраче,
Не плач, не журися, молодий козаче...
Не сам же я плачу, плачуть карі очі,
Що не дають супокою, ані в день, ні вночі.
Сусіди близькі, вороги тяжкі,
Не велять ходити, дівчину любити...

Знаю і бачу я, як Настуся в'ялить серденько за Микитою, як побивається за ним. Йому, може, й байдуже про неї, а вона в'яне, як квіточка без роси. Через що ж мені від того ще тяжче, ще болячіше? Не бачив Настусі більш тижня—і замучив серце мов в лихий хворобі? Хоч би її сьогодні побачити на хвилину та словом перемовитись. (Пішов). Може вона біля будинка?..

Стор. 195. ОМЗТ.—„(Припавши до грудей Микити, сміючись при-танцює)“.

Стор. 196. ОМЗ.—„Микита. Вовка бояться—в ліс не ходити. Хто ж оборонятиме рідний край та віру Христову, як всі козаки обаляться. Одначе не бійсь, Насте, будь певна, що тобі ніколи не прийдеться червоніти за мене, живим я не дамся“. (О: написано по густо виправленому).

ОМЗ.—Замість: „Микита. Ну, годі... кохання!“—

„Микита. Що це з тобою починилося? Перш завжди гордувала моєю одвагою, а тепер! То ти така козачка? Мені соромно за тебе. Бачиш і сама почервоніла! Заспокойся, на те живем, щоб умерти! Одначе, на який час і справді годі про це; померти не спізнимось, аби охота—чи так? Ну, поживемо ж ще тим, що люблю серцеві. Споглянь же на мене світло та радісно. Отак, отак... Коли в твоїх оченках засне щасливий світ, тоді я в них ніби бачу простору України! Гарно нам з тобою, правда? Чого ж ти не щебечеш, чи не хвора?..“ Т.—Значні скорочення проти наведеного.

ОМЗТ.—Замість: „Як широко... промови“—„Як важко було пережити три місяці, не бачучи сої олонька, а з'явився він, і все горе геть одлинуло і забулося“.

ОМЗ.—Замість: „Чи є розмова... щось близьке“—„Нема на світі розмови любішої від закоханих. А що є любішого над спів милої? Співай, голубко! Чи може боїшея, щоб ненька не вчула та не сполохала?“ (Далі густо позакреслювано).

Настя. Що мені ненька, нехай слухає, не сполохаюсь! Коли ти зі мною, нікого не пам'ятаю. Думаєш, забула твою найлюбішу? Коли б загадав веселої, може і не так би скоро нагадала б, а з сумними моя дума давно спарувалася".

Стор. 197. Т.—Тільки три куплети пісні.

П.—Звичайні для Кропивницького дієслівні закінчення—"косе", "приносе".

Т.—Замість: „Микита. У твоїй розмові... (Припала до дерева)"—

„Микита. Настусе! У твоїй розмові ніби чогось бракує... Не по ширості ти розмовляєш. Скажи, що трапилось?"

Настя. Нічого... не трапилось... Певно від того, що на мокрім місцеві очі...

Микита. Знаю я твою натуру: ти перш саму себе вимучиш і, як дійде вже до краю, тоді тільки признаєшся...

Настя. Ні в чім мені признаватися... Яка сплине думка на розум, така й розмова поллеться.

Микита. Яка ж тепер думка турбує, кажи?..

Настя (помовчала). Пройшла чутка, що ти зібрав ватагу гайдамаків і наважався розруйнувати замок якогось магната!..

Микита. Дійшла вже чутка?.. Ага!..

Настя. Орле мій! Я за тебе боюсь, а за себе не чую!..

Микита. А про те чутка вже полягла: як той магнат катував людей, як мучив по дибах та по склепах? У нього в склепу і мій батько згинув. Ти цього не знаєш, а я знаю, довідався, мати мені сама сказала. Той магнат матір мою пустив по світу покритою, а мене байстрам. О, я помщуся на йому, я готую йому такий ралець, що він і в пеклі жахатиметься!..

Настя (хапа його за руку). Яке у тебе серце палке, надто воно палке... Угомони його!

Микита. Угомону, Настусе, сьогодні й угомону! (Глянув на небо). От скоро вже й козаче сонечко випливе із-за гори. Час приспів,—прощай!

Настя. Що?.. Як?.. Куди ж це?..

Микита. Більш нікуди, як до магната в гості!.. Спасибі тобі, що нагадала—не спізнюсь!..

Настя. Ой, боженьку ж мій! Любий, коханий, не їдь!

Микита. Настусе, знаєш мене,—краще ж не благай, даремний захід—не владаєш!

Настя. Дай же хоч часочок щастя. Загайся хоч до ранньої зорі!

Микита. На зорі магнат солодко спить, я мушу схопити його з м'якої перини... Розгнівається, вельможний!..

Настя. Ой, пропала ж моя доленька, навіки пропала...

Микита (туле її до серця). Настусе! Знаєш мене, що не заспокоюсь, доки не помщуся! Через тиждень сподівайся! І бог свідок, що вже ніколи не розрізнимось!..

Настя. Ох, загайся ж ще хоч хвилиночку!

Микита. Не можу, вельможний мене дожидає! (Сніпа).

Ой, Настусе, та не гай мене,
В далеку дорогу виражай мене,
Тепер нічка та темненькая,—
Козаку дорога та далекая.

Настя.

Прощай, мій милий,
Орленьку сизий!
Прощай коханий,
Ти ж мій жаданий!

Микита.

Прощай, моя мила,
Голубка сиза!
Прощай кохана,
Моя жадана!..

Разом.

(Микита хутко пішов).

Настя (сама). Мов зірочка пролетіла по небу, на мить осіяла путь, сама згасла на віки і путь загасила, так і моє щастя! Навіщо я його упустила?.. Коли б призналася, що під серцем моїм... може ж загаявся б... Ох, та як же я йому призналася б, хіба це легко?"

ОМЗ.—Замість: „Годі. Я щаслива без міри..." й до кінця яви—

„Настя. Будь певен, мій соколеньку, що це я з радощів і сама не знаю що кажу.

Микита. Ти запевняєш і я мушу вірити.

Настя. Думки переплутались: одні борсаються, другі полохаються...

Микита. А й чого б їм полохатись? Чи не дійшла до тебе яка лиха чутка? А може що тут без мене вчинилось—не ховайся!

Настя. Небагато треба чуток, щоб розполохати думки. А чи встережешся від лихої хвили, котра несподівано сплине тобі на серце і сразу отруїть розмову.

Микита. Он як. Ну тепер вже я бачу, що ти багато пережила думок без мене... Бачу й те, що либонь скоро прийдеться мені обабитись?..

Настя. Не хочу. Не хочу!.. Ти лицар!.. Чи пристало ж лицареві бабієм бути! Ти козак, а я козачка! Радітимем же тим, що хвортун-зрадниця нам жбурне; як мало то й мало, а на багато не слід заздритись.

Микита. І правда! (У цю годину з-за саду показується місяць). Вже козаче сонечко з'являється, ось і час розлуки приспів. Прощай!

Настя. Що? Як? Це мені вчулось! Це не ти сказав?

Микита. Я моя люба, я! Умовились ми з товариством, як місяць зійде, оточити з усіх боків татарський загон, що здавна оташувався під Нерубаївським лісом... Товариство мене чекає!

Настя. Ох, боженьку ж мій! Любий, коханий, не їдь!

Микита. Що-о? І тобі не соромно мене зупиняти?

Настя. Ой, дай же хоч часочок щастя! Загайся до ранньої зорі!..

Микита. На зорі нам треба бути там. Бусурмани на зорі розіспляться, ми їх несподівано розбуркаєм. О, певно розгніваються, голомози, неабияк!

Настя. Ой, пропала ж моя доленька, навіки пропала!

Микита (*туле її до серця*). Настусе! Через тиждень мене сподівайся і вже на довгий час!

Настя. Ой, розум мій відрікається зрозуміти що несподіванку. Любий, любий, навчи ж мене, що мені тобі казати? Прибув на малу хвилиночку і вже... Це сон!.. Страшний сон! Розбуди мене хутчій, серце зупиняється!.. (*Припадає до його грудей*).

Микита. Настусе! Слово козацьке мені дорожче всього на світі! Татари нас чекають. О, ми їм готуєм такий ралець, що і в пеклі жаяхатимуться!

Настя. Так, так... Лицар ти, лицар!..

Микита (*співає*).

Ой, Настусе, та не гай мене,
В далеку дорогу виражай мене.
Тепер нічка та теменькая,
Козаку дорога та далекая.

Микита.

Настя.

Прощай, моя мила,

Прощай, мій миленький,

і далі, як в Т.

(*Микита хутко пішов*).

Настя (*довго стоїть оцініла, потім промовля*). Як зірка, що падає з неба, востаннє осяє свій путь ясною смугою, і як оком змигнуть згаса і путь свій гасе, так і моє щастя. Блискавкою те щастя з'явилося, на мить осліпило серце і вмить згасло! Ні, все це я у сні бачила або в чарах!.. Не повинно бути, щоб все це навспряжки скоїлося? Тільки хотіла надивитися на світ ясних очей мого орла-сокола, тільки що наважилась припасти до його теплого серця, як вже світ той згас і знов обступила мене непроглядна темрява. Ні, це вже навспряжки вчинилося, навспряжки! (*Біжить*). Вернися, вернися мій світе, вернися моє ясне сонечко!.. Я ж не надивилася на тебе, я ж не намилиувалася!..

Текст цей майже на нове заміня написаний попереду.

Стор. 199. ОМЗ.—Замість: „ти наведеш... здатний“—„Та чи тобі ж, щеня, змагатися з лицарем? Хіба з-за вугла уб'єш його? О, на таку одвагу ти здатний!“ Наступної репліки нема, зате додано після Настіної відповіді таке:

„Гаврик: Ось воно що! Ну, тепер одне мені залишилося: хутчій до Нерубаївського лісу, слідком за Микитою,—двом нам тісно на світі!“

Т.—Ця сцена значно коротша; окрім невеличких одмін, ще: після „Геть!“—„Гаврик. Прощай! (*Одійшов*)“. Хоч не гнівайся на мене! (*Одійшов далі*). Хоч глянь ласкаво!.. (*Помовчав і далі пішов*)“.

Стор. 201. ОМЗТ.—У співі починаючи з 4-го рядка—такі одміни:
„Ворон-коя напуває
Ой кінє ірже, та води не п'є,

А в Січ доріженьку чує,
Гей чи на мою, чи на свою
Та головоньку звіщує (*На цьому у Т спів уривається*).

Ой полетіли сизі зозуленьки

... .. молодий козаче

Т.—Лепестина і Худолііха.

Худолііха (*на порозі своєї хати*). Здорова, Лепестино! А що твої господарі дуже зраділи онукові?

Лепестина. Якому онукові? Що це вам приснилося?

Худолііха. Думаєш нічого не знаємо?

Лепестина. Знайте собі, а я не хочу й слухати того, що ви верзете.

Худолііха. Що ж, вже внесла Настя дитину в хату, чи й досі виховує в садку? А що їй бог дав: чи хлопчика чи дівчину?

Лепестина. І як вам язик не поприщить?

Худолііха. Невже нічого не знаєш? То піди у берег до дупли-настої верби, та й подивись, що там у дуплі заховано?

Лепестина. Я не чую того, що ви плетете! (*Пішла через сад*).

Худолііха (*сама*). Баба Морозиха позавчора, як раз у північ ходила у титарів сад стерегти, як папоротник цвістиме та й постерегла Настю з дитиною. Сьогодні забігала до мене та, спасибі їй, і шепнула... Тільки благала нікому не виявляти. Як ти його не виявиш, як почнуть розпитувати? Несамохіть виявиш.

Я в а—III.

Тетяна і Худолііха.

Тетяна (*ідуци вулицею*). Здорові були з неділею!

Худолііха. Спасибі. Куди це простуєш, чи не до титарівни в гості?

Тетяна. А хоч би і до неї?

Худолііха. Та воно ж і годиться тобі її одвідати, адже подруга?

Тетяна. А звичайно! Давненько вже як не бачила Насті.

Худолііха. І не соромно тобі так довго не одвідувати? Хіба де була? А вона сердешна така хвора, така хвора!

Тетяна. Невже?

Стор. 202. П.—Після: „...коїться!“—„словкою треба бути або сліпою совою“.

ОМЗТ.—Яви III нема.

П.—Останньої репліки Худоліішиної нема.

Стор. 203. ОМЗ.—Ява IV має такий вигляд:

„Я в а ІІІ.

Тетяна і Худолііха.

Тетяна (*ідуци вулицею*). Здорові були, з неділею!
Худолііха. Спасибі. Куди простуєш, чи не до титарівни?

Тетяна. До неї, та не знаю: чи йти, чи не йти?

Худолііха. А що трапилось?

Тетяна. Ми оце зараз з татком повернулись з міста та таку там звістку перечули, що краще й не чути.

Худолііха. Що таке, кажи швидше? А потім я тобі виявлю звістку, тільки не знаю чия буде цікавіша?

Тетяна. Усю ватагу, з котрою Микита погнався за татарським загоном, котрий оташувався під Нерубаївським лісом, здебільшого в ясир забрало, а останніх перебито. А Микиту ледве пізнали між трупами, геть пошматований!

Худолііха. Царство йому небесне!

Тетяна. Один тільки і зостався з тієї ватаги котрий з перебитою ногою ледве доліз до Дніпра, до забродів, там він і досі гоїться. Дак він розказував забродчикам; що каже: продав татарам котрийсь із своїх.

Худолііха. Чи не Гаврик?

Тетяна. Може! Бо Гаврик лютий був на Микиту. Що ж це буде з Настею?

Худолііха. А що буде з дитиною?

Тетяна. З якою дитиною?

Худолііха. Що Настя цієї ночі породила!..

Тетяна. Як! Ой боженьку! Ой страшно! Ой, серце замира! Що ж це таке? (*Побігла хутко вулицею, ламаючи руки*).

Худолііха. Чи йти до Рокотів, чи не йти? Як же не йти? Як же не йти, коли цілісіньку ніч не спатиму, як не розвідаю, усього. Та і як його заснеш, як отаке поруч скоїться? Піду хутчий та хоч зазирну у вічі титарям. О, я зразу постережу, чи знають вони про свій сором? (*Голос дитячий з хати: „Мамо, ідіть мерщій в хату, Панасик упав з печі, геть лоба розбив*). Хай вам трясця, не до вас мені, остогидлі! (*У хату*). Га! Ось я тобі дам! Ох, шкода ж сердешної Настусі, господи як шкода!... Якраз так і справдилось, як люди віщували, що якого Титарівна покохала, таке й пуття вийшло. Так же, достометно так!.. Чого Микиті було вештатись по світах, мало і без нього таких, що не знають що робити з своєю головою? Слави забавнулося? Перш треба було захистити від поговору Настину славу, а потім своєї здобувати. Навіщо з ума звів дівку, коли не мав її брати? Оці вилупки, безбаченки, то вони всі якісь!.. Сердешна Настя. Ану піду до титарів, як там вони собі маються? (*Пішла через перелаз*)“.

Стор. 204. Т.—Ява скорочена: відповідно до сюжетної зміни й Худолііха каже: „Налихотворив Микита, коли б живий був, то може й покрив би Настин гріх, так, чутка ж іде, що його повісив якийсь магнат!“.

Стор. 205. Т.—Замість яв VII—VIII.

„Я в а V.

Ті ж і Тетяна.

Тетяна. Ой, сестрички-голубочки! Розважте ж мене, розговоріть, бо збожевілюю, стеряюсь. Ой, горенько!..

Дівчата. Що, що таке трапилось?..

Тетяна. Не скажу, ні за що не скажу! Хоч вбийте мене, або заріжте, а не скажу!

ЯВА VI.

Ті ж і Лепестина.

Лепестина. Тетяно, а йдіть сюди! (*Тетяна підходить, вона шепче їй на вухо*). Чули?

Тетяна. Худолііха сказала. Чи правда ж?

Лепестина. Правда. (*Починають перешіптуватись, а потім жасхаються*).

Я в а VII.

Гриць (*вбігає пружою*). Дивіться, дивіться! вербунка селом іде і музик веде.

Всі. Невже?

Гриць. Вже Мартин Кутяка пристав до вербунки. Ондечки якого жупана на нього нап'яли!.. І Попапа Рудя вже підпоїли... А Гаврик вже і при зброї! (*За лаштунками чути вербунку, співають гуртом*):

Пристань, Юрку, до вербунки

Будеш їсти з маслом курки,

Будеш їсти, будеш пити,

Довбешкою воріг бити.

Штани мої—шаровари

Сліди замітали,

Три шеляги у кишені,

Та й ті заважали...

Один шаг на тютюн,

Другий на табаку,

Третій шаг орендарці

Залатали...

(Останнє слово підкреслено червоним олівцем).

Я в а VIII.

Гаврик, гурт хлопців, музики і Запорожець.

Запорожець (*сидячи на кіннім возі, верхи на борозі (?) з горілкою, частує хлопців*). Гей, панове-юнацтво, шановне лицарство! У кого ще в жилах тече прадідівська кров, у кого в грудях не заплинвіла ще одвага, до тих обертаюсь з промовою. Слухайте!

Всі. Слухайте, слухайте!

Запорожець. Наперед усього-бувайте здорові, з неділею, Щастя вам боже на розум та на почуття! Закликаємо вас на веселий ралець, на кривавий танець! Не з тих я країн, де ротом слухають, а вухами ляпають; і не з тих сторін, де язиком клеплять, та тільки чужими руками жар загрібають. Вітає вас Січ-мати та Великий Луг-батько.

Всі. Спасибі, спасибі!

Запорожець. Хто охочий глянути: де злидні цвітуть, а незабаром і ягідки зростуть; а кому прийдеться скоштувати—згадуватиме і на тім світі!.. Не кличемо тих, котрі у розкошах пишаються, та промеж себе змагаються. А як постіл з волокою перешепчуться, тоді змагализи певно у дурнях зостануться... Нехай мудрії мотають на вуса, та длубаються в потилиці, доки зостануться лопатки в горосі; а нам—до зброї!

Гаврик. До зброї! Прощайте, товариші й дівчата! Накажіте безсердешній титарівні, що я одружився з вірною та щирою дружиною: з шаблею гострою та з міткою оружиною!.. (Музики знов грають вербунки).

Пристань, Юрку, до вербунки,
Будем їсти з маслом курки,
Будем їсти, будем пити,
Довбешкою... (Всі пішли).

Я в а IX.

Худолііха. Сполохнула старих, там тепер такий шарварок заварився! Аж ніяково було слухати, як почали голосити старі!.. Бідна Настуся, сердешна!.. Коли б швидш смеркло, збігаю до дупли-настої верби, роздивлюся: чи хлопчик, чи дівчинка?.. Як на злість-не смерка! (Пішла в хату)*.

ОМЗ.—Майже без змін. Тільки: „За гуртом ідуть музики, а петім кінний віз, на котрім барило з медом. На барилі сидить верхи запорожець і всіх частує, ззаду бочки сидить Явдоким, з бандурою“. І далі (замість: „в горосі... Довбешкою“) —

„Запорожець...а нам голоті не треба розрізнятися з шаблею та з мушкетом. До зброї юнацтво, бо вже один ворог почав надто улесливо цвенькати, другий скрипить зубами, третій закрутив головою! Ну ж хутчий на герць!

Семен. На герць! Прощайте, дівчата! Готуйте рушники та сподівайтесь нас з старостами. Коли ж не повернемось за часу, то кажіть царство небесне!

Дівчата. Щастя вам боже!

Запорожець. Явдокиме, промов до людей живе слово!

Явдоким (співа).

Хвалилися бусурмани
Нас в полон забрати.
Турецькому султанові
В дарунок послати.

Доки шабля при боці,
Доки мушкет за плечима,
Чи злякається ж козак,
Хоч би й смерть перед очима?

Гурт юнаків.

Скоріше меду наливай,
Палчій, кобзарю, додавай!

Явдоким.

Та й варшавські мосціпани
Занудилися за вами,
Виглядають гостей з Січі,
Мов голодний вовк здобичі.

Гурт.

Доки шабля при боці і д.

Явдоким.

І хан кримський теж мурмиче,
Що ніяк вас не закличе
В Бахчисарай на ралець,
На кривавий поставець.

Гурт.

Доки шабля при боці і т. д.

(Всі пішли).

Тетяна (сама з собою). Не знаю, чи йти до Настусі, чи не йти?*

Стор. 206. Т.—Ява IX має таку редакцію:

„Я в а X.

Худолій і Деркач (ідуть вулицею).

Худолій. Стривайте, куме, ондечки, либонь моя жінка по-майоріла? Пристіймо трохи тут, бо як вздрить—зажене в хату.

Деркач. Проїшла.

Худолій. А придивіться гарненько!

Деркач. Нема вже нема. Я вам скажу куме, що бабу не бог сотворив!

Худолій. Деж таки, що ви верзете? Бог сотворив, та ще й з ребра!

Деркач. Це вам хто казав?

Худолій. Я вам кажу, що це достометно так!

Деркач. А коли й справді бог, то, мабуть, і він кається?!

Худолій. Оце може бути... Але ж, на мою думку, нам зовсім не слід путатися у божє діло: бог сотворив—і бог з ним! Ходімо мерщій до титаря, мені ще з обідній доби гикається, що він нас частує.

Деркач. То ходім швидш, доки не зовсім стемніло. (Пішли через перелаз підспівуючи): Коли б мені транди-ранди.

Додибати до оранди...*

Стор. 207 й далі.—ОМЗ.—Яви 11—12 мають нецікаві варіанти. Т: ці яви перенесено до другої однини V-ої дії.

Стор. 209. П.—Перед XII-ю явою—

„Я в а XIII.

Гаврик і Соцький (ідучи вулицею).

Гаврик. Кажу вам, що Микита туж-туж буде у бакалярівім саду, я його постеріг оце свіжо у лузі.

Соцький. Комисар у пакеті наказ дає, щоб зараз Микиту піймати, забити у заліза і проводити до Кременчуку. Але якраз його упіймаєш?

Гаврик. Звичайно, треба зараз людей згвалтувати.

Соцький. Тоді ж певно Микита приоружений та ще, як боронь боже, він характерник, що куля його не бере, то тоді буде нам лихо. Не хотів би я соцьким бути, як отаке полювання!.. Це гірш як на ведмеда або вепря!

Гаврик. Отже зостається: гвалтувати раптовіш народ.

Соцький. Хай йому абищо з такою оказією! (Пішли через леваду)“.

Стор. 210 Т.—Сцена з загибеллю дитини має таку редакцію:

„Я в а XII.

Настя (з дитиною на руках, то підійде до криниці, то одійде). Ой, лишко! Батько й мати довідалися!.. Хтось постеріг, все виявив!.. Ой, боженьку, захисти мене безталаночку!.. Куди ж мені подітись з дитиною?.. Микито, Микито! Стратили тебе воріженьки лихі!.. Хто ж тепер мене захистить, хто ж порятує? До кого ж прихилитись мені? Тепер і батько, мати—чужі люди!.. А, хтось балака?.. Сюди йдуть... Ой, доленько ж моя нещасная! Хоч би до завтрього виховати тебе, дитя моє!.. Пізно вже, ось-ось наближаються!.. Дитину куди подіти? На цямрину покладу, може знайдеться чула душа—візьме за дитину? Прощай, мій синочку! Рости в чужих людях сиротою: а мені тепер один шлях-у прірву!.. (Кладає дитину на цямрину).

Я в а XIII.

Рокота, Степанида, Настя і Худолііха, [далі] [находять: Худолій і Лепестина.

Рокота. Насте, ти туг?

Степанида. Доню, що ж ти наробила?..

Настя. Я?.. Я нічого!.. (Полохливо). Дивіться, дивіться, ондечки із калини вигляда мертвець!.. Заховайте мене!.. Ондечки мертвий Микита!.. Як його очі горять!.. Він простяга до мене руки, хоче мене обнять!.. Захистіть, захистіть мене!.. (З ляком відкинувшись на цямрину і ненароком зіпхнула дитину в криницю).

Худолііха. Ой лишенько! Настя упхнула дитину в криницю!.. Гвалт, Гвалт!.. Рятуйте! Там у криниці дитина!.. (Підбігла до криниці й заглядала). Упірнуло! Лізьте мерщій у криницю, виливайте!.. Я сама бачила дитину!.. (Народ збігається і кидається до криниці).

Рокота. Насте! За віщо ж ти осоромила нас і свою душу навіки згубила?..

ЗАВІСА“.

Оці дві яви окреслено червоним олівцем.

ОМЗ.—Монолог Настин:

„Я в а XV.

Настя (з дитиною на руках). Не виховалася я з своїм соромом!.. Худолііха провідала, кінець мій прийшов. Боженьку милий, захисти мене, навчи! Я ж тепер не потраплю жити, звалюся у безодню! Ох, карає мене господь за мій тяжкий гріх!.. Куди ж подіти мені сина мого безталанного, куди заховати?.. Микиту вбито, страчено мого орленька, як же я тепер? Не чує він мого жалю, не бачить мого горя!.. Його мертві очі видовбають орли, а моє живе серце потнуть люди! Його тіло ізшматують звірі, а мою душу зв'ялять сусіди!.. Сусіди близькі—вороги тяжкі!.. Нема його, мого соколенька, вже не прибуде до своєї Настусі, не освіте її душі, не зогріє її серця. Микито, Микито! Як же мені бути без тебе—не вмію я, не вмію!.. Серце холодне, душа мре, мозок стигне!.. Хто-ж хоч іскру тепла вдмухне у серце, хто розжене сум і звеселить думки, хто дасть душі хоч хвилю супокую? Кругом мов пустиня!.. Лихо стіною мене обступило! Світ заволокається передо мною, у очах темніє!.. Я ж не бачу куди йти, я ж не втраплю!.. Хто ж виведе на шлях? Де ж дружина моя? Де ж подруги, де люди?.. Нема, нема ні однієї живої душі! Ох дружинонька ж моя! Учуй же мене з того світу, озвись з домовини, візьми мене з собою!.. Страшно жить проміж людьми, бо при безталанні вони лютіші звіря! Моїм соромом вони виколюють мені очі, лукавою прихильністю згнітять душу, облесливим жалем вицідять кров з серця!.. Чим же я буду жити? (Чутно голоси). Хтось гукає? Мене кличуть? Сюди йдуть!.. Це мати гукає! Ой синочку-ж мій, смерть наша перед очима!.. Пропали ми з тобою, пропали!.. (Чутно голос Степаниди: де ти?). Мені ноги деревеніють, дух забиває! (Кладає дитину на цямрину і затуля її плечима).

Я в а VI.

Ті ж Рокота, Степанида, Деркач, Худолій, Лепестина і народ.

Рокота. Насте?

Степанида. Доню, доню, що ж оце ти наробила?

Настя. Я... нічого... що ж я? Чого вам?

Рокота *Чи ти часом не збожевіліла?*

Настя *(з криком)*. Дивітесь, дивітесь, ондечки з калини вигляда мертвий Микита!.. Він маниє мене до себе!.. Куди? В домовину? Ходім! Не підуй!.. Ондечки Гаврик, у нього руки в крові, то Микитина кров!.. Він простяга криваві руки до мене, хоче мене задавити!.. Ай, пусти, пусти! *(З ляком відкинувшись на цямрину і ненароком звалила дитину в криницю)*.

Худолііха. Ой лишенько! Настя упихнула дитину у криницю. Сина, сина! Рятуйте! *(Підбігла до криниці)* Упірнуло. Лізьте мерщій у криницю, рятуйте!.. Ой боженьку боженьку! *(Один з народу лізе у криницю, а другі дають йому пояси замість каната)*.

Морозиха. Як світ сонця, такого ще у нас на селі не чинилося!..

Кінець яви зазнав великої переробки: Т—Ява 10 повторює попередні розмови молодих з невеликим додатками. Далі йде ІІ ява: „Виходять старі козаки, потім приоружені козаки і стають навкруги ями; за ними сурмачі й довиби, потім Рокота і Рокотиха ведуть під пахви Настю, котра закута в заліза.

Старий козак. Панове громадо! Мушу сповістити вас голосно, щоб всі почули і рознесли по всьому світові те, про віщо маю казати. З призову громадської ради прийшов я сюди, щоб виректи привселюдно про великий і нескаяний гріх Насті Рокотівни, дочки славного і хороброго сотника і нині почесного титаря Трохима Рокоти. Батьки й матері, повчайте своїх дочок, щоб вони каюлися по Насті. Я найстаріший промеж вас, бо вже восьмий десяток волочу ноги по світах,—перебачив я багато див і не раз, і не двічі дивився і в вічі смерті!.. Але ж уперше доводиться мені бачити своїми очима дівку, котра втопила власними руками свою дитину. Споконвіку така тяжка провина тяжко й каралася: грішницю закопували живою в яму поруч з страченим дитям.

Настя *(тихо)*. Грішниця я, нескаянна грішниця!..

Старий козак. Панове громадо! Чи мусимо і ми так вчинити, як діди й батьки наші чинили, чи може присудите їй іншу кару?

Годоси *(спершу тихо, а далі все грізніше)*. Діди й батьки розумніші були від нас...

Другі голоси. Авжеж... Нам батьків не вчить.

Треті голоси. Смерть, смерть титарівні!

Старий козак. Чи чуєш ти, безчасна грішнице? Суд людський—суд божий! Прощайся востаннє з миром хрещеним та з отцем-ненькою.

Настя *(уклоняючись на всі чотири сторони, щоразу промовляє)*. Простіть мене, добрі люди!

Народ *(сумно)*. Хай бог тебе прощає!..

Настя. Прости мене, моя матінко, що осоромила я навіки твою голівоньку! *(Падає матері в ноги)*. Прости мене, мій таточку!..

Рокотиха. Доню, доню! Чому я раніш тебе не лягла в домовину? Хто ж закриє мої очі!..

Рокота *(терпляче)*. Я давно тебе простив, хай господь тебе прощає!.. Уміла согрішити, зумій же і кару прийняти!..

Глоба *(в одязі пустинника, з карнавкою на поясі)*. Мир вам, християни!

Всі. І тобі, паночко.

Худолііха *(тихо)*. Це ж Глоба!

І-а молодий. Та він же, він!

Глоба. Що вас скликало сюди, що вас звело—чи добре що, чи лихе? Я бачу перед собою свіжу яму, для кого ж вона вирита? Хто той, котрий чи рано, чи пізно попрощався з білим світом?

Старий козак. Тяжкий гріх у нас вчинився, страшно й вимовити: Настя Титарівна самохить втопила свою дитину.

Глоба. То мені правду сказали в селі, а я не хотів йняти віри. *(Падає навколюшки)*. Боже все милостивий, боже всеблагий! Завіщо ти так тяжко караєш мое рідне село? Чи не за мої невідомі гріхи, котрі я словом, чи ділом, чи відінем, чи невідінем содіяв? Не ремствую на тебе, милосердний, а тільки благаю всім серцем, всіма думками і помислами моїми: напути мене грішного недостойного раба твого в цю трудну добу! Люди, братія, християни! Господь сказав своїм ученикам: „Не судіте—да не судимі будете! Блажені милостиві, вони помиловані будуть. Блажені миротворці, вони силами божіми нарекуться...“. Хто ж з вас візьме на себе покуту за Настин тяжкий гріх?.. Хто той, котрий сміє вимовити, що його молитва скоріш вчується господом?

Народ. Цитьте, слухайте!

Глоба. Братія! Не заступайте перед грішницею стежки до милосердя божого! Господня милість неізреченна, його милосердіє-неізчерпаєме!..

Старий козак. Як же нам покарати грішницю, радь, паночко, ти бачиш і святе письмо своїми очима?

Глоба. Вимовте над безталанною суд вічного монастирського заточення, даби вона мала час зміряти всю глибину своєї провини і предстати з своїм тяжким гріхом перед судію судей!

Старий козак. Либонь щось є правдивого у твоїй промові, паночко?

Глоба *(кланяється в ноги)*. Молю вас прихилитись до мого благання!

Дехто з народу. Нехай старі люди кажуть...

Другі. Як старі, так і ми!..

Треті. Один бог без гріха!..

Глоба. Боже милостивий! Судьби твої неісповідими, благость твоя необіймна!.. *(Підходить до Насті)*. Діво безшасна, чи волієш ти віддатись богові?

Микита *(криком)*. Стійте, не карайте! Де моя Настуся, жива? Насте, Насте, на що ж ти погубила нашого сина?..

Настя (з ляком). Мертві встають!.. Кінець мирові!.. (Падає. Глоба схиляється над нею).

Микита. Панове громадо! Я зараз іду до гетьмана, я припаду до ніг ясновельможного, я обіллю їх кривавими слізьми і виридаю життя моїй любій!.. За цей дарунок я скорю під ноги ясновельможного тридев'ять царств!.. (Падає навколюшки). Пожальтесь, панове, на мій щасний талан!.. (Хоче йти).

Глоба. Стій, Микито. Вона вже не твоя і не божя.

Микита. Що? Що таке? (Кидається до Насті). Мертва!.. Це я, я її вбив!.. Люди добрі! Цурайтесь мене, жахайтеся! Перед вами не людина стоїть, а диявол!.. А дияволу не меж людьми місце, а в пеклі! (Виймає пістоль). Пропадай же, душе, без покаєння... (Застрелюється)*.

Вся ява окреслена червоним олівцем.

ЗАВІСА.

ОМЗ.—Невеличкі проти попереднього зміни:
П.—Має такий кінець:

Я в а XVI.

Ті ж Бакаляр, Степанида, Худоліха, Деркач,
Худолій і останні.

Бакаляр. Насте!

Степанида. Доню, доню, що ж це ти наробила?

Настя. Я? (У цей раз в куці калини з'являється парсуна Микити). Микита! Він, дасть вам відповідь, він захистить мене перед отцем-ненькою, оборонить від напасників!.. (Микита щеза). Микито, куди ти?.. Втікаєш знов?.. Микито, вернись. Ох, не лишай же мене у таку страшну хвилю!.. Іди хоч глянь на сина!.. Осьдечки він!.. (Повертається і ненароком звалоє дитину у криницю). Де, де мій син?

Худоліха. Ой лишенько! Зіпхнула, зіпхнула дитину у криницю. Мерщій, мерщій рятуйте! (Підбігають до криниці). Упірнуло!.. Лізьте мерщій у криницю. (Дехто кидається у криницю).

Настя (кричить). Упірнуло?!.. Ох убийте ж мене, живою в землю закопайте! Нема для кого жити, нема чим жити! (Падає мертва).

Степанида. Донечко, єдиначко наша! За віщо ж ти віддала нас на вічний глум, на вічне пащуківання?

Морозиха (нахиляється над Настею). Не нарікайте на неї безталанну, вона вже мертва.

Я в а XVII.

Ті ж Микита, соцький, Гаврик і десяцький.

Микита (біжить з ножем в руці). Живим не віддамся... (Дивиться на Настею). Що це з Настею?

Бакаляр. Бог нам її дав, бог бере, бог її судитиме!..

Гаврик (з криком). Мертва?..

Микита. Помри ж, помсто, у серцеві, помри і одваго zarazом з скаженим серцем... (Заколюється ножем).

ЗАВІСА.

V.

ДЖИГУН.

Цю п'єсу закінчив Кропивницький десь восени 1893 р.; найменш цензурний рукопис (ЦБР Др. ч. 27970) має помітку „11-го октября 1893 г.“¹⁾ 1-го листопада п'єса вступила до цензури, а 23-го того ж таки місяця цензор Долгоруков підписав на неї дозвіл. Незабаром вона з'явилась у друку (збірник 1895 р.—В), майже без усяких змін проти рукописного тексту. Готуючи останнє видання своїх творів (Г), автор уважніше переглянув п'єсу, перевівши послідовну стилістичну редакцію. Цікавою є заміна двох пісень з останньої дії: у перших двох текстах маємо напівбезглузді „модні“ пісні—явище, що на той час чимало хвилювало письменника; в останнім виданні Кропивницький частково повикидав ці пісні, частково замінив на народні. Демонстрація псування народньої поезії втратила на тоді вже свою актуальність, та й з спенічного погляду слухання таких номерів не могло дати глядачам тієї розваги, що їх давала хороша народня пісня.

Стор. 213. О.—„Джигун (Деревенский ловелас)“.

Стор. 214. О.—„Тиміш Галушка“.

Стор. 215. ОВ.—Слів: „надіва нового хвартуха“—нема.

ОВ.—Слів: „що кажуть“—нема.

Стор. 216. ОВ.—„...зараз прогнала“.

О.—Слова: „Що ж його в світі божому подіять“ вписано над рядком рукою Кропивницького.

ОВГ.—Перед співом—№ 1.

ОВ.—Слів: „(Як проспівав... прислухатися)“—нема.

Стор. 217. ОВ.—Слів: „(ховає за спину хвартуха)“—нема.

О.—„Іди лиш спати“.

Стор. 218. ОВ.—„Та що це таке за напасть?!“

ОВ.—„як приїде осінь, потім зима“.

¹⁾ „Я, сидячи дома, та охаючи та стогнучи—писав М. Л. Кропивницький, В. Лукичу-Левицькому—написав нову комедію в 3 діях із сучасного існування села і оце завтра—післязавтра посилаю в цензуру“ (Лист 18 жовтня 1893 р. з хутора „Сашина“); „...читав її у Харкові декому—уподобалась“ (Лист 27 листопада 1893 р. з Ніжени*).

ОВ. — Замість: „Коли б же не накоїв лиха отой волоцюга.“ — „Що не кажи, а хороший вражий син... Коли б же не такий волоцюга?“

ОВ. — Співу нема.

Стор. 219. ОВ. — Слів: „та ще й співаєш?“ нема.

ОВ. — Слів: „Яку то ти молитву, виспівувала“ — нема.

Стор. 220. ОВГ. — Перед першим співом № 2. Таким же № позначено й другий спів.

О. — „в краплинках“. — В — „в крапешках“.

О. — „...що Явдохю?“

Стор. 221. ОВ. — Слів: „...тим часом... чепуриться“ — нема.

ОВ. — Слів: „Вже скільки... реп'ях“ — нема.

ОВ. — „Молодий козаче“.

ОВГ. — Перед співом — № 3.

Стор. 222. ОВ. — „На мене спроста ціни не складеш“.

О. — „...два кінця“.

ОВ. — Слів: „То це, положим, правда!“ — нема.

Стор. 223. ОВ. — Слів: „аж втомився б'ючи“ — нема.

ОВ. — Замість: „...розмовлять... за тобою“ — „потрапити“.

ОВ. — Слів: „Невже знов не потрапив“ — нема.

Стор. 224. ОВ. — Слів: „не битиму більш!“ — нема.

ОВ. — Слів: „Ні, ти не дурень!“ — нема.

ОВ. — Слів: „Та вже помиримось як слід“ — нема.

ОВ. — Слів: „Як же схаменешся ти?“ — нема.

Стор. 225. ОВ. — Реплік: „Не всім же...“ та наступної, а тако ж і „Ну-да, звичайно“ — нема.

Стор. 226. ОВ. — Слів: „Та це я так, залюбки!“ — нема.

Стор. 227. ОВ. — „Лахман“, „Лахмана“.

ОВ. — „Явдосі вже світ замакитрюєш?“

Стор. 228. ОВ. — Слів: „пізнати не можна!“ — нема.

ОВ. — Слів: „то й багатьох“ — нема.

Стор. 229. ОВ. — „вийди за городи“.

О. — „Хі! Борони мене, боже...“

ОВ. — „Я дожитиму“.

О. — Замість: „...обійма її“ —

„Явдоха. Отакої вигадайте.“

Павло. Та ще і в губи. Не хочете? А я згоден заплатити вам штрапа хоч і десять разів. (Почина цілувати її). Оце вам раз, оце двічі, оце тричі...“

Стор. 231. ОВ. — Слів: „(нахили його голову)“ — нема.

ОВ. — „Поза городами“.

Стор. 232. ОВГ. — Перед співом — № 4.

О. — Кожний непаристий рядок повторюється двічі. „По вулицям зашатався“ — тричі.

ОВ. — Після: „свої глаза“ —

„А в повноч к йому приходить“

Його верная жона.

Гей, юди ти, жона, проч

Головушки не мороч.

Завтра в Харків уїзжаю,

Бо товару в лавці нет.

Нету красного товару

Нету денег ні гроша...“

Стор. 233. ОВГ. — Перед співом — № 6.

ОВ. — „...Краси моеї“. „А родини навряд...“

Стор. 234. ОВ. — Слів: „(круте цигарку)“ — нема.

ОВ. — Після: „...хунт“ — „Радько. Я пробував, табачок ловкий“.

ОВ. — Слів: „закричимо, сказав німий“ — нема.

ОВ. — „...зовсім розбештався“.

ОВ. — Слів: „Це Брунько сказав“ — нема.

Стор. 235. ОВ. — Слів: „Більш... не треба“ — нема.

ОВ. — „Падлець, от що!“

Стор. 236. ОВ. — Слів: „...та в кишені дулі давати!“ — нема.

ОВГ. — Перед співом — № 7.

ОВ. — Після: „мене молодого“... —

„Не переночую, бо славоньку чую“

А про твою, козаченько, головоньку буйную...

Добривечір тобі, ти, темний байраче...“

Стор. 237. О. — Слова: „Та ну його к нечистій матері“ закреслено червоним олівцем.

ОВГ. — Перед співом — № 8.

ОВ. — Подано такий спів:

„Де ж ти шлявся — волочився“

Що до мене йопізнився?

Я не шлявся — не волочився,

Я з жоною побравився.

Бив я жонку — напастив,

Чуть живу на світ пустив.

Дуряк — дуряк ти, Ванюша.

Дурна твоя голова.

Если будеш жонку бить,

Перестань к миня ходить;

Ти з законною жоною

Довжен віку доживати:

А зо мною молодю

Одну ночку ночувать“.

Стор. 238. ОВ. — „У нас так вже ніби, як і в людей“.
 ОВ. — Слів: „Вже третій день... не помага“ — нема.
 ОВ. — „Злюбилися“.
 ОВ. — Слів: „сказати“, „бачте“ — нема.
 О. — „...жужелицю з кізяком“.
 ОВГ. — Перед співом — № 9.

Стор. 239. ОВ. — Слів ремарки: „(обидві... балаган)“ — нема.
 ОВГ. — Перед співом — № 9.
 О. — Кожний непаристий рядок має помітку — „(2)“.

Стор. 240. О. — „...рідненька, благодарненька...“
 ОВ. — Слів: „Кривоп'ятенко... знаючий“ — нема.
 ОВ. — Після: „...у грапа“ —
 „Хівря. Це бо отой багатий: Кривоп'ятенко?
 Стеха. Еге ж він, він! Хвадився писареві, а писар вже нам
 перехвалився. Писар, бачте, нам кумом доводиться, — він торік
 держав до хреста нашу Мокрину.
 Хівря. Та як же, знаю.
 Стеха. Та отож...“
 ОВ. — Замість: „А він же чоловік знаючий...“ —
 „Хівря. Треба буде сказати кумі Христі. Кривоп'ятенко певно ж
 чоловік тямущий.
 Стеха. Ще б ні?“

Стор. 241. ОВ. — Слів: „молозиво їсть“ — нема.
 ОВ. — Замість: „Так кажете... гасом?“ — „Яка ж то кажете
 карасина?
 Стеха. Та ото ж, що світять.
 Хівря. Цебто: гас?
 Стеха. Еге ж!“

Стор. 244. ОВ. — „Слів: „...як віл до браги!“ — нема.
 ОВГ. — Перед співом — № 10.

Стор. 245. В. — Рядка: „З милим розмовляти“ — нема.
 О. — „Ой вийду я удосвіта з хати.
 Гляну на шпильочок (2)“.
 ОВГ. — Перед співом — № 11.

Стор. 246. О. — „Не вік так житимемо, згодом і звінчаємся“.
 ВГ. — „...житимеш“. Виправляю за О.
 ОВ. — Слів: „Я так не хочу!“ — нема.

Стор. 247. ОВ. — Замість: „Кричи... полохай“ — „Прийде пора,
 тоді й полохатимеш, а тепер відкашись“.
 Катря. Оце й всього за два роки вірного кохання?“
 ОВ. — Після: „...зо мною?“ —
 „Мотря. Що-о?
 Катря. Втікаєш, — кажи?“
 ОВ. — Замість: „То й нічий не будеш“ — „А, то ти так
 зо мною?“

Стор. 248. ОВ. — Замість: „Бий!“ — „(хутко пішла)“.

ОВ. — Замість: „Павло (вирвався)... йшов?“ — „(Пішов
 за нею).
 Павло (зв'язаний). Зв'язали як курча, або ягня — вдовольнилися?
 Куди ж мене поведете?“
 ОВ. — Слів: „А знаєш... ти дурень“ — нема.

Стор. 249. ОВГ. — Перед співом — № 12.

Стор. 250. О. — Слів: „Невже ти й... тебе“ — нема.

Стор. 251. О. — Слів: „Слухай, ти не дражни мене“ — нема.
 ОВ. — Слів: „Не дам... який“ — нема.
 ОВ. — Слів: „Годі... лізе“ — нема.
 О. — Слів: „Я тебе щезну!“ — нема.
 ОВГ. — Перед співом — № 13.

Стор. 252. О. — „Дядько, я... чаклун?“
 О. — Слів: „чи не оказія!“ — нема.

Стор. 253. О. — Замість: „Ти ж мені... справді“ — „Це прямо“
 О. — Після: „пшикати!“ — „Не багато ж мабуть тепер
 зосталось тютюну в люльці?“
 О. — „Я не брав“.
 О. — Після: „...кого небудь скушать“ —
 „Явдоким. Чи не їлю?
 Павло. Може й його.
 Явдоким. Того навряд чи скусе, бо той зараз коли не громом
 приб'є, то блискавкою так шмальне, що аж шкварчатиме...“

Стор. 254. О. — Після: „...зав'яжує“ — „Як тільки розживусь, куплю
 кованого хургона, двоє конячок... не хвалив я, брат, волами їздити,
 нудно...
 Павло. Зате виспатись можна вволю.
 Явдоким. Отож тільки й доброго!“
 В. — Там же: „Заховаю навіки (Убік). Чи з хмари він
 впав, чи ти сам його за коміра засунув — однаковісінько мені: бо це
 гроші, а не полова.
 Павло. Вірите тепер, що я дещо можу?
 Явдоким. Ти й справді думаєш приспати мене своїми хви-
 глями та втекти, не на такого наскочив.“
 О. — Слів: „дивиться... очі мені?“ — нема. В. — замість
 цього: „У тій хмарі? (Убік). Навспряжки це він, чи одводе очі?“
 О. — Після: „дає хліба“ —
 „Явдоким. Вже аж де виринув, ну й проворний же!
 Павло. Придивляйтесь пильніш, бо зараз буде диво.
 Явдоким (вдивляється). Тю, кляті очі почали кліпати, неначе
 що порохити їх!..“
 В. — Слів: „а ви... бік“ — нема.
 ОВ. — „...от і прозивали“.
 О. — Замість: „Я очі... по любові!“ — „Чи не ото він-о?“

Стор. 255. ОВ. — Замість: „Та невже? от кумедія!“ — „Чи й
 справді?“

О. — Репліки: „(убік)...“ — нема.

О. — Замість: „лукавий... (Пішла)“ — „(Побігла)“.

О. — Репліки Павла: „(до Явдокима)“ — нема.

ОВ. — Замість: „Неначе... і не можна!“ — „Це ти може туману насунув мені на очі? (О на цьому уривається). Слухай, ти цього не роби, бо...“

В. — Замість: „прийде? — „він з таких“. О зовсім не має цього речення.

Стор. 256. О. — „Бачу, бачу! Ондечки наближається (Показує на Мотрю)“.

О. — Слів: „...йде до вікна“ — нема.

О. — Замість: „Павло. Тільки, дядьку... дивиться.. на горілку)“ —

„Павло (до Мотрі). Іди сюди. Дядьку, одверніться.

Явдоким. Можна. (Одвертається). Де там не смачна, мабуть така, що й языка заразом з нею проковтнеш? (Дивиться на Павла і Мотрю). Балакайте, балакайте собі по своєму, а я з пляшечкою, побалакаю. (Налива і дивиться на горілку).“

ОВ. — Слів: „Зразу... всередину“ — нема.

О. — Слів: „...а щонебудь інше“ — нема.

Стор. 257. ОВ. — Слів: „А то як... всиплють?“ — нема.

ОВГ. — Перед співом — № 14.

Стор. 258. О. — Слів: „а втекти... ні!“ — нема.

ОВ. — „Визволяйся яко мога, бо буде лихо.“

ОВ. — „Ламай рештування, бо битимуть“.

Стор. 259. ОВ. — Після: „...з твоїми грішми“ — „ще, борони боже, під каторгу підведеш...“

О. — „...кохатимете, ревнуватимете“.

Стор. 260. ОВ. — „Шкода, що... Чи може зостатись? Ой, ні, багато вже разів викручувався, в цей раз щоб не було вави... Ну, стружись ноги прудчіш, бо як доженуть, то всиплють аж по тридцять перше число. (Хутко пішов).“

ОВГ. — Перед співом — № 15.

ОВ. — Парубки співають:

№ 15.

Зажигала свічу воску ярого,
Дожидала дружка розудалого,
Вот стучит, вот гремит

Под окошечком.

А чи вор то прийшов чи розбойничок?

Це не вор прийшов, не розбойничок —

Я твій прежньої прийшов полюбовничок.

Ти садись, садись, розлюбезной мой.

— Не садись прийшов, не ложиться,

Я ж до тебе прийшов розпроститься

Чи позволиш душа яжониться?“

ОВ. — Замість: „Гайда... (Ідуть)“ — „Доспіваймо! (Спи-

вають).“

Яженись ти падлець разбезсовісний,
Ти бери посватай мою подругу!
В одній школі ми ябучалися,
В одно платячко юбиралися,
З одной чашечки юмивалися,
В одного падлеця закохалися...“

ОВ. — Дівчата проходять, співаючи:

№ 16.

Миша з крисой задралась,

Та у яму попалась.

Ой лі, ой да люлі..

Десь не взявся господин,

На крилечко восходив.

Ой лі..

Десь не взявся тут хазар,

Поніс крису на базар.

Ой лі..

Ніхто криси не купує,

Ніхто даром не берьоть...

Ой лі!.. (Виходять на кон)“.

ОВ. — Після: „... — сидить? — „(Показує очима на холодну)“.

Стор. 261. ОВ. — „(Пішли співаючи)

Десь не взявся татарин,

Він не руський чаловек.

Ой лі..

Почав крису торгувать,

Півтора рубля давать.

Ой лі!.. (Пішли)“.

ОВ. — „...моїх діток“.

Стор. 262. ОВ. — Слів: „Не слуха... слухать?“ — нема.

ОВ. — „Вилетів“.

ОВ. — Слів: „Ти сам бачив?“ — нема.

ОВ. — Слів: „я думав... п'яний!“ — нема.

ОВ. — „батоніческая“.

ОВ. — Слів: „Не вгодно... горілка“ — нема.

ОВ. — Слів: „Вона, горілка“ — нема.

ОВ. — „...рюмку?“...

Стор. 263. ОВГ. — Перед співом — № 17.

ОВ. — Після: „...кудрявая“ —

„Ти когда грушиця взойшла, виросла,

На високий забор похилилася“.

ОВ. — П'єса кінчається на словах: „...розбігаються)“.

До стор. 316. Після: „... такого погляду“.

„Вернись! — ледве промовила: вернись, бо помру на цвіту!“ І впала крижем на роздоріжжя. „Не вернись!“ одмовив я і на увесь степ загукав:

Ой тепер же мені, та милії браття,
Аж три дороженьки вкупі:
Одна на Дін, а друга в Крим по сіль,
А третя на те запоріжжя!

І як вихор звівся по чистому полю на воронім коню! Ганнуса не
зрадила—померла; а я оженився на вольній волі, на козацій долі.
Завтра розвінчаюсь я і з цією дружиною. Ой, налейте-ж мені корець
меду, бо я вже ридаю! Кобзарю, шкреби чеберячки з примовою, та
колиб ще з скромною.

Деркач. Танцюй, доки ноги носять.
Худолій. Спочити зуспіємо і в домовині!
Явдоким *(гра й приспівує. Глоба танцює)*.
Ой гоп, та помалу,
Та пошила штани з валу,
Як пошила, та й наділа,
Кажуть люди, що до діла;..
Ой гоп, навприсядки
Поламала всі висадки..
Ой гоп та потроху—
Дотопчємось до гороху.
(Пішли в Титареві хоромі).

З М І С Т.

	Стор.
Чмир (Чумази́й)	5
Дія перша	7
Дія друга	24
Дія третя	37
Олеся	55
Дія перша	57
Дія друга	85
Дія третя	112
Дія четверта, картина перша	127
" " картина друга	135
Глум і помста	153
Дія перша	155
Дія друга	171
Дія третя	182
Дія четверта	194
Дія п'ята	201
Джигун	213
Дія перша	215
Дія друга	232
Дія третя	249
Примітки та додатки	265
I. Чмир	267
II. Олеся	284
III. Глум і помста	300
IV. Джигун	339

Ціна 1 крб. 70 коп. (Р)

